

Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја

Марија Дробњаковић
Власта Кокотовић Каназир

Попис становништва, домаћинстава
и станова 2022. године

Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја

Београд, 2025.

Попис становништва, домаћинстава и станова 2022. године

Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја

Издаје и штампа: Републички завод за статистику, Београд, Милана Ракића 5

Одговара: Бранко Јосиповић, в. д. директора

Аутори: др Марија Дробњаковић и др Власта Кокотовић Каназир

Рецензенти: проф. др Драгутин Тошић, проф. др Драгица Гатарић, др Милена Панић, научни сарадник

Лектура: Емилија Бацковић

Израда карата: Милутин Раденковић, Алекса Стевановић

Припрема за штампу: Одељење за развој, припрему и визуелизацију статистичких аутпута

Ова публикација објављена је уз финансијску помоћ Европске уније. За садржину ове публикације искључиво је одговоран Републички завод за статистику и та садржина нипошто не изражава званичне ставове Европске уније.

© Приликом коришћења података објављених у овој публикацији обавезно је навођење извора.

ПРЕДГОВОР

Републички завод за статистику објављује посебну тематску студију под називом „Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја“, ауторки др Марије Дробњаковић, више научне сараднице, и др Власте Кокотовић Каназир, научне сараднице (Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ).

За потребе израде ове аналитичке студије, која је базирана на резултатима Пописа становништва, домаћинства и станова 2022. године, али и на резултатима раније спроведених пописа у Републици Србији, Републички завод за статистику је, по посебним захтевима ауторки, извршио додатну обраду пописне грађе.

Резултати Пописа 2022. и претходних пописа доступни су у електронској форми, на интернет страницама: stat.gov.rs и popis2022.stat.gov.rs. Пописи 2002, 2011. и 2022. нису спроведени на територији АП Косово и Метохија.

У Београду, 2025.

В. д. директора

Бранко Јосиповић

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	3
1. Насеља Републике Србије – развој и типологија	7
1.1. Увод	7
1.2. Насеља кроз време	7
1.2.1. Административне промене	9
1.2.2. Регионална дистинкција насеља	11
1.3. Типологија насеља – осврт на постојећа искуства и нове тенденције	12
1.3.1. Типологија насеља према дегурба методологији	15
1.4. Методолошке напомене	18
1.5. Мрежа насеља – опште одлике и просторне разлике	21
1.6. Популациона величина насеља Републике Србије	26
1.7. Просторна дистрибуција становништва – пражњење vs „суперконцентрација“	33
1.7.1. Асиметричност урбаног система	33
1.7.2. Фрагментација мреже насеља	36
1.7.3. Густина насељености	39
2. Демографске одлике насеља у Републици Србији	47
2.1. Динамика броја становника	48
2.2. Структура становништва према старости и полу	55
2.2.1. Велике старосне групе према типу насеља	57
2.2.2. Коефицијенти демографске зависности	61
2.3. Миграције становништва	67
2.3.1. Основне одлике аутохтоног и досељеног становништва	68
2.3.2. Досељено становништво према пореклу	69
2.3.3. Досељено становништво према времену досељења	70

3. Социо-економске одлике насеља у Републици Србији	72
3.1. Образовне карактеристике становништва	72
3.1.1. Образовне карактеристике младе популације	77
3.2. Економски активно становништво	81
3.2.1. Запослено становништво према старости	84
3.2.2. Младо незапослено становништво	86
3.3. Дневне миграције радника	89
4. Животни простор у насељима Републике Србије	95
4.1. Портрет становања	95
4.1.1. Обим стамбеног фонда	96
4.1.2. Искоришћеност стамбеног фонда	101
4.1.3. Тип стамбених зграда	111
4.1.4. Временски оквир изградње стамбених зграда	118
4.2. Квалитет живота у становима	127
4.2.1. Лица у становима	127
4.2.2. Величина животног простора у насељима	131
4.2.3. Опремљеност станова у насељима	141
5. Закључна разматрања	152
5.1. Основне одлике урбано-руралног континуума у Републици Србији	153
5.2. Закључне поруке и смернице	163
РЕЗИМЕ	165
SUMMARY	166
БИБЛИОГРАФИЈА	167

1

Насеља Републике Србије – развој и типологија

1.1. УВОД

Насеља су комплексан друштвени феномен, обликован разноликим склопом развојних предиспозиција у географском и друштвеном контексту. Манифестују се различитим облицима и функцијама у простору. Научно-стручна сазнања о насељима на простору Републике Србије су веома опсежна, са израженом хетерогеношћу у истраживачким приступима и тумачењима. У најширем смислу подразумевају сваки вид заузимања и коришћења простора, али се њихово значење мењало у зависности од дискурса и периода (Nuissl, 2018). Према традиционалним схватањима насеље је дефинисано као место насељено људима, око којег се налазе и површине намењене привредном коришћењу (Цвијић, 1922). Савремено тумачење насеља је модификовано у складу са глобалним променама у простору, те се третира као стално или привремено насељена континуирана (збијена) или дисконтинуирана (разбијена) просторна јединица (Дробњаковић, Спалевић, 2017). Оно што се сматра константним јесте то да је једно насеље одређено планским и формалним границама, а од осталих насеља се разликује на основу личног географског имена, морфолошко-физиономских, функционалних и социо-демографских насеобинских обележја (Симоновић, Рибар, 1993).

Приказ анализе пописних података у овој публикацији ослања се на основне карактеристике насеља у Републици Србији. За циљ има да представи мрежу насеља Републике Србије, детерминисаних природним и историјским условима за генезу и морфологију насеља, и да одреди демографски и социо-економски профил насеља и обрасце становања, уз праћење форме просторног развоја насеља преко сета основних обележја обрађених у Попису становништва, станова и домаћинства 2022. године. За потребе ове публикације, у Републичком заводу за статистику примењена је дистинкција насеља урбаних и руралних подручја према препорукама ДЕГУРБА методологије (ниво 1), ради међународне упоредивости и неопходног увођења иновативне класификације која прати савремену трансформацију насеобинског система Републике Србије. Уведене су нове теоријско-методолошке поставке насеобинских система, са посебним фокусом на типологију насеља, како би се извела нова класификација насеља у Републици Србији (ДЕГУРБА ниво 2) ради дубљег разумевања и вернијег приказивања разлика међу насељима и њиховим структурним обележјима, који представљају важан оквир истраживања.

1.2. НАСЕЉА КРОЗ ВРЕМЕ

Мрежа насеља представља продукт снажног утицаја географских услова (конфигурација терена, положај), друштвених фактора (занимање, начин живота) и историјског наслеђа који су детерминисали

њихово формирање и развој на простору Републике Србије (Дробњаковић, 2019). Природно и социјално обликован и издиференциран насеобински систем са манифестованим просторним формама специфичним за поједине регионалне целине указује на различите развојне процесе, као и на просторно и друштвено уређење које је специфично за тај простор. Комплексан склоп тих фактора, појединачно и у садејству, оставио је печат на развој насеља у простору и времену, условљавајући различит темпо развоја појединих насеља, стагнирање, па и нестајање (Пенезић, Бан, 1968).

Формирање и развој насеља није текао на идентичан начин у свим деловима земље. Географски положај и генеза насеља продукт су својеврсних историјских околности, политичких прилика, цивилизацијских тековина и функција насеља, али и снажног утицаја природних услова средине, изражених кроз њихова локална обележја. Основни просторни елементи развоја насеља Републике Србије задржани су у изворном или мање измењеном облику (Дробњаковић, Стојановић, Јосиповић, 2021). На јединствен начин су формирана насеља на територији Војводине, док генеза насељина централне Србије и Косова и Метохије показује велику сличност (Дробњаковић, Спалевић, 2017). Природно-географске особености територије Републике Србије одредиле су карактер и тип насеља, док су историјски догађаји и политичке прилике, смене култура и други друштвени фактори детерминисали еволутивне правце насеља. У Републици Србији је могуће уочити да су иницијално велике физичко-географске целине предиспонирале груписање насељина. Густе низови градских насеља се простиру на „згодној тачки пута“ (Цвијић, 1922), уз долине река (Велике и Западне Мораве, Саве и Дунава), у суподини планинских области, уз значајније саобраћајне комуникације, као и на алувијалним равнинама и речним терасама у Војводини. Са друге стране, појаву и развој насеља на руралном простору земље тешко је пратити, услед оскудне научне грађе, неуређености катастарских књига те лошег материјалног и социо-културног стања села (Дробњаковић, 2019). Научни фундамент за проучавање села Републике Србије (Цвијић, 1922) имплицира да су на формирање сеоских насеља доминантно утицале локалне особености терена. Њихов положај се везује за брдско-планинске просторе у централној Србији и Косову и Метохији, а у Војводини за речне долине.

Основа мреже насеља делом је наслеђена из периода са почетка XIX века, који је обележио иницијални напредак и преображај насеља, и претрпела је извесне промене до савременог доба. Почива на територијалној подели Србије XIX и XX века, где су основне насеобинске структуре представљали село и град са њиховим варијететима. Прве значајније промене у мрежи насеља је обележио Хатишериф из 1833. године, након чега је иницирана трансформација насеља из балканско-оријенталне у западно-европске културне и привредне сфере сменом становништва, формирањем новог грађанског друштва и наглим урбанистичким развојем (Којић, 1970). Села тог периода уређивала су се по узору на традиционалне породичне односе (Ђорђевић, 1924), а делимично и под интервенцијом државе за време владавине кнеза Милоша Обреновића, успостављањем наредбе за обустављање ширења сеоских атара, као и одлука о ушоравању сеоских насеља (1837. године). У периоду 1833–1878. године у тадашњој Србији је извршена комплексна реструктуризација насеља, када су поједина насеља променила своју типолошку категорију на основу административних и правних аката (Дробњаковић, Спалевић, 2017). Законом о местима из 1866. године успостављена је нова типологија насеља на вароши, варошице и села. У XX век Србија улази са нешто модификованом типологијом насеља: три категорије градских (град, варош и варошица) и три категорије сеоских насеља (сеоска варошица, центар заједнице села и село) (Којић, 1973).

Просторни развој, основне форме насеља и законитости њихове просторне дистрибуције установљени су још почетком XX века (Цвијић, 1902), у виду основних морфолошко-физиономских форми, које су касније делимично трансформисане у нове прелазне просторне облике (Којић, Simonović 1975; Стаменковић, Бачевић, 1992). Послератни период донео је нове, динамичне промене у мрежи насеља и флукуације у погледу њихове типолошке класификације. У другој половини XX века

диференцијација насеља у Републици Србији се заснива на (Дробњаковић, Спалевић, 2017): 1) градовима, као насељима највишег ранга (Београд, Ниш, Нови Сад, Приштина); 2) варошима, као развијенијим и боље опремљеним градским типом насеља (Врање, Ваљево, Зајечар, Крагујевац, Крушевац, Пирот, Пожаревац, Прокупље, Смедерево, Ужице, Чачак, Шабац, Јагодина, Лесковац и др.); 3) варошицама, као насељима градског типа мањег функционалног значаја, позиционираним на прелазу између градских и сеоских (Алексинац, Лозница, Књажевац, Параћин, Краљево, Мајданпек, Крупањ, Бајина Башта, Ивањица, Ариље, Пожега, Косјерић, Гуча, Љиг, и др.); и 4) селима, са разликом између сеоских варошица и села.

Снажна послератна обнова, изградња саобраћајница, интензивна урбанизација и убрзан индустријски развој катализирали су трансформацију сеоских насеља, промене у начину уређења насеља и стилу живота, и нагли раст градских насеља. Како би се одговорило на промене у простору, уведена је трихотомна подела насеља (Мацура, 1954), која је имплементирана у националној статистици и званичним документима, базирана на комбиновању критеријума који су се односили на демографску величину и економску структуру становништва. Из употребе су изашли термини варош и варошица, а поред села и града, као основних насеобинских категорија, введен је и тип насеља мешовитог карактера, како би се прецизније представила насеља на прелазу између сеоских и градских (Којић, 1973).

Од 1981. године примењује се административно-правни критеријум и уводи се дихотомна диференцијација насеља. Дефинисана су градска насеља, а она која не испуњавају постављени критеријум сврстана су у једну групуацију „осталих“ насеља, хетерогену по популационим, функционалним и физиономским обележјима. На сложеност односа у савременој мрежи насеља и хетерогеност типова указују насеобинске структуре формиране у геопростору Републике Србије (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020): 1) Град Београд, као језгро двоипомилионске агломерације; 2) агломерације Града Новог Сада и Града Ниша; 3) урбана подручја центара дуж развојних осовина (подунавско-посавска, моравска – великоморавска и јужноморавска, и западноморавска); 4) урбана подручја ван примарних осовина развоја регионалног и субрегионалног карактера (Крагујевац, Ваљево, Бор, Нови Пазар и др.); и 5) локални урбани центри у руралном подручју слабијих капацитета и интегративне моћи; 6) приградска насеља која су део урбано-руралног континуума и спона између два насеобинска пола; 7) прогресивни и просперитетни центри на руралном подручју и 8) примарна сеоска насеља. У складу са тим, од 1981. године наступа период најинтензивнијих промена у насеобинама. Од 2000. године долази до измењених образаца просторног развоја, услед промене функционалне и демографске структуре, те се намеће потреба за новом, измењеном типологијом насеља, која би могла да одговори савременим потребама друштва и науке.

1.2.1. Административне промене

Мрежа насеља представљена је скупом насеобина различитих типова, хијерархијски организованих и концентрисаних око јачих развојних центара, који својим утицајем и интеракцијом повезују гравитирајућа насеља у целовити систем. Просторна организација насеља Републике Србије је ригидно утврђена административном поделом и представља наслеђену историјску и културно-политичку творевину. Таква просторна организација претпоставља јасну и дубоку поделу између градског насеља/општинског центра и околних руралних насеља.

Република Србија се одликује добро развијеном мрежом насеља. Њихов број и структура често су се мењали, што је одраз свеукупних политичких и друштвено-економских промена. Иницијални попис насељених места Кнежевине Србије учинио је Јован Гавриловић 1840. године, када је успоставио статистичко-географску платформу за дефинисање административно-територијалних стандарда. Република Србија је тада имала 40 вароши које је настањивало 8% укупног становништва земље

(Гавриловић, 1846). Нове промене настале су Законом из 1879. године, након чега је извршен нови попис насељених места, према коме је регистровано 68 варошица и 3 737 сеоска насеља (Бешлић, 1884).

Период после Другог светског рата одликује се динамичним променама, о чему сведочи варирање укупног броја насеља на територији Републике Србије. Квантитативне промене у мрежи насеља у непосредном послератном периоду илуструје податак да је у Републици Србији (без Косова и Метохије) до 1948. године забележено 4 954 насеља, да би у наредном попису, 1953. године, број био повећан на 4 971 насеље, што проистиче из различитог схватања пре увођења јединствене дефиниције насеља 1952. године. Број насеља се 1961. године смањило за 323 насеља и износио је 4 648, као резултат увођења катастра 1959. године. Попис 1971. године региструје благе промене од свега четири насеља мање, али је 1981. године мрежа насеља увећана на 4 721 насеље. Од тада су промене изражене у виду укидања појединих и издвајања нових насеља биле слабијег интензитета и разликују се у свега неколико насеља. Тако, 1991. године има их 4 716, потом 2002. године 4 718, а 2011. године издвојена су као самостална још три насеља те је њихов укупан број 4 721, колико је пописано и 2022. године. На подручју Косова и Метохије су се одвијале промене мањег интензитета у погледу броја насеља, али се могу пратити само до 1991. године, када су објављене последње званичне процене за овај простор, према којима је пописано 1 449 насељених места.

Промене у броју насеља могу се окарактерисати као стварне, када се мењају конституционалне особине насеља (оснивање новог, пресељавање, срастање, осамостаљивање заселака и сл.), и формалне, када се не мења физиономија насеља, и често су праћене променама у топономастици насеља (Пенезић, Бан, 1968). Динамичне, стварне флукуације у послератном периоду одвијале су се у три правца, услед: 1) померања граница појединих насеља, као последица ширења градских насеља или формирања нових, колонизације Војводине и сл.; 2) планских интервенција у каснијем периоду ради изградње хидроелектрана и потапања локација, измештања насеља ради проширења копова и експлоатације руде, ерозије тла и сл.; и 3) демографског одумирања и уситњавања сеоских насеља, као и спонтаног расељавања и сл. (Царић, 1965; Стаменковић, 2007; Дробњаковић, Спалевић, 2017). Последице датих промена видљиве су у великом броју и уситњеној структури мреже насеља на простору јужно од Саве и Дунава, посебно у појединим областима у оквиру Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије (Златиборска, Рашка, Јабланичка и Пчињска област).

Када се укинута и новонастала насеља прате посредством систематских спискова Републичког завода за статистику у међупописном периоду, уочавају се кључни периоди који су обележили обимније промене у административно-територијалној организацији Републике Србије. Прве значајније промене забележене су у непосредном послератном периоду, 1947–1953. године, када је велики број насеља укинут (46), али је и основан велики број нових (56). Укидање самосталности појединих насеља посебно је обележило Регион Војводине, што је резултат вођења националне политике манифестованог кроз процес колонизације (исељавања немачког и мађарског становништва, а насељавања српског, црногорског, мање хрватског и македонског становништва), као и спровођења аграрне реформе (Дробњаковић, Спалевић, 2017). Период 1953–1961. године обележен је динамичним променама у броју насеља, нарочито 1955/56. и 1959. године, када се успоставља нова картографска подела земље на статистичке кругове. Статистички спискови формиран су прецизно 1953. године, према статистички установљеној дефиницији насеља, што је произвело административну реорганизацију мреже насеља у виду укидања (169) или формирања (91) великог броја нових насеља. Најобимније промене бележе се у југозападном делу Републике Србије, посебно у општинама Тутин, Сјеница и Нови Пазар. Наредни период бурних промена везује се за период 1971–1981. године, који је обележен неконтролисаним деобом иначе ситних насеља (Илић, Стојановић, 1985). Тада се процес укидања насеља односио на физичко и административно припајање приградских

насеља градском центру (Врање, Ваљево, Београд и др.), или укидање самосталних насеља која су се показала неодрживим. У ову групу убрајају се и насеља на подручју Ђердапа која су променила своју локацију због потапања и изградње ХЕ (Нови Сип). Промене слабијег интензитета бележе се у периоду 1981–1991. године и везане су углавном за изградњу ХЕ Завој и Перућац. Савремене промене слабијег су интензитета и односе се на неке специфичне случајеве као што су укидање насеља услед припајања приградских насеља градском центру Крагујевац, или издвајање нових самосталних насеља из општинског центра Црне Траве и Сурдулице у периоду 1991–2002. године, док се последње промене односе на формирање појединих градских општина у Граду Нишу и Граду Београду (Сурчин), Ужицу (Севојно), укидање у Новом Саду (Петроварадин) и сл.

1.2.2. Регионална дистинкција насеља

Склоп поменутих фактора утицао је на степен развијености и насељености мреже насеља на простору Републике Србије. Изражене су јасне разлике на линији север–југ земље у погледу основних карактеристика мреже насеља. С обзиром на конфигурацију терена и генезу, насеља се знатно разликују по величини територије коју заузимају и густини мреже формираних насељина. С тим у вези, изражене су разлике у особеностима мреже насеља регионалних целина.

У погледу просторне дистрибуције, генезе и структуре насеља, јасно се уочава поларизација Републике Србије на развијени, просторно уређен део северно од Саве и Дунава и стихијски, спонтано креиран и организован систем насеља јужно од поменуте хидрографске границе (Drobnjaković, Stojanović, Josipović, 2021). У Војводини, формирање насеља ортогоналне основе везује се за прве плански организоване акције на овим просторима у XVIII веку (Којић 1973), док се, с друге стране, насеља централне Србије одликују мозаичном структуром просторних форми и темпа развоја насеља појединих географских целина (Јовановић, 1988; Дробњаковић, 2019). Таква мрежа насеља, са њеним просторним манифестацијама, представља окосницу данашње регионалне организације Републике Србије.

Простор Региона Војводине одликује се плански организованом мрежом „великих села“, хомогених по својој форми и величини, још увек значајне демографске базе. Специфичност у морфологији војвођанских насеља је планска композиција геометријског карактера (Букуров, 1954). Карактерише га мрежа насеља најмање густине као резултат пространих насеља на великом међусобном растојању. Структура насеља у Војводини последица је специфичне генезе. Раван терен и планиране акције формирања и организовања условили су да су насеља Војводине знатно пространија од насеља других регионалних целина (46,27 km² у просеку). Педолошки састав посредно је утицао на избор локације за изградњу или ширење насеља овог региона (Којић, 1961). Повољни услови за насељавање у XIX веку иницирани су регулацијом речних токова, чиме је омогућено насељавање алувијалних равни и речних тераса, нарочито у долинама Дунава и Тисе. У стварању мреже насеља у Војводини важну улогу одиграли су историјске околности и привредни услови, као што су колонизација у XVII и XVIII веку, снажан економски развој у XIX веку и, посебно, изградња саобраћајне мреже (Букуров, 1983). Насеља Региона Војводине се одликују готово истоветном функцијском садржином, чинећи тако уређени насељински склоп хомогене структуре.

Насеља Београдског региона представљена су спецификумом мозаичне структуре. Велика хетерогеност типова насеља, њихових просторних форми и садржаја, условљена је разликама у географским условима и динамици друштвених фактора. Атрактивност главног града катализовала је динамику промена у мрежи насеља његовог региона, посебно у погледу формирања нових насеља, ширења градских и приградских насеља и сл. (Рибар, Цаврић, Љешевић, 1993). Одликује се релативно густом мрежом насеља која заузимају површину на нивоу просечне величине насеља у Републици Србији, на умереној удаљености. Насеља Београдског региона под утицајем главног града трпе највеће

промене у демографском, економском и морфолошком смислу (Живановић, 2008; Спалевић, 2013). Карактеришу га насеља повољних демографских одлика, изражене виталности и густе насељености, са дисбалансом у дистрибуцији становништва, које егзистенцију проналази углавном ван аграрних делатности (Николић, Радовановић, 1962).

Најгушћу мрежу насеља срећемо на простору Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије, што је последица честе породичне деобе имања или збијања насеља на потесима повољним за насељавање. То су насеља најмање површине 12,54 km² у Региону Шумадије и Западне Србије и 13,28 km² у Региону Јужне и Источне Србије, и на најмањој међусобној раздаљини, са већим разликама у оквиру регионалних целина. Такву насеобинску структуру детерминисали су доминантан брдско-планински карактер, сложена структура друштвених односа и историјске околности (Drobnjaković, Stojanović, Josipović, 2021). Ове регионе одликује дисперзни карактер мреже насеља, услед великих разлика у популационој величини насеља и формирања „маркантних“ полова концентрације становништва (Радовановић, Николић, 1973). Простор јужно од Саве и Дунава изложен је бројним, спонтано насталим и тешко решивим проблемима који условљавају депресиван развој и депопулацију руралних крајева (Drobnjaković, Panić, Đorđević, 2016). Најугроженија су популационо и величински мала насеља у Региону Јужне и Источне Србије, која су погођена снажним емиграционим токовима, нарушавањем демографске структуре, старењем популације и пражњењем руралног простора, услед изражајног економског слабљења (Никитовић, Предојевић-Деспић, Маринковић, 2015; Magdalenić, Galjak, 2016). Насеља Региона Шумадије и Западне Србије још увек одржавају привидну виталност (Дробњаковић, 2019), која је нарушена у појединим ретко насељеним руралним разбијеним насељима са негативним демографским променама, инфраструктурном изолованостју и маргинализацијом пољопривреде, али се одржава постепеном диверзификацијом активности.

1.3. ТИПОЛОГИЈА НАСЕЉА – осврт на постојећа искуства и нове тенденције

Све присутније становиште у научно-стручним круговима јесте да постојећа диференцијација насеља није компатибилна са рецентним друштвено-економским токовима и не прати савремене трансформације простора (Дробњаковић, 2019). Нове концепције, које акцентирају условљеност и повезаност између социо-економског, регионалног и просторног развоја, имају све већи утицај на диференцирање, интегрисање, планирање и рационално организовање простора (Maksin, Tošić, Krunić, 2014). У таквим околностима императив је успостављање нове типологије насеља, која ће уважавати локалне и регионалне специфичности простора Републике Србије, али и бити постављена у ширем контексту, упоредивом у међународним оквирима.

Делимитација урбаних и руралних подручја и насеља у Републици Србији је питање консензуса и дискурса на линији струке и званичних ставова. Дефиниције варирају и у обиму и у схватању и имају тенденцију да изражавају културне различитости и функционалне потребе између и унутар регија и држава. Варијације при диференцијацији урбаних и руралних насеља и њихових типова произлазе из различитих приступа, потреба истраживача обојених премисама субјективности, променљивости у разним временским и друштвеним оквирима и њихове просторне експресије (Дробњаковић, 2019).

Проблем типологије насеља на територији Републике Србије, њихове функционално-територијалне поделе (Илић, Стојановић, 1985), односно класификације на основне типове и њихове варијетете, комплексан је проблем те је тешко предложити јединствено решење. Како се насеља дефинишу са неколико различитих аспеката (нпр. географски, социолошки, економски, урбанистички и др.), не могу се поставити јасне границе између дефиниција нити критеријума на којима су базиране типологије, већ се међусобно преплићу и прожимају. С обзиром на комплексност елемената којима су одређена

насеља, на потребу за избором адекватних и разнородних критеријума за типолошку класификацију насеља указано је још у најранијем раздобљу изучавања ове проблематике (Цвијић, 1922).

Српска наука је у фокус истраживања стављала концепт градских, односно урбаних насеља, њихово дефинисање, развој и типологију. Најчешће коришћени критеријуми при диференцијацији насеља на градска и сеоска у мрежи насеља су демографски, урбанистички, који имплицирају физиономију и морфологију насеља, функцијски, правни (статистички) и сл. Ипак, уочавају се велике разлике унутар самих категорија, за шта се морају конституисати посебни критеријуми и одредити подтипови у поменутом систему. Најчешће се позива на неколико типологија, са акцентом на различите базичне критеријуме и поменуте приступе.

Некада се типологије односе на особине насеља у целости, али најчешће се тичу својстава популације и у комплексном садејству са географским, историјским, економским, демографским, социјалним и другим факторима детерминишу формирање карактеристика насеља (Van, 1970). Демографска величина насеља се из тог разлога најчешће узима као реперна у истраживању насељености и диференцијацији насеља, не само у националним типологијама већ и у међународним оквирима. Популациона величина насеља уграђена је у већини методологија на основу којих се врши међународно установљена делинеација урбаних и руралних насеља и подручја (OECD, 1994; ESPON, 2003; Eurostat, 2010; 2021; Dijkstra, Poelman, 2014). Поједине земље се воде званичним дефиницијама и критеријумима, који подразумевају прописани минимум демографске величине насеља, са приметним разликама у изабраним праговима популационе величине и доступности на различитим нивоима просторних јединица. Праг се креће од 150 у Ирској и 200 у Норвешкој до 10 000 у Шпанији, Португалији, Швајцарској, Аустрији, Грчкој, Италији и сл. (ESPON, 2003; Gulumser et al., 2007; Copus et al., 2008; ONEP, 2012). У појединим земљама класификација руралних подручја се базира искључиво на демографским критеријумима (Данска, Чешка, Немачка и др.), док се у другим комбинује најчешће са правним критеријумом и густином насељености (Дробњаковић, 2019). За неку општеприхваћену границу између руралних и сеоских насеља у Европској унији узима се популациона величина од 2 000 становника (Павков, 2008). Дате су препоруке за демографске прагове на којима се темељи међународна класификација градских насеља на 13 величинских категорија, уз даљу диференцијацију великих градова према категорији метрополитанског подручја (ESPON, 2005; 2006). У Републици Србији је установљена званична диференцијација насеља према демографској величини (Van, 1970) која се примењује у стручним и научним истраживањима. Извесне модификације вршене су на узорку малих градских насеља (Спасић, 1995; Кокотовић Каназир, 2016), градова средње величине (Spasić, Petrić, Filipović, 2007; Живановић, 2015), мреже градова и урбаних подручја (Вељковић, Јовановић, Тошић, 1995; Тошић, Крунић, 2005; Шећеров, Невенић, Тошић, 2009), као и успостављању детаљније демографске класификације сеоских насеља (Симоновић, 1976; Стаменковић, 1985; Стаменковић, Бачевић, 1992; Симоновић, Рибар, 1993).

Најчешће коришћени сет индикатора за диференцијацију урбаних и руралних насеља односи се на морфолошке карактеристике насеља, разликујући сет урбанистичких норматива и густину насељености који имплицира физиономски карактер и морфолошки тип насеља. Урбанистички показатељи највише се користе при морфолошкој детерминацији насеља, где се на основу компактности, изграђености и близини суседства одређује морфолошки тип насеља и највише се користи у креирању урбаног развоја, урбаном планирању (Vresk, 1990) и за одређивање морфолошких градских регија, морфолошког и просторно-функционалног повезивања урбаних подручја у јединствене целине (метрополитанска подручја, урбане агломерације, конурбације) у планерској пракси (Vresk, 1990; Eurostat, 2016; Тошић, 2018). Такве типологије често имају инкорпорирани и релацијске елементе, тј. односе и везе између урбаних и руралних подручја на различитим територијалним нивоима (ESPON, 2005; 2007; Jonard et al., 2009; Dijkstra, Poelman, Veneri, 2019) који су обухваћени појмом функционалног урбаног подручја (FUA – Functional Urban Area), ранжираних од

најјачих система познатих као метрополитанска европска подручја раста (MEGA – Metropolitan European Growth Area) до субсистема у полицентричној урбаној интеграцији (Potential Urban strategic Horizons – PusH и Policentric Integration Areas – PIAs), делимитираних дневним урбаним кретањима (Тошић, Невенић, 2007а). У повоју диференцијације насеља у Републици Србији акценат је стављан управо на морфолошке елементе и положај насеља (Цвијић, 1922; Милојевић, 1929; Ракић, 1984; Ђурчић, 1987), који указују на обликовање и формирање структуре насеља. Класификација градских насеља према овим критеријумима ослања на планске шеме изградње и морфолошку структуру града, чиме се сврставају у хомогене и нехомогене, представљених неким од типова изградње: радијално-концентричан, мрежасти, линијски, вертикални (Vresk, 1990; Стаменковић, Бачевић, 1992; Marinović-Uzelac, 2001). Многе од морфолошких типологија насеља ослањале су се на Цвијићеву (1922) поделу насеља на разбијени и збијени тип са њиховим подтипovima (старовлашки, шумадијски, рашки и ибарски, мачвански и карсни; тимочки, читлучки, медитерански и турско-источњачки тип). Из ове типологије изведена је и типологија сеоских насеља, која се примењује у планским документима, на разбијена, полузбијена, збијена и ушорена, са њиховим варијететима условљених трансформацијом морфолошке структуре насеља (Кojić, Simonović, 1975).

Густина насељености индикује степен концентрације, односно дисперзије становништва у насељу. На овом параметру темеље се најчешће примењиване методологије за диференцијацију насеља самостално или у комбинацији са још неким обележјем (популациона величина, функције, дневна мобилност и сл.). Густина насељености индикује ниво демографског развоја насеља, јер је потврђена висока корелација између величине насеља и његовог свеукупног развоја са густином насељености (Vresk, 1990). Основа за делинеацију урбаних и руралних подручја темељи се на овом критеријуму, уз варијације коришћеног прага вредности. Према методологији OECD-а (1994) за границу је узета вредност од 150 ст./km², како би се направила дистинкција на локалном нивоу, док се за регионалну дистинкцију користи популациона величина као додатни индикатор. Према европским стандардима граница је померена на 100 ст./km² (EU Commission, 1997), да би у рецентној типологији према Евростату (2014; 2021) за границу била узета вредност од 300 ст./km², али на нивоу најнижих просторних јединица – грида од 1 km². Присутна је дилема о избору прага овог индикатора, о усклађености и рефлексији специфичности просторних целина које се посматрају, посебно када су посредни земље које су у транзицији, у којима је присутна висока економска и социјална егзистенцијална зависност руралне популације (Дробњаковић, 2019). У Републици Србији је такође густина насељености често коришћен индикатор за диференцијацију урбаних и руралних насеља, али и њихових подтипова, према детаљно разрађеној скали прилагођеној специфичности локалних средина (Симоновић, 1978; Кojiћ, 1977; Стојановић, 2003).

Функцијски капацитет насеља је фундамент за успостављање разлике између руралних и урбаних насеља. Диференцијација насеља је примарно вршена на основу развијених функција у насељу, где се села описују као насеобине у којима се становништво претежно бави пољопривредом, а градови као ентитет сложених функционалних капацитета и разноврсне функцијске оријентације на основу којих се детерминише значај насеља у простору. Тако, у основи многих типологија насеља јесу функције било кроз сектор услуга и заступљеност прерађивачког сектора (Polytechnico Milan, 1999; LEADER, 2004; EU Commission, 2005) или кроз централитет насеља мерен нивоом опремљености објектима јавних служби и услуга (OECD, 1994; Clocke, 1979; Gulumser et al., 2007). У Републици Србији, у диференцијацији насеља према њиховој функцијској оријентацији велику примену је нашао модел тенарног дијаграма (Вељковић, 1991, Тошић, 1999; Грчић, 1999. и др.), којим се насеља класификују у различите функционалне типове (аграрни, индустријски, услужни и њихови прелазни типови), као и модел функцијске специјализације (Јаћимовић, 1984; Јовановић, 1988; Грчић, 1999). Увођење трихотомне поделе насеља у Републици Србији било је базирано на једном од функцијских индикатора израженим кроз процентуални удео непољопривредног становништва (Маџура, 1954),

док се у сложеним класификацијама које детерминишу степен урбаности насеља такође користе индикатори који имплицирају функцијске карактеристике насеља, као што су запослено становништво, активно пољопривредно становништво и неаграрна домаћинства (Тошић, 1999; Vresk, 2002; Шећеров, Невенић, Тошић, 2009). У сфери функционалистичког приступа, поједини аутори класификују сеоска насеља на основу развијених функција у сеоским срединама (Којић, 1958; Радовановић, 1965; Радмановић, 1999; Тошић, 1999; Estratoglou, Bogdanov, Meredith, 2007; и др.). Често их разликују према заступљености основних функција у насељу и деле на примарна села, села са сеоским центром, центре заједнице насеља, док их према посебним функцијама деле на бањска села, села туристичке, рејонске, општинске центре и приградска насеља (Стаменковић, Бачевић, 1992; Симоновић, Рибар, 1993).

Поред обиља типологија изведених на једностраном или сложеном, мултиваријантном сету критеријума, диференцијација насеља на урбана и рурална још увек се примарно изводи на основу правног критеријума. У појединим земљама се типологија насеља стриктно држи административних целина (нпр. Немачка, САД), у другима се пак одређује декретом (Румунија, Киргистан). У Републици Србији је административно-правни критеријум важан фундамент за диференцијацију насеља. Закон о територијалној организацији Републике Србије издваја категорију од 28 градова са посебним административно-управним функцијама и Град Београд са посебним статусом. Од 1981. године примењује се административно-правни критеријум као основ методологије примењене у попису становништва, станова и домаћинстава. О издвајању градских насеља одлучују власти, доношењем Генералног урбанистичког плана за градска насеља, а насеобински комплекс ван планског документа окарактерисан је као „остала“ и обухвата конгломерат насеобинских форми.

Поменуте међународне и националне типологије имају одређене недостатке. Код појединих се препознаје генерализација и неусклађеност са посебним условима у националним оквирима, док код других претерано акцентирање локалних особености у појединим типологијама није уклопљено у шири контекст друштвеног и економског развоја и политичких смерница. У Републици Србији се намеће потреба за успостављањем нове типологије насеља, која ће верније презентовати положај насеља у мрежи и објективно презентовати њихов значај у простору (Стаменковић, Тошић, Гатарић, 2009).

1.3.1. Типологија насеља према ДЕГУРБА методологији

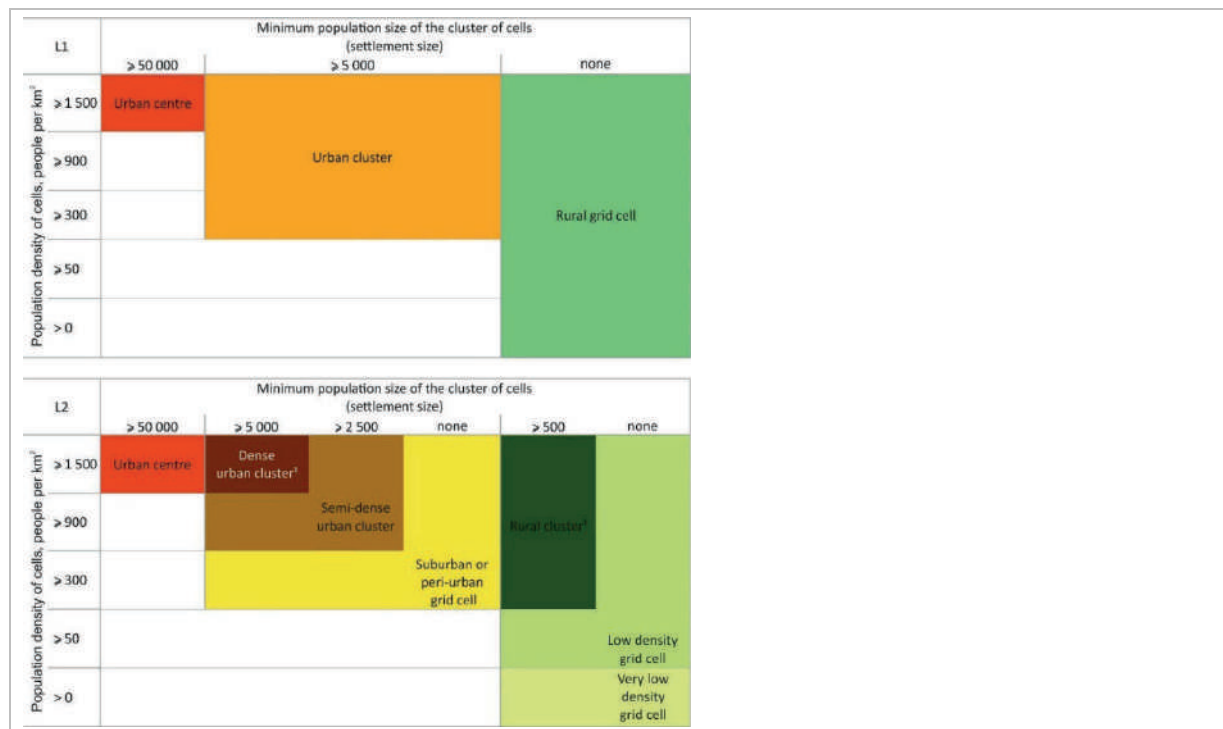
Велики допринос на пољу утврђивања јединственог сета критеријума за диференцијацију насеља и делинеацију руралних и урбаних подручја оствариле су организације OECD, FAO, Eurostat, са предложеним минималним сетом индикатора, који указују на методолошки приступ и потребан систем података (Stojiljković, Bošković, 2008), који су послужили за интеррегионалну и међудржавну компарацију (Ballas et al., 2003).

У том погледу, истакнута је потреба за генерализованим приступом за земље Европске уније (OECD, 1994; Blunden et al., 1996; ESPON, 2003; Ballas et al., 2003; Jonard et al., 2009; Copus et al., 2008; Eurostat, 2010; Piore et al., 2011; EU Commission, 2013; Dijkstra, Poelman, 2014). Широко коришћен приступ за урбано-рурално поделу увео је OECD (1994). Овај приступ разликује рурално од урбаног на два нивоа: регионалном, који је класификовао регионе у три типа (претежно руралне, средње и претежно урбане), према уделу становништва које живи у руралним подручјима, и локалном нивоу (ЛАУ2), где је диференцијација руралног и урбаног вођена прагом густине насељености. Ова методологија је усвојена и допуњена просторним приступом Евростата (Eurostat, 2010) (гридовима од 1 km²) заснованим на густини насељености и просторном континуитету урбаних мрежа. Надаље је вршено усклађивање и унапређивање методологије за диференцијацију малих просторних јединица на урбана и рурална, просторно прецизнијим приступом и подацима, која је заснована на степену урбанизације (ДЕГУРБА), и подупире концепт урбано-руралног континуума (Dijkstra, Poelman, 2014). Ова

методологија служи као основа за најновији покушај пет међународних организација да унапреде дистинкцију између урбаних и руралних подручја, који је базиран на популацијској мрежи платформе GHSL (Global Human Settlement Layer), на којој је представљен просторни градијент (Joint Research Centre, <https://ghsl.jrc.ec.europa.eu>). Доношењем Уредбе бр. 1059/2003 Европске скупштине и Савета о просторним типологијама (Tercet) 2018. године је створен правни оквир за признавање просторних типологија у сврху европске статистике и њихово инкорпорирање у тематске статистичке прописе и политичке иницијативе (Eurostat, 2021).

Методологија ДЕГУРБА се изводи на популационој мрежи гридова од 1 km², заснованој на скупу података са геореференцираним тачкама са високом просторном тачношћу, класификованим према њиховој густини насељености, величини популације и географској близини, односно просторном континуитету. Сугерише вишеслојну диференцијацију насеља између високо урбаних и дубоко руралних, ретко насељених подручја и обухвата урбано-рурални континуум и варијетете унутар ове две категорије (Drobnjaković, Steinfhürer, 2023). Креирана је у циљу надоградње националних дефиниција, ради међународне упоредивости засноване на истом приступу мерења степена урбаности, употреби једнаких прагова популационе величине и густине насељености, а коришћењем једнаке мреже популационих гридова сведена је на ниво истих просторних јединица (Eurostat, 2021). Предности ове методологије огледају се у превазилажењу досадашњих потешкоћа у креирању упоредивих типологија насеља. Базира се на прецизним подацима о дистрибуцији становништва у простору који почива на геокодираном попису становништва, геореференцираном регистру становништва и популационим мрежама високе резолуције која искључује до сада коришћене интерполације на постојећем изграђеном ткиву или генерализована мерила густине насељености (Eurostat, 2021). То повећава тачност података о концентрацији становништва, без обзира на ниво изграђености, ниво развијености и посматрани период.

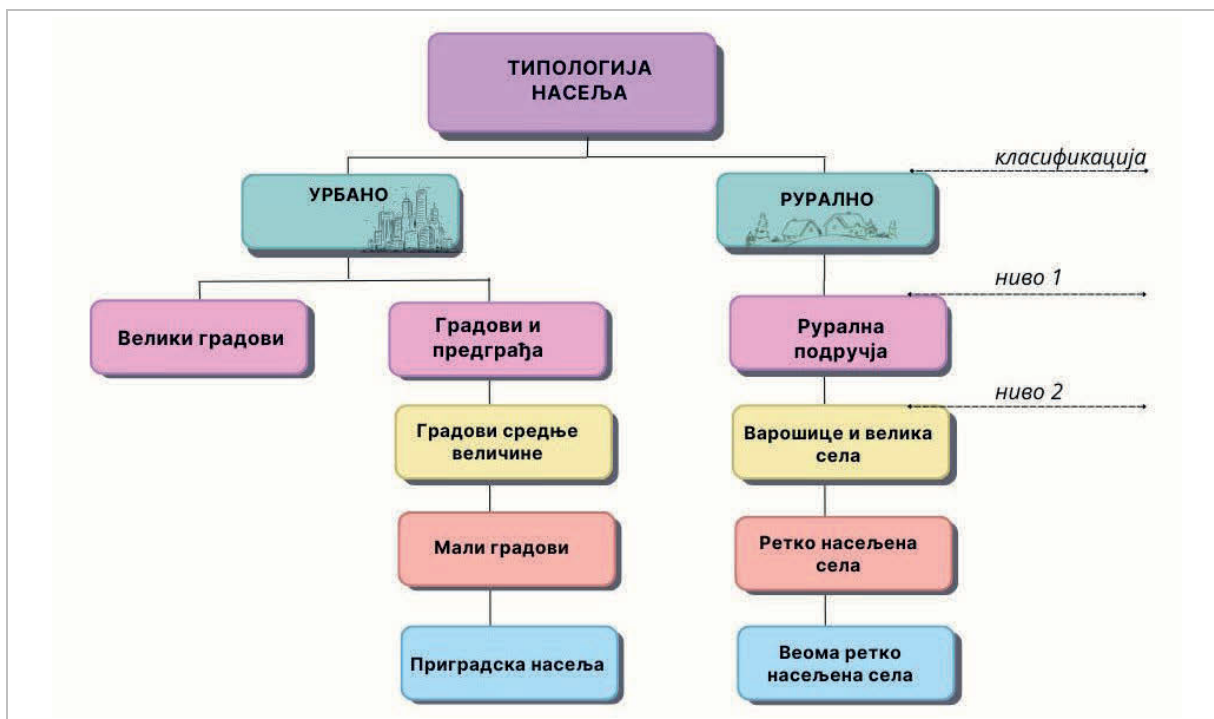
Слика 1.1. Нивои класификације према ДЕГУРБА методологији

Извор: Eurostat, 2021; European Commission, Joint Research Centre and Directorate – General Regional and Urban Policy.

ДЕГУРБА методологија изведена је на два нивоа (слика 1.1). Ниво 1 односи се на први корак у процени урбано-руралног континуума и подразумева класификацију гридова у три кластера: 1) урбани центар, као кластер високе густине насељености од најмање 1 500 ст./ km² и минимално 50 000 становника, 2) урбани кластер, као кластер средње густине насељености од најмање 300 ст./ km² и минимално 5 000 становника и 3) рурални кластер који обухвата ћелије ниске густине насељености и ван урбаних кластера. Након класификације ћелија и идентификовања кластера врши се преклапање на нивоу малих просторних јединица, а у случају Републике Србије на нивоу насеља. На основу ових кластера Републички завод за статистику извршио је делимитацију три типа подручја у Републици Србији: 1) велики градови; 2) градови и предграђа и 3) рурална подручја. Други ниво класификације подразумева типологију малих просторних јединица (насеља) према заступљености популације у проценту више од 50% у припадајућем кластеру.

Слика 1.2. Типови насеља у Републици Србији

За потребе ове публикације спроведена је друга фаза класификације насеља у Републици Србији. Идентификована су четири урбана типа и три рурална типа насеља (слика 1.2). Истовремено, усклађена је терминологија изведених типова која је у складу са популационим обележјима насеља Републике Србије, традицијом и степеном трансформације насеља. Након извесних прилагођавања методологије условима у мрежи насеља, добијени су финални типови насеља на територији Републике Србије:

- 1) **Велики градови**, као насеља највишег нивоа урбаности чине посебан тип насеља. Овај тип представљен је популационо највећим (преко 50 000 становника) и најразвијенијим градовима у земљи. Обухвата урбане агломерације и макрорегионалне центре.
- 2) **Градови средње величине** су популационо највећа група насеља (20 000 – 50 000 становника) у категорији градова и предграђа. Они су стожери полицентричног развоја мреже насеља Републике Србије. Обухватају регионалне центре, центре управних округа, градска насеља у развојним осовинама (Тошић, Крунић, 2005).

3) **Мали градови** су најмања урбана насеља (до 20 000 становника) у категорији градова и предграђа. Хетерогена су скупина насеља у функцијском и морфолошком према степену урбанизованости (Кокотовић Каназир, 2016). Представљају веома важну спону између великих градова и руралних области (Pirisi, Trócsányi, 2014) и најчешће обухватају административне, привредне и културне центре општина (Спасић, 1984), потенцијалне субрегионалне центре, поједина монофункционална развијена насеља (бање, индустријска и рударска насеља).

4) **Приградска насеља** представљају битну карику у категорији градова и предграђа у функцијској и просторној условљености насеобина. Лоцирана су на прелазу између већих градова и њиховог руралног залеђа, и постепено се интегришу у њихову насеобинску композицију и попримају карактер урбано-руралног континуума (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020). Ове насеља су изложена интензивној социо-економској трансформацији, диригованој снагом градског центра у чијој су близини развијена. Овај тип насеља обухвата и тзв. субурбана насеља, формираних у близини већих градских насеља, са специјализованом функцијом (стамбеном, индустријском и сл.), која нису просторно срасла са градским језгром, али имају развијене снажне интегративне везе (Vresk, 1990).

5) **Варошице и велика села** обједињена су група насеља руралног типа, највећа по популационој величини (500 – 5 000 становника) на руралном простору Републике Србије. Велика села идентификована су углавном у Војводини, моравском појасу и у близини неких већих градских центара, али са доминантним руралним карактером. Варошице су посебан подтип насеља препознат као рецидив неких ранијих административних подела у Републици Србији. Тај тип насеља наслеђен је из турског периода, или је настао прерастањем села. Углавном су била функционално неодређена, слабо изграђена (Којић, 1970). Према значају својих функција налазе се у средини насеобинског система, са домометом само у непосредној околини, чиме је њихов развој и опстанак у директној вези са околним сеоским становништвом. Ова група насеља обухватила је и поједине центре општина руралног типа.

6) **Ретко насељена села** обухватају насеља мале до средње популационе величине у категорији руралних подручја, мале густине насељености, али су боље опремљена насеља руралног подручја, те се одликују извесним развојним капацитетима у сублокалним оквирима;

7) **Веома ретко насељена села** су најраспрострањенији тип насеља у категорији руралних подручја. Представљена су групом демографски угрожених, економски неодрживих и већински изолованих насеља, периферно позиционираних у локалној мрежи насеља.

1.4. МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

Дефинисање насеља веома је варијабилно и детерминисано је временским раздобљем у којем се посматра, као и истраживачким приступом. Креће се од општег одређења да су насеља свако људско утврђење, односно окупирање простора неким видом људске активности (Nuissl, 2018), па до савремених схватања насеља као комплексне и динамичне просторне творевине (Стаменковић, Бачевић, 1992). Статистичка дефиниција, уведена 1952. године, насеље третира као антропогеографску територијалну јединицу посебног имена, без обзира на број кућа (Van, 1970). За потребе ове публикације коришћено је модификовано становиште усклађено са савременим тенденцијама посматраним кроз призму континуираних просторних и функционалних насеобинских форми и трансформација манифестованих у виду урбано-руралног континуума.

Тренд присутан у Европи имплицира напуштање традиционалне поделе између урбане и руралне Европе и растућег прожимања простора (Schroeder, Zimmermann, Formiga, 2016). Слика урбаних подручја прилично је уобличена још од времена индустријализације и првих фаза урбанизације, и мења се у правцу нарушавања квалитета живота у урбаним срединама и стварања нових изазова. С друге стране, образац развоја руралних простора потпуно је трансформисан све већим упливом примеса урбаних средина. Рурални простори претварају се у арену трајних промена које узрокују вишедимензионалне структурне трансформације његових елемената (Woods, 2011). Мањи урбани

центри губе своје функције, а рурални простори прерастају у геопросторне комплексе мултифункционалних карактеристика и мозаичних предела (Дробњаковић, 2019) стремећи ка образовању поливалентних просторних форми, чинећи све мање јасном границу између урбаног и руралног (Cloke, 2006). Ствара се простор континуираних трансформација представљених низом прелазних форми ова два крајња конструкта (Woods, 2011; Küpper, 2016; Тошић, Дробњакović, 2022).

Иако дефиниције о томе шта чини град односно рурално подручје могу варирати, оне су кључне за разумевање демографских кретања, урбанизације и економског развоја у земљи. За потребе ове публикације, у Републичком заводу за статистику изведена је типологија насеља применом међународне ДЕГУРБА методологије. Идентификована су три типа подручја, која су представљена детаљном поделом на седам типова насеља (слика 1.2). Овом поделом верно су представљене промене и односи у мрежи насеља Републике Србије, а са друге стране, применом међународно прихваћене типологије омогућена је међународна упоредивост (Eurostat, 2021). Циљ ове публикације је да у складу са новом класификацијом насеља представи основне одлике насеља у Републици Србији.

Други ниво модификације и прилагођавања примењене методологије подразумева креирање сета индикатора који репрезентује различите аспекте стања и динамике развоја насеља и односа у мрежи насеља Републике Србије. Изабрани индикатори имплицирају остварени степен социо-економске трансформације насеља и актуелне демографске токове. Модификације су биле посебно потребне у категорији градова и предграђа, као веома хетерогеној групи насеља, али и руралним типовима насеља, ради јаснијег разграничавања. Скуп корективних индикатора подупире локалне особености насеља и различите обрасце њихове просторне трансформације. Консултовани индикатори подељени су у неколико група:

1. Елементи просторног развоја насеља:

- Морфологија насеља која указује на тип насеља и образац концентрације становништва;
- Приступачност и саобраћајна повезаност, који имплицирају даљи развој и позитивну трансформацију насеља;
- Морфометрија терена;
- Положај насеља у локалној и регионалној мрежи насеља и међуоднос са општинским и регионалним центрима;
- Ширење насеља, мерено индексом промене изграђености у периоду 1975–2014. (European Commission, Joint Research Centre, 2018);
- Густина насељености мерена бројем становника по јединици изграђеног подручја;
- Правац просторног ширења насеља.

2. Елементи демографског развоја насеља:

- Демографска кретања мерена индексом промене становништва 1981–2022;
- Старосна структура становништва (удео појединих старосних група – предшколски контингент, млади, старији од 65 година и више);
- Миграциони обрасци (удео имиграната у пореклу становништва);
- Дневне миграције које доминантно одређују тип насеља са прагом на 70% становништва.

3. Друштвено-економски елементи насеља:

- Степен централитета који подржава позицију насеља у хијерархији регионалне и локалне мреже насеља. Ово је везано за административне и управне функције и надлежност насеља;
- Функционални капацитети и функционална оријентација насеља;
- Образовна структура становништва у насељу (посебно младих).

Поглавља у овој књизи презентују анализу структурних обележја насеља. У првом делу приказане су главне еволутивне фазе насеља, постојеће промене, типови, стање у мрежи насеља и њихова просторна дистрибуција, са акцентом на дисбаланс у капацитетима и њиховој експресији у простору. Друго поглавље садржи анализу основних демографских обележја насеља и демографских трендова

који су послужили за креирање демографског профила различитих типова насеља у Републици Србији. Треће поглавље публикације представља социо-економски профил насеља према сету обележја образовне структуре становништва, економске активности и дневних миграција. Четврто поглавље обухвата сет показатеља који се односе на становање у насељима Републике Србије, где се разликују основна обележја станова и зграда у насељима и показатељи који указују на квалитет становања. Сва обележја анализирана су на нивоу Републике Србије, према типовима насеља (ДЕГУРБА ниво 1 и 2) и по регионима, како би се сагледале особености мреже насеља у националном и регионалним оквирима.

Коришћени су подаци Пописа становништва, домаћинства и станова 2022. године за различита обележја: број насеља, популациона величина насеља, густина насељености, популациона динамика, старосна структура становништва, миграторне и образовне карактеристике, обележја радне снаге, основне карактеристике становања – број станова, намена, врста зграде, период градње, број лица у становима, површина, опремљеност станова и др. У ту сврху коришћени су подаци из пописних књига и документационе табеле из посебне обраде. Преузете су дефиниције основних појмова из методолошких упутстава Пописа. Индикатори су коришћени у основном облику, као апсолутне вредности, или у виду изведених показатеља (удели, индекси или одговарајући коефицијенти).

Приликом картографског приказивања појединих обележја, типови насеља (ДЕГУРБА ниво 1) приказани су сумарно (урбана и рурална насеља), где су под урбаним насељима представљени обједињено тип великих градова и тип градова и предграђа, док се под руралним насељима подразумева тип руралних подручја.

За поједине просторне целине примењени су изузеци и посебна правила приликом анализе података. Град Београд и Град Ниш третирају се као једна просторна целина са свим њиховим градским општинама – насеље Београд и насеље Ниш. У публикацији нису приказани подаци за насеља Региона Косово и Метохија, услед недоступности података за ову просторну целину. У случају међупописног поређења и извођења динамичких података, подаци за насеља у општинама Бујановац и Прешево нису обрађени услед непотпуног обухвата у Попису 2011. године.

1.5. МРЕЖА НАСЕЉА – опште одлике и просторне разлике

Насеља Републике Србије одликују се високом издиференцираношћу обележја, те чине веома хетероген скуп, обележен дисбалансом у нивоу и динамици развојних процеса, са комплексом географских и друштвено-економских фактора који су условили формирање различитих насеобинских типова (Дробњаковић, 2019). Мрежа насеља представљена је скупом свих типова насеља на одређеној територији, хијерархијски организованих, интеракцијски повезаних, у простору и времену променљивих. То је „комплексна географска категорија, хронолошки динамична у демографском, просторно-физичком и функционалном смислу“ (Стаменковић, Бачевић, 1992, с. 155). Мрежу насеља Републике Србије чини 6 158 насеља. Регионално посматрано, највећи број насеља налази се на територији Региона Јужне и Источне Србије, укупно 1 706, а потом на простору Региона Шумадије и Западне Србије, укупно 2 379 насеља. Регион Војводине одликује се мрежом од 467 насеља, док Регион Београда обухвата 157 насеља. На простору Региона Косово и Метохија лоцирано је 1 449 насеља. Насеља Београд и Ниш посматрају се као једна просторна насеобинска целина.

Изведеном ДЕГУРБА методологијом у Републичком заводу за статистику извршена је дистинкција подручја и насеља на територији Републике Србије, детерминисане претходно вођеним развојним процесима, просторним факторима и историјским наслеђем који су обликовали урбане и руралне просторе. Применом ДЕГУРБА методологије ниво 1 спроведена је делинеација урбаног (градског) и руралног (сеоског) подручја. Идентификована су три типа подручја (карта 1.1): 1) велики градови, 2) градови и предграђа, и 3) рурална подручја. У типу великих градова препознато је 17 насеља, која чине 0,4% укупног броја насеља Републике Србије. Велики градови покривају тек 1,8% територије земље,

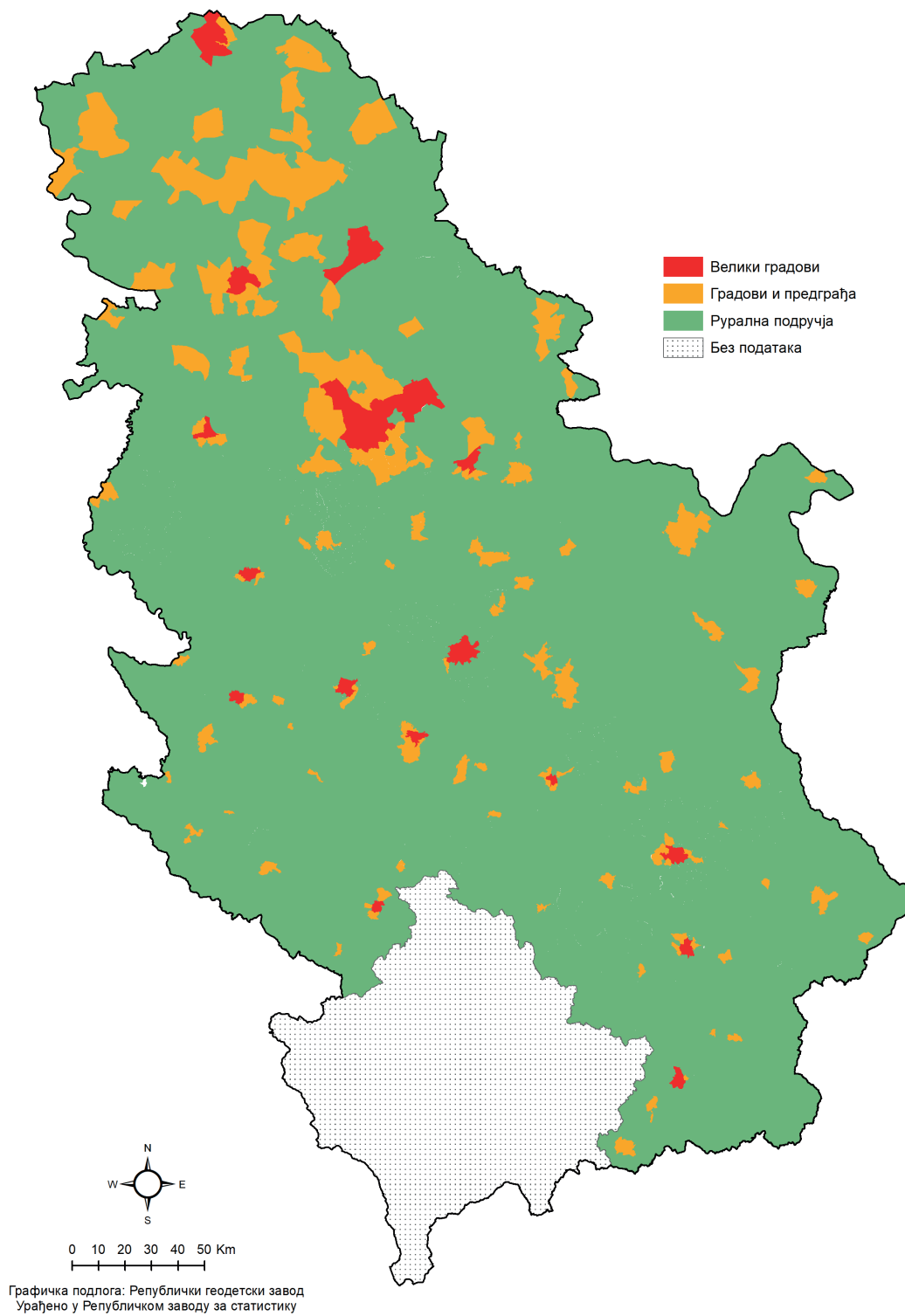
коју је према Попису 2022. године насељавало 38,9% укупне популације. Категорија градова и предграђа представљена је 221 насељем, што чини 4,7% укупног броја насеља. Ова група распростире се на 8,2% територије и обухвата 27,9% укупне популације Републике Србије. Просторни распоред градова је у великој мери условљен физичко-географским карактеристикама, где је јасно изражена повезаност између просторног распореда становништва, просечне надморске висине и интензитета изграђености. Трећа категорија представља рурално подручје Републике Србије, које има највећи насеобински обухват, са 4 471 насељем, односно 94,9% насеобинског комплекса Републике Србије, и покрива више од 90% наше земље. У том смислу, наглашен је дисбаланс између урбаног и руралног подручја. У свега 5,1% насеља и око 10% територије Републике Србије концентрисано је приближно две трећине укупне популације, док је на 90% руралне територије земље и око 95% насеља лоцирано свега једна трећина популације Републике Србије (табела 1.1).

Табела 1.1. Заступљеност типова насеља према ДЕГУРБА методологији (ниво 1)

Република Србија								
велики градови			градови и предграђа			рурална подручја		
број насеља	број становника	површина	број насеља	број становника	површина	број насеља	број становника	површина
17	2585030	1379,06	221	1854018	6352,35	4471	2207955	69796,02
велики градови			градови и предграђа			рурална подручја		
удео насеља	удео популације	удео површина	удео насеља	удео популације	удео површина	удео насеља	удео популације	удео површина
0,4	38,9	1,78	4,7	27,9	8,19	94,9	33,2	90,03

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Карта 1.1. Класификација насеља у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1)

Регионално посматрано, уочавају се знатне разлике у дистрибуцији насеља по типовима. Највећи број великих градова (осам) лоциран је на простору Региона Шумадије и Западне Србије, по четири у Региону Војводине и Региону Јужне и Источне Србије и један у Београдском региону (табела 1.2). Такође, градови и предграђа су најзаступљенији у Региону Шумадије и Западне Србије, 87 насеља, али чине свега 4,1% насеља тог региона. С друге стране, Београдски регион, према броју насеља овог типа (35), заостаје за другим регионима, али са 22,3% удела она чине важан тип у мрежи насеља региона. Регион Војводине одликује се значајним уделом (9,9%) насеља типа градова и предграђа, док приближан број насеља овог типа у Региону Јужне и Источне Србије чини свега 2,6% насеобина региона, што упућује на слабу развијеност мреже насеља. Рурално подручје Региона Шумадије и Западне Србије представљено је највећом скупином насеља (2017), што чини 95,5% насеља региона и указује на његов доминантни рурални карактер. У Региону Јужне и Источне Србије рурално подручје обухвата 1 916 насеља, што је чак око 97% насеобинског система региона и чини га најруралнијим регионом Републике Србије. У Региону Војводине 417 насеља има рурално одређење (око 90% насеља), док је у Београдском региону 121 насеље руралног типа, што са 77% у мрежи насеља овог региона индикује његов урбани карактер.

Табела 1.2. Удео броја насеља у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), по регионима

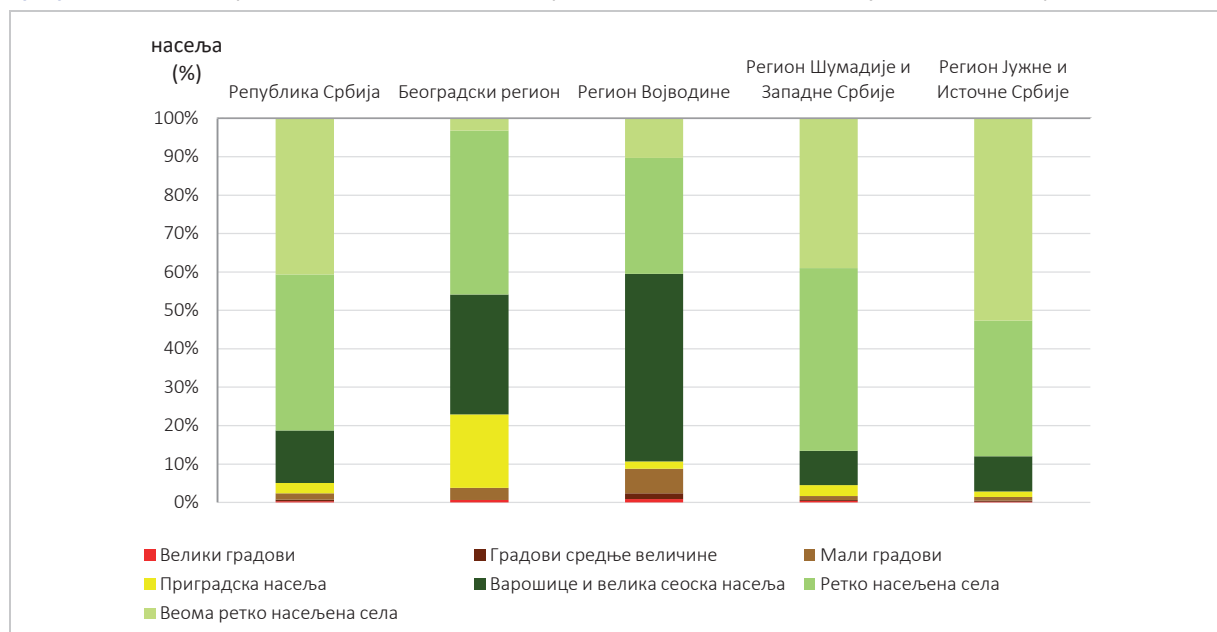
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Косово и Метохија		
Велики градови	број	1	4	4	8	...		
	%	0,64	0,86	0,20	0,38			
Градови и предграђа	Укупно	број	35	47	52	87	...	
		%	22,29	9,85	2,64	4,12		
	Градови средње величине	број	0	7	5	5	...	
		%	0	15,22	9,62	5,75		
	Мали градови	број	5	30	20	23	...	
		%	14,29	65,22	38,46	26,44		
	Приградска насеља	број	30	9	28	59	...	
		%	85,71	19,57	53,85	67,82	...	
	Рурална подручја	Укупно	број	121	417	1916	2017	...
			%	77,07	89,29	97,11	95,50	...
Варошице и велика сеоска насеља		број	49	228	180	189	...	
		%	40,50	54,68	9,39	9,37	...	
Ретко насељена села		број	67	141	697	1004	...	
		%	55,37	33,81	36,38	49,78	...	
Веома ретко насељена села		број	5	48	1039	824	...	
		%	4,13	11,51	54,23	42,85	...	

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Класификација насеља према ДЕГУРБА методологији ниво 2, пружа детаљнији и прецизнији увид у разлике у мрежи насеља на територији Републике Србије (карта 1.2). Дефинисано је седам типова насеља, од којих су четири типа урбаног а три типа руралног карактера. У мрежи насеља Републике Србије доминирају насеља руралног типа. Најзаступљенији је тип ретко и веома ретко насељених села, са по 40% удела у укупном броју насеља (графикон 1.1). Овај тип подручја доминира на простору јужно

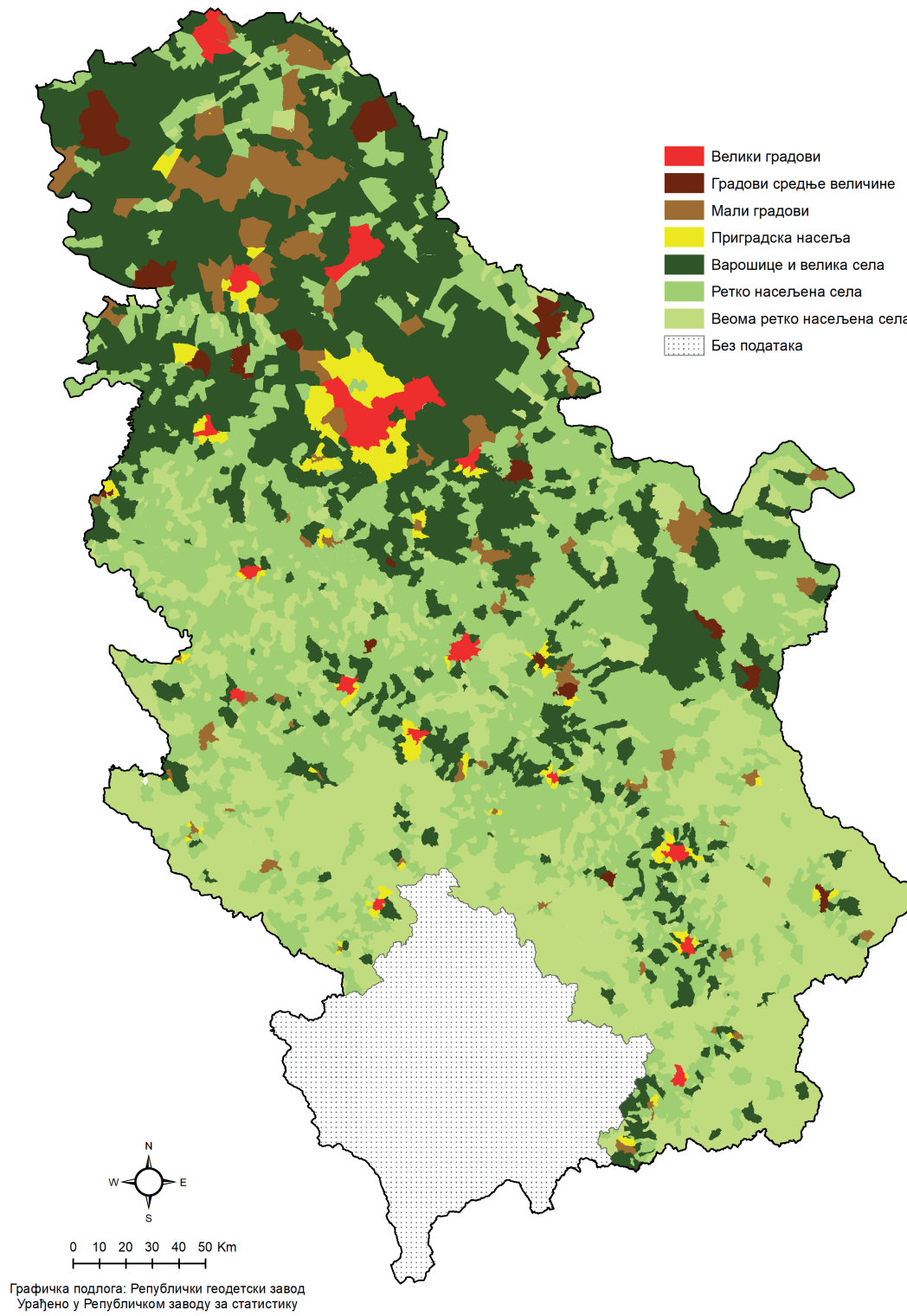
од Саве и Дунава. У Региону Јужне и Источне Србије ова насеља обхватају око 88% насеобинског комплекса региона, где више од половине руралних насеља чини тип веома ретко насељених села, што указује на степен демографске угрожености овог простора (табела 1.2). Сличне тенденције уочавају се у мрежи насеља Региона Шумадије и Западне Србије, где ове две групе руралних насеља чине 86,5% насеља региона, уравнотежене заступљености. Генерално, просторна дистрибуција веома ретко насељених села указује на изузетну демографску угроженост периферних и пограничних области Републике Србије, док у централном делу земље доминирају ретко насељена села (карта 1.2), што потврђује премису о ослабљеном демографском потенцијалу и нарушеним структурама становништва овог простора Републике Србије. С друге стране, Београдски регион и Регион Војводине одликују се slabом заступљеношћу ретко и веома ретко насељених села, са 40%, односно 45% насеља. У структури руралних насеља ова два региона, веома ретко насељена села учествују са свега 4%, односно 11,5% (табела 1.2), и тако индукују повољније демографске прилике на овом делу територије Републике Србије.

Графикон 1.1. Заступљеност типова насеља према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), по регионима

Најразвијенија и популационо највећа група насеља руралног типа, варошице и велика села, чине 13,7% насеобина Републике Србије, што је знатно више од насеља урбаног карактера (5,1%). Ова група насеља обухвата развојне центре на руралном подручју, популационо велика сеоска насеља, некадашње варошице и општинске центре који су изгубили урбани карактер. Уочава се правилност у њиховој просторној дистрибуцији. Најзаступљенији су у Региону Војводине, где већина сеоских насеља припада категорији великих села (карта 1.2). Ова група насеља у Региону Војводине чини чак 48,8% укупног броја насеља (графикон 1.1), односно око 55% насеља руралног подручја (табела 1.2). По овој групи насеља издваја се и Београдски регион, где 31% насеља чине варошице и велика села, односно 40% руралних насеља. Овај податак индикује виши степен развијености мреже насеља поменутих региона. С друге стране, у Региону Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије ова група насеља лоцирана је у уском просторном појасу моравске и подунавске осовине развоја, док се у осталим периферним руралним деловима региона простиру дисперзно, усамљено у руралном окружењу или у близини градских насеља. У мрежи насеља региона учествују са 9%.

Карта 1.2. Класификација насеља у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 2)

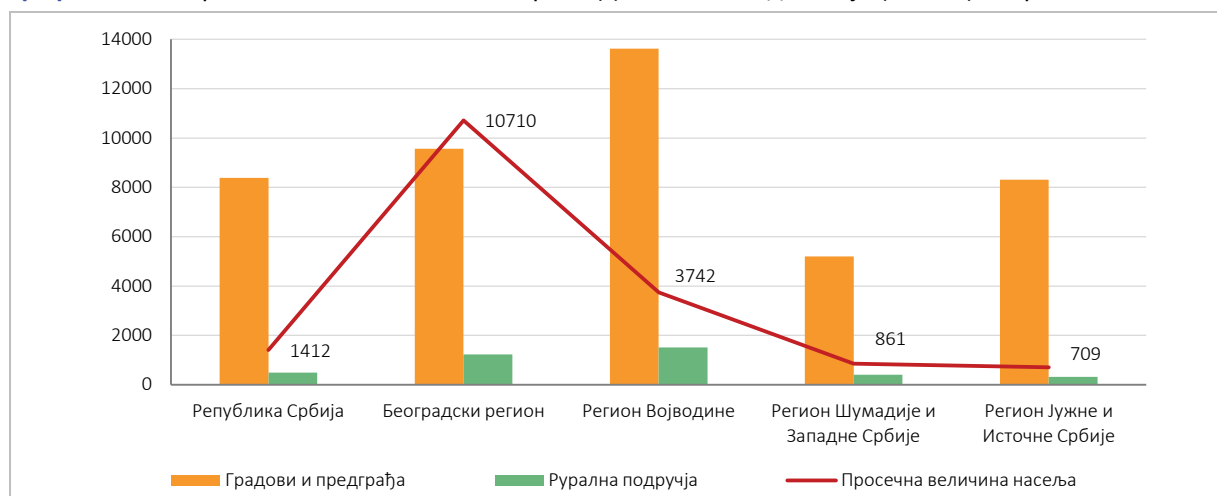
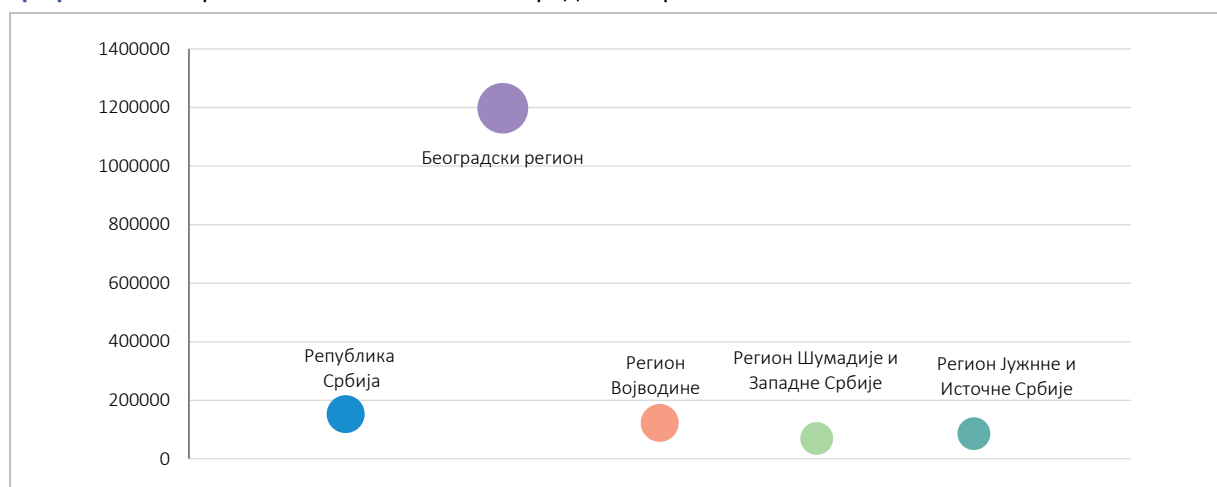

Диференцираност урбаних типова насеља знатно је мање изражена. Удео великих градова и градова средње популационе величине једнак је и чини свега 0,4% насеобина Републике Србије. Мали градови учествују са 1,7%, док приградска насеља предњаче у групи урбаних насеља са 2,7% (графикон 1.1). Доминација главног града условила је да у урбаној категорији Београдског региона нису заступљени градови средње популационе величине. Идентификовано је свега пет малих градова, али је скуп приградских насеља доминантан, са 30 насеља (19,1%) формираних углавном у функционалној комјутерској зони Београда. Процес субурбанизације у Београдском региону, иако је релативно млад, имплицирао је знатне промене током 70-их и 80-их година XX века, што је водило стварању сложене полинуклеусне агломерације, услед досељавања становништва из других насеља Републике Србије у те зоне града (Рибар, Цаврић, Љешевић, 1993; Вељковић, Јовановић, Тошић, 1995). Најразвијенија мрежа насеља урбаног подручја регистрована је на простору Региона Војводине (табела 1.2), у прилично равномерном односу. То указује на полицентричност мреже насеља региона која почива на планској генези, хомогеним природним одликама и друштвеним факторима који детерминишу развој мреже насеља (Drobnjaković et al., 2021). У овом региону идентификована су четири велика града и седам градова средње величине, који представљају центре својих управних округа. У њиховој непосредној близини слабо је изражен процес формирања приградског појаса, са свега девет таквих насеља на територији региона (графикон 1.1), углавном у дневном урбаном систему Новог Сада (карта 1.2). Мрежа малих градова је прилично развијена, са 30 насеља, односно 6,4% насеобина региона. С друге стране, мрежа насеља на урбаном подручју Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије указује на изразито неполицентричан карактер. У Региону Шумадије и Западне Србије идентификовано је осам великих градова и пет градова средње величине. Група од 23 насеља чини мале градове, који учествују са свега 1,1% насеља региона (графикон 1.1). Приградски појас је представљен групом од 59 насеља (2,8%), формираних у зони највећих градова региона – Крагујевац, Ваљево, Шабац, Крушевац, Нови Пазар и сл. (карта 1.2). Регион Јужне и Источне Србије има најслабије развијену мрежу урбаних насеља. Препознато је свега четири велика града и пет градова средње величине, односно по 0,2% насеља овог региона. Категорија градова и предграђа обухвата свега 20 малих градова (1%) и 28 приградских насеља (1,4%), формираних доминантно у моравском појасу, у зони утицаја већих градова (карта 1.2).

1.6. ПОПУЛАЦИОНА ВЕЛИЧИНА НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

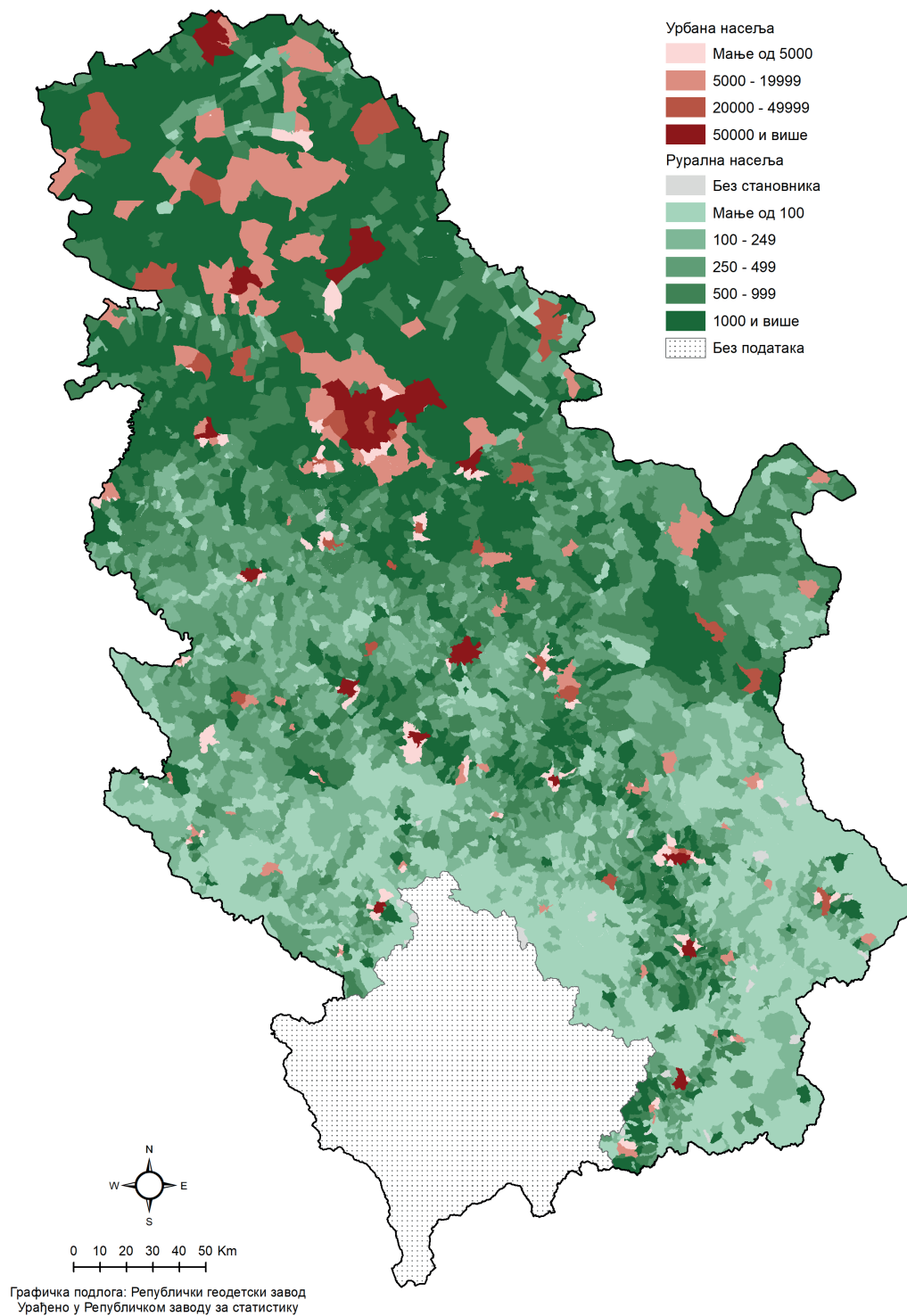
Мрежа насеља продукт је снажног утицаја географских (конфигурација терена, положај) и друштвених фактора (занимање, начин живота), као и историјског наслеђа. Становништво је један од основних елемената простора који детерминише формирање, развој и структуру насеља, како физиономски, својим квантитетом, природним и миграционим кретањима, тако и функционално, својим структурним обележјима. Промене у популационој величини насеља рефлектују се на промене у мрежи насеља. Склоп комплексних фактора утицао је на степен развијености и насељености мреже насеља на простору Републике Србије. Природно и социјално обликован и издиференциран простор Републике Србије са манифестованим просторним формама специфичним за поједине регионалне целине указује на различите развојне процесе, као и на просторно и друштвено уређење које је специфично за тај простор. У том погледу, јасно се уочава поларизација Републике Србије на линији север–југ земље, како у погледу основних карактеристика мреже насеља, тако и њихове популационе величине.

Просечна величина насеља у Републици Србији износи 1 412 становника. Изражене су диспропорције међу регионима и типовима насеља према степену урбанизације (графикон 1.2). Највећа насеља у просеку (10 710) срећу се у Београдском региону, услед велике концентрације становништва и привлачне моћи главног града. У популационој величини велики град овог региона изразито одступа од других насеља ове категорије (графикон 1.3), потврђујући доминацију Београда у урбаном систему Републике Србије.

Графикон 1.2. Просечна величина насеља према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), по регионима**Графикон 1.3.** Просечна величина великих градова по регионима

Градови и предграђа Београдског региона такође се одликују значајном популационом величином, од 9 566 становника у просеку, док рурална насеља припадају групи великих села, са 1 230 становника у просеку. У Региону Војводине насеља се одликују повољном популационом величином. У просеку, насеље овог региона представља популационо велико насеље од 3 742 становника. Велики градови овог региона заузимају друго место по величини, са 122 430 становника (графикон 1.3), док су градови и предграђа у просеку највећи међу регионима Републике Србије, са 13 618 становника (графикон 1.2). Рурални простор Региона Војводине карактерише се демографски великим селима, са 1 514 становника, највећим у поређењу са другим регионима (карта 1.3). Популационо најмања насеља идентификована су у Региону Шумадије и Западне Србије – 861, и Региону Јужне и Источне Србије – 709 становника. Урбана насеља Региона Шумадије и Западне Србије одликују се најмањом популационом величином – велики градови од 69 289 становника, а градови и предграђа 5 197 становника у просеку. Рурална насеља овог региона у категорији су популационо малих насеља, са 403 становника, али још увек указују на извесну виталност подручја. Урбана насеља Региона Јужне и Источне Србије у просеку имају 85 821 становника за велике градове и 8 314 становника за градове и предграђа, док просечна величина руралног насеља, од 321 становника, указује на изразиту демографску угроженост руралног простора овог региона.

Карта 1.3. Класификација насеља у Републици Србији према демографској величини, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1)

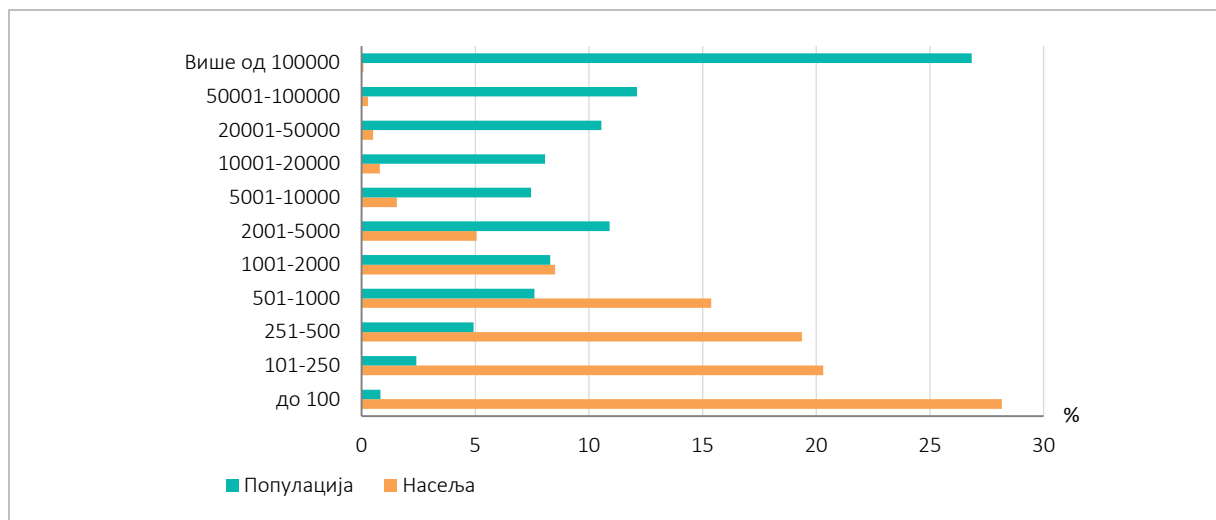
Табела 1.3. Насеља према величинским категоријама и нивоу урбанизације (ДЕГУРБА)

	Република Србија	Велики градови	Градови и предграђа			Рурално подручје		
			средњи градови	мали градови	приградска насеља	варошице и велика села	ретко насељена села	веома ретко насељена села
До 100	1326	-	-	-	-	-	-	1326
101–250	956	-	-	-	-	-	429	527
251–500	912	-	-	-	2	6	843	61
501–1000	724	-	-	-	12	78	632	2
1001–2000	401	-	-	-	41	355	5	-
2001–5000	238	-	-	7	45	186	-	-
5001–10000	73	-	-	35	17	21	-	-
10001–20000	38	-	1	30	7	-	-	-
20001–50000	24	1	16	6	1	-	-	-
50001–100000	13	12	-	-	1	-	-	-
100001–200000	2	2	-	-	-	-	-	-
200001–500000	1	1	-	-	-	-	-	-
500001–1000000	0	-	-	-	-	-	-	-
Од 1000000	1	1	-	-	-	-	-	-
Укупно	4709	17	17	78	126	646	1909	1916

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Мрежа насеља Републике Србије одликује се знатним дисбалансом у погледу заступљености насеља према величинским категоријама (графикон 1.4). Најзаступљенији је контингент насеља мале демографске величине (до 500 становника), са 3 194 насеља (табела 1.3), што указује на изражен тренд фрагментације мреже насеља. Популационо мала насеља чине чак 67,8% насеља Републике Србије, у којима живи само 8,2% популације. У тој групи издвајају се демографски угрожена насеља до 100 становника као највећа величинска категорија према броју насеља, са 1 326 насеља (28,2%), у којима је регистровано 0,8% становништва Републике Србије. Код свих насеља нижих величинских категорија са доминацијом руралног типа (табела 1.3) изразит је дисбаланс између броја насеља и популације која их насељава. Једино је у категорији насеља 1 000 – 2 000 становника тај однос уравнотеженији. Са померањем лествице ка вишим величинским категоријама насеља и повећаним учешћем урбаних насеља, дисбаланс је наглашенији, и то у корист броја становника (графикон 1.4). У групи насеља са више од 10 000 становника, искључиво урбаног карактера, на простору 1,7% насеља Републике Србије, лоцирано је 56,7% популације. Четири велика насеља са више од 100 000 становника учествују са 26,8%, што указује на високу концентрацију становништва у свега четири насеља и неполицентричност мреже насеља Републике Србије.

Графикон 1.4. Удео насеља и популације по величинским категоријама насеља у Републици Србији

Евидентан је дисперзни карактер мреже насеља Републике Србије, што индикује приличну дисбалансираност са израженим процесом поларизације на целој територији и у оквиру појединих региона. Најизраженији дисперзни карактер насеобинског комплекса имају Београдски регион и Регион Јужне и Источне Србије, што је представљено учешћем популације у различитим величинским категоријама (графикон 1.5). У Београдском региону велики је број насеља приградског карактера и значајније популационе масе, која су прошла знатно виши степен социо-економске и просторне трансформације у односу на насеља периферно лоцирана у истом региону. Највећа концентрација становништва региструје се управо у категорији великог града, док је популација руралног подручја заступљена минимално у популацији Београдске области. Регион Јужне и Источне Србије одликује се интензивним демографским променама, што је утицало на урушавање популационе структуре и дисбаланс у развоју насеља и дистрибуцији становништва. Јасно се издваја, с једне стране, појас у долини река и на нижем терену (карта 1.3), са пространијим и популационо већим насељима (Подунавска, Браничевска, Борска), а с друге стране, појас јако уситњене и развијене мреже насеља на који су утицали како морфологија терена, тако и наслеђен образац збијања насеља (Јабланичка, Пчињска, Нишавска, Топличка). Пиротска, Зајечарска и Борска област исказују изразиту поларизацију у корист средњих градова области, који представљају центре управних округа и привлаче преко 60% популације, док се у Нишавској области уочава доминација великог града (графикон 1.5). С друге стране, Јабланичка и Топличка област одликују се руралним карактером, с обзиром на високо учешће руралне популације и ослабљених демографских капацитета градова области.

Регион Војводине са својим насељима чини засебан систем, који није нарочито просторно диференциран. Разлог за то је управо административно-политичке природе. Ова насеља формирана су са значајном демографском базом – већином су у вишим популационо-величинским категоријама. Као подсистем се могу издвојити насеља Западнобачке, Сремске и Средњобанатске области са популационо већим насељима и правилнијом дистрибуцијом становништва, док се Јужнобачка област истиче по већој концентрацији становништва услед гравитационе моћи покрајинског центра (графикон 1.5). У Региону Шумадије и Западне Србије прилично је уравнотежена дистрибуција становништва, нарочито у Златиборској, Моравичкој и Рашкој области, док се у Колубарској, Мачванској и Расинској уочава слабија популациона моћ градова и доминација популације руралног подручја. Нешто дисперзнији карактер има мрежа насеља Шумадијске области, с обзиром на утицај регионалног центра.

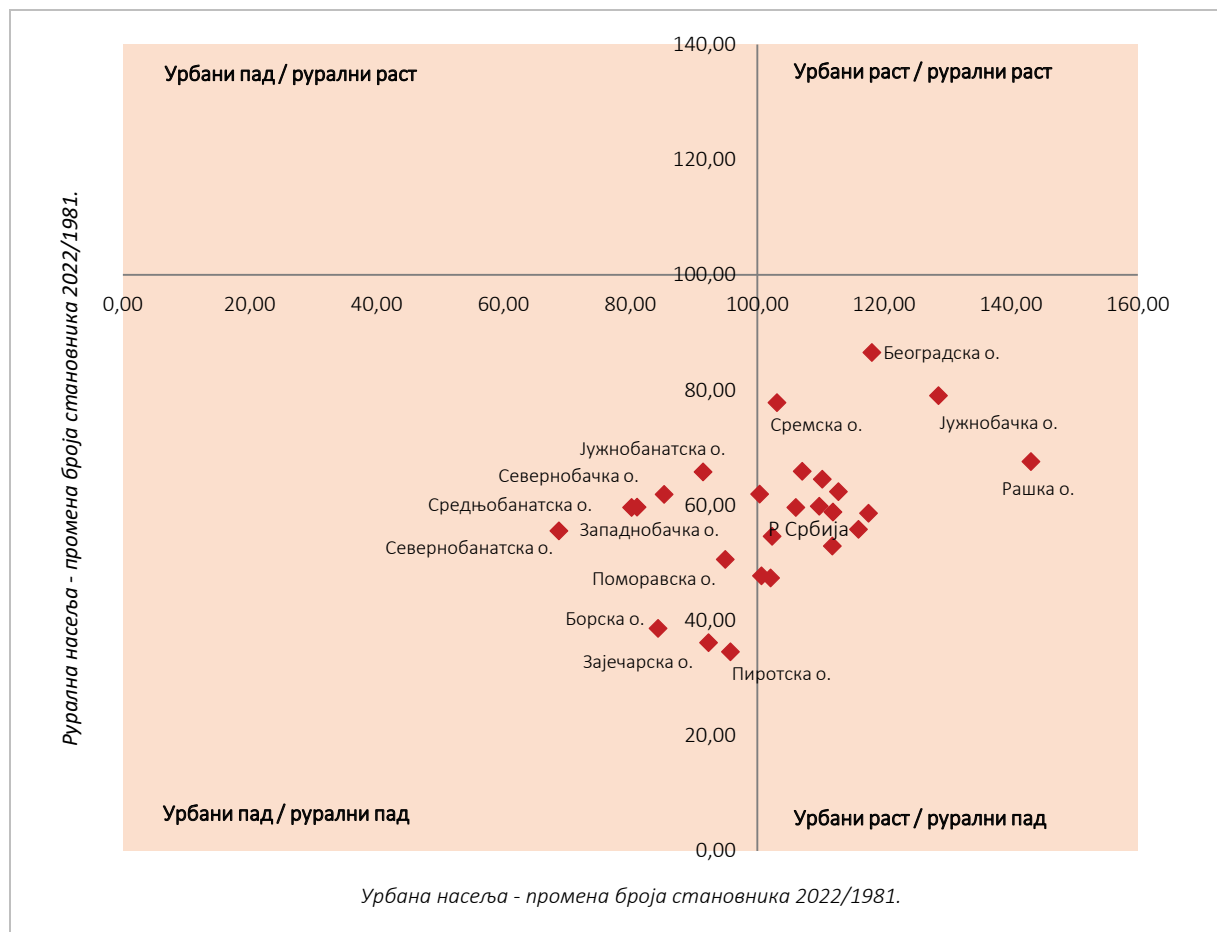
Графикон 1.5. Заступљеност популације у областима у Републици Србији према нивоу урбанизације (ДЕГУРБА, ниво 1)

Промене у дистрибуцији становништва и демографским кретањима према типу подручја индикују ниво одрживости мреже насеља кроз урбано-руралне односе и везе, као и присутну поларизованост унутар подручја. Просторно-демографска поларизованост манифестује се унутар области и на локалном нивоу као демографски дисбаланс између развијеног урбаног средишта са ужом зоном приградских насеља и неразвијене руралне периферије (РАПП, 2011). Популациони тренд и

преразмештај становништва у периоду 1981–2022. године рефлектовали су се на продубљивање разлике између урбаног и руралног подручја у Републици Србији (графикон 1.6). Регистрован је пораст броја становника у урбаном подручју од 9%, док је у руралном подручју забележен популациони пад од око 40% у посматраном периоду. Споменути дисбаланс настао је као последица деценијског процеса преразмештаја становништва у корист високо урбаних средина, континуираног пражњења и нарушавања демографске базе руралног подручја, те се у том смислу региструје континуиран пораст урбане популације и интензивно смањење популације руралног подручја.

Графикон 1.6. Популационе промене на урбаним и руралним подручјима у Републици Србији, 1981–2022.

Промене унутар области указују да је у посматраном периоду наглашено смањење руралне популације, док се у 16 од 25 области региструје повећање броја становника у урбаним срединама. Највећи пораст урбане популације бележи се у Рашкој области, од 43%, са знатним смањењем руралне популације од око 33%. Преразмештај становништва у овој области одвијао се у корист урбаних насеља, доминантно градова Краљево и Нови Пазар, што је водило изразитој поларизацији у просторном и демографском смислу. Сличан тренд бележи се у Јужнобачкој области, где је урбана популација увећана за 28%, већински у корист града Новог Сада и његовог непосредног окружења, док је рурална смањена за 21%. Београдска област исказује промене слабијег интензитета, где је за 18% увећана популација главног града и других урбаних средина, док је број становника руралног подручја умањен за неких 14%. Најизраженији дисбаланс у популационим променама урбаног и руралног

подручја уочава се код Нишке, Златиборске, Моравичке, Пчињске и Колубарске области, где се бележи урбани пораст од преко 10% на рачун пада руралне популације од око 50%, што се манифестовало интензивним миграцијским токовима ка урбаним срединама и снажном демографском и економском поларизацијом. Највећи пад у броју становника руралне популације регистрован је у областима Региона Јужне и Источне Србије – Борска од 62%, Зајечарска од 64% и Пиротска од 66%, у којима се бележи и благ пад урбане популације услед генерално негативних демографских трендова. Најизраженије популационе промене у оба типа подручја остварене су у Севернобанатској и Западнобачкој области (графикон 1.6), што указује на просторно ширење негативних демографских трендова на Регион Војводине, који се одликовао значајнијом демографском базом.

1.7. ПРОСТОРНА ДИСТРИБУЦИЈА СТАНОВНИШТВА – пражњење vs „суперконцентрација“

Несклад међу величинским категоријама у мрежи насеља указује на то да Република Србија нема правилно ни равномерно развијену мрежу насеља. С обзиром на то да токови урбанизације нису правовремено усмеравањем ка равномерној просторној дистрибуцији становништва, изражена је снажна урбано-демографска поларизација, чије се последице рефлектују на регионалну издиференцираност, некомпатибилност, селективну приступачност и асиметричност урбаног система (Дробњаковић, Спалевић, 2017). Урбани систем Републике Србије предиспониран је природним и друштвено-историјским факторима, као и административно-управним односима, који указују на вишеструку диференцираност, што подразумева просторне и развојне диспропорције и успостављење хијерархије у урбаном систему међу великим градовима различите величине и зоне утицаја. У том смислу, јасно је издиференциран простор и урбани систем Републике Србије на Београд, макрорегионалне центре, урбане центре у средишњој зони интензивне концентрације, и периферно позициониране центре у пограничним или високопланинским деловима земље (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020). Последица таквог хијерархијског система градова манифестује се кроз „суперконцентрацију“ становништва и функција на малом простору и у малом броју центара, с једне стране, и континуирано демографско пражњење и опадање виталних функција у све већем броју насеља и градова, с друге стране.

1.7.1. Асиметричност урбаног система

У Европи је изражена тенденција ка постизању избалансираног просторног развоја, односно ка успостављању економски и просторно усклађене и интегрисане целине, са умањивањем разлика између њених централних и периферних делова, развијених и неразвијених подручја (ESPON, 2005). Када су посредни насеља и њихова дистрибуција у простору, циљеви просторног развоја концентрисани су око тема које се тичу полицентричног развоја мреже насеља. Република Србија се одликује развијеном мрежом насеља, али неполицентричном, односно неравномерном дистрибуцијом насеља и њених различитих типова у простору.

Увид у неполицентричност насеобинске структуре на територији Републике Србије пружа индекс реда величине, где се указује на детерминисаност величине урбаних центара доминацијом највећег града и његовим рангом у урбаном систему (РАПП, 2011; Eurostat, 2016). Концентрација становништва у једном, доминантном граду, недостатак градова средње величине и популационо слабљење малих градова последица је некохерентности и асиметричности урбаног система земље. Доминантност Београда у урбаном систему приказана је преко диспропорције у популационој величини великих градова Републике Србије (табела 1.4). Индекс урбане примарности од 0,217 потврђује доминантност Београда у урбаном систему Републике Србије, с обзиром на то да је други по величини велики град, Нови Сад, око пет пута мањи од Београда. Следећа два града у низу по величини у систему великих

градова, Ниш и Крагујевац, имају свега око 15%, односно 12% популације доминантног града, док остали велики градови имају мање од 10% популације Београда (табела 1.4). С обзиром на структуру, урбани системи у Републици Србији нису ни компатибилни ни кохерентни са европским циљевима урбаног развоја, који теже стварању оптималне структуре полицентричне мреже градова (Дробњаковић, Спалевић, 2017). То потврђује чињеницу о неполицентричности мреже насеља Републике Србије и недостатку и неравномерном размештају великих градова са више од 100 000 становника, посебно у категорији од 300 000 до 500 000 становника са развијеним макрорегионалним функцијама, који би били носиоци унутрашњег уравнотеженог развоја Републике Србије (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020). Таква дистрибуција урбаних насеља условљена је склопом различитих фактора попут развијености мреже насеља, степена економске развијености, политичких одлука, традиције урбаног развоја, положаја државе у светском економском систему итд. (Дробњаковић, Спалевић, 2017).

Кад је реч о односима популационе величине великих градова у хијерархијском низу, такође се уочава постојање знатне диспропорције, са акцентом на регионалну припадност. Град Ниш има свега око 69% од популације града Новог Сада, док град Крагујевац заостаје за око 19% у односу на град који му претходи. Наредни у низу велики град, Суботица, остварује 60% популације Крагујевца. На даљој скали су заступљени велики градови прилично уједначене демографске величине (табела 1.4).

Табела 1.4. Правило реда величине у категорији великих градова у Републици Србији

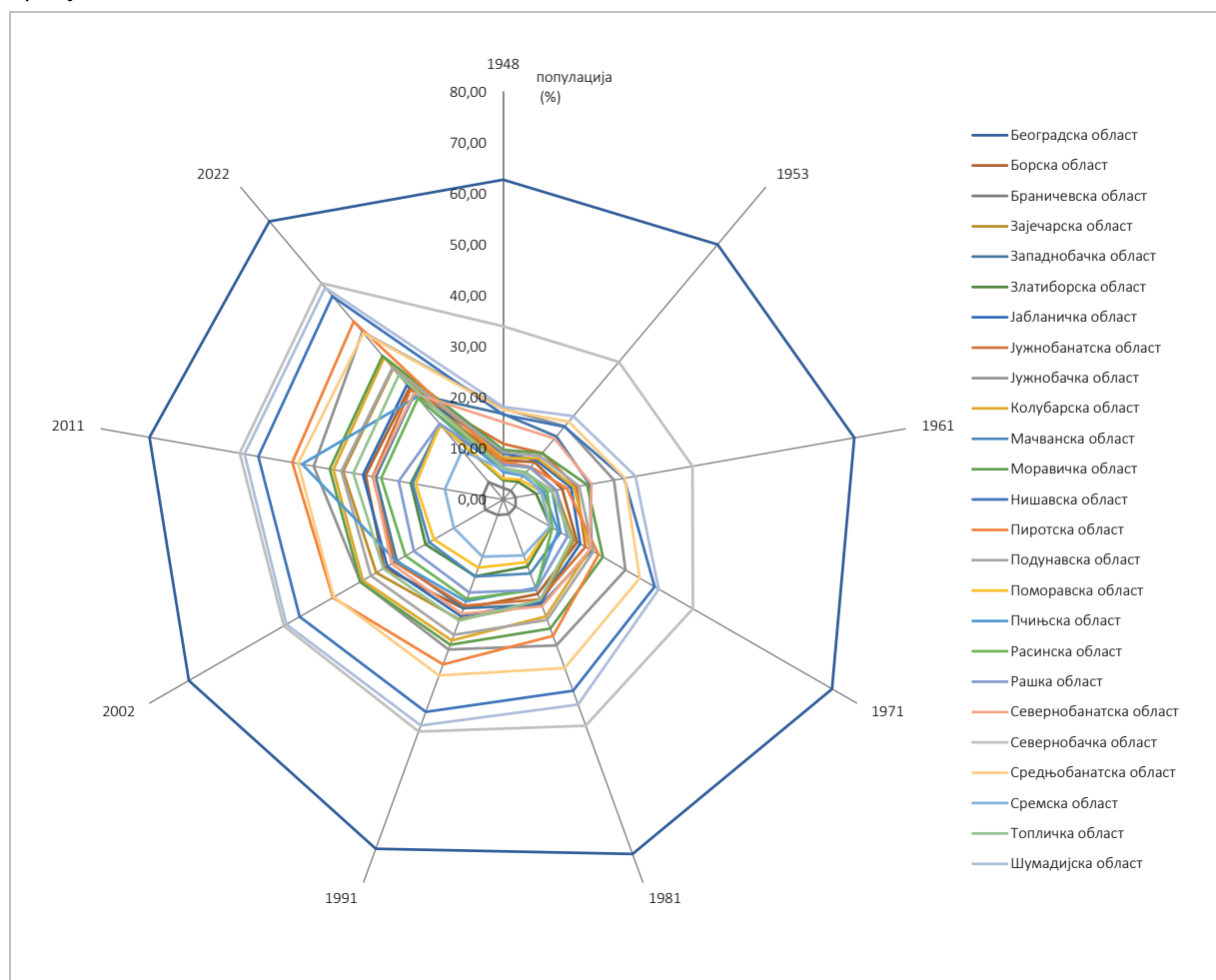
	Број становника	Индекс у односу на примарни град	Индекс у односу на претходни град
Београд	1197714	1,000	-
Нови Сад	260438	0,217	0,217
Ниш	178976	0,149	0,687
Крагујевац	146315	0,122	0,818
Суботица	88752	0,074	0,607
Панчево	73401	0,061	0,827
Нови Пазар	71462	0,060	0,974
Чачак	69598	0,058	0,974
Зрењанин	67129	0,056	0,965
Смедерево	59261	0,049	0,883
Краљево	57432	0,048	0,969
Ваљево	56059	0,047	0,976
Лесковац	54091	0,045	0,965
Крушевац	53746	0,045	0,994
Шабац	51163	0,043	0,952
Врање	50954	0,043	0,996
Ужице	48539	0,041	0,953

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Поларизацијски ефекти просторно су манифестовани демографском и економско-функцијском концентрацијом унутар области, уз изражену доминацију њихових центара (Тошић и др., 2021). Овај процес, различитог интензитета и динамике, детерминисан је регионалним специфичностима, положајем у хијерархији урбаних центара, њиховим централитетом, приступачношћу, популационом динамиком и правцима миграторних токова који су условили знатне унутаррегионалне разлике.

Доминантност регионалних центара, мерена степеном концентрације становништва у њима у односу на укупну популацију управне области, индикује трендове кретања, функцијских капацитета и, генерално, зону утицаја датог центра. Уочава се да је утицај обласних центара и концентрације становништва у њима прогресивно растао (графикон 1.7) како су се смењивале фазе урбанизације, те се издваја пик на крају посматраног периода. Континуирана доминација Београда потврђена је учешћем популације области у центру са преко 60% од почетка посматраног периода, да би од 1961. године удео прелазио 70% популације области. Концентрација становништва у Београду је дупло виша од остварене у другом обласном центру, чиме се такође потврђује доминација главног града у урбаном систему Републике Србије, али и популациони дисбаланс који се временски континуирано продубљује.

Графикон 1.7. Степен концентрације становништва у примарном центру управних области у Републици Србији, 1948–2022.

Други урбани центар по нивоу концентрације становништва јесте Суботица, у којој се бележи високо учешће популације од преко 30% од почетка посматраног периода, да би према последњим пописним подацима ниво концентрације порастао на 55%. Изражен пик 2024. године бележе Шумадијска и Нишка област, где више од половине становништва области насељава макрорегионалне центре Крагујевац и Ниш. Присутна, али слабије изражена доминација од преко 30% популације области

бележи се у већини области у Републици Србији, али са различитим трендовима: изразит и рапидни популациони дисбаланс у демографски ослабљеној Пиротској области; постепено али континуирано популационо оснаживање Новог Сада; доминација Зрењанина у Средњебанатској области, паралелно са снажним развојем индустрије; талас високе концентрације од 80-их година XX века у Колубарској и Мачванској области и закаснеле рецентне доминације обласног центра у Подунавској и Топличкој области. Слаба концентрација становништва у центру области региструје се у Браничевској (4%) и Сремској области (12%), што указује на слабији утицај урбаних центара (Пожаревац и Сремска Митровица) на њихово окружење (графикон 1.7). Умерена доминација обласних центара и равномернија дистрибуција становништва карактерише још увек демографски виталне области – Мачванску, Поморавску, Златиборску и Рашку област.

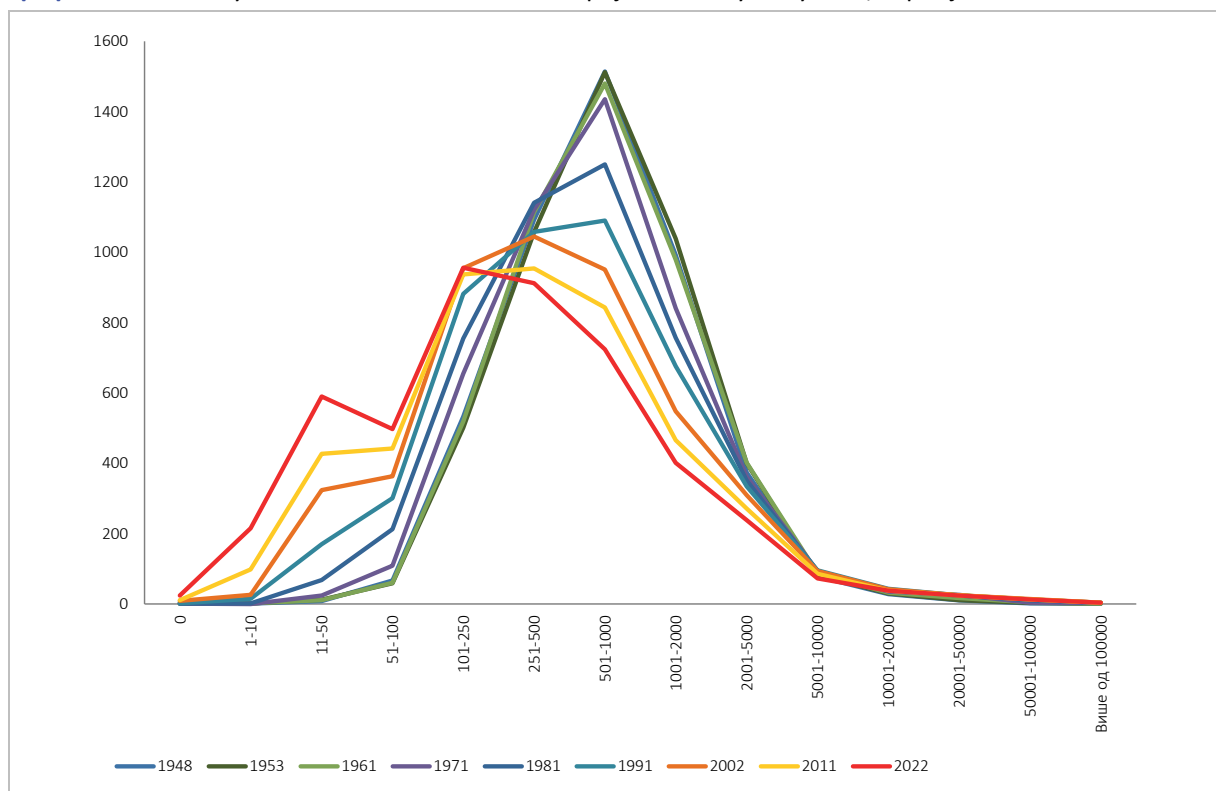
1.7.2. Фрагментација мреже насеља

Републику Србију карактерише изразит регионални дисбаланс у мрежи насеља. Условљен је демографским и функционалним променама на релацији центар – периферија, главни град – остала насеља, градско – сеоска насеља и др., илустрованих, са једне стране, демографским пражњењем и депопулацијом руралних простора и, сходно томе, континуираним порастом малих насеља, а са друге стране, некохерентним и асиметричним урбаним системом (Тошић, Крунић, 2005). Један од продуката изразитог популационог дисбаланса представљају континуиране флукуације у величинским категоријама у мрежи насеља и све наглашенија фрагментација. Несклад између броја насеља велике демографске величине и демографски угрожених и неодрживих насеља је наглашен и рапидно продубљиван у дужем временском хоризонту. У периоду 1948–2011. године уочавају се знатна померања унутар мреже насеља, где се пик доминантне величинске категорије премешта ка насељима мале демографске величине (графикон 1.8). Доминантна група насеља на простору Републике Србије све до 1981. године била је у величинској категорији 500 – 1 000 становника, да би до 2022. године био смањен број насеља у овој групи за половину, са 1 514 на 724 насеља. Сличне тенденције присутне су и у нешто вишим величинским категоријама. Контингент насеља популационе величине 1 000 – 2 000 становника рапидно је смањен са 992 на 401 насеље. Евидентно је уситњавање мреже насеља и континуирано смањивање њихове популационе величине, што за последицу има све већу заступљеност демографски малих насеља. Прерасподела величинских категорија најпре је видљива у категорији насеља са 250–500 становника, где се бележи најпре повећање броја насеља до 2002. године, паралелно са осипањем виших величинских категорија, а потом смањење, услед даљег нарушавања њихове демографске базе (са 1 141 на 912).

У оквиру демографски малих насеља (до 500 становника) уочавају се веће флукуације, које указују на тренд континуираног повећања броја насеља у нижим величинским категоријама. Од 1981. године у овој категорији насеља развијају се постепено два нова пика – у групи 100–250 становника и у групи 10–50 становника (графикон 1.8). С једне стране, овај тренд указује на негативне демографске трендове и слабљење насеља средње популационе величине, а са друге стране, он указује на све интензивније пражњење руралног простора и депопулацијске тенденције. Група демографски малих насеља (до 500 становника) у периоду 1948–2022. године је дуплирана. Број ових насеља континуирано се повећавао, са 36% на чак 68% укупног броја насеља Републике Србије. У оквиру ове категорије бележи се прогресиван раст броја насеља свих величинских категорија. Број „патуљастих“ насеља (до 250 становника) рапидно се увећао, са 613 на 2 282, од чега само демографски угрожена насеља (до 100 становника) бележе пораст, са 13 на 1 326 насеља, односно увећање од 102 пута. Пораст најјачег интензитета уочава се код насеља са 10–50 становника. На почетку посматраног периода било их је осам да би 2022. године било регистровано чак 590. Тај податак индикује да се процес депопулације рапидно шири и обухвата све већи број насеља која се могу сматрати

демографски неодрживим, с обзиром на број сталних становника у њима и нарушене демографске структуре (доминантно старачко становништво, самачка домаћинства). Преовладавају у тешко приступачном и планинском, југоисточном, јужном и југозападном делу земље, и искључиво су руралног типа (карта 1.3). Зона пражњења демографских ресурса обухвата 239 насеља Републике Србије у којима није регистровано стално становништво или је регистровано до 10 сталних становника, често фиктивно присутних (Milošević, Milivojević, Čalić, 2010; 2011; Дробњаковић, 2019). Ова зона популационе децентрације или депопулације интензивно се ширила. Од 1981. године идентификују се насеља на граници демографског одумирања, са мање од 10 становника, а од 1991. године и насеља без сталних становника, да би их према Попису 2022. године било 24.

Графикон 1.8. Заступљеност величинских категорија насеља у Републици Србији, 1948–2022.

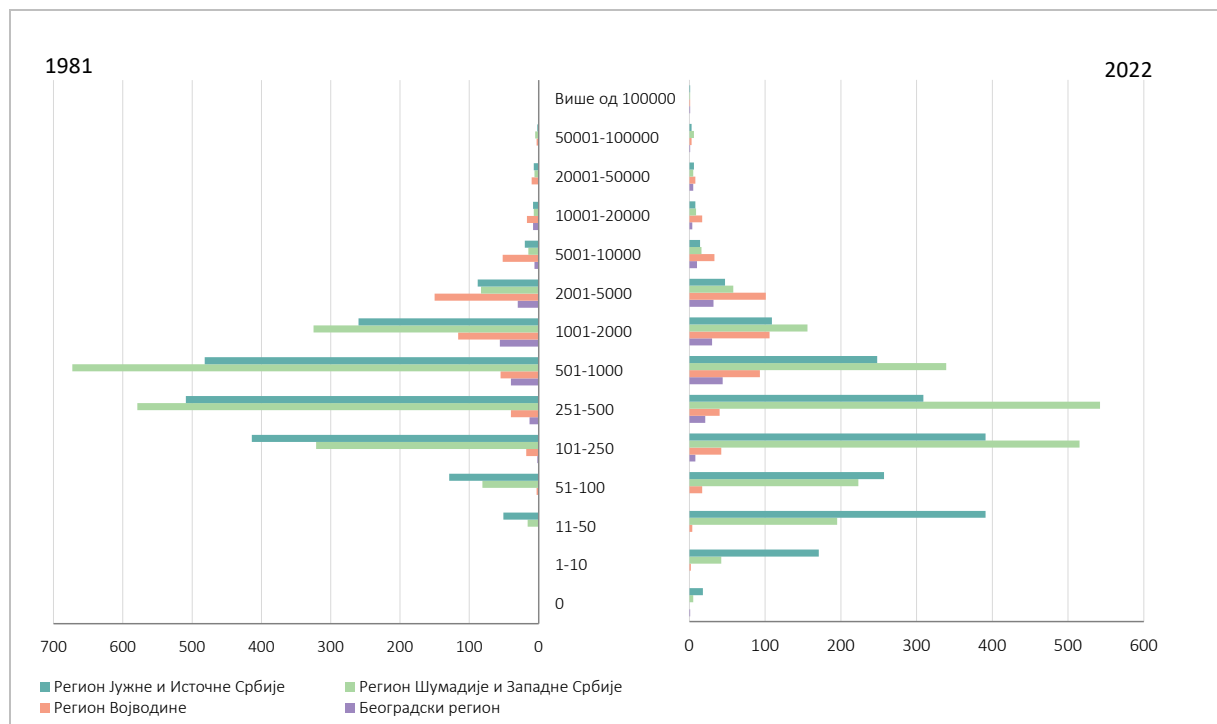

С друге стране, број популационо већих насеља (са више од 2 000 становника) остао је прилично константан, на око 10%, током посматраног периода, са тенденцијом благог пада. Међу овом групом, доминантно насеља урбаног типа (карта 1.3), могу се уочити два различита правца концентрације становништва. У нижим величинским категоријама урбаних насеља, са 2 000 – 20 000 становника, присутан је постепен пораст броја насеља све до 80-их година прошлог века, што се поклапа са иницијалном фазом урбанизације, а касније и планске индустријализације. Насеља величине до 5 000 становника заустављају раст већ 70-их година прошлог века, услед слабијих функцијских капацитета, опадања значаја у свом непосредном окружењу и стварања просторних веза слабијег интензитета. То су насеља на нижим хијерархијским лествицама урбаног система Републике Србије. Број насеља у категорији демографски великих, са више од 20 000 становника, остао је стабилан, око 40. Ову групу насеља чине велики градови и градови средње демографске величине, који бележе снажну концентрацију становништва и трансформацију у физиономском и морфолошком смислу, територијално интегришући шири простор у својој зони утицаја. У том смислу, остварена је

„суперконцентрација“ становништва у малом броју насеља, док је већина насеља суочена са демографским пражњењем. Однос насеља највеће (више од 20 000) и најмање концентрације становништва (до 100 становника) је 1:32 према Попису 2022, и прилично је нарушен у односу на почетни посматрани период, када је био блажи, 1:6. То значи да се процес демографског пражњења одвијао скоро пет пута брже него процес високе концентрације становништва.

Дистрибуција величинских категорија насеља и популациони дисбаланс различитог су карактера и интензитета када се посматра по регионима. Најуситњенију мрежу насеља, а тиме и најизражајнији несклад у дистрибуцији становништва, имају Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије (графикон 1.9). У овим регионима 1981. године доминирала су насеља са 250 – 1 000 становника. Постепено и континуирано демографско пражњење ових региона, посебно њиховог руралног подручја, условио је јасно изражен тренд фрагментације насеља. Регион Јужне и Источне Србије одликује се интензивним демографским променама у претходном периоду, што је утицало на урушавање популационе структуре и дисбаланс у развоју насеља и дистрибуцији становништва. Насеља овог региона су популационо најмања, са најнижом концентрацијом становништва по јединици површине. Снажни емиграциони процеси и нарушена репродуктивна структура становништва рефлектовани су на величинској структури насеља појединих области овог региона. Примат преузимају насеља нижих величинских категорија, услед чега се постепено повећава број насеља у популационо малим, демографски угроженим категоријама. Насеља Региона Јужне и Источне Србије у категорији 10–50 и 100–250 становника доминирају 2022. године у његовој мрежи насеља (391). У периоду 1981–2022. године, драстично се увећава број демографски најмањих насеља (до 100 становника), и то 4,6 пута (са 181 на 837), а смањује се удео већих величинских категорија (око 37%). Демографска поларизација је у периоду од око 40 година изузетно наглашена, на шта указује однос популационо великих насеља (преко 2 000) према демографски угроженим насељима (до 100) – са 1:1,4 (1981. године) повећан је на 1:10,6 (2022. године).

Графикон 1.9. Заступљеност величинских категорија по регионима у Републици Србији, 1981. и 2022.

Тренд фрагментације мреже насеља присутан у Региону Шумадије и Западне Србије слабијег је интензитета. У овом региону је 1981. године била прилично уравнотежена дистрибуција становништва. С обзиром на доминантни брдско-планински карактер и разбијену структуру, насеља, због велике просторне дисперзије, бележе нижу концентрацију становништва и стварање популационог дисбаланса између урбаних и руралних типова насеља. Демографски мала насеља, са 100–500 становника, доминирају 2022. године у структури насеља. Уочава се благ пад броја популационо већих величинских категорија, за око 19%, док се број малих насеља увећао 4,8 пута (са 97 на 465). Однос крајњих величинских категорија 1981. године демонстриран је благом предношћу великих насеља – 1,2:1, да би несклад, илустрован односом 1:5, узнапредовао у корист малих насеља 2022. године.

Регион Војводине одликује се мрежом насеља прилично хомогених по форми и величини. У структури насеља доминирају она у вишим популационо-величинским категоријама, са 1 000 – 5 000 становника (графикон 1.9). Разлог слабе фрагментације насеља потиче од планске генезе насеља значајне демографске базе, што је одржавано ранијим политичким одлукама (колонизација) (Drobnjaković, Stojanović, Josipović, 2021). Рецентне промене са трендом негативних тенденција указују на блага померања унутар мреже насеља, и то ка мањим величинским категоријама, са испод 1 000 становника. Однос крајњих величинских категорија указује на концентрацију становништва у великим насељима 58:1 1981. године, са трендом редистрибуције 2022. године – 7:1.

Мрежа насеља Београдског региона одликује се високом концентрацијом становништва. У овим насељима је највећа концентрација становништва, те су насеља у просеку популационо и највећа. Највећи број насеља је у величинским категоријама 500 – 5 000 становника, са незнатним померањима током периода 1981–2022. године. С тим у вези, слабо је изражен тренд уситњавања насеља, уочљив у категорији 1 000 – 2 000 становника. Насеља испод 100 становника нису забележена. Регистрован је пораст демографски малих насеља од 93% (са 15 на 29 насеља), и то у оквиру руралног типа насеља. С друге стране, присутан је тренд концентрације становништва у вишим величинским категоријама и континуирано померање ка популационо највећим насељима (са 46 на 53), што указује на процес „суперконцентрације“ не само у овом региону већ у Републици Србији.

1.7.3. Густина насељености

Дисбаланс у просторној дистрибуцији становништва на релацији урбано – рурално подручје, централна развојна зона – периферија, односно север – југ верно је илустрован густином насељености. С једне стране, издвајају се полови високе густине насељености у урбаним срединама у којима се концентрише хумани капитал и социо-економски потенцијали, али се формирају специфични развојни изазови (РАПП, 2011). За таква подручја узимају се различити прагови густине насељености, од 150 ст./km² (OECD, 1994), 200 ст./km² (ESPON) или 300 ст./km² (Eurostat, 2021). С друге стране, виталност руралних простора опада услед континуираног механичког пражњења и нарушавања структура руралне популације, због чега ови простори бивају изложени депопулацији, развојној девастацији и изолованости (Дробњаковић, 2019). Делинеација руралних подручја углавном се базира на густини насељености, са различитим граничним вредностима, најчешће испод 100 ст./km² (EU Commission, 1997) или 150 ст./km² (OECD, 1994). У Републици Србији је овај показатељ неретко коришћен за диференцијацију насеља, узимањем ниских вредности за обележја руралних насеља (Којић, 1958).

Густина насељености Републике Србије у просеку износи око 86 ст./km², што указује на генерално ниже вредности насељености. С тим у вези, индикативни праг у међународним методологијама се чини превисоким, што је у складу са основном критиком приступа за дистинкцију урбаних и руралних подручја који је базиран на овом критеријуму. Разлике према типу насеља су велике, а регионални диспаритети наглашени. Густина насељености Републике Србије креће се у широком распону од свега 0,06 ст./km² у насељима Велика Лукања (Пирот) и Алдина Река (Књажевац) па до максималних 4 757 ст./km² у Крушевцу (табела 1.5). Свега 15% насеља (708) има густину насељености изнад просечне, док се преостали део насеља одликује нижом концентрацијом становништва, аналогно руралним просторима, што потврђује и медијана од 25 ст./km². Најгушће насељена подручја су свакако велики градови са 1 874,5 ст./km² у просеку. Вредности испод 1 000 ст./km² су регистроване једино у

војвођанским великим градовима, од којих је са најнижом густином становништва Зрењанин (348 ст./km²). Изузетно висока концентрација становништва (преко 3 000 ст./km²) карактерише велике градове: Београд, Ниш, Нови Сад, Крушевац и Нови Пазар, док су у појединим централним деловима града Београда вредности преко 19 000 ст./km² (Врачар) или града Ниша око 9 600 ст./km² (Медијана).

Табела 1.5. Густина насељености по типу насеља, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2)

		Густина насељености	Минимум	Максимум	Медијана
Република Србија		85,95	0,06	4757,10	25,44
Велики градови		1874,49	347,96	4757,10	2258,03
Градови и предграђа	Укупно	291,86	35,54	3797,30	337,18
	Градови средње величине	411,70	144,65	2714,24	639,77
	Мали градови	236,84	35,54	3797,30	332,34
	Приградска насеља	320,08	39,43	3074,67	326,16
Рурална подручја	Укупно	31,64	0,06	2698,93	23,57
	Варошице и велика села	56,65	6,96	2698,93	65,82
	Ретко насељена села	30,33	1,74	377,03	36,39
	Веома ретко насељена села	7,27	0,06	106,09	7,23

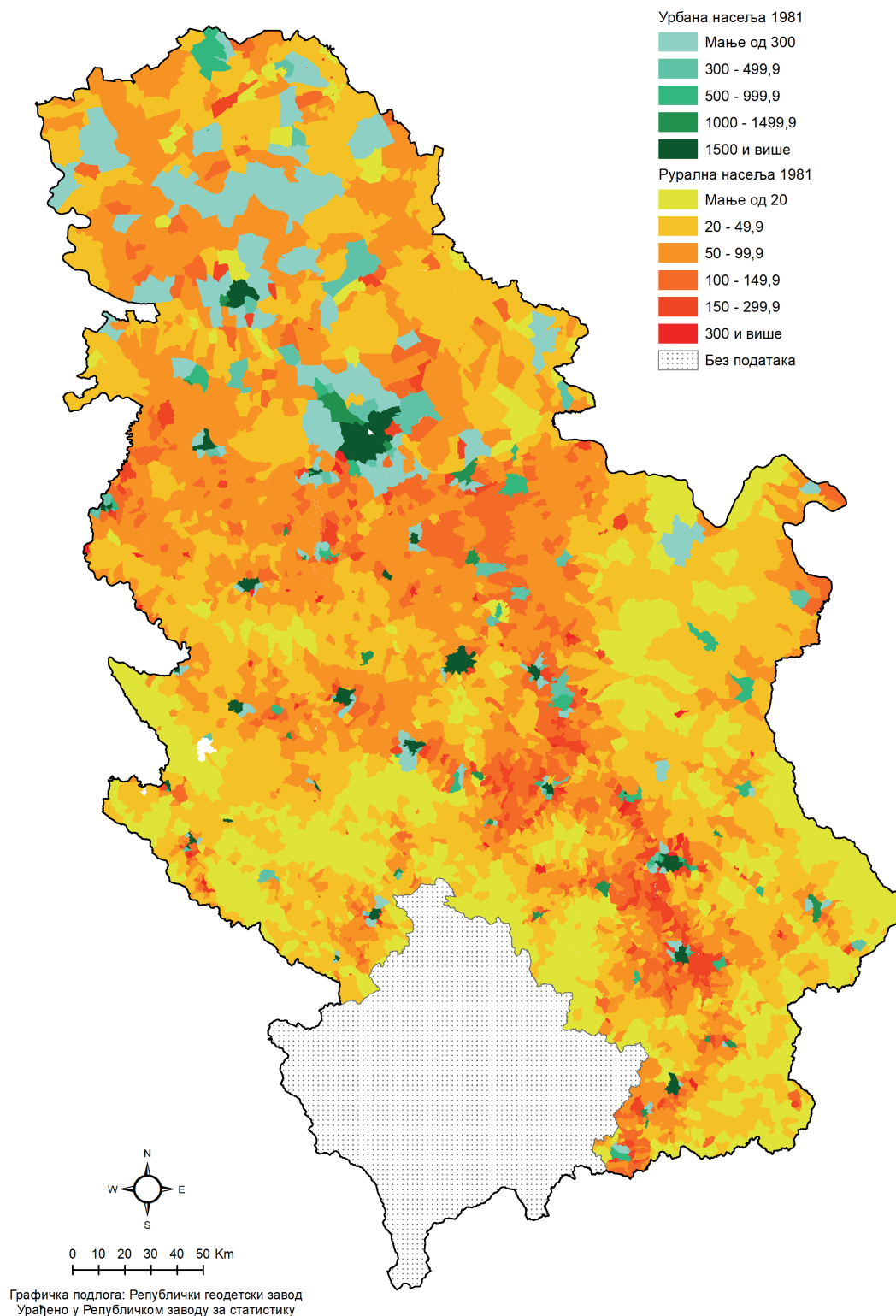
Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Висок ниво концентрације становништва региструје се и у категорији градова и предграђа, у просеку око 292 становника на јединици површине насеља ове категорије, али са разликама међу насеобинским типовима (табела 1.5). Најмање густине насељености имају мали градови, у просеку 236,8 ст./km², где се бележи и најнижа вредност у овој категорији насеља од 35,5 ст./km² у Мајданпеку. Око 39% малих градова имају густину испод просечне за овај тип, доминантно лоцираних у Региону Војводине (карта 1.5). Ипак, бележе се знатне осцилације код овог типа насеља, те је средња вредност у скупу 332 ст./km². Највише густине насељености градова и предграђа такође су регистроване у групи малих градова – 3 797 ст./km² у Тутину. Густину насељености од преко 1 000 ст./km² имају 22 мала града, од којих се најгушће насељени мали градови са преко 2 000 ст./km² налазе у Региону Шумадије и Западне Србије.

Највише вредности у просеку ове категорије насеља бележе се у градовима средње величине, са 411,7 ст./km² (табела 1.5). Нижим густинама насељености одлукују се војвођански градови (Рума, Кикинда, Вршац), а најређе насељени град овог типа је Сомбор, са 144,6 ст./km². Најгушће насељен град средње величине је Аранђеловац, са 2 714,1 ст./km², док се по високој концентрацији становништва издвајају и Јагодина, Пирот, Прокупље, Горњи Милановац и Лозница, са преко 1 000 ст./km², који представљају центре административних области.

Висока концентрација становништва среће се у приградским насељима, у просеку 320 ст./km², посебно у близини великих градова и градова средње величине, који снажно интегришу своје непосредно окружење (карта 1.5). Снага и развијеност центра у чијој су се близини развила приградска насеља детерминисали су и њихову популациону величину. Стога, уочавају се знатне осцилације концентрације становништва у овим насељима, и то од свега 39,4 ст./km² у Падинској Скели (Београд) до преко 3 000 ст./km² – насеље Мало Галоводе (Крушевац), са 3 074,6 ст./km², и Калуђерица (Гроцка), са 3 057,6 ст./km². Трећина приградских насеља бележи густину насељености изнад просека за овај тип насеља, од чега су 12 насеља са преко 1 000 ст./km² лоцирана махом у дневном урбаном систему Београда, Ниша и Новог Сада. Ниже густине насељености регистроване су код насеља која исказују руралне елементе у структури или су на прелазу ка урбаном, од којих су препознати поједини субурбији у којима слаби утицај града у чијој се зони налазе (Петница – Ваљево, Раковац – Бујановац, Рипањ – Београд, Горњи Комрен – Ниш, Жича – Краљево, Рибница – Краљево, Добановци – Сурчин и др.).

Карта 1.4. Густина насељености у Републици Србији по категоријама ДЕГУРБА (ниво 1), 1981.

Најнижу густину насељености имају насеља руралног типа. Та насеља, са свега 31,6 ст./км², око 9 пута су ређе насељена него градови и предграђа, а око 60 пута ређе него велики градови. Између насеља ове категорије и других урбаних насеља остварен је дисбаланс у погледу концентрације становништва, што је иницијално условљено дугогодишњим процесом емиграције и прогресивним пражњењем ових демографских резервоара (Војковић и др., 2011). Густина насељености није уједначена на целом руралном подручју. Уочавају се велике разлике на релацији центар – периферија у локалним и регионалним оквирима (карта 1.5). У источним, југоисточним, југозападним деловима руралног подручја и ка покрајинској граници са Косовом и Метохијом формиран су тзв. депопулацијски џепови и зоне „празних простора“. Нешто веће густине насељености и значајније виталности остају простори дуж развојних осовина, тј. важнијих саобраћајних коридора и у близини великих градова. Разлике у густини насељености руралног подручја последица су свеукупних цивилизацијских процеса, развојног дисбаланса, предиспонираних физичким факторима, историјским процесима и генезом који су детерминисали морфолошки тип насеља који *a priori* утиче на општу густину насељености.

Најгушће насељена група насеља руралног типа су варошице и велика села, са 56,6 ст./км² у просеку. Ипак, ова група исказује знатне флукуације густине насељености, с обзиром на то да обухвата насеља хетерогене структуре: од општинских центара, преко некадашњих центара општина, варошица, руралних развојних нуклеуса, демографски великих насеља и сл. Најнижа густина насељености, од 6,9 ст./км², регистрована је у насељу Кремна (Ужице). Генерално, ниже густине срећу се у насељима која су велика по површини, у насељима разбијеног типа или код насеља која су ослабљене демографске базе, али још увек већег значаја у свом непосредном руралном окружењу. Регистровано је 35 насеља овог типа са густином насељености испод 20 ст./км². У 40% ових насеља густина насељености је испод просечне. С друге стране, највећа концентрација становништва бележи се у 33 насеља (преко 300 ст./км²) која су општински центри или варошице, од којих је највиша вредност регистрована у насељу Гуча, од 2 698,9 ст./км², док се у 11 насеља бележе вредности изнад 1 000 ст./км².

Процес демографског пражњења резултирао је ниском густином насељености већински заступљеним у насељима руралног подручја са формираним депопулацијским џеповима. Овај процес манифестован је кроз вредности од 30 ст./км² код ретко насељених, односно свега 7,3 ст./км² у просеку код веома ретко насељених села. За насеља која имају изузетно малу површину, испод једног км², бележе се нереално високе вредности густине насељености, што се може занемарити, јер не дају реалну слику концентрације становништва у насељима овог типа. Таквих насеља је осам међу ретко насељеним селима значајније демографске основе у којима густине прелазе 500 ст./км² (Белеш – Димитровград, Гружа – Кнић, Белановица – Љиг и др.) и 17, односно мање од 1% међу веома ретко насељеним селима. Већа концентрација становништва у 58 ретко насељених села (више од 150 ст./км²) среће се код насеља збијеног типа, ређе код ушорених и полузбијених (линијских) села концентрисаних уз саобраћајнице (карта 1.5). У групи ретко насељених села 38,5% насеља има густину насељености испод просека за групу. Регистровано је 385 села слабе концентрације становништва (испод 20 ст./км²), од којих 95 села изузетно ниске густине насељености (до 10 ст./км²), међу којима су идентификована и популационо већа сеоска насеља, али велике површине. Лоцирана су већински у Региону Војводине, специфична по својој планској генези, у Региону Јужне и Источне Србије, махом у Борској и Браничевској области, и у планинским крајевима Региона Шумадије и Западне Србије у Златиборској и Моравичкој области (карта 1.5). Стварни депопулацијски џепови, представљени просторима са мање од 20 ст./км², идентификовани су у групи од 1 565 веома ретко насељених села (82,6%). Карактерише их периферна просторна диспозиција како у односу на развојне осовине, тако и локално, у односу на општинске центре (карта 1.5). Чак 60,5% веома ретко насељених села има густину испод 10 ст./км². Зоне „празних простора“ представљене су насељима у којима је регистровано испод 1 ст./км². Таквих насеља је идентификовано 175 у групи веома ретко насељених села, углавном у Топличкој, Пиротској, Пчињској, Зајечарској области, мање у Рашкој, Јабланичкој и Златиборској области.

Процес преразмештаја становништва, висока концентрација у урбаним и рапидно пражњење у руралним срединама, интензиван је од 1981. године. Генерално, густина насељености Републике Србије је износила 99,9 ст./km² а разлике међу типовима насеља илуструју демографске токове у посматраном периоду (табела 1.6). Становништво се концентрише у урбаним насељима, са густином насељености у великим градовима од 1 670,8 ст./km², односно 272,9 ст./km² у градовима и предграђима. Током 80-их година XX века почеле су да се формирају зоне концентрације услед наглог прилива становништва покренутих урбанизацијским токовима и развојем индустрије у градовима. Издвајају се урбана насеља густине преко 1 500 ст./km², од којих 13 великих градова и 14 насеља из категорије градова и предграђа. Истовремено, формира се зона концентрације становништва и на руралном подручју, у појасу развојних осовина, нарочито јужноморавска, западноморавска и подунавско-посавска, привлачећи становништво из околног руралног подручја (карта 1.4). Регистровано је 58 руралних насеља са више од 300 ст./km², од којих 15 изузетно високе концентрације, преко 1 000 ст./km². С друге стране, отпочело је стварање депопулацијских џепова у руралном подручју, по правилу периферно позиционираних, планинских и изолованих насеља. У 647 насеља руралног типа регистрована је густина насељености испод 20 ст./km², од чега је 578 веома ретко насељених села. С тим у вези, простор Републике Србије је 80-их година прошлог века већ био поларизован на урбано – рурално подручје, север – југ и централне – периферне зоне (карта 1.4).

Табела 1.6. Промена густине насељености по типовима насеља и регионима, 1981–2022.

		Густина насељ.	Велики градови	Градови и предграђа				Рурална подручја			
				укупно	градови средње вел.	мали градови	пригр. насеља	укупно	варошице и велика села	ретко насељ. села	веома ретко насељ. села
Република Србија	1981	99,91	1670,83	272,89	431,44	243,89	214,87	52,90	76,13	54,75	26,29
	2022	85,95	1874,49	291,86	411,70	238,39	315,22	31,64	56,65	30,33	7,27
Београдски регион	1981	456,13	2799,42	217,86	0,00	533,75	166,80	91,75	106,88	73,07	78,95
	2022	521,80	3082,27	347,01	0,00	775,53	277,75	79,39	106,06	47,64	24,00
Регион Војводине	1981	94,22	690,94	185,35	258,02	150,18	300,63	54,17	61,21	36,82	21,89
	2022	80,58	813,59	168,66	236,98	125,72	408,44	36,44	42,71	20,91	8,17
Регион Шумадије и Западне Србије	1981	84,83	1958,46	509,03	1328,40	620,01	240,56	53,50	104,43	57,49	27,55
	2022	68,81	2226,50	582,82	1397,63	656,82	343,49	31,94	85,26	32,98	9,36
Регион Јужне и Источне Србије	1981	75,91	2241,55	476,44	819,04	407,68	286,25	48,53	89,01	56,92	25,38
	2022	53,92	2459,20	476,36	768,21	396,86	374,36	24,47	62,10	29,19	5,47

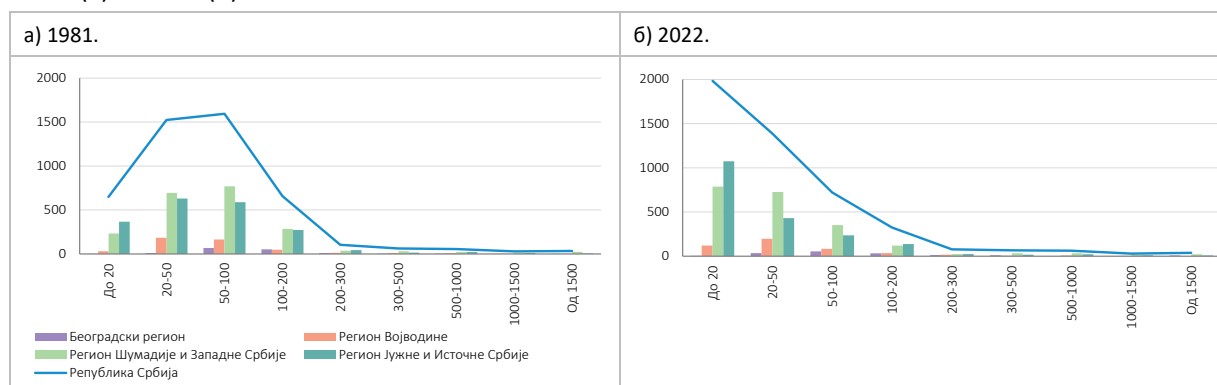
Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Промене густине насељености међу типовима насеља (ДЕГУРБА ниво 2) од 1981. године, када је урбанизација била у успону, до Пописа 2022. године, илуструју обрасце преразмештаја становништва и указују на правце унутрашњих миграција (табела 1.6). Генерално, густина насељености Републике Србије смањена је са 99,9 на 85,9 ст./km². Уочава се повећана концентрација становништва у великим градовима у свим регионима Републике Србије када вредности густине насељености износе 1 874,5 ст./km² а 291,9 ст./km² у градовима и предграђу. Најмања густина насељености великих градова регистрована је у Региону Војводине, где је забележен најмањи остварени пораст. Најинтензивније привлачење становништва остварују велики градови Београд и Ниш. Међутим, у централним градским општинама ова два града бележи се стагнација до благ пад концентрације становништва, што указује на то да је у секундарној фази урбанизације остварен најјачи талас досељавања и концентрисања

становништва у њима. У посматраном периоду расте густина насељености у другим градским општинама и у другим великим градовима, од којих је највећег интензитета у градовима Нови Пазар и Нови Сад.

Зоне високе концентрације становништва (преко 1 500 ст./km²) просторно се шире на 37 насеља, од чега 13 великих градова, 20 насеља из категорије градова и предграђа, уз сужавање појаса високе концентрације на руралном подручју (карта 1.5). Регистровано је 49 руралних насеља са више од 300 ст./km², од којих 10 варошица са више од 1 000 ст./km². У том смислу, удео насеља високих вредности густине насељености (преко 300 ст./km²) незнатно је повећан, са 3,8% на 4,1%, од чега највише у Београдском региону и Региону Шумадије и Западне Србије (графикон 1.10). Број насеља изузетно високе концентрације становништва (преко 1 000 ст./km²) остао је на истом нивоу (са 63 на 66).

Графикон 1.10. Насеља у Републици Србији према густини насељености, по регионима, 1981. (а) и 2022. (б)

Градови и предграђа генерално бележе благи пораст, али се уочавају супротне тенденције у оквиру типова насеља ове категорије и међу регионима (табела 1.6). У градовима средње величине и малим градовима региструје се смањена концентрација становништва, док се у приградским насељима повећава. То указује на тренд исељавања из градова и нарушавања структура становништва, услед привлачне моћи великих градова и концентрисања становништва у њиховим приградским појасевима. Овај процес периурбанизације и субурбанизације посебно је видљив у Београдском региону, Региону Јужне и Источне Србије и Региону Шумадије и Западне Србије, у којима се бележи интензиван пораст густине насељености приградских насеља, са највећим порастом у приградској зони Новог Пазара, Крушевца, Јагодине, Тутина, Београда и Ниша. Сличне тенденције илуструје и промена густине насељености градова средње величине. Највећи пораст густине насељености забележен је у градовима Горњи Милановац, Аранђеловац, Инђија, Лозница и Пожаревац. Остали градови овог типа губе становништво, од чега најдрастичније Кикинда, Бор, Вршас и Сомбор. Код малих градова интензиван пораст остварују Чајетина, Златибор и Лазаревац, а пад је забележен код војвођанских градови Бела Црква, Ада и Сента. У том смислу, зона високе концентрације становништва просторно је лимитирана на уски појас развојних осовина и приградске зоне великих градова (карта 1.5).

С друге стране, континуирано се одвија процес пражњења, и то нарочито руралног подручја. Забележен је пад густине насељености у насељима руралног типа у просеку са 52,9 на 31,6 ст./km². Најинтензивнији пад уочава се код руралних насеља Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије (табела 1.6). У свим руралним типовима насеља смањена је густина насељености, с тим што је драстично смањење регистровано код веома ретко насељених села, код којих вредност густине пада испод 10 ст./km² у просеку. Сви региони бележе пад концентрације руралне популације, с тим што је апсолутна вредност промене највећа у Београдском региону, док се најниже вредности срећу у просеку код насеља овог типа у Региону Јужне и Источне Србије, од свега

5,5 ст./km². Смањење густине насељености уочава се и код ретко насељених села у свим регионима, нарочито у Региону Јужне и Источне Србије, Београдском региону и нешто слабије промене у Региону Шумадије и Западне Србије. Смањење густине слабијег интензитета евидентирано је и код демографски највеће групе руралних насеља. Најинтензивније промене остварене су у варошицама и великим селима Региона Јужне и Источне Србије, док је густина овог типа насеља остала готово непромењена у Београдском региону.

Депопулацијски џепови у руралном подручју просторно су знатно проширени и обухватају периферне крајеве, односно већину простора ван зона развојних осовина (карта 1.5). У 2 004 насеља, односно 44,8% насеља руралног типа регистрована је густина насељености испод 20 ст./km². Од тога 1 565 насеља су веома ретко насељена села. Удео насеља до 20 ст./km² повећан је са 13,8% на 42,3% насеља у Републици Србији. Пик броја насеља по категоријама густине насељености из 1981. године померен је са категорије 50–100 ст./km² на категорију депопулацијских насеља (графикон 1.10). Број ових насеља увећао се у свим регионима 3–4 пута. Регистрована су чак 1 264 рурална насеља (28,3%) густине насељености до 10 ст./km², од чега је већина насеља типа веома ретко насељена села (1 147), што указује на све већу демографску угроженост руралних простора. Број насеља у категоријама од 200 ст./km², доминантно сачињених од насеља урбаног типа, не бележи значајније промене током посматраног периода. Највеће промене читавају се код насеља 50–200 ст./km² (графикон 1.10), и то у корист категорија са нижим вредностима густине насељености. Несклад између најређе (до 20 ст./km²) и најгушће (више од 1 000 ст./km²) насељених места продубљује се континуирано и рапидно, са 10:1 (1981. године) на 30:1 (2022. године).

Обрасци дисбаланса у мрежи насеља

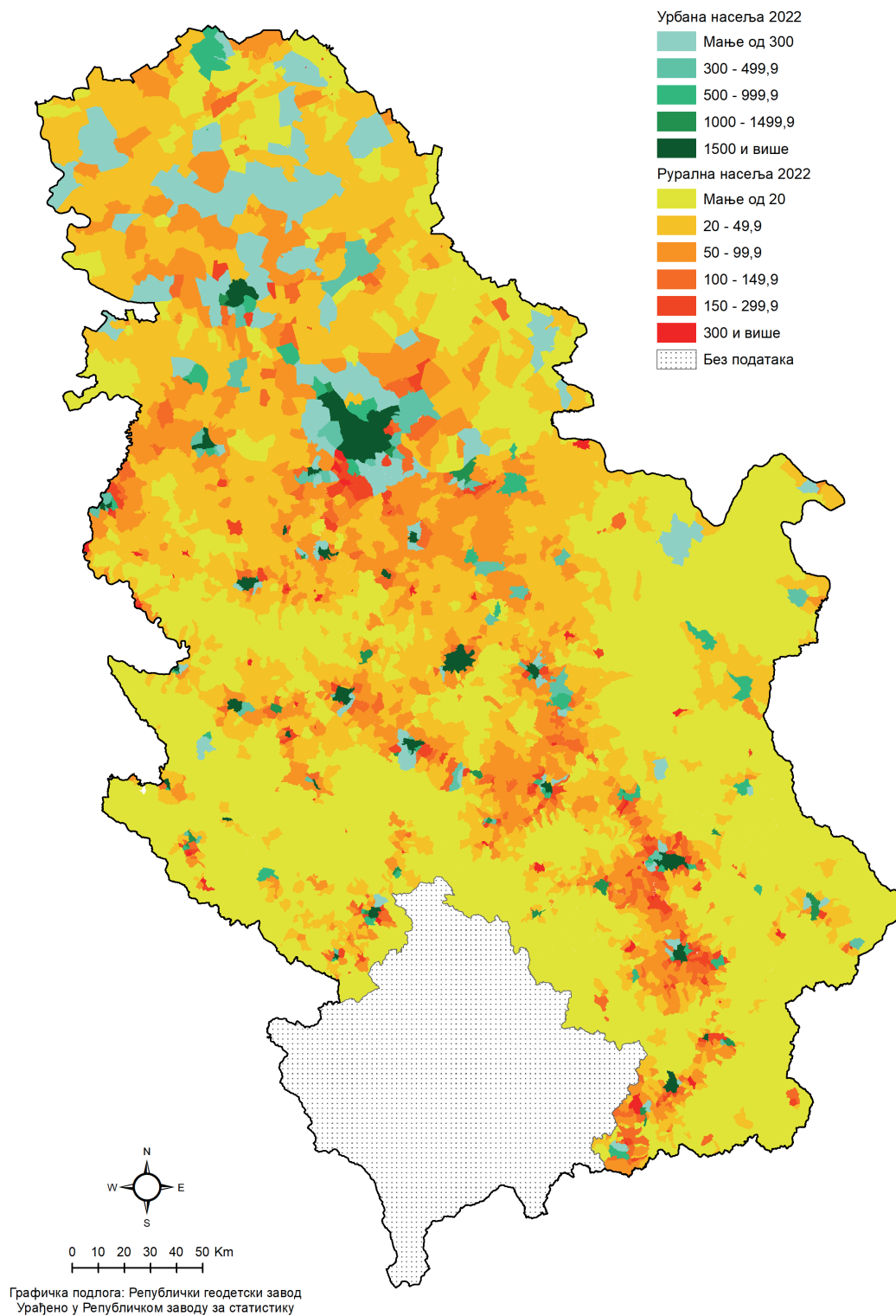
Идентификовано је седам типова насеља, од којих су четири типа урбаног (велики градови, градови средње величине, мали градови и приградска насеља), а три типа руралног карактера (варошице и велика села, ретко и веома ретко насељена села). У мрежи насеља Републике Србије доминирају насеља руралног типа.

Просечна величина насеља у Републици Србији износи 1 412 становника. Изражене су знатне диспропорције међу регионима и типовима насеља. Евидентно је уситњавање мреже насеља и континуирано смањивање њихове популационе величине. Демографски угрожена насеља до 100 становника обухватају 28,2% са 0,8% становништва Републике Србије, док се група насеља са више од 10 000 становника, искључиво урбаног карактера, простире на 1,7% насеља Републике Србије, где је лоцирано 56,7% популације. Остварена је „суперконцентрација“ становништва у малом броју насеља, док је већина насеља суочена са демографским пражњењем. Однос насеља највеће (више од 20 000) и најмање концентрације становништва (до 100) у мрежи насеља је 1:32.

Промене унутар области указују да је у посматраном периоду наглашено смањење руралне популације. Регистрован је пораст броја становника у урбаном подручју од 9%, док је забележен популациони пад у руралном подручју од око 40% у посматраном периоду. Најизраженији дисбаланс у популационим променама урбаног и руралног подручја уочава се код Нишке, Златиборске, Моравичке, Пчињске и Колубарске области.

Густина насељености Републике Србије у просеку износи око 86 ст./km². Разлике према типу насеља су велике, а регионални диспаритети су наглашени. Процес периурбанизације и субурбанизације посебно је видљив у Београдском региону, Региону Јужне и Источне Србије и Региону Шумадије и Западне Србије, у којима се бележи интензиван пораст густине насељености приградских насеља. Несклад између најређе (до 20 ст./km²) и најгушће (више од 1 000 ст./km²) насељених насеља продубљује се континуирано и рапидно, са 10:1 (1981. године) на 30:1 (2022. године).

Карта 1.5. Густина насељености у Републици Србији по категоријама ДЕГУРБА (ниво 1), 2022.

2

Демографске одлике насеља у Републици Србији

У протеклим деценијама Република Србија се суочавала са интензивним променама у оквиру демографских процеса, пре свега у домену популационе динамике и структура становништва. Још од осамдесетих година прошлог века поједини делови земље бележе стопе фертилитета испод нивоа потребног за просту репродукцију (Ђурђевић, 2015). До Пописа 2002. године овај тренд је захватио готово све делове земље. Миграције становништва, на првом месту процес исељавања становништва из земље, у великој мери обликује демографску слику Републике Србије данас (Кокотовић Каназир и др., 2017). Разноврсност демографских показатеља указује на динамичан процес посебно у сфери истраживања на локалном – микронивоу. Стога је значај овог поглавља у томе да укаже на стање и промене у демографским трендовима према различитим категоријама насеља по ДЕГУРБА методологији (од великих градова до веома ретко насељених села).

Демографски одлике насеља у Републици Србији представља важан сегмент анализе општих популационих промена и процеса. Сложени историјски, друштвено-економски услови у великој су мери утицали на формирање демографске слике Републике Србије каква је она данас. У овом поглављу испитана су нека од најзначајнијих демографских обележја садржаних у Попису становништва, домаћинства и станова 2022. године, попут динамике броја становника, структурних обележја, миграционих карактеристика и социо-економских одлика насеља. Значајан утицај на праћење демографских промена у насељима у Републици Србији имале су и методолошке промене у дефинисању сталне (укупне) популације, које су делимично ограничиле упоредивост података кроз време. Већина европских земља се суочава са неповољним демографским изазовима (депопулација, старење становништва, недостатак радне снаге), али одређене земље то компензују имиграцијом, што постаје тренд и код нас, посебно у великим градовима и појединим туристичким центрима (Vuković, 2022).

Континуирана депопулација, интензивно старење становништва и емиграција, поготово младих и квалификованих становника, три су важна фактора која су утицала, одредила и формирала демографску слику насеља Републике Србије. У погледу већине обележја изражени су знатни просторни диспаритети међу регионима. Попис становништва 2022. године показао је да је смањење броја становника присутно у 4 346 насеља у земљи: 22 насеља у категорији великих градова, 177 насеља у градовима и предграђима (од тога 16 у градовима средње величине, 70 у малим градовима, 91 у приградским насељима), 4 146 насеља руралних подручја (од тога 608 у категорији варошица и великих села, 1 795 у категорији ретко насељених села, 1 743 веома ретко насељених села. Оваква слика у погледу смањења броја становника у већини насеља у Републици Србији представља

последицу вишедеценијских неповољних демографских трендова. Војковић и др. (2012) указују да је у највећој мери реч о насељима брдско-планинског типа (веома ретко насељена), саобраћајно излованих или лоцираних у пограничним пределима Региона Јужне и Источне Србије, као и о делу насеља у Региону Шумадије и Западне Србије.

Становништво Републике Србије се смањује и демографски је све старије и према пројекцијама до 2050. укупан број становника ће се смањити за петину (Nikitović, 2022). Изазови у домену депопулације су вишеструки, са израженом просторном неравномерношћу на насељском нивоу, која се све више продубљује. Стога се тежиште у оквиру јавних политика све више преусмерава са квантитета (праћење депопулације према промени броја становника) на квалитет (структурна обележја становништва).

2.1. ДИНАМИКА БРОЈА СТАНОВНИКА

На динамику кретања становништва у Републици Србији битно су утицале друштвено-економске и политичке околности. Крајем двадесетог века, Република Србија је, услед ратних дешавања на простору бивше Савезне Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), забележила велики прилив избеглица и расељених лица. Истовремено, наставили су се негативни демографски трендови попут ниске стопе фертилитета, интензивног исељавања и континуираног старења становништва. Неповољни процеси, који трају више од три деценије (UNDP, 2022), и даље су окосница демографског развоја Републике Србије и кључни су фактори у креирању њене демографске будућности. Пројекције становништва указују на то да ће се становништво Републике Србије до 2050. године смањити за 1,4 милиона (Nikitović, 2022), као и да ће смањење броја становника захватити скоро све делове земље. Посматрано по регионима, Београдски регион ће изгубити 3% своје популације а Регион Јужне и Источне Србије чак 40%.

Да ли је депопулација у Републици Србији регионални проблем? Различите делове земље карактерише различита динамика кретања броја становника. Најмање повољни демографски услови карактеришу насеља у Региону Јужне и Источне Србије, док је најповољније у Београдском региону, Региону Војводине (Нови Сад) као и у појединим општинама Златиборске области. Такође, посматрано према ДЕГУРБА методологији, велики градови имају знатно повољније демографске одлике и још су пол привлачења у односу на мање градске средине и рурална подручја, посебно категорије ретко насељених простора, где су изразито негативни демографски трендови а смањење становништва присутно је више од пет деценија.

Од првог послератног пописа (1948. године) до последњег пописа (2022. године), демографски трендови указују на депопулацију у већини насеља у Републици Србији. Посматрано по типологији насеља према ДЕГУРБА методологији, смањење броја становника је најраније захватило рурална подручја а најкасније велике градове (табела 2.1.).

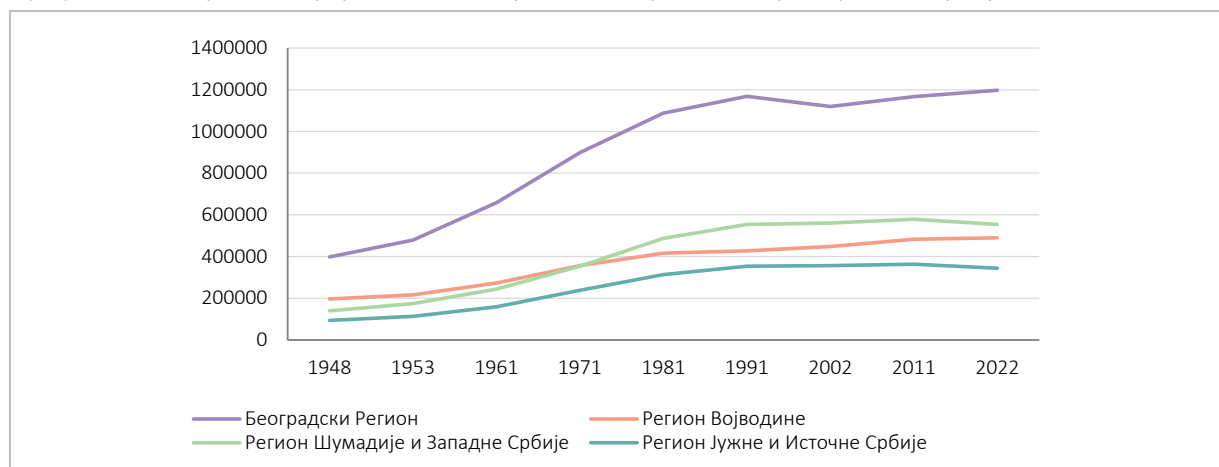
Табела 2.1. Промена броја становника према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), 2022.

	Република Србија	Велики градови	Градови и предграђа			Рурална подручја		
			градови средње величине	мали градови	приградска насеља	варошице и велика села	ретко насељена села	веома ретко насељена села
1948	5787775	825911	222941	430716	142709	1567918	1725293	872287
1953	6155218	980819	252701	472550	158776	1621208	1773659	895505
1961	6671857	1331403	328597	563674	196599	1677088	1736458	838038
1971	7198159	1846581	439779	708426	255123	1648192	1606088	693970
1981	7726584	2304178	530684	858694	344112	1657367	1488949	542600
1991	7821385	2502375	567062	948959	414830	1633717	1354927	399515
2002	7497227	2485145	575560	951219	470315	1557267	1159148	298573
2011	7186686	2591060	557056	904879	515350	1398433	1001242	218666
2022	6647003	2585030	506396	833866	513756	1233247	824687	150021

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Према Попису из 2022. године, у Републици Србији је регистровано 6 647 003 становника, док је према Попису 2011. године било 7 186 686, вредност индекса промене износи 92,5, што је за око 7,5 процентних поена мање. Највећи део становништва живи у великим градовима (2 585 030), затим градовима и предграђима (1 854 018) и у руралним подручјима (2 207 955). У оквиру типа градови и предграђа, најбројнија је популација малих градова (833 866). Код руралних подручја (слика 2), највећи број становника живи у варошицама и великим селима (1 233 247).

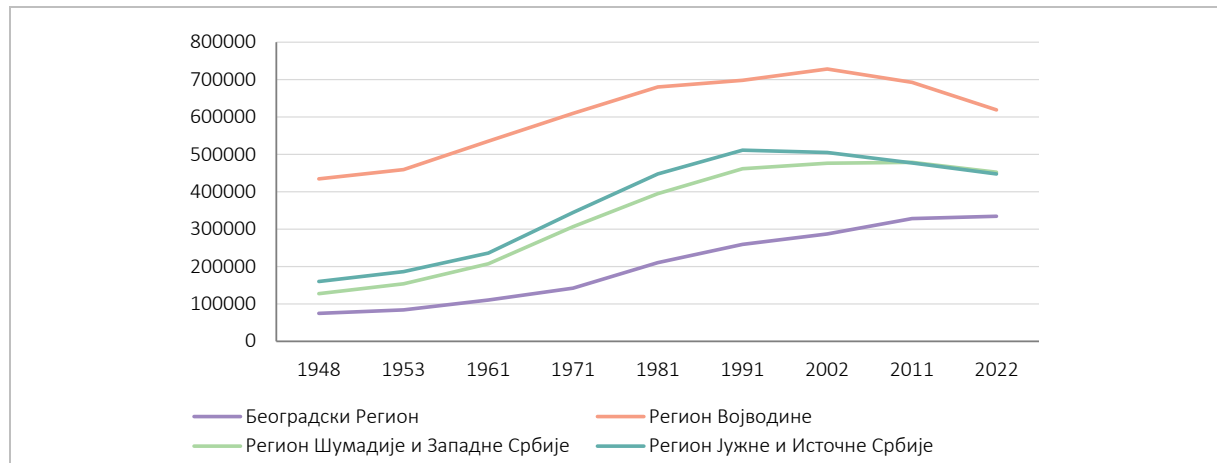
Велики градови – За овај тип насеља је карактеристично континуирано повећање броја становника током посматраног периода. Индекс промене тек у последњем међупописном периоду (2011–2022) бележи вредност око 100 у већини региона, осим у Београдском региону (102,8) и Региону Војводине (101,5), где је још увек присутан пораст броја становника. Стагнација броја становника упућује на интензивирање неповољних демографских прилика и у великим градовима, посебно у контексту слабљења интензитета мобилности становништва (имиграције из осталих подручја). Највеће повећање броја становника у великим градовима (графикон 2.1.) забележено је у периоду 1961–1971, за око 40%. Од деведесетих година прошлог века, у великим градовима смањен је интензитет пораста у међупописним периодима на око 5%.

Графикон 2.1. Кретање броја становника у великим градовима у Републици Србији, 1948–2022.

Интензитет повећања броја становника посебно је изражен у Региону Шумадије и Западне Србије, где је у великим градовима овог региона забележен пораст и до 50%, посебно у периоду између шездесетих и осамдесетих година прошлог века, док последњи попис бележи смањење броја становника за око 4%. У Региону Јужне и Источне Србије, у великим градовима се региструје знатан пораст броја становника до осамдесетих година прошлог века, након чега следи стагнација, а потом и пад броја становника. Ово је уједно и регион у коме је према последњем попису забележено највеће смањење броја становника (за око 5,4%). У последњем међупописном периоду, од укупно 17 градова смањење броја становника је забележено у Зрењанину и Лесковцу изнад 10%. Међу градовима у којима је присутан пораст броја становника изнад 10% налазе се Београд – Вождовац и Звездара, и Нови Сад (карта 2.1).

Градови и предграђа – У овој категорији насеља тенденција пораста броја становника присутна је све до последњег међупописног периода (2022/2011), када је регистровано смањење броја становника за 5% (графикон 2.2). Највећи пораст броја становника насеља ове категорије бележе у периоду од шездесетих година до осамдесетих година прошлог века (просечно за 25%). Уколико детаљније погледамо категорије ове групе насеља, уочићемо да је највећи број становника присутан у малим градовима (44%), док градови средње величине учествују у укупној популацији са 27% (506 396). У последњем међупописном периоду и у овој категорији насеља забележено је смањење броја становника од 10%. У свим регионима присутно је смањење броја становника још од Пописа 2002. године, осим у Региону Шумадије и Западне Србије. Посматрано по насељима, град Лозница региструје повећање од 1%, док је у девет градова смањење броја становника веће од 10% (Кикинда, Бор, Зајечар, Сомбор, Вршац, Параћин). Тренд смањења броја становника започео је још деведесетих година прошлог века, при чему мали градови у Београдском региону и даље бележе пораст броја становника (вредност индекса 102). Највеће учешће у укупној популацији мали градови бележе у Региону Шумадије и Западне Србије (51,5%). Најинтензивније смањење броја становника (2011–2022) забележено је у Региону Војводине (14%), Региону Шумадије и Западне Србије (7%) и Региону Јужне и Источне Србије (4%). На нивоу насеља, највеће повећање забележено је у Сурчину (13%), Лазаревцу (6%), Златибору (30%), Убу (8%) и Чајетини (2%), док је код малих градова у Региону Војводине највеће смањење уочено у насељима Палић и Сента (30%).

Графикон 2.2. Кретање броја становника у градовима и предграђима у Републици Србији, 1948–2022.

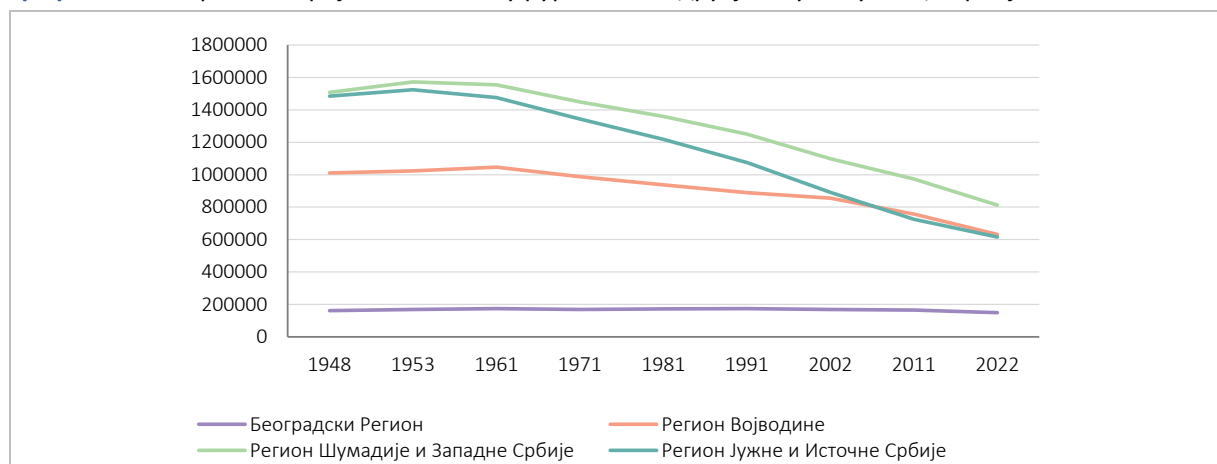

Становништво приградских насеља најмање учествује у укупној популацији у оквиру категорије градова и предграђа (од 12% Регион Војводине до 29% Регион Шумадије и Западне Србије), осим у Београдском региону, где је ова група најзаступљенија, са 68% (графикон 2.2). Разлог томе

проналазимо у популационо великим насељима која се налазе у овој категорији, попут Борче и Калуђерице, која значајно учествују у укупној популацији Београдског региона, али и укупној популацији ове категорије насеља. Иако се у последњем међупописном периоду и у овој категорији насеља региструје смањење броја становника, интензитет пораста популације је био већи у односу на остале категорије насеља која припадају овом типу. Ширење великих градова путем формирања нових насеља значајно је утицало на овакав интензитет, али и компонента природног кретања, чији се ефекат јасно осликава у Региону Шумадије и Западне Србије у Новом Пазару и Тутину, где је забележен пораст броја становника од 40% до 50%.

Рурална подручја – Представљају најбројнију категорију насеља Републике Србије. То су насеља која су се најраније суочила са неповољним демографским трендовима попут смањења броја становника (графикон 2.3), још од Пописа 1961. године. Иако су најбројнија категорија насеља у укупној популацији, учествују са најнижим уделом у укупном броју становника. У веома ретко насељеним селима Региона Јужне и Источне Србије интензитет смањења броја становника опада, као последица испражњених „резервоара“, у односу на претходне пописе становништва. У руралним подручјима је 20% мање становника, у варошицама и великим селима 12%, док је у ретко насељеним селима 31% мање становника.

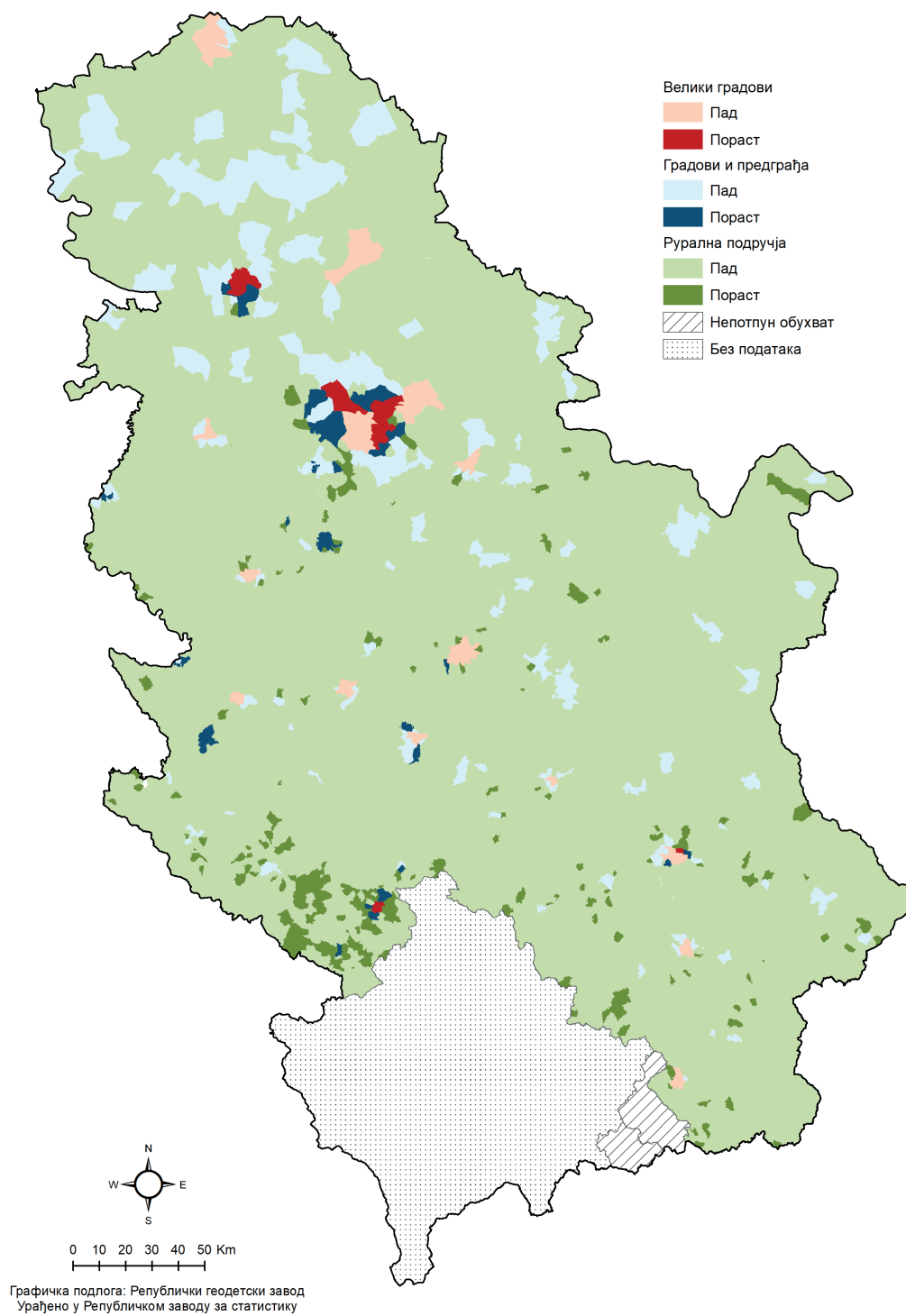
Графикон 2.3. Кретање броја становника у руралним подручјима у Републици Србији, 1948–2022.

У категорији руралних подручја (графикон 2.3) популационо су највеће варошице и велика села (55,8%), потом ретко насељена села (37,3%) и веома ретко насељена села (6,7%). У Региону Шумадије и Западне Србије варошице и велика села заступљена је са 37,3%, а ретко насељена села са 52,6% у укупном становништву. У Региону Војводине, у последњем међупописном периоду, становништво веома ретко насељених села изгубило је више од половине свог становништва, док је у истом типу насеља у Региону Јужне и Источне Србије смањење броја становника за 35%, а у Региону Шумадије и Западне Србије 32%.

У типу варошице и велика села, у 21 насељу је регистрован пораст броја становника, док је у пет насеља овај пораст изнад 10% (села у општинама Тутин и Нови Пазар). У десет села смањење броја становника је веће од 30% (претежно села у Региону Војводине). У ретко насељеним селима њих 81 пораст броја становника, од чега је у пет села пораст броја становника изнад 50% (села у општинама Тутин, Сјеница и Медвеђа). У четири села је преполовљен број становника (општине Неготин, Бабушница и Лесковац). У најбројнијој групи веома ретко насељених села, у њих 97 забележен је позитиван индекс промене. У 28 села број становника се увећао за више од 50%, уз напомену да је реч о селима мале популационе величине, до 200 становника. У 409 села, највећим делом смештених у Региону Јужне и Источне Србије, број становника се смањио за више од пола (вредности индекса промене крећу се од 50 до 7).

Карта 2.1. Индекс промене броја становника у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2011–2022.

Динамика кретања броја становника у урбаним насељима указује на неповољан тренд, са континуираним смањењем броја становника, што се може очекивати и у будућности (Filipović et al., 2016). Иако Београдски регион бележи нешто повољније вредности индекса промене, и у његовим урбаним насељима присутан је умерен пораст, што може указивати најпре на ослабљен „прилив“ становништва из осталих делова земље, што је кроз период савремених пописа (1948–2022) било својствено Београдском региону. Такође, поједина урбана насеља у Београду (централних градских општина) суочавају се са интензивним исељавањем становништва, нарочито младе и квалификоване радне снаге, која одлази на школовање или рад у иностранство и на тај начин слаби потенцијал Београда. Подаци Пописа 2022. године показују да чак ни Београд, као главни пол привлачења становништва, више нема ту улогу у пуној мери, као некада. Све више становника из других делова земље преферира пресељење у друге веће градове Републике Србије или директно мигрирају у иностранство. Са друге стране, Регион Јужне и Источне Србије у погледу ове категорије насеља бележи најмање повољне трендове, посебно у последњих двадесет година, као последица емиграције становништва из тих средина у веће градске центре али и вишедеценијског негативног природног прираштаја. У односу на мале градове и градове средње величине, у Региону Јужне и Источне Србије предграђа су та која указују на повољнију динамику броја становника, што се свакако може приписати непосредној близини Ниша, који окупља и привлачи своје непосредно окружење. За ова насеља везује се и ширење појединих делова града, што такође подстиче насељавање становништва.

У категорији градова и предграђа у свим регионима дошло је до смањења броја становника. Нешто повољније вредности регистроване су у урбаним насељима у Београдском региону, где је једино забележен пораст броја становника и према последњем попису (за око 3%). У односу на велике градове, у овим насељима није било таквог интензитета пораста у ранијим годинама. Могло би се рећи да се најповољнији тренд приписује малим градовима, где су током посматраног периода у Београдском региону забележене вредности индекса промене и до 150. Ова категорија насеља је у Региону Војводине једина забележила незнатан пораст броја становника, док је код предграђа и градова средње величине забележено смањење од 10% до 13%. У преостала два региона бележи се пад броја становника, који у Региону Јужне и Источне Србије датира још од деведесетих година прошлог века. У овим регионима мали градови имају најповољније вредности индекса промене и заправо је само у последњем међупописном периоду регистровано смањење од 1%.

Рурална подручја су се међу првима су се суочила са смањењем броја становника у свим регионима. Београдски регион и Регион Јужне и Источне Србије бележе смањења мањег интензитета (од око 10%) у односу на Регион Војводине и Регион Шумадије и Западне Србије, где број становника опада и до 15% у последњем међупописном периоду. Оно што карактерише ову групу насеља јесте то да су још крајем седамдесетих година прошлог века у великој мери исцрпела своје ресурсе, услед интензивних пресељења на релацији село–град. У веома ретко насељеним селима просечна вредност индекса је 64, што указује на смањење броја становника у последњем међупописном периоду и до 25%. У свим регионима најповољније вредности индекса имају варошице и велика села.

Упркос уоченом успоравању темпа раста становништва, велики градови и даље имају индекс промене изнад 100. У категорији урбаних насеља посебно се истичу приградска насеља, која бележе нешто повољније вредности у односу на мале градове и градове средње величине (посебно у Београдском региону и Региону Војводине). Промене у динамици броја становника у великој мери зависе од економских и друштвено-политичких услова у земљи, што се посебно одражава и на важне демографске факторе попут фертилитета, морталитета и миграције, који директно утичу на број и обим популације. Недовољне стопе рађања и наставак континуираног процеса исељавања становништва у великој мери одређују и будуће кретање становништва на свим нивоима. Слабљење базе становништва у погледу већег обима младих битно утиче и његов квалитет у погледу обухвата радне снаге (15 – 64), младих старости (25 – 34) и осталих функционалних контингената становништва.

Слика 2.1. Број становника у Републици Србији по ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Велики градови – Становништво великих градова у посматраном периоду (1948–2022) увећало се за три пута. Највећи пораст забележен је у Региону Јужне и Источне Србије (вредност индекса 366). Пораст броја становника је био континуиран, са достигнутим максимумом у периоду између два пописа 1961–1971. године. Управо се у великим градовима Региона Јужне и Источне Србије становништво Великих градова увећало за 45%. Последњи међупописни период карактерише мањи интензитет пораста, а вредности индекса промене око 100 упућују на стагнацију у броју становника, посебно у Београдском региону.

Градови и предграђа – Становништво у овим насељима од почетка посматраног периода увећало се за 2,5 пута. Од Пописа 2002. број становника смањено се за 8%, а у последњем међупописном периоду за 6,2%. У свим типовима ове категорије насеља динамика кретања броја становника је приближно иста. Најизраженије су промене у приградским насељима, где се број становника у односу на почетак посматраног периода увећао за 4,5 пута. У овим насељима пораст становништва је типичан за приградска насеља у зони великих градова попут Београда и Новог Сада, али и мањих градских подручја Новог Пазара, Тутина и Бујановца, где кључну улогу у порасту броја становника има компонента природног кретања становништва (позитиван природни прираштај).

Рурална подручја – Категорија насеља коју је најраније захватио процес депопулације. Према индексу промене, од почетка посматраног периода становништво руралних насеља се преполовило, док је у појединим веома ретко насељеним селима број становника смањен до 83%. Нешто мањи интензитет смањења бележе варошице и велика села (22%). Данас становништво руралних насеља карактерише дубока демографска старост, смањена и ослабљена база младог становништва, уз недовољно рађање, што за последицу има континуирану депопулацију.

Према пројекцијама становништва (РЗС, 2024а) до 2050. године очекује се да ће половина становништва Републике Србије живети у пет великих градова (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Нови Пазар) а да ће преостала половина бити неравномерно распоређена по регионима. Очекује се и уситњавање насеља, и то ће посебно бити изражено код градова средње величине и малих градова. Регионално посматрано, највећи губитак очекује се у Региону Јужне и Источне Србије, а поједини центри области ће остати без половине своје популације (Бор и Жајечар).

2.2. СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ

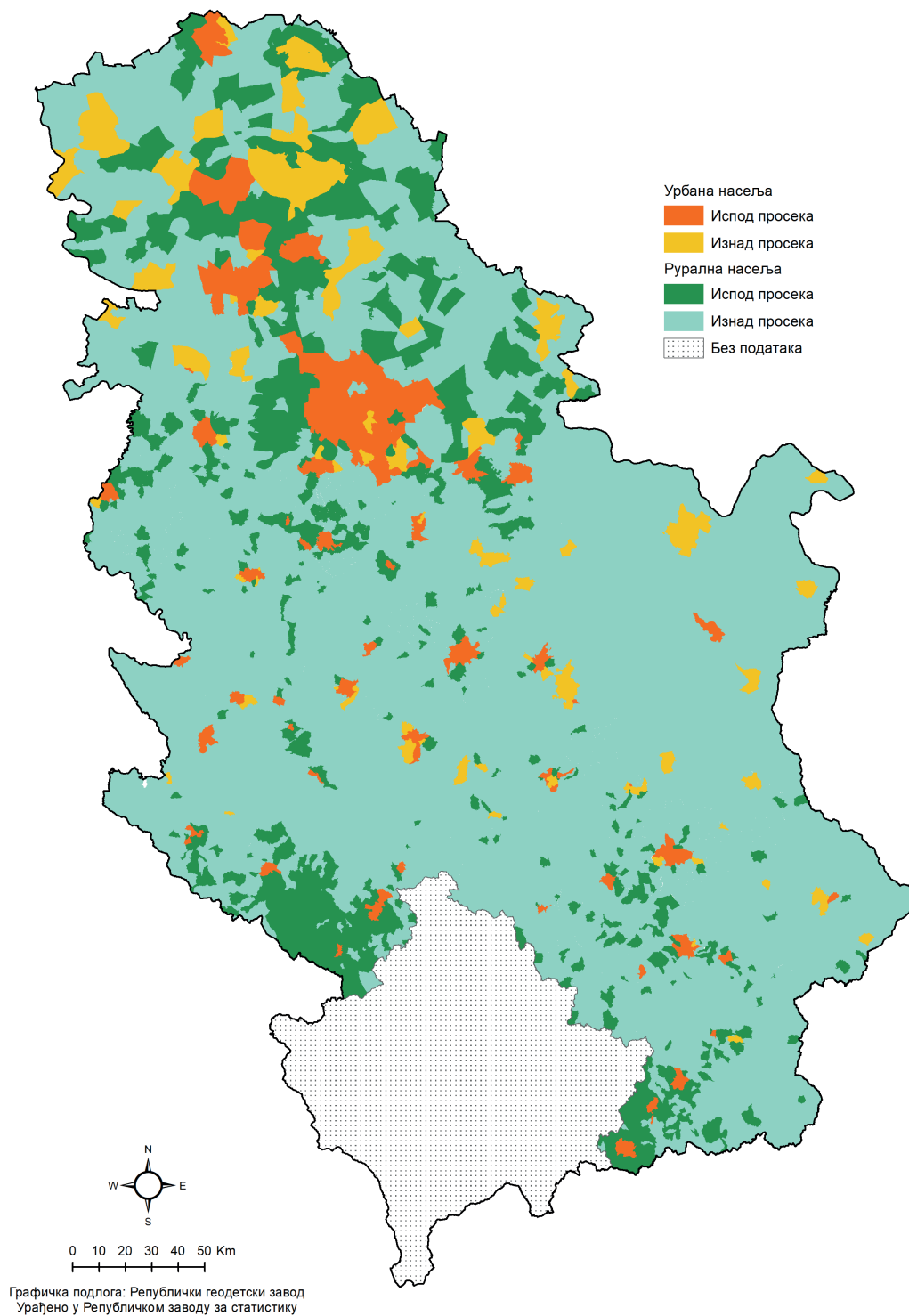
Старосну структуру становништва Републике Србије обликују три основна фактора: фертилитет, морталитет и миграције становништва (Nikitović, 2022). Важност ових фактора се кроз време мењала, од високог фертилитета до интензивирања емиграције. Тренд недовољног рађања присутан је више од пет деценија у појединим деловима земље, продужетак животног века и интензивна емиграција обликовали су данашњу демографску слику Републике Србије. Регионалне разлике, али и разлике према типу насеља, присутне су у погледу интензитета старења, удела, тј. односа старијих и младих и оптерећења радног контингента.

Како се старосна структура мењала кроз време? Старосна структура је важан демографски показатељ који има утицај на различите аспекте друштва: економски раст, учешће у радној снази, образовне и здравствене услуге. У прошлом веку старосна структура претрпела је значајне промене, како на глобалном нивоу, тако и у Републици Србији (Девеџић, Стојилковић Ђатовић, 2015). Република Србија је у последњих пола века прошла кроз транзицију старења на рачун повећања удела старијег становништва и смањења базе, удела младе популације. Становништво насеља у Републици Србији је све старије, посебно у мањим урбаним и руралним подручјима. Према последњем Попису (2022) коефицијент укупне зависности износи 58. Овај податак подразумева да на 100 особа из радног контингента (15–64) долази 57 младих старости до 14 година и лица старих 65 година и више. Просечна старост становништва износи 43,8 година, што је за 1,6 година више у односу на претходни попис (2011).

Какав је старосни профил становништва Републике Србије? И на међународном плану Република Србија нема добру репутацију у погледу старосне структуре становништва. Према последњим извештајима Уједињених нација (UNDP, 2022) Република Србија је високо рангирана у погледу неповољне старосне структуре. Анализа старосне структуре према типу насеља пружа нам разумевање демографских појава и процеса али и просторних диспаритета у домену старосно-полних разлика. Резултати Пописа 2022. потврђују снажан и континуиран процес старења у земљи. Који год показатељ да узмемо у разматрање, јасно је да се Република Србија налази у стадијуму дубоке демографске старости (Девеџић, Стојилковић Ђатовић, 2015). Како је претходно речено, у односу на Попис 2011. године, просечна старост повећала се са 42,2 на 43,8 година, а удео старијих од 65 година порастао је са 17,4 (2011) на 22,1 (2022). Индекс демографског старења мерен односом старијих од 65 година и младих до 15 година порастао је са 1,2 на 1,5 а коефицијент укупне старосне зависности старих са 25,5 на чак 34,7. Ако узмемо у обзир да је почетком посматраног периода (1948) просечна старост износила 29,1, а да је данас повећана за 14 година, јасно је да се у послератном периоду одвијала континуирана трансформација из демографске младости у демографску старост.

Један од могућих начина праћења и анализе старосне структуре становништва је и помоћу показатеља просечне старости становништва (карта 2.2). У великим градовима просечна старост је 42,8, док је у градовима и предграђима нешто већа, 43,2 године. У градовима средње величине просечна старост је 43,9, у малим градовима 43,7, а у приградским насељима нешто је нижа, 42,7 година. У руралним подручјима просечна старост је знатно већа и износи 49,8, најнижа је у варошицама и великим селима, 44,9, у ретко насељеним селима, 47,4 године, а у веома ретко насељеним селима просечна старост је 53,9 година, што је готово 10 година више у односу на републички просек. У 131 насељу овог типа просечна старост становништва је изнад 70 година.

Карта 2.2. Просечна старост становништва у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), Попис 2022.

У чак двадесет (од укупно 17) великих градова просечна старост већа је од просека за ову категорију (42,8). Од тога у 5 градова становништво је старије од републичког просека (43,8), и то су Стари град, Савски венац и Врачар (Београдски регион), Зрењанин (Регион Војводине) и Крагујевац (Регион Шумадије и Западне Србије). У Новом Саду и Новом Пазару забележена је најмања просечна старост (38,2). У градовима и предграђима становништво градова средње величине има највећу просечну старост, од 43,9 година, као најстарији издвајају се градови Зајечар (46,2), Кикинда (45,3) и Сомбор (45,2), а најмлађе је становништво Лознице (42,2). У малим градовима просечна старост је 43,7 година а Димитровград (48), Палић (47,7) и Бања Ковиљача (47) издвајају се као насеља са најстаријом популацијом. Приградска насеља одликује нижа просечна старост у односу на претходне анализирани типове насеља (42,7). У овој категорији издваја се шест приградских насеља у општинама Нови Пазар и Тутин, у којима је просечна старост становништва 33 године. Рурална подручја одликује све старије становништво (карта 2.2), са просечном старошћу 49,8. У варошицама и великим селима нешто је повољнија слика, са просечном старошћу 44,9 година, а као „најмлађа“ издвајају се села у општинама Нови Пазар и Тутин, са просечном старошћу испод 40 година (33). У 23 насеља просечна старост је изнад 50 година (општине Неготин, Кучево, Кладово). У ретко насељеним селима, у односу на варошице и велика села, просечна старост је нешто нижа, 47,4 године, док је у 82 села просечна старост 35 година. Просечан становник у веома ретко насељеним селима има 53,9 година, док је у 131 селу просечна старост изнад 70 година.

2.2.1. Велике старосне групе према типу насеља

Анализа старосне структуре према великим старосним групама пружа нам детаљнији увид у обим и структурне карактеристике. Млада популација, старости до 15 година, важан је показатељ потенцијала одређеног простора. Радни контингент становништва (15–64) есенцијална је варијабла у анализи великих старосних група. Њен потенцијал у великој мери одређује општи друштвено-економски развој и утиче на њега. Удео становништва старијег од 65 година је важан индикатор, јер ова популација скоро у потпуности зависи од колектива, што указује на економски притисак старих на радни контингент (Девеџић, Стојилковић Ђатовић, 2015). Захтеви овог дела популације се стога разликују у односу на удео младог становништва, које представља будуће активно становништво.

Контингент младог становништва (0–14) – Посматрано према типу насеља (табела 2.2), у категорији младог становништва 0–14 година највећи удео забележен је у великим градовима (15%), од чега их је највише у Новом Пазару (20%) и Новом Саду (15,9%), а најмање у београдским градским општинама Старом граду и Савском венцу (13%). У категорији градова и предграђа удео младих износи 14,8%, а уколико детаљније сагледамо ову категорију, у приградским насељима је забележен највећи удео младог становништва (15,6%). Поједина насеља у општинама Нови Пазар и Тутин имају уделе младог становништва и до 25%. У малим градовима учешће младе популације је 14,7%, а са највећим уделом издвајају се Тутин (21,2%), Бујановац (20,8%) и Сјеница (20%). Градови средње величине имају најмањи удео младих у оквиру категорије урбаних насеља (14,2%) и у њима је процес смањења базе (младог становништва) био најинтензивнији. Прокупље, Лозница и Инђија издвајају се са нешто већим учешћем младих у односу на остале градове (16%). Рурална подручја одликује најмањи удео младих (12%), и међу њима варошице и велика села имају нешто повољније вредности (14%). Издвајају се села у општинама Тутин, Сјеница, Прешево, са знатно већим уделом младих (20%). У ретко насељеним селима удео младих је 12%, а у пет села удео младих је испод 1%. Веома ретко насељена села одликује изузетно низак удео младих, од свега 7,6%, што указује на потпуно ослабљену базу и смањен обим младе популације услед вишедеценијског негативног природног прираштаја.

Табела 2.2. Становништво у Републици Србији према великим старосним групама, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Старосне групе	Број становника			Удео у укупном (%)		
	велики градови	градови и предграђа	рурална подручја	велики градови	градови и предграђа	рурална подручја
0–14 год.	391204	275709	288539	15,1	14,8	13,0
15–64 год.	1679137	1183873	1359686	64,9	63,8	61,5
65 и више год.	514689	394436	559730	19,9	21,7	25,4

*Разлика до 100% представља лица непознате старости.

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Радно способно становништво (15–64) – Највећи удео становништва припада овој старосној групи (63,5%), али је овај контингент и у највећој мери „оптерећен“ од стране издржаваних категорија (младог и старог становништва). Проценат становништва у оквиру ове категорије креће се од 61,5% у руралним подручјима до 64,9% у великим градовима. У односу на Попис 2011. године, радни контингент се смањио за 5%. Велике градове одликује висок удео радно способног становништва, при чему најниже вредности бележе Крушевац и Зрењанин (62,8%) а највише Нови Сад и Нови Пазар (67%). Исти је удео и код категорије градова и предграђа (64%), у оквиру којих приградска насеља имају нешто већи удео (64,3%). Рурална подручја имају мањи обим радног контингента и он се креће од 56% у веома ретко насељеним селима до 62,7% у варошицама и великим селима.

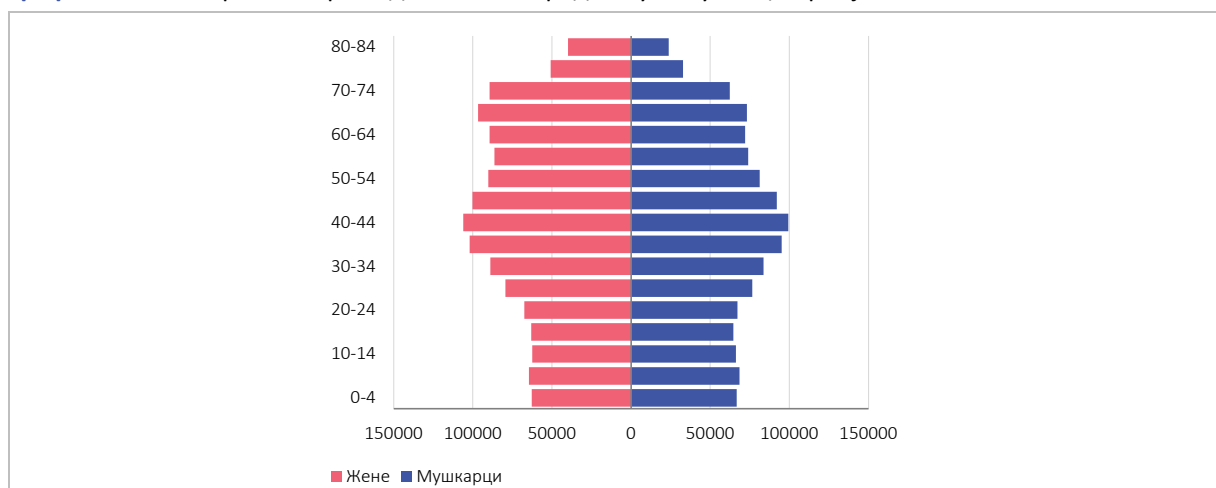
Старија лица од 65 година и више – Удео старијих лица креће се од 19,9% у великим градовима до 28,1% у руралним подручјима. Традиционално најстарији у оквиру категорије великих градова су централне београдске општине Стари град (24,3%) и Савски венац (23,1%), а најмањи удео (12,2%) старијих је у Новом Пазару. У категорији градова и предграђа удео старијих лица креће се од 19,8% у приградским насељима до 22,1% у градовима средње величине. Рурална подручја одликује изузетно старо становништво. Удео старијих од 65 година креће се од 23,2% (варошице и велика села) до 34,2% у веома ретко насељеним селима.

На шта нам указује оваква расподела великих старосних група? Старосна структура у свим насељима је изузетно неповољна. Нови Попис доноси још неповољније бројке у погледу повећања удела старог становништва и смањења удела младог, при чему се ствара и све веће оптерећење радног контингента. Урбана насеља задржавају нешто повољнију слику у односу на рурална, али се интензитет и код ових насеља уочава у смислу „смањења“ базе младе популације, иако је тај однос још увек уравнотеженији у односу на рурална подручја.

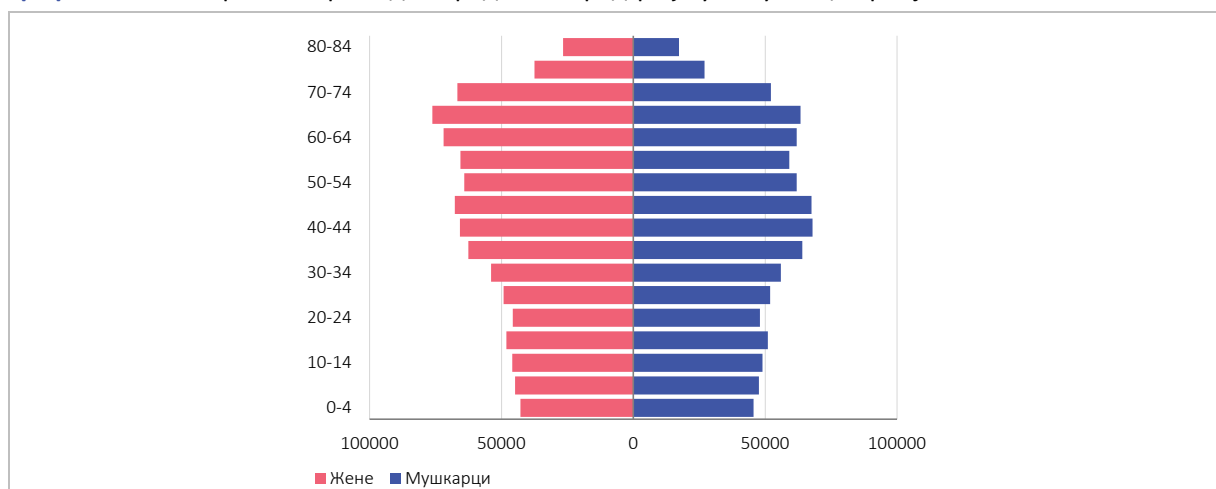
Структура становништва према старости и полу може се изразити визуалним приказивањем преко старосно-полних пирамида становништва. Данас у Републици Србији старосна пирамида има сужену основу, што представља низак удео младог становништва, који је директно условљен ниским наталитетом (Девеџић, Стојилковић Ђатовић, 2015). Изглед пирамида у односу на 2002. годину знатно се сузио при својој бази, што указује на мањи број становника у млађим старосним групама, док су горњи делови пирамиде шири, због повећања удела старијег становништва. Утицај природне компонентне (фертилитета) у прошлости јасно је изражен посматрањем тзв. беби-бум генерације, као и генерације рођене између 1965. и 1980. године.

О размери поремећаја старосне структуре указује податак о најмање бројним генерацијама. У великим градовима, у категорији до 15 година старости, Пописом 2022. године регистровано је 518 978, док је у категорији становништва старијег од 65 година забележено 514 689. Најбројнија је кохорта старости 40–44 (205 479).

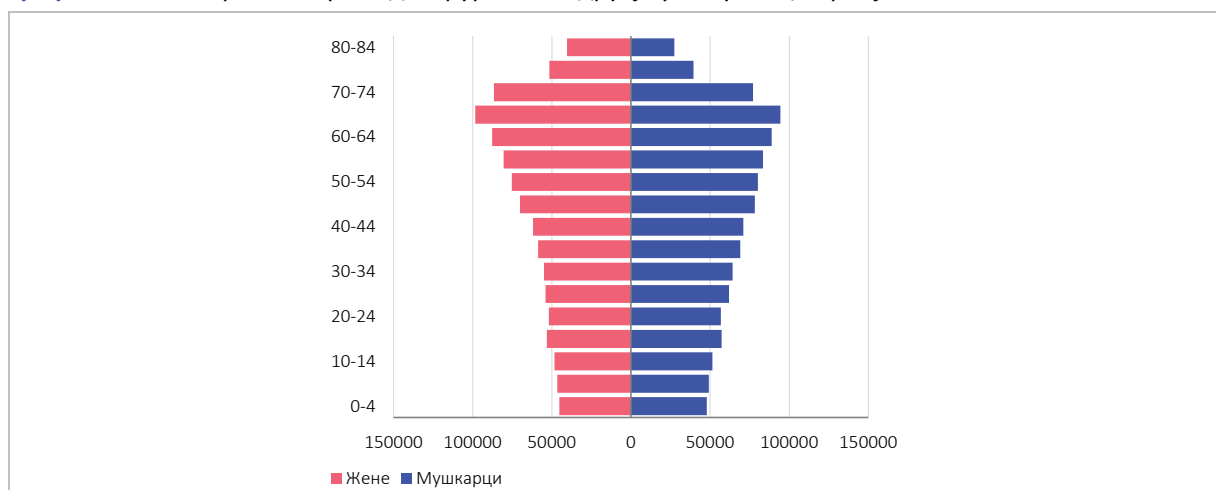
Графикон 2.4. Старосна пирамида – велики градови у Републици Србији, 2022.

Графикон 2.5. Старосна пирамида – градови и предграђа у Републици Србији, 2022.

Графикон 2.6. Старосна пирамида – рурална подручја у Републици Србији, 2022.

Највећа разлика младе и старе популације изражена је код градова средње величине (графикон 2.5). И код ове групе насеља најбројније у апсолутном броју су кохорте 40–44 (133 710) и 45–49 (135 701). Приградска насеља у овој категорији имају најповољнији однос младих и старих и највећи удео лица у оквиру радног контингента (64%). Пирамиде становништва према старости у Републици Србији су регресивног типа, где је база све ужа, а старије генерације све бројније (Девеџић, Стојилковић Гњатовић, 2015). Највећа разлика се уочава код руралних подручја, где је база младог и средовечног становништва знатно мања у поређењу са базом у друге две категорије урбаних насеља.

Већ на основу изгледа старосних пирамида може се закључити да већина насеља у Републици Србији спадају у групу изразито старих, са ниским уделима младог становништва и високим уделима старих. Посматрано по регионима, Београдски регион се издваја са нешто повољнијом старосном структуром, што се огледа и код удела младих, који износи близу 15%, и код удела старијих, 23,7%, што је опет мање у односу на друге регионе, посебно Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије. У сва четири посматрана региона удео старих је већи од удела младих за око 5% и више. Највећа разлика у поменутом односу бележи се у руралним подручјима. Највећи удео старих лица регистрован је у категорији руралних подручја у Региону Јужне и Источне Србије (27,4%).

Упркос повољнијим вредностима учешћа младе популације, Београдски регион карактерише убрзано старење становништва. Овај процес изражен је и због тога што имигрантска популација у урбаним подручјима стари и чини бројнијом категорију старијег становништва (65+). Иако и даље повољнија старосна структура у односу на остале регионе, видљиво је да централитет Београда слаби, тачније та привлачна моћ, и да се у појединим централним општинама Београда бележи изузетно неповољна старосна структура, са већим уделом старијег становништва (Стари град, Савски венац, Врачар). Ако посматрамо категорије унутар урбаних и руралних насеља, у Београдском региону се издвајају насеља у категорији градова и предграђа, где је присутна највећа равнотежа у односу младо–старо (16,5%:19,3%). Регион Војводине такође бележи нешто повољније односе међу великим старосним групама и мање разлике међу њима у односу на два преостала региона. Удео младих (0–14) износи 15,4%, док је удео старих 19%. Ако посматрамо према типу насеља, велики градови и овде држе примат (15,4%:19%), и, у односу на остале категорије насеља, знатно се издвајају. У категорији градова и предграђа мали градови и градови средње величине имају веће уделе старијих лица и нешто мањи удео младих, што их ставља у исти ранг са руралним насељима. Најмањи удео младих у Региону Војводине забележен је у руралним подручјима, и то веома ретко насељеним селима (9,4%), док је удео старих лица 29,3%, што је на нивоу свих насеља у овом региону регистровани максимум. Насеља у Региону Шумадије и Западне Србије бележе мање повољне вредности од два претходно поменута региона. У руралним подручјима удео старог становништва премашује 25%, што је готово дупло више од удела младих од 12%. Када се иде ка југозападним и југоисточним деловима земље, уочава се све неповољнија слика старосне структуре. У Региону Јужне и Источне Србије регистрован је најмањи удео младих (14,5%) и максималан удео старих (27,4%). У овом региону најмање повољну старосну структуру бележе насеља руралног карактера, при чему веома ретко насељена села спадају у ред најстаријих, где око 40% популације има више од 65 година а удео младих износи свега 7%.

Табела 2.3. Становништво у Републици Србији према великим старосним групама, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Старосне групе	Број становника			Удео у укупном (%)		
		велики градови	градови и предрађа	рурална подручја	велики градови	градови и предрађа	рурална подручја
Београдски регион	0–14 год.	179585	53931	20754	14,9	16,1	13,9
	15–64 год.	777177	216070	92866	64,8	64,5	62,3
	65 и више год.	240952	64803	35267	20,1	19,4	23,7
Регион Војводине	0–14 год.	75578	89926	89467	15,4	14,5	14,1
	15–64 год.	321265	390625	396452	65,6	63,0	62,8
	65 и више год.	92877	138739	145301	19,0	22,4	23,0
Регион Шумадије и Западне Србије	0–14 год.	86142	68063	104029	15,5	15,0	12,8
	15–64 год.	356531	288719	498033	64,3	63,8	61,2
	65 и више год.	111641	95341	210819	20,1	21,1	25,9
Регион Јужне и Источне Србије	0–14 год.	49899	63789	74289	14,5	14,2	12,0
	15–64 год.	224164	288459	372335	65,3	64,4	60,5
	65 и више год.	69219	95553	168343	20,2	21,3	27,4
Регион Косово и Метохија		...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

2.2.2. Коефицијенти демографске зависности

Старење становништва и депопулација доносе низ друштвено-економских изазова. Упоредне међународне процене економског оптерећења демографских промена односе се на коефицијенте који описују релативну величину сегмената становништва. Ти коефицијенти се називају „коефицијенти демографске зависности“ (Lutz, Gailey, 2020).

У анализи су заступљена три коефицијента: индекс укупне зависности, који упућује на однос младог становништва до 15 година старости и старијег од 65 година у односу на радно способно становништво, потом коефицијент зависности старих, који нам даје информацију о томе колика је оптерећеност радног контингента у односу на старе, као и коефицијент зависности младих, који говори о томе колика је оптерећеност радног контингента у односу на младо становништво.

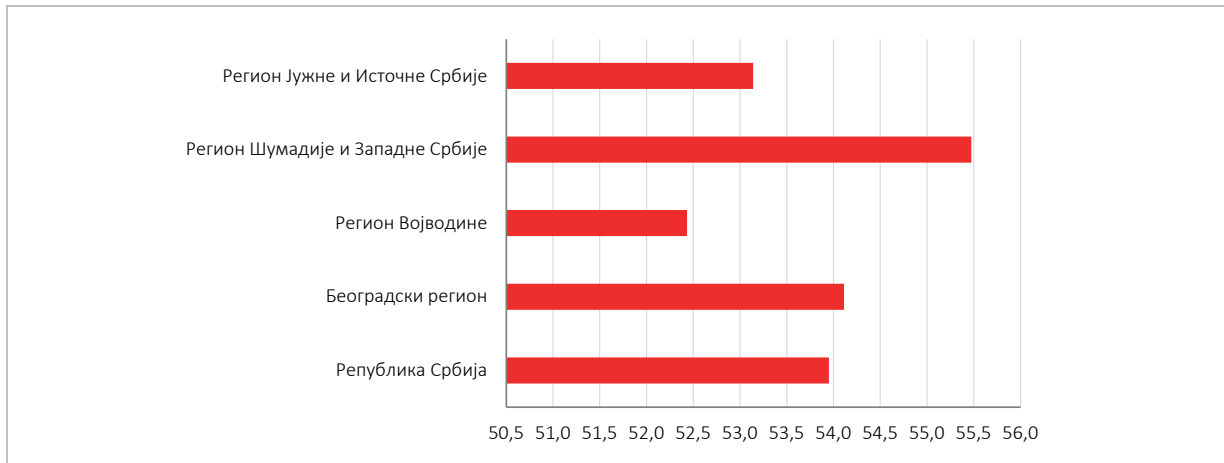
Коефицијент укупне демографске зависности према подацима Пописа 2022. износио је 57,4, што значи да на једно младо или старо лице долазе два лица из радног контингента. Коефицијент зависности старих лица износи 34,7, што представља однос 1:2 (једно лице старости 65+ на три лица из категорије радног контингента). Коефицијент зависности младих је 22,6, што значи да на сваку младу особу долазе четири особе из радног контингента.

Табела 2.4. Вредности индикатора демографске старости – коефицијент демографске зависности

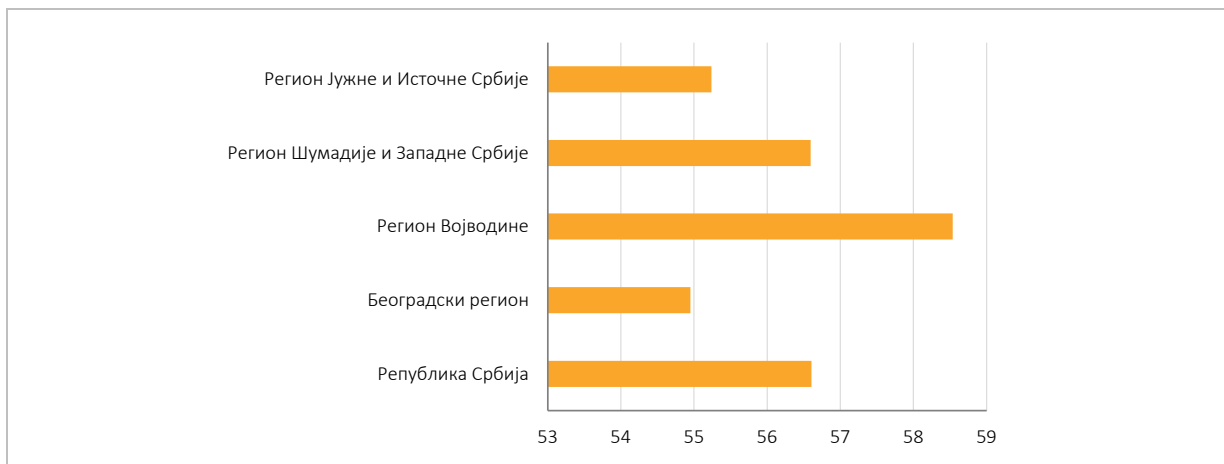
		Коефицијент демографске зависности	Коефицијент демографске зависности младих	Коефицијент демографске зависности старих
Република Србија	Велики градови	53,95	23,30	30,65
	Градови и предрађа	56,61	23,29	33,32
	Рурална подручја	62,39	21,22	41,17
Београдски регион	Велики градови	54,11	23,11	31,00
	Градови и предрађа	54,95	24,96	29,99
	Рурална подручја	60,32	22,35	37,98
Регион Војводине	Велики градови	52,43	23,53	28,91
	Градови и предрађа	58,54	23,02	35,52
	Рурална подручја	59,22	22,57	36,65
Регион Шумадије и Западне Србије	Велики градови	55,47	24,16	31,31
	Градови и предрађа	56,60	23,57	33,02
	Рурална подручја	63,22	20,89	42,33
Регион Јужне и Источне Србије	Велики градови	53,14	22,26	30,88
	Градови и предрађа	55,24	22,11	33,13
	Рурална подручја	65,16	19,95	45,21
Регион Косово и Метохија		...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Највеће „оптерећење“ радног контингента, приказано кроз коефицијент укупне демографске зависности, изражено је у руралним подручјима (62,3) а најмање у великим градовима, где је однос младих и старих у односу на радни контингент далеко повољнији (53,5). Вредност индекса у руралним подручјима иде и до 78, колико износи у веома ретко насељеним селима, нешто је нижа (64,5) у ретко насељеним селима, а најнижу вредност (59,2) у руралним подручјима имају варошице и велика села. Велике разлике међу насељима изражене су и код коефицијента зависности старих, где се вредности коефицијента крећу од 30,6 у великим градовима до 41,17 у руралним подручјима.

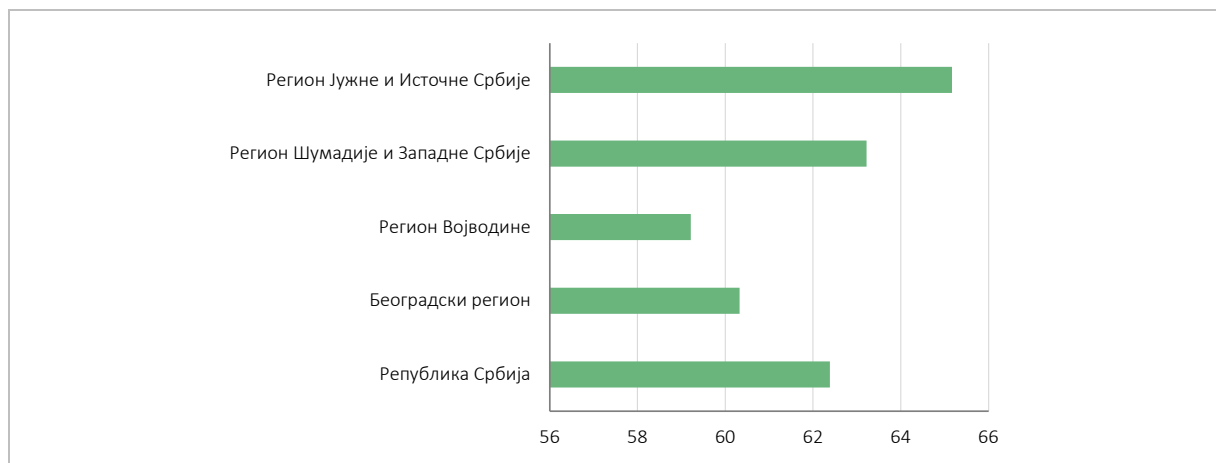
Графикон 2.7. Коефицијент укупне демографске зависности, велики градови

Велике градове карактеришу повољније вредности коефицијента у односу на остале категорије насеља. Нешто више вредности регистроване су у Региону Шумадије и Западне Србије (55,4), док остали региони имају приближно сличне вредности коефицијента (графикон 2.7). Велике градове, посебно у Региону Војводине и Београдском региону, карактерише повољнија старосна структура, посебно у корист виших удела младог становништва, што има за директну последицу мању оптерећеност радног контингента, присутан је мањи дисбаланс у погледу односа великих старосних група.

Графикон 2.8. Коефицијент укупне демографске зависности, градови и предграђа

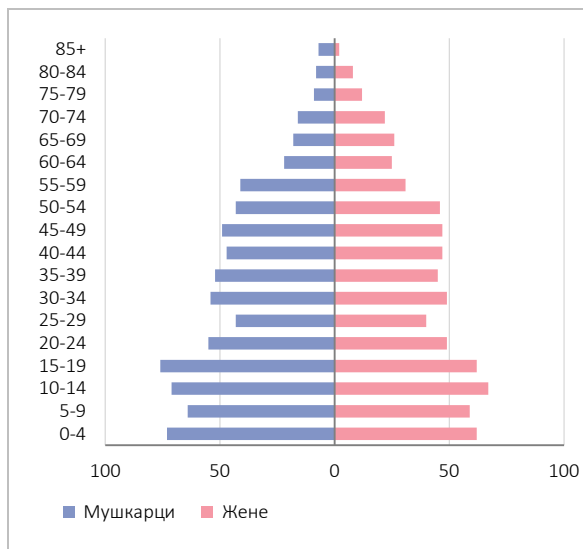
Регион Војводине у овој категорији насеља одликују нешто веће вредности коефицијента (58,9), при чему је највећи дисбаланс међу старосним групама изражен код градова средње величине, док су у осталим регионима односи међу категоријама насеља прилично изједначени. Међу регионима присутна је уједначеност у погледу различитих типова насеља и код коефицијента оптерећености старим лицима, где је просечна вредност 33,2. У односу на посматране категорије у свим регионима, мали градови се издвајају по нешто мање повољним вредностима коефицијента.

Графикон 2.9. Коефицијент укупне демографске зависности, рурална подручја

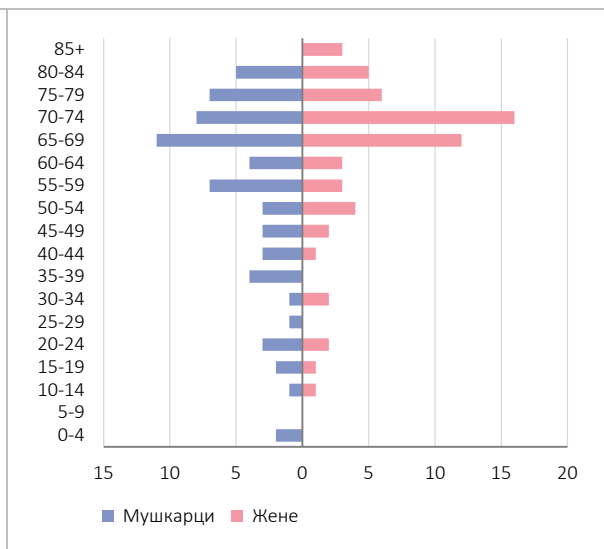

Очекивано, насеља у руралним подручјима бележе високе вредности анализираних коефицијената (графикон 2.9). Београдски регион има најниже вредности, 60,3, док су максималне вредности присутне у Региону Јужне и Источне Србије, где у веома ретко насељеним селима имамо вредност коефицијента 90, што говори о, практично, изједначавању контингента издржаваних лица и радног контингента.

Графикон 2.10. Старосно-полна пирамида насеља са највећим коефицијентом демографске зависности младих, Митрова (Тутин)

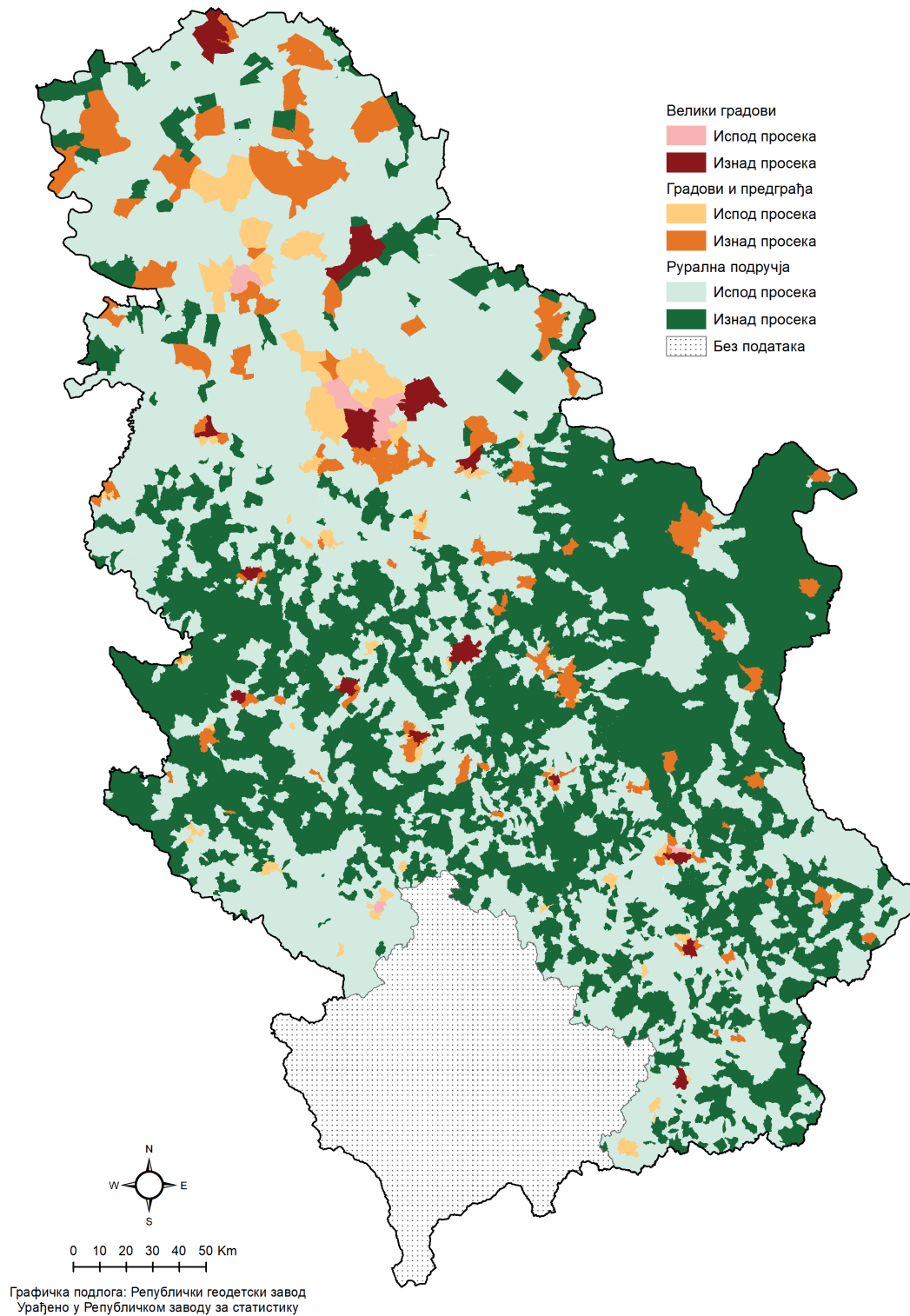

Графикон 2.11. Старосно-полна пирамида насеља са највећим коефицијентом демографске зависности старих, Мариновац (Зајечар)

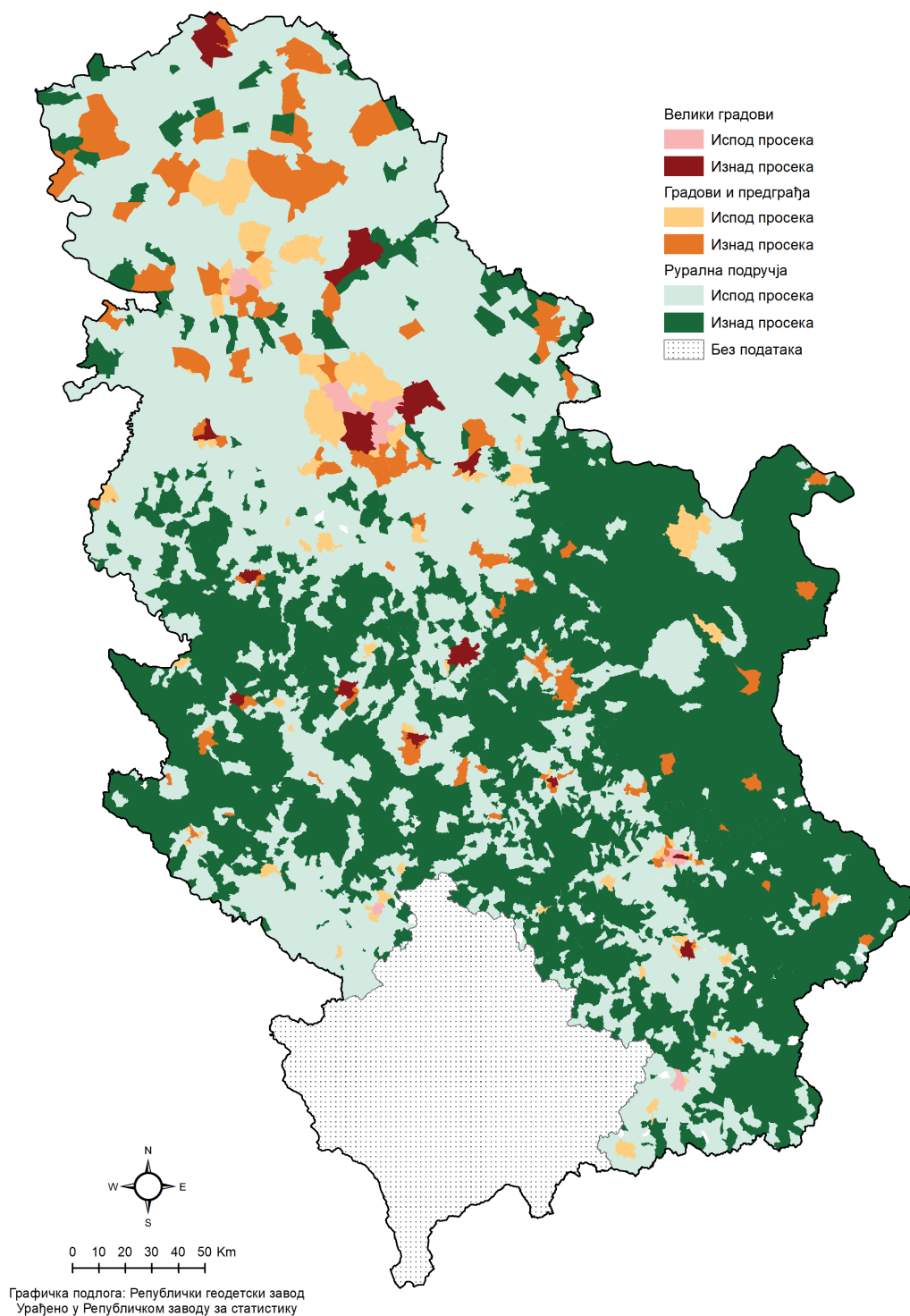

На графикону 2.10 представљена је старосно-полна пирамида насеља Митрова (општина Тутин), које је насеље са највећом вредношћу коефицијента демографске зависности младих (42,9), што указује на знатан удео младих (27%), а ово потврђује и облик пирамиде. На графикону 2.11 приказана је старосно-полна пирамида насеља Мариновац (општина Зајечар), које је насеље са највећим коефицијентом демографске зависности старих (148), где више од половине становништва чине старији од 65 година (57,9%).

Карта 2.3. Индекс старења у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Карта 2.4. Удео становништва старости 65 и више у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Велики градови – Подаци Пописа 2022. указују да је и у великим градовима дошло до нарушавања старосне структуре, посебно у корист смањења најмлађег контингента (0–14) и повећања удела старих 65+. Велики градови су, у односу на остале категорије насеља, и даље у благој предности и одликује их повољнији однос старосних контингената. За ову категорију насеља карактеристично је да су старосну структуру у великој мери обликовале интензивне миграције у погледу досељавања становништва, посебно младих који су у велике градове дошли на школовање и на рад. Данас се велики градови суочавају са порастом удела старих становника, где је заступљен тренд повећања очекиваног трајања живота.

Градови и предграђа – Ову категорију насеља карактерише нижи удео младих и виши удео старих у односу на велике градове. Повољније вредности удела великих старосних група присутне су у приградским насељима, посебно смештених у непосредној близини великих градова (Београд, Нови Сад). Интензитет старења посебно је изражен у градовима средње величине, где се процес старења одвија знатно брже од осталих категорија насеља. За овај тип насеља миграције су такође одиграле важну улогу у контексту исељавања становништва из мањих у веће градске центре. Развој приградских насеља прати и интензивно ширење градова, путем изградње станова и насељавања.

Рурална подручја – Простор у коме је процес старења становништва најдаље одмакао те се већина насеља у овој категорији налазе у стадијуму најдубље демографске старости. Регион Јужне и Источне Србије издваја се са најнижим вредностима удела младих узраста 0–14 година (7%), док је удео лица изнад 65 година достигао 40%. Варошице и велика села карактеришу повољнији однос младог и старог становништва, иако је и то неповољно у односу на урбана насеља. Ресурси у погледу младе популације су у великој мери ослабљени, а у појединим селима и потпуно испразњени, што се директно одражава и на процес „пражњења“ села, посебно у Региону Јужне и Источне Србије.

2.3. МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

Миграције становништва представљају један од три основна фактора демографског развоја, уз популациону динамику и природни прираштај. Последњих деценија миграције играју све већу улогу и у општем друштвено-економском развоју, а такође су значајан индикатор у многим стратегијама и политикама развоја (Кокотовић Каназир и др., 2016). Република Србија је земља емиграционог карактера. У последње две деценије интензитет исељавања становништва се повећава, што је у великој мери довело до нарушене демографске слике какву Република Србија има данас. Праћење миграција представља велики изазов због дефицита података о обиму и структури миграната, посебно у домену спољних миграција.

Промене у обиму миграција често се прате индиректно, путем виталних показатеља (стопа промене броја становника и стопа природног прираштаја). Упоредивост података о миграцијама такође је отежана, због примене различитих методологија званичних статистика али и различитих извора података о мобилности становништва (Никитовић и др., 2015). С обзиром да су миграције веома динамичан и променљив процес, сматра се да је и дуг период између пописа становништва ограничавајући фактор за адекватно праћење овог процеса. У основи унутрашњих миграција стоје велике регионалне неједнакости (UNDP, 2022). Два велика пола која привлаче становништво јесу Београд и Нови Сад, као економски снажни и образовни центри који и данас привлаче становништво из осталих крајева земље (Кокотовић Каназир и др., 2016). Регионалне миграције су у основи снажан покретач регионалне депопулације. Већ од 70-их година прошлог века утицај миграционих кретања на популациони раст у урбаним подручјима јењава, мада је миграциони салдо и даље значајна

компонента раста (Кокотовић Каназир, 2016). У мањим урбаним подручјима (мали градови), у периоду 1980–1991, утицај миграција је потпуно ослабио те је позитиван природни прираштај у појединим насељима обезбеђивао попуст броја становника.

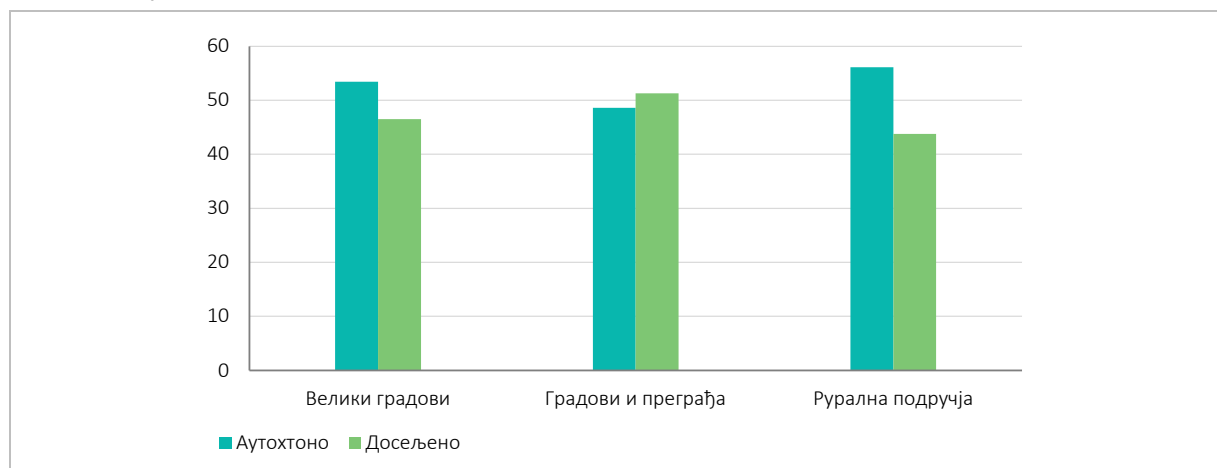
Унутрашња пресељавања у великој мери су одредила просторну дистрибуцију становништва Републике Србије (Bobić et al., 2015). У периоду послератне модернизације, економског развоја и процеса индустријализације најинтензивнија су била пресељења на релацији село–град, потом из мањих у веће градске центре и, напослетку, пресељења ка великим градовима (Београд, Нови Сад, Ниш). Оваква унутрашња кретања допринела су груписању великог броја становника на малом простору и пражњењу појединих делова земље (рурална подручја у Региону Јужне и Источне Србије).

2.3.1. Основне одлике аутохтоног и досељеног становништва

Приликом анализе миграторних одлика становништва једна од најважнијих теза је да се динамика и степен економске развијености одређеног подручја рефлектују и на просторну мобилност становништва (Bobić et al., 2015).

Мигрантске одлике према типу насеља пре свега анализирамо кроз однос аутохтоног (оних који од рођења станују у истом месту) и мигрантског становништва (оних који су се доселили). На графикону 2.10 приказано је аутохтоно и мигрантско становништво према типу насеља (ДЕГУРБА ниво 1). Неповољни демографски трендови, на првом месту недовољно рађање, директно се одражавају на обим и структуру мигрантске популације, с обзиром да знамо да су „најпокретљивији“ управо припадници најмлађих кохорти (20–34).

Графикон 2.12. Удео аутохтоног и мигрантског становништва у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

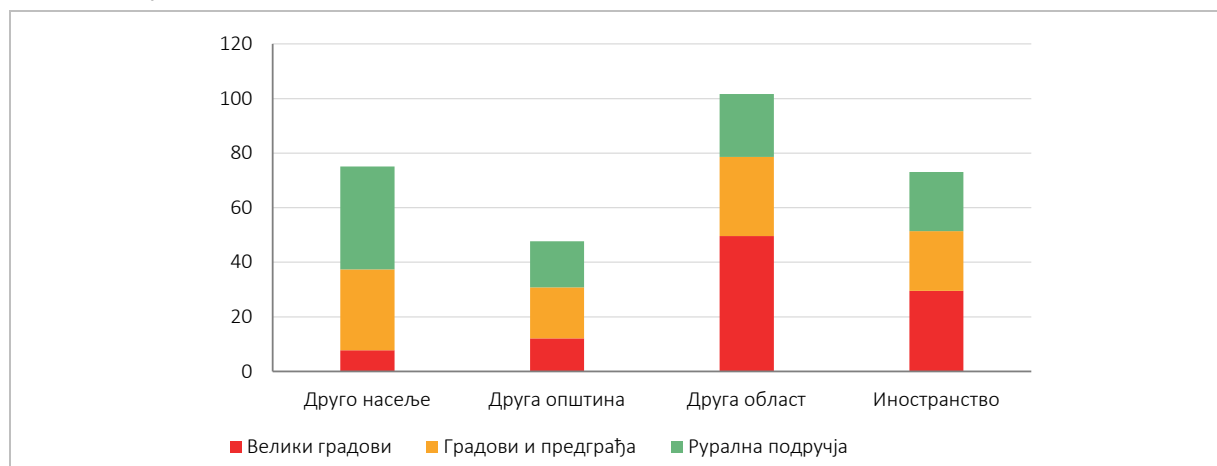
Према Попису 2022. године удео мигрантског становништва знатно опада у односу на раније пописе. У категорији великих градова разлика је око 10% у корист аутохтоног становништва (53,4%), што је случај и код руралних насеља (56,1%). Већи удео досељеног становништва присутан је у категорији градова и предграђа (51,2%), наспрам удела аутохтоног (48,6%). Уколико посматрамо по регионима, већа заступљеност мигрантске популације присутна је у великим градовима Региона Војводине (51,7%), док је у осталим регионима већа заступљеност аутохтоне популације: Београдски регион (50,8%), Регион Шумадије и Западне Србије (58,3%) и Регион Јужне и Источне Србије (56,3%). У категорији градова и предграђа односи се међу регионима разликују те тако Београдски регион и Регион Шумадије и Западне Србије имају доминантнију мигрантску популацију, док је у Региону

Војводине и Региону Јужне и Источне Србије већа заступљеност аутохтоног становништва. Важно је напоменути и то да је у свим регионима у приградским насељима присутна већа заступљеност досељеног становништва (60,3%). У руралним подручјима доминантна је улога лица која од рођења живе у свом месту (56,1%), у односу на досељена лица, којих је 43,8%. Посматрано по категоријама насеља, једино је у Београдском региону, у варошицама и великим селима, забележен већи удео досељених (51,2%).

2.3.2. Досељено становништво према пореклу

У Попису 2022. досељена лица се изјашњавају и по питању места, општине или државе из које су се доселили. Према пореклу досељења разликујемо два типа миграција: спољашње, које се односе на досељене из друге државе, и унутрашње, које се односе на пресељења из другог насеља, општине или области (Никитовић и др., 2015). Попис 2022. сматра се најсвеобухватнијим када је реч о подацима о миграцијама, иако и даље не располажемо довољно прецизним информацијама о пресељењу наших становника ван земље. Према најновијим подацима (графикон 2.11), у укупном броју досељених лица 86% је оних који су се доселили из неког другог места унутар земље (унутрашња пресељења), а 13,8% оних који су се доселили из иностранства. Уколико посматрамо према типу насеља, за велике градове је карактеристично то да имају већи удео лица која су се доселила из друге земље (29,5%), што је 15% више у односу на републички просек.

Графикон 2.13. Досељено становништво према пореклу, у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Велики градови – Од 70% досељених из Републике Србије у овој категорији насеља највећи проценат дошао је из друге области (49,7%) а 29,5% се доселило из иностранства. Значајан удео досељених из иностранства се, пре свега, односи на популацију из бивших република СФРЈ која је током ратних дешавања деведесетих година прошлог века населила велике градове. Само се у Београдском региону 37% лица изјаснило да се доселило из иностранства од тога је 34% оних који су дошли из Хрватске и Босне и Херцеговине. И поред значајног процента досељених из иностранства (31%), у Региону Војводине ипак преовладавају они који су се доселили из друге области (42,7%). Највећи удео досељених из друге области доминантан је и у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије, са преко 45%, али и знатно нижим уделом досељених из иностранства (15,3%).

Градови и предграђа – Унутрашња пресељења додатно су изражена у овој категорији насеља, где удео досељених из другог насеља, општине или области иде и до 80% у приградским насељима. Према месту са ког се лице доселило рекло би се да су све категорије заступљене подједнако (графикон 2.11). У Београдском региону највише је досељених из друге општине и области (60%). У категорији малих

градова нешто је већи удео досељених из другог насеља (24%), што је донекле очекивани податак, с обзиром да су мали градови препознати као центри својих руралних окружења који су у периоду индустријализације и деаграризације били привлачни центри рада за своје непосредно окружење. У Региону Војводине највећи удео досељених је из иностранства, најпре из држава бивше СФРЈ (37%), а мали градови бележе још већи удео, од 39% досељених. Многа насеља у Војводини су традиционално насељена колонистима из земаља бивше СФРЈ још од времена Другог светског рата те су та насеља била очекивана дестинација за лица избегла током деведесетих година, услед ратних дешавања. Преостали Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије највише досељених региструју из других насеља из непосредног окружења (37%), претежно становништво досељено са руралних подручја. У Региону Јужне и Источне Србије знатан је удео и оних који су се доселили из друге области (33,4%).

Рурална подручја – Карактерише их унутрашња мобилност (78,3%). Највећи је удео оних који су се доселили из другог насеља исте општине (свог непосредног окружења), 37,3%, посебно у веома ретко насељеним селима, где удео износи 49%. Нешто већи проценат (24%) досељених из иностранства забележен је у варошицама и великим селима. У Београдском региону највећи је удео оних који су се доселили из друге општине (међуопштинска пресељења), 31%, и за овај регион је последњих година изражена миграција на релацији урбан–рурал, где је заступљен тренд пресељења из великих градова у руралне средине у непосредној близини центара рада. Сматра се да је овом тренду посебно допринела и пандемија (2020/2021) током које је становништво због увођења одређених мера више боравило у викендицама или кућама за изнајмљивање у руралним срединама. У руралним насељима Војводине највише је досељених из иностранства, 35%, посебно у типу варошица и великих села (35%). Највише досељених из непосредног окружења (насеља исте општине) карактеристично је за Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије (44,4%), док је у осталим подручјима удео досељених равномерно распоређен. Највећа мобилност становништва у руралним подручјима свакако се везује за варошице и велика села, од којих су поједини општински центри и велика села у које се становништво досељавало из суседних насеља један од разлога пресељења су удабене миграције, посебно код жена.

2.3.3. Досељено становништво према времену досељења

Поред информација о томе одакле се становништво доселило важна је и информација о томе у ком периоду су била најинтензивнија насељавања. За периоде досељења везујемо десетогодишње интервале, осим првог посматраног, који се односи на период 1980. године и раније (Никитовић и др., 2015). На интензитет пресељења свакако у највећој мери утичу социо-економски услови датог подручја, а потом и политичке околности (ратови и сл.). Унутрашња пресељења становништва су веома изражена, али можемо констатовати да је у Републици Србији то још увек недовољно истражена тема. Последњи попис становништва доноси нам податак о томе да је знатан удео досељених (21,9%) место боравка променио у протеклих 12 година (од последњег пописа до данас). Овај податак нам говори да је у Републици Србији данас мобилност становништва веома изражена, и то у готово свим деловима земље. Највише досељених је 1980. године и раније, 27%, а знатан удео лица доселио се и 1991. и 2000. године (17%).

Табела 2.5. Досељено становништво према времену досељења, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	1980 и раније	1981–1990	1991–2000	2001–2010	2011 и касније
Велики градови	29,05	9,63	17,90	13,63	21,45
Градови и предграђа	27,02	12,38	17,21	12,62	21,57
Рурална подручја	26,37	13,28	16,73	12,73	22,84

*разлика до 100% се односи на непознато време досељења

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Посматрано према категоријама насеља, нису присутна значајнија одступања у уделу досељених према времену досељења. У Београдском региону највише лица доселило се у категорији великих градова 1980. године и раније (27%), док је у категорији градова и предграђа највише досељених у последњем посматраном периоду (2011. и касније), њих 26%. Овај податак је потпуно очекиван, с обзиром на тренд изградње и настанка нових насеља у Београдском региону и Региону Војводине (Нови Сад). У Региону Војводине, у последњем посматраном периоду (2011. и касније), у великим градовима се региструје највећи број досељених (27,2%), док је код градова, предграђа и руралних подручја највећи број досељених 1980. године и касније (28,2%). У свим категоријама насеља у Региону Шумадије и Западне Србије највећи удео лица доселио се пре осамдесетих година прошлог века (29,7%). Најмањи проценат досељених забележен је 2011. године и касније, у Региону Шумадије и Западне Србије (17%), и то изражено у урбаним подручјима. Унутрашња мобилност у Региону Јужне и Источне Србије је најслабије изражена, с обзиром да ни урбана подручја у овом региону више не представљају тај привлачни пол, већ се све чешће становништво одлучује на пресељење ван земље, те су тако поједини делови овог региона препознати као типично емиграциони, јер из њих становништво већ деценијама одлази у земље Западне Европе. Миграторни потенцијал руралних подручја је одавно испражњен и из ових насеља практично више нема ко да се исели, посебно у веома ретко насељеним селима.

У погледу односа *аутохтоног и мигрантског* становништва јасно је изражена поларизација међу насељима у Републици Србији. Високи удели аутохтоног становништва карактеристични су за рурална подручја – она села која су у великој мери захваћена депопулацијом (Регион Јужне и Источне Србије). Високи удели броја досељених везују се за урбана подручја, највише у категорији великих градова (Београд и Нови Сад), које карактерише најјачи прилив мигрантског становништва у целокупном посматраном периоду. Нешто нижи али значајни јесу удели мигрантске популације у приградским насељима, посебно они у зони великих градова, који нису имали препреке за даље стамбено ширење.

Регионалне разлике према пореклу и времену досељења такође су изражене. За Београдски регион и Регион Војводине карактеристично је досељено становништво из иностранства (бивше СФРЈ) и других области, за разлику од Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије, где су досељени најчешће долазили из суседних насеља или других општина истог региона (карактеристично за средње и мале градове). Посматрано према времену досељења, такође су изражене разлике међу типовима насеља и регионима. У великим градовима у Београдском региону и Региону Шумадије и Западне Србије највећи број досељених је у последњем међупописном периоду (2011. и касније), док је у преосталим регионима највећи број досељених 1980. године и касније. У градовима и предграђима у свим регионима, осим у Београдском, највећи број становништва настанио се 1980. године и раније, док је у овој категорији насеља у Београду највише становништва досељено у последњем посматраном периоду (2011. и касније). Рурална подручја одликује слабљење интензитета миграције те је, према структури досељеника, највише оних који су дошли у најранијем посматраном периоду (1980. и раније), осим у Београдском региону, у чијим је руралним насељима највише досељених у протеклих петнаест година.

Унутрашње миграције допринеле су интензивирању депопулације у руралним подручјима, посебно у пограничним и брдско-планинским деловима земље. Мобилност становништва у Републици Србији имала је своју транзицију према типу насеља. У најранијем, послератном периоду прво су биле изражене миграције на релацији село–град, када је највећи број становника отишао из руралних подручја у мале градове, потом даље пресељавање становништва у градовима средње величине (регионалне центре), а са крахом индустрије крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века најинтензивније су биле миграције у велике градове.

3

Социо-економске одлике насеља у Републици Србији

Демографска анализа становништва на одређеном простору одавно превазилази некадашњи модел сагледавања основних обележја, попут динамике броја становника, структуре становништва према полу и старости и природног кретања. Данас се све чешће у глобалним стратешким документима већа пажња усмерава на социо-економске карактеристике становништва, попут достигнутог нивоа образовања, стечених квалификација, учешћа у неформалном образовању, а све у циљу сагледавања стања и перспектива људског капитала. Веза између образовања и демографских промена је свеprisутна и веома одређујућа (Kokotović Kanazir et al., 2024). Више образовани људи имају веће шансе за дужи и квалитетнији живот, квалитетну здравствену услугу али и добро позиционирање на тржишту рада (Bella, Belkachla, 2004). Виши ниво образовања утиче и на брачност и репродукцију, у смислу каснијег ступања у брак и повећања границе старости мајке приликом прворођења. Људски капитал сматра се основом просперитета, раста благостања појединца али и друштва у целини (Lutz et al, 2019). Људски капитал сматра се једним од кључних показатеља друштвено економског развоја а искоришћеност људског капитала важна је смерница ка планирању и доношењу стратегија и јавних политика. Поред образовне структуре, економска активност становништва сагледана кроз запослене важан је показатељ стања људског капитала на одређеном простору (Kokotović Kanazir et al., 2024). Укрштањем неколико обележја попут старости, образовања и економске активности пружа се јаснији увид у „економску снагу“ одређених категорија насеља и мапирају просторни диспаритети међу њима.

3.1. ОБРАЗОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА

Образовна структура становништва посматрана кроз достигнути ниво образовања на основу података пописа становништва представља најсвеобухватнији приказ стања образованости популације. Основна обележја образовне структуре садржана у пописима становништва јесу писменост, школска спрема и комјутерска писменост. Ниво образованости становништва у тесној је вези са општим друштвеним и социо-економским развојем (Кокотовић Каназир и др., 2024). Сагледавање промена у образовним карактеристикама према типу насеља значајно је кроз сагледавања просторних диспаритета, мапирања потенцијала у контексту људског капитала и праћења других демографских обележја. Током периода савремених пописа становништва образовна структура је претрпела значајну транзицију у контексту смањења удела становништва са непотпуним образовањем и повећања удела становништва са вишим нивоом образовања. Највећи део популације има завршену средњу школу (53%).

Попис 2022. године у погледу образовне структуре бележи наставак трендова на рачун повећања броја лица са вишим нивоом образовања и смањења удела лица без школе и са непотпуним образовањем. Значајан напредак у периоду савремених пописа начињен је у контексту смањења удела лица без школе. Најстарије становништво везујемо за рурална подручја, у којима је и највећи удео оних без школе (1,6%), док је у великим градовима мање од 1% лица без школе (0,52%). Уколико погледамо податке о непотпуну образовању, ове разлике су још више изражене у контексту знатно већег удела у руралним насељима (10,7%) у односу на урбана подручја, где је просек 2,6% (табела 3.1). Најмањи дисбаланс присутан је код категорије становништва са средњим образовањем, где је у руралним подручјима удео 51,2% а у урбаним насељима 54,6%. Виши ниво образовања (терцијарно) доноси поново веће разлике у корист градова (27,8%), док је код руралних насеља удео 9,2%.

Табела 3.1. Образовна структура становништва старог 15 и више година, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Укупно	Без школске спреме	Непотпуну основна школа	Основна школа	Средње образовање	Терцијарно образовање
Велики градови	2193826	11325	35366	231294	1113700	788447
Градови и предграђа	1578309	15151	57535	264728	924586	311292
Рурална подручја	1919416	31191	206838	517045	982672	177657
Структура (%)						
Велики градови	100%	0,52	1,61	10,54	50,77	35,94
Градови и предграђа	100%	0,96	3,65	16,77	58,58	19,72
Рурална подручја	100%	1,63	10,78	26,94	51,20	9,26

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

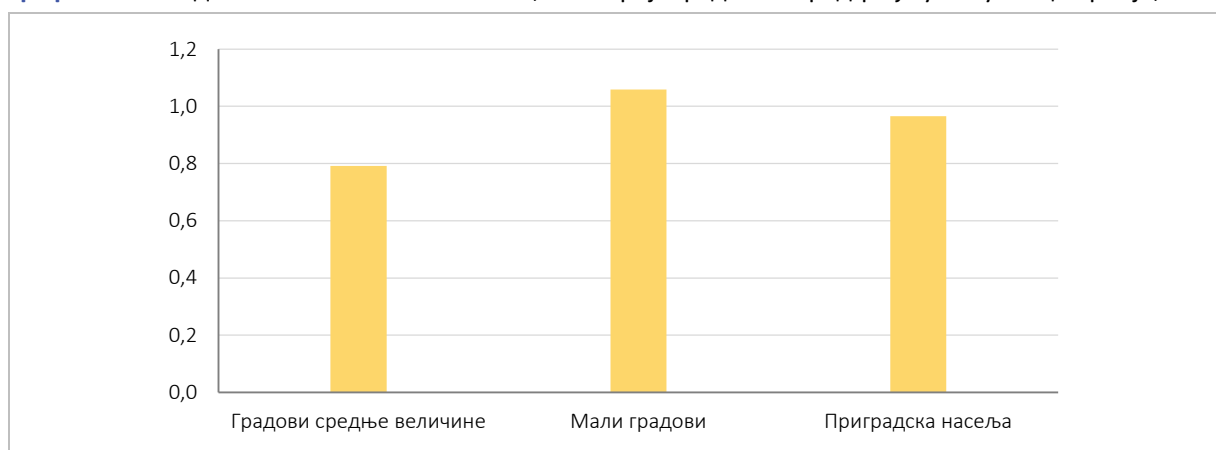
Велики градови – Уколико посматрамо по категоријама насеља, запажамо да је у великим градовима образовна структура најповољнија, са свега 2,1% популације без школе или са непотпуним образовањем и 35,9% становништва са вишим и високим образовањем, што је знатно више у односу на преостале две категорије. Такође, важно је напоменути да је у категорији великих градова регистрован нешто нижи удео лица са средњом школом. Највећи удео запослених у категорији великих градова забележен је у Лесковцу (1,22%), Суботици (1,16%) и Смедереву (1,13%), а у свим осталим градовима овај проценат је испод 1%. Насеље Београд бележи традиционално највећи удео лица са терцијарним образовањем (56%), следи Нови Сад (41,6%), па Ниш (31%). Најмањи удео лица са терцијарним образовањем регистрован је у Новом Пазару (17,2%).

Графикон 3.1. Образовна структура становништва у великим градовима у Републици Србији, 2022.

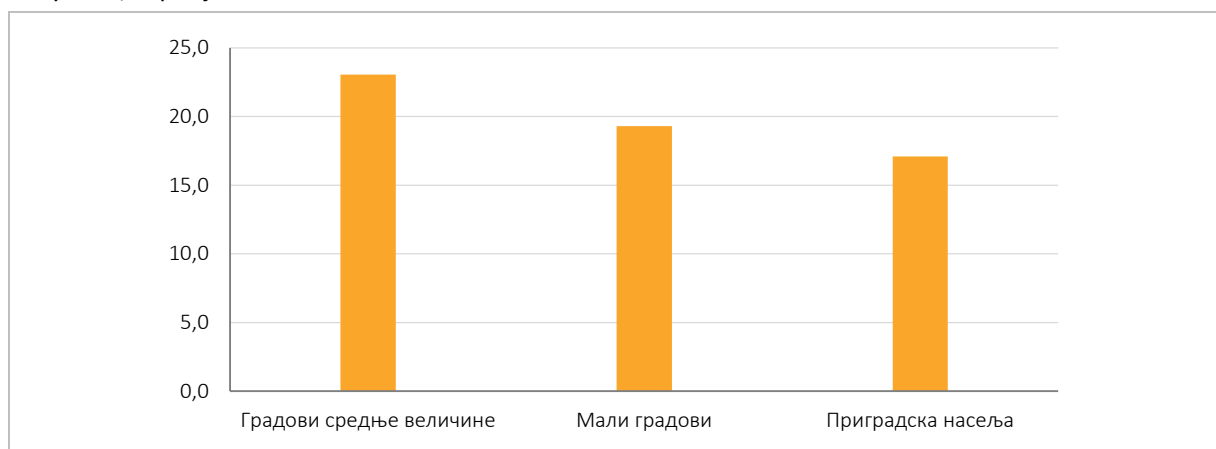

Градови и предграђа задржавају повољне карактеристике у оквиру достигнутог нивоа школске спреме. У односу на велике градове, удео лица са нижим степеном образовања (без школе и непотпуно основно образовање) двоструко је већи (4,6%). Удео лица са средњом школом износи 58,5%, док је удео оних са завршеном највишом школом 19,7%, што је знатно мање у односу на категорију великих градова. У оквиру ове категорије, градова средње величине бележе најмањи удео лица без школе (0,8%), а уједно и највећи удео лица са терцијарним образовањем (23%). Ту се издвајају Лозница (26,8%) и Јагодина (25,9%), који су уједно популационо највећи градови у овој категорији насеља. Мали градови имају нешто неповољније образовне карактеристике становништва – без школе је 1%, са непотпуним образовањем 4,1% и са терцијарним образовањем 19,3%, што је за четири процентна поена мање у односу на градове средње величине (графикони 3.2 и 3.3). Мали градови који се издвајају са високим уделом становништва са терцијарним образовањем су Врњачка Бања (30%), Златибор (27,6%) и Трстеник (27,4%), док високе уделе становништва без школе бележе Бујановац (9%) и Костолац (7%). Приградска насеља имају мање уделе становништва са непотпуним образовањем и без школе (4,3%) и највећи удео са средњим образовањем (61%), док је нешто мање оних са завршеном вишом школом и факултетом (17%). У овој категорији издвајају се Сремска Каменица и Петроварадин, са 31% високообразованих.

Графикон 3.2. Удео становништва без школе, категорија градова и предграђа у Републици Србији, 2022.

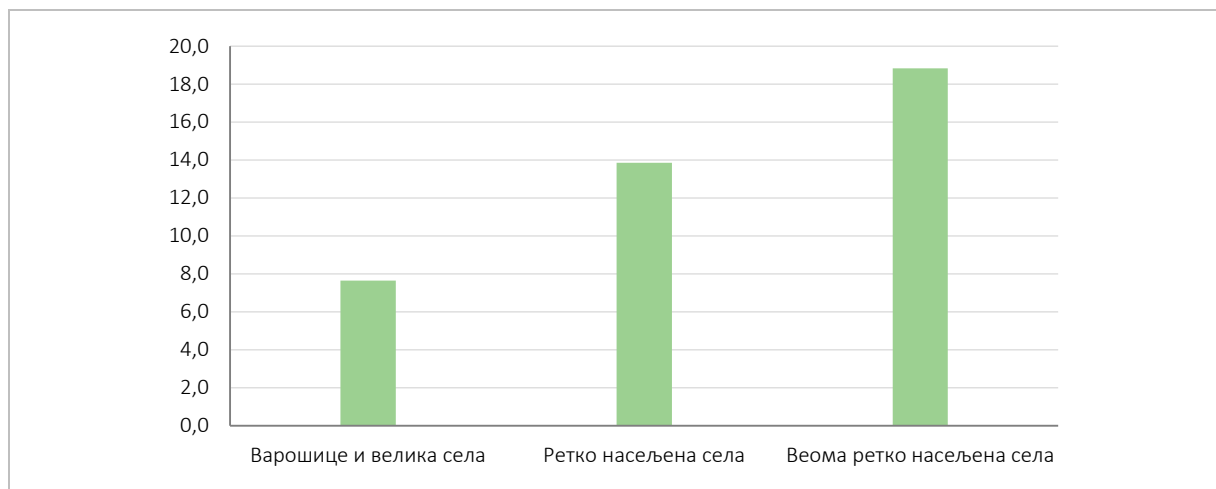

Графикон 3.3. Удео становништва са терцијарним образовањем, категорија градова и предграђа, у Републици Србији, 2022.

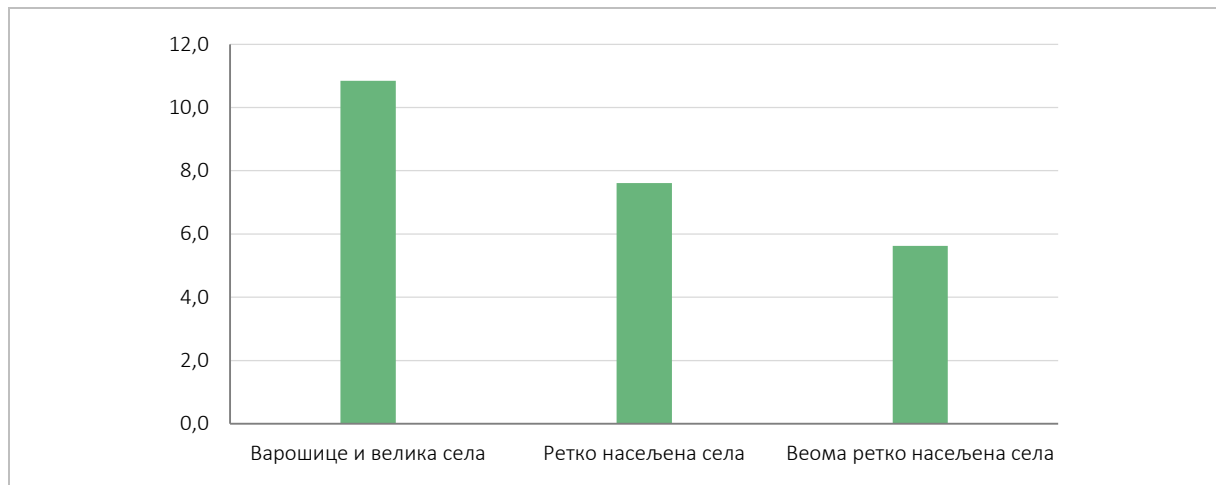

У руралним подручјима ниво школске спреме је неповољнији у односу на урбане категорије. Овај тренд је посебно изражен у домену две крајње категорије: лица без школе (графикон 3.4) и лица са терцијарним образовањем (графикон 3.5). Удео лица без школе и са непотпуним основним образовањем износи чак 12,7%, док проценат становништва са терцијарним образовањем износи 9,2%. Нарушена старосна структура и ниске стопе рађања условиле су образовну структуру каква је у руралним подручјима данас. Варошице и велика села задржавају нешто више вредности у категорији лица са средњом школом (54,8%) и са факултетом (10,8%). Чак 20% становништва нема завршену школу или је непотпуног образовања а њих 33% је само са основном школом. У шест насеља руралног карактера, углавном центри општина, удео становништва са терцијарним образовањем је изнад републичког просека (22%), и то у насељима: Босилеград (27,3%), Деспотовац (24,8%), Блаце (23,9%), Брус (23,5%), Варварин (22,8%) и Бољевац (22,3%). Изузетно високи удели становништва са непотпуним образовањем и без школе регистровани су у два насеља у општинама Неготин (Јабуковац 28%) и Кладово (Брза Паланка 25%).

Графикон 3.4. Удео становништва без школе и са непотпуним образовањем, у руралним подручјима Републике Србије, 2022.

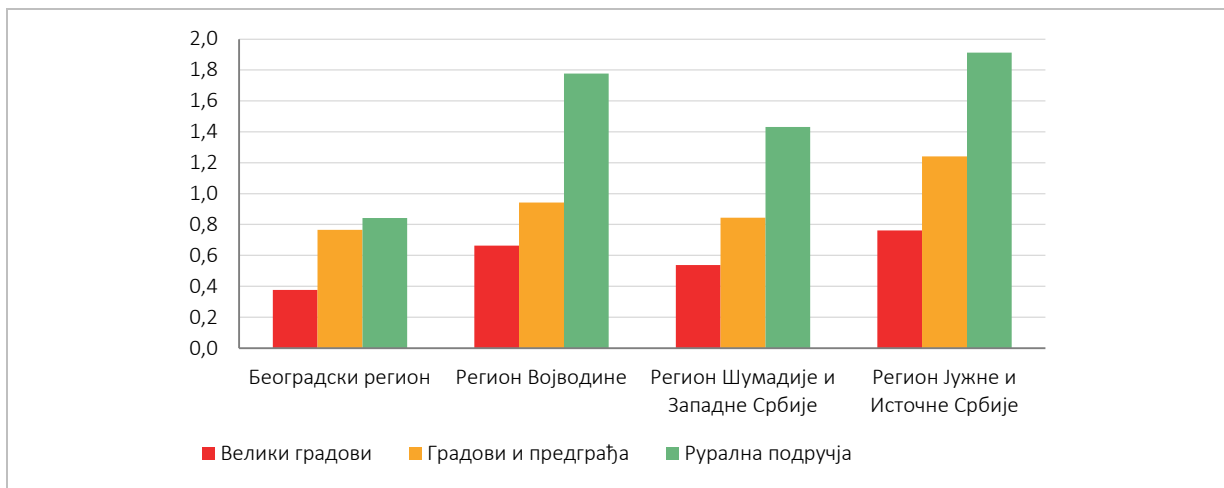
Графикон 3.5. Удео становништва са терцијарним образовањем, у руралним подручјима Републике Србије, 2022.

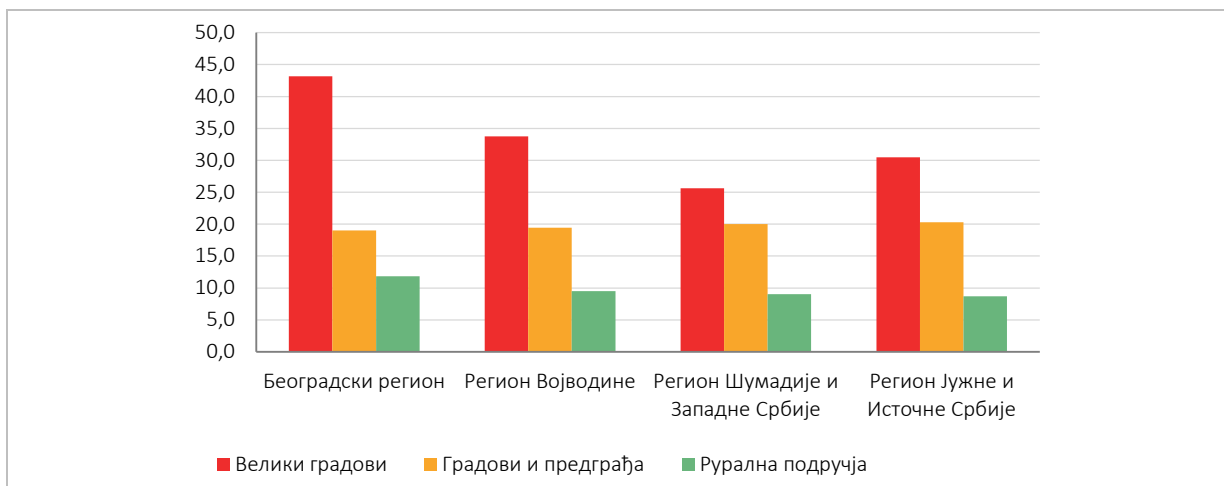
Уколико ниво образовања посматрамо по регионима, као најповољнији издвајају се Београдски регион, са 43% становништва терцијарног образовања, и Регион Војводине, са 35%, у великим градовима. Регион Шумадије и Западне Србије издваја се са нешто повољнијим уделом високообразованих (20%) у приградским насељима. Рурална подручја у Региону Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије издвајају се и по вишим уделима становништва са непотпуним образовањем (12,4%).

Становништво без школе и са непотпуним образовањем – Најнижи удео лица без школе (графикон 3.6), према последњем попису, забележен је у градовима средње величине Региона Шумадије и Западне Србије (0,6%), док је највећи удео оних који су без школе у веома ретко насељеним селима у Региону Јужне и Источне Србије (2,65%). Регион Војводине и Београдски регион такође бележе ниске уделе становништва без школе (1%). У 36 насеља удео становништва без школе је изнад 20% и сва насеља су у категорији руралних подручја (веома ретко насељена села).

Графикон 3.6. Структура становништва без школе по регионима, у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво1), 2022.

Графикон 3.7. Структура становништва са терцијарним образовањем по регионима, у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво1), 2022.

Највећи удео лица са терцијарним образовањем је у Београдском региону (17,9%), са значајним одступањем у великим градовима (43,1%) у односу на остале категорије у оквиру овог региона. Приближан удео становништва са терцијарним образовањем бележи се и у Региону Војводине (16%), при чему се значајни удели издвајају у три категорије насеља: велики градови (33,7%), варошице и велика села (23,2%), градови средње величине (21,9%). У Региону Шумадије и Западне Србије просечан удео лица са највише завршеним терцијарним образовањем износи 15,5%, што су приближне вредности у односу на претходно поменуте регионе. У овом региону нема значајнијих одступања великих градова у односу на остала урбана подручја (просек је 21%). Са друге стране, у руралним подручјима просечна вредност високообразованих креће се од 8,6% у Региону Јужне и Источне Србије до 11,8% у Београдском региону.

3.1.1. Образовне карактеристике младе популације

Детаљнија анализа школске спреме становништва према старости пружа потпунији увид у стање али и перспективе у домену образовања. Анализирана је категорија становништва старости 25–34 године, под претпоставком да је реч о младој популацији која је изашла из процеса формалног образовања и да представља потенцијал у контексту људског капитала. Приликом анализе образовне структуре становништва према старости управо се у ове две категорије региструје највећи удео лица са терцијарним образовањем.

Табела 3.2. Ниво образовања младог становништва (25–34), према ДЕГУРБА методологији (ниво1), 2022.

	Укупно	Без школске спреме	Непотпуна основна школа	Основна школа	Средње образовање	Терцијарно образовање
Велики градови	328703	1489	1881	10427	146863	164536
Градови и предграђа	210855	1533	2217	12553	123611	69241
Рурална подручја	235182	2197	4388	27911	148627	50823
Структура (%)						
Велики градови	100%	0,45	0,57	3,17	44,7	50,06
Градови и предграђа	100%	0,73	1,05	5,95	58,6	32,84
Рурална подручја	100%	0,93	1,87	11,87	63,2	21,61

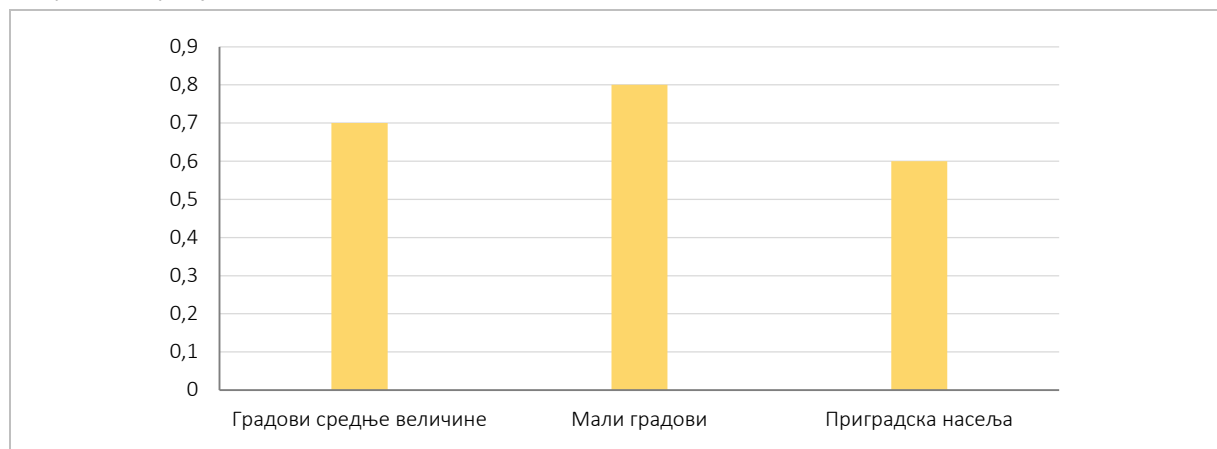
Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Велики градови – Категорија младог становништва старости 25–34 у великим градовима (табела 3.2) доброг је образовног састава, са ниским уделом оних без школе и са непотпуним образовањем (0,5%), док је скоро половина младих са дипломом високе школе и факултета (50%). Низак је и удео оних са основним образовањем (3,8%), а са дипломом средње школе је њих 44,7%. У 10 насеља у Београдском региону забележене су највеће вредности младих високообразованих (58,5%), док је најмање младих са терцијарним образовањем у Новом Пазару (31%) и Смедереву (31%). У три града су регистровани удели младих са непотпуним образовањем изнад 1% и то су Лесковац, Суботица и Смедерево. Велики потенцијал у погледу младе високообразоване популације велики градови бележе и због улоге образовних (универзитетских) центара, јер се у највећој мери млади задржавају у местима у којима заврше факултете (бар на одређен период).

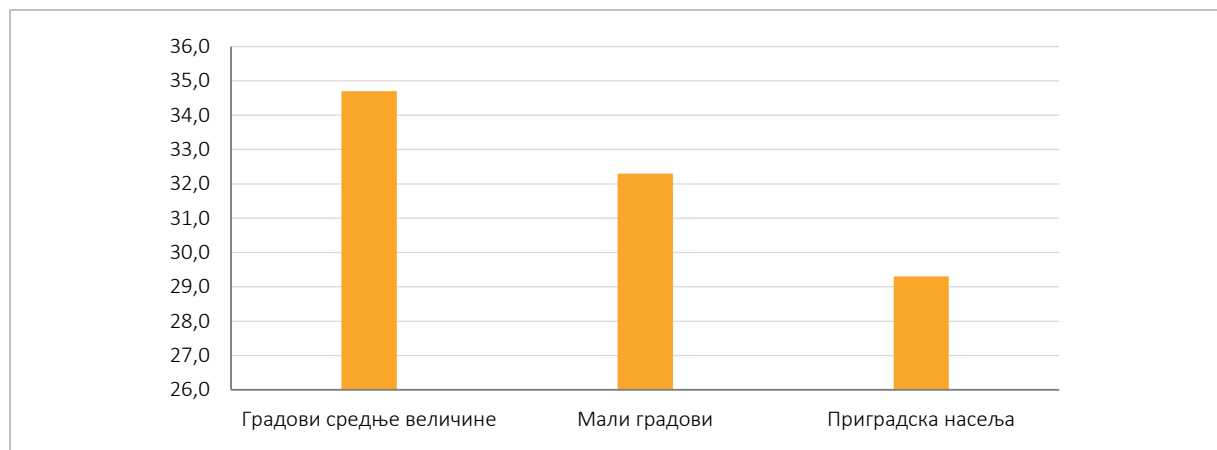
Градови и предграђа – У овој категорији незнатно је већи удео младих без школе и са непотпуним образовањем (1,78%) а знатно је нижи удео младих са терцијарним образовањем (32,8%). Детаљнија анализа унутар ове категорије (графикон 3.8) насеља показује да је у предграђима забележен нешто виши удео лица нижег нивоа образовања (0,8%), док је у малим градовима (графикон 3.9)

најмањи удео младих са дипломом факултета (29,3%). У 20 насеља забележен је удео лица са највишим степеном образовања од преко 40% а од тога највеће уделе региструјемо у насељима Стањево (Александровац), Сремска Каменица (Нови Сад) и Димитровград. Међу насељима која бележе удео младих без школе нашли су се Костолац (8%), Текија (Кладово 7,1%) и Бујановац (6,6%).

Графикон 3.8. Удео младих без школе и са непотпуним образовањем, у градовима и предграђима Републике Србије, 2022.

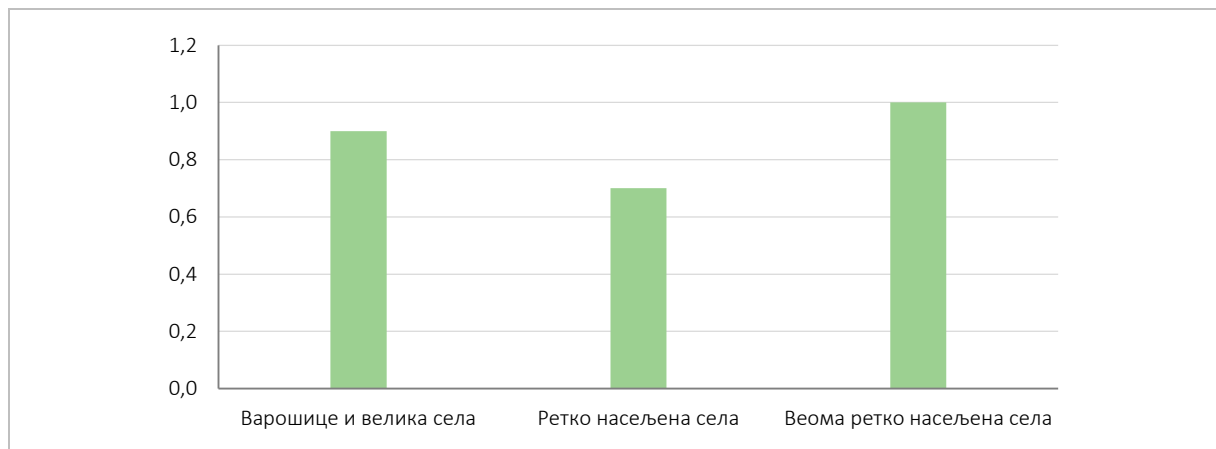

Графикон 3.9. Удео младих са терцијарним образовањем, у градовима и предграђима Републике Србије, 2022.

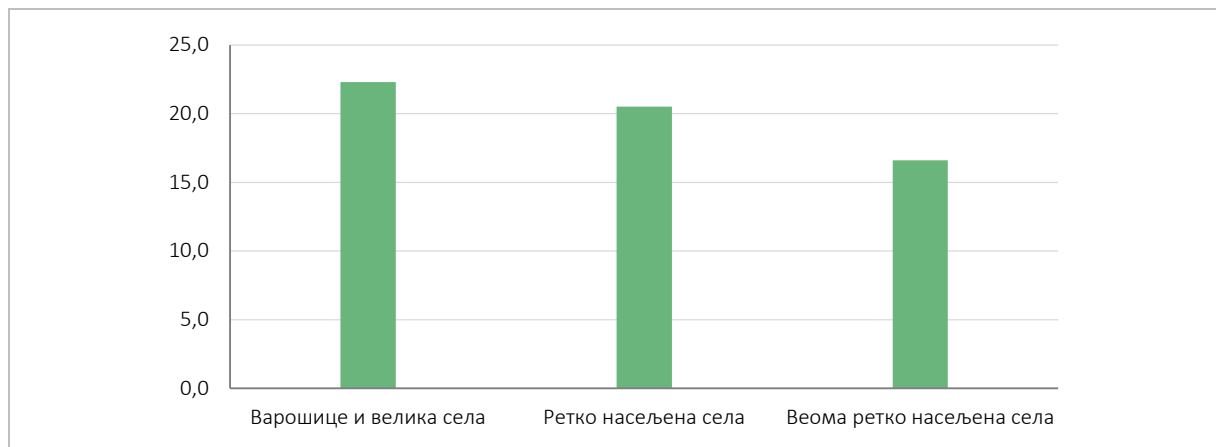

Рурална подручја – У насељима у оквиру ове категорије становништво је слабијег нивоа образовања у односу на претходна два типа насеља. Удео младих без школе и са непотпуним образовањем (графикон 3.10) износи 0,9%, док је удео младих са највишим степеном образовања 21,6% (графикон 3.11). Ово је тип који се издваја према уделу оних са средњом школом (63,2%). Уколико детаљније посматрамо категорију насеља, насеља у варошицама и великим селима нешто је повољнија образовну структуру од преостале два типа у оквиру категорије руралних подручја. Насеља Ковиљ (Блаце), Љубовија и Лозовик (Велика Плана) имају најмањи удео младих непотпуног образовања. Са друге стране, издвајају се насеља која бележе више од 40% младих са завршеном вишом школом или факултетом (11): Блаце, Босилеград, Јошаничка Бања, Брус, Мали Зворник, Лучани и др). У преостале две категорије руралних насеља структура образованости младих је неповољнија, са знатно већим уделом оних са основним (17,8%) и средњим образовањем (61,8%).

Графикон 3.10. Удео младих без школе и са непотпуним образовањем, у руралним подручјима, Републике Србије, 2022.

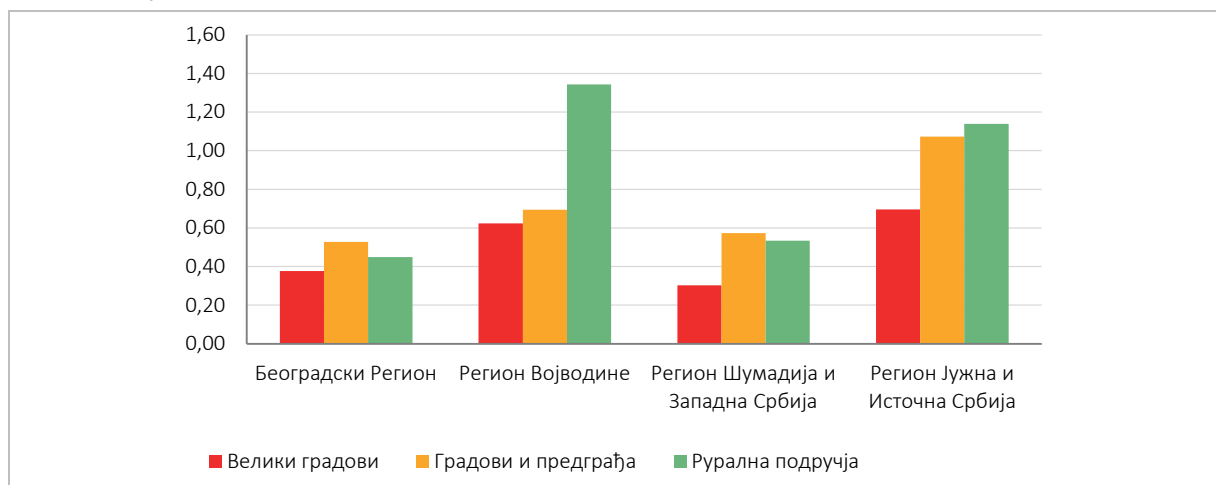

Графикон 3.11. Удео младих са терцијарним образовањем, у руралним подручјима, Републике Србије, 2022.

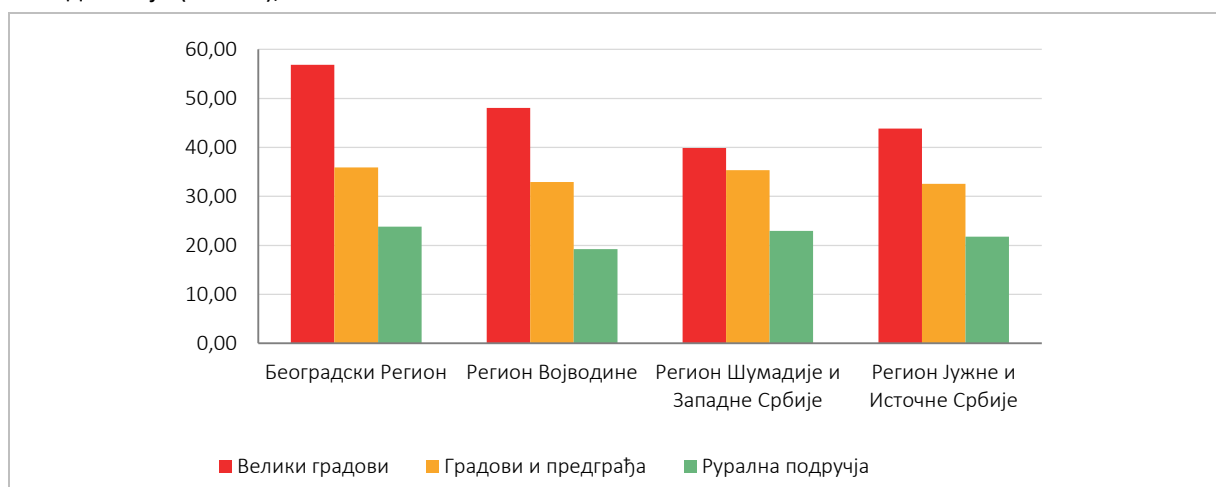

Регионални диспаритети образованости младих видљиви су кроз доминантност Београдског региона у погледу младог високообразованог становништва (56%) и свега 0,45% младих без школе и са непотпуном основном школом (графикон 3.12). У Региону Војводине удео младих високообразованих је 48%, док је нешто већи удео оних без школе и са непотпуном основном школом (0,89%). Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије одликује задовољавајућ удео младих са високим образовањем (31%). Регион Шумадије и Западне Србије издваја се и по најнижим уделом младих без школе од 0,47%.

Графикон 3.12. Млади без школе и са непотпуним образовањем, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Графикон 3.13. Млади са терцијарним образовањем, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

И поред транзиције у образовању, у смислу смањења удела становништва са недовољним образовањем и повећања учешћа оних са највишим степеном образовања, у наредном периоду највећи изазов ће представљати скроман удео високообразованих у односу на просек ЕУ али и даље висок удео лица са непотпуним образовањем, посебно у Региону Јужне и Источне Србије, где и поједина урбана насеља карактеришу високи удели популације лошијег образовања. Већина становништва у оквиру радног контингента има највише завршену средњу школу.

Велики градови – Становништво у великим градовима одликује повољна образовна структура са високим уделом лица са терцијарним образовањем (35,9%) и ниским уделом оних без школе и са непотпуном основном школом (1%). Ови удели су још више изражени уколико посматрамо образовну структуру према старости, конкретно у категорији младих узраста 25–34, где свако друго лице има завршен факултет или вишу школу. Београдски регион свакако се издваја у односу на остале регионе са најповољнијом старосном структуром у свим категоријама насеља.

Градови и предграђа – Одликује их највећи проценат становништва са највише завршеном средњом школом (58%) а у приградским насељима 61%. Транзиција из руралних подручја у мање градске средине допринела је и транзицији у образовању. Мали градови су осамдесетих година прошлог века били привредни и индустријски центри који су махом запошљавали становништво са средњом или вишом школом. Градови средње величине се издвајају по највећем уделу становништва са терцијарним образовањем (23%). Категорија младог становништва слабијег је нивоа образовања, са 32% високообразованих.

Рурална подручја – Одликује их најмање повољна старосна структура, као последица већег удела старијих који имају нижи степен образовања. Скоро 40% становништва руралних подручја је без школе, са непотпуном основном или са завршеном основном школом, у односу на свега 9% оних са високим и вишим образовањем. Највећи удео младих у руралним подручјима има завршену средњу школу (63%) а 21% њих је са вишом или високом школом. Београдски регион и Регион Шумадије и Западне Србије издвајају се по уделу младих са највишим степеном образовања (23%), док се Регион Јужне и Источне Србије издваја према вишем уделу младих лошијег нивоа образовања (15,2%).

3.2. ЕКОНОМСКИ АКТИВНО СТАНОВНИШТВО

Економске карактеристике становништва предмет су обухвата свих савремених пописа. Пописни подаци о економским карактеристикама становништва омогућавају сагледавање трендова и повезани су са другим структурама (старост, образовање) (Радивојевић, 2015). Развитак становништва и неуједначеност економског развоја константно су међусобно повезани и условљени (Ginić, 1967). У протеклом периоду економски развој Републике Србије обележили су најпре опадање пољопривредног становништва и пораст запослености становништва у секундарном сектору, а у каснијој фази, са крахом индустрије, прелазак становништва на услужне делатности.

Процес депопулације утиче директно и на смањење радног контингента становништва. Поједине Европске земље тај проблем решавају имиграцијом – увозом радне снаге (Lutz, Gejli, 2022). Економски раст и потражња за радном снагом условили су појаву мобилности – периодичан одлазак наших становника на рад у иностранство, што се директно одражава на кризу на српском тржишту рада. Положај младих на тржишту рада, а посебно оних са нижим степеном образовања, веома је лош (UNDP, 2020). Управо они млади који треба да буду носиоци демографских промена напуштају земљу у потрази за бољим и квалитетнијим животом.

У фокусу анализе су активна лица која обављају занимање, као и незапослена лица, у циљу испитивања и мапирања искоришћености радног контингента и потенцијала који се могу констатовати у појединим категоријама насеља. Према подацима Пописа 2022, у Републици Србији је регистровано 2 804 521 активно лице, од чега је 85% запослено. Тренд смањења економски активног становништва присутан је још од Пописа 1981. године. У периоду између два последња пописа, 2011–2022, број активних лица смањен је за 593 806 (18%). Од укупног броја активних лица њих 85,6% је запослено. Посматрано према типу насеља, велики градови учествују са 42% у укупном броју запослених, док је код градова и предграђа и руралних подручја исти удео запослених – 28%.

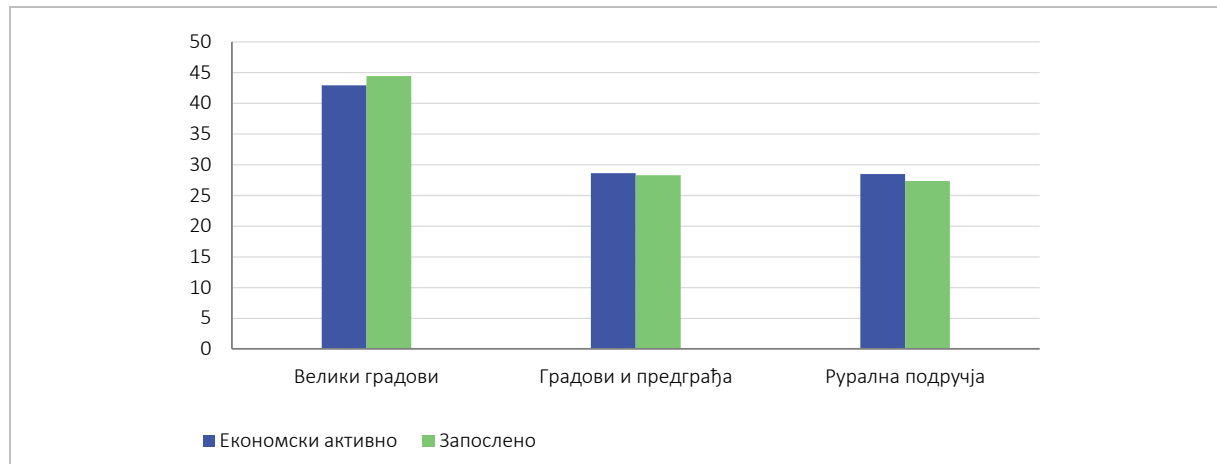
Табела 3.3. Економски активно становништво које обавља занимање, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Укупно економски активно становништво	Економски активно које обавља занимање (запослено)	
		свега	удео у активном (%)
Република Србија	2804521	2401690	85,6
Велики градови	1203941	1066292	88,6
Градови и предграђа	802064	678706	84,6
Рурална подручја	798516	656692	82,2

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Велики градови – У категорији великих градова (табела 3.3) удео лица која обављају занимање износи 87% у укупно активним лицима, док у укупном броју запослених у Републици Србији учествују са 44% (графикон 3.14). У 11 градова удео запослених је већи од 90%, и то су сва насеља у Београдском региону и Граду Новом Саду (90,8%). Врање је град који бележи најнижи удео запослених лица, од 80%. Поред два велика града Београда и Новог Сада, високе уделе запослених лица бележе градови Ваљево (89,9%), Суботица (89,3) и Ужице (89%). Велики градови деценијама држе примат у погледу обухвата радног контингента, представљају пол привлачења радника из других крајева земље и недостатак радне снаге надомешћују имиграцијом, пре свега из других делова земље, а у данашње време, због изражене емиграције са којом се и велики градови суочавају, све су присутнији радници из других земаља.

Графикон 3.14. Економски активно и запослено становништво, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

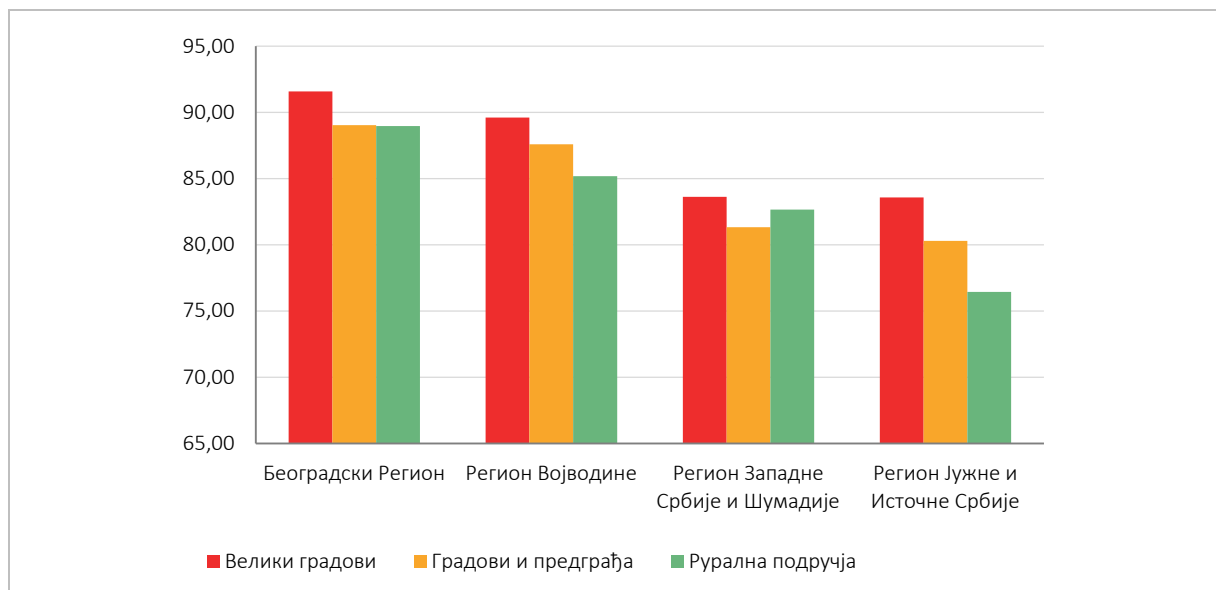

Градови и предграђа – У овој категорији насеља 28,4% економски активних је у укупном броју активних у Републици Србији и исти проценат је и код запослених у укупном броју (графикон 3.14). Удео запослених лица у укупно активном становништву у овој категорији насеља износи 82,8% (табела 3.3). У градовима средње величине 85% је запослених, који са 28% учествују у укупно запосленом становништву у градовима средње величине. Међу онима који се издвајају са више од 90% запослених су Инђија (92,3%), Горњи Милановац (90,4%) и Сремска Митровица (90,4%), док Лозница и Параћин бележе најниже уделе запослених лица (79,3%). Незнатно је нижи удео запослених у малим градовима (82%), али са знатно већом заступљеношћу у укупном броју запослених у категорији градова и предграђа (43,7%). Значајан је број малих градова са преко 90% запослених (16), међу којима су

Чајетина (93,8%), Сремски Карловци (93,3%) и Лазаревац (92,1%). Приградска насеља одликује најмањи удео запослених, 76,2%, и од тога је и њихово учешће у укупном броју запослених ове категорије 27,9%. Приградска насеља карактерише значајан број насеља са преко 90% запослених (26), и од тога је Петка (Лазаревац) 97%, Бечмен (Сурчин) 96,3%, Рвати (Обреновац) 94,4%. У четири приградска насеља удео запослених је испод 50% и то су насеља у општинама Нови Пазар, Тутин и Прешево.

Рурална подручја – Економски активно становништво руралних подручја у укупно активном учествује са 28% (графикон 3.13) а у запосленом 27% (табела 3.3). Удео запослених износи 82% а у 152 села нема евидентираних запослених. Варошице и велика села учествују са више од половине запослених у посматраној категорији руралних подручја (59%), од чега је у 146 насеља више од 90% запослених: Кочане (Доњевац) 99%, Мачкат (Чајетина) 99% и Доње Стопање (Лесковац) 98%. У ретко насељеним селима од укупног броја економски активних њих 82% је запослено. У односу на укупно запослено становништво у руралним подручјима, ова група села учествује са 35% а у 676 села је више од 90% активних. Важно је напоменути и то да је реч о селима са малим обимом радне снаге и да значајан број њих јесте радно активно. Најмањи удео запослених присутан је у веома ретко насељеним селима, 76%, и са свега 4,8% учествују у укупном запосленом становништву руралних подручја.

Графикон 3.15. Становништво које обавља занимање, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Регионални диспартитети изражени су међу регионима према типу насеља (графикон 3.15). Већа запосленост присутна је у урбаним подручјима свих региона, посебно у великим градовима. У Београдским регионима 91% је запослених у великим градовима, 89% у градовима и предграђима и 88,9% у руралним подручјима. Ако детаљније сагледамо односе међу насељима урбаног карактера, поред великих градова, који се истичу високом запослености, и у свим другим типовима су високе вредности запослених (89%), док су нешто ниже у приградским насељима (88%). У руралним насељима Београдског региона, у веома ретко насељеним селима 97% становништва је запослено (295). Регион Војводине одликују нешто ниже вредности запослених, иако и даље велики градови имају примат са 89% запослених, док је у градовима и предграђима њих 87% (од тога је најмањи удео у малим градовима, 86%). У руралним насељима Региона Војводине 85% од укупно активног становништва обавља занимање са приближно истим уделом у све три типа руралних насеља.

Регион Шумадије и Западне Србије има приближне уделе запослених у урбаним подручјима, од чега је у великим градовима 83,6% а у градовима и предграђима 82%. Овај регион је специфичан и по томе што је удео запослених у руралним подручјима (83%) већи од запослених у градовима и предграђима (82%). Мали градови и приградска насеља у овом региону имају најмањи удео запослених (80,8%). Регион Јужне и Источне Србије карактерише најмање повољна економска структура у свим посматраним типовима насеља. Велики градови имају 83% запосленог становништва, мали градови и приградска насеља свега 77% а у руралним насељима је 76% запослених.

3.2.1. Запослено становништво према старости

Старосна структура економски активног становништва важна је за потпуније сагледавање потенцијала и искоришћености у оквиру радног контингента (Радивојевић, 2015). У условима интензивног демографског старења са којим се Република Србија суочава последњих деценија веома је важно сагледавање економске снаге кроз призму структуре радног контингента, као и мапирање „вишкова“ радне снаге на одређеним просторима. Услови на тржишту рада нису компатабилни у довољној мери са понудом у контексту квалификованог радног потенцијала те се све више јавља неусаглашеност између понуде и потражње (Drobnjaković et al., 2022).

У овом одељку анализирана су три елемента радног контингента: старост, образовање и активност. У великим градовима доминантно је запослено становништво са средњом школом и факултетом (табела 3.4). Највећи удео запослених са терцијарним образовањем је у старосној категорији 25 – 44 године (56%), док је највећи удео становништва са средњом школом у старијим кохортама, узраста 45 – 49 година (53,2%). Градови и предграђа бележе нешто ниже вредности запослених са највишим образовањем, 36,4%, и то у категорији узраста 25 – 39 година. Са годинама старости образовна структура је неповољнија, те су тако највећи удели оних са основним образовањем у старијим старосним групама (55,64%). Рурална подручја одликују знатно мањи удели запослених са терцијарним образовањем и крећу се од 25% у категорији младих узраста 25 – 29 година до 10% у категорији старих 50 – 54 године. Рурална подручја карактерише и највећи удео запослених само са основном школом: од 6% (25–29) до 19,6% (60–64).

Младо економски активно становништво старости 25 – 34 – У великим градовима, у категорији младих старости 25 – 34 изузетно су ниске стопе активно запослених без школе (0,04%), са основном школом 1,72%, док је највећи проценат младих, запослених са средњом школом или терцијарним образовањем (51,4%). У Београдском региону највећи је удео младих, запослених са вишом школом или факултетом (61,7%), потом у Региону Војводине (52,9%), Региону Шумадије и Западне Србије (45,4%) и Региону Јужне и Источне Србије (49,3%). Сличан тренд запослености младих забележен је у средњим градовима, уз незнатно ниже уделе запослених са највишим степеном образовања (39,05%). Мали градови татакође бележе високе уделе младих високообразованих (37,8%), док је удео оних са основном школом 3,6%. У приградским насељима највећи удео младих има завршену средњу школу (60%), потом факултет и вишу школу (36%), а њих 2,86% има завршену само основну школу. У руралним подручјима, у варошицама и великим селима присутне су разлике у степену образовања младих, посебно у категорији оних са највише завршеном основном школом, од 6% до 11% у веома ретко насељеним селима. Дакле, може се закључити да су боље образовани млади (запослени) у урбаним срединама у односу на младе у руралним подручјима, с тим што треба имати у виду чињеницу да је популација младих бројнија у урбаним срединама у којима су смештени и универзитетски центри. Са друге стране, обавезно основно образовање није допринело побољшању структуре запослених младих у руралним подручјима, посебно у Региону Војводине, где је забележено чак 22% младих са највише завршеном основном школом.

Табела 3.4. Образовна структура запосленог становништва према старости у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Школска спрема	Године старости							
	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64
Велики градови								
Без школе	0,04	0,05	0,05	0,04	0,03	0,03	0,03	0,03
Непотпунa основна школа	0,18	0,16	0,18	0,19	0,18	0,20	0,18	0,19
Основна школа	1,72	1,90	2,10	2,42	3,11	3,32	3,77	3,72
Средње образовање	45,01	38,76	39,98	45,55	50,90	54,68	5,04	48,66
Терцијарно образовање	52,52	58,61	57,45	51,57	45,62	41,59	41,84	47,21
Градови и предграђа								
Без школе	0,05	0,07	0,07	0,05	0,06	0,06	0,05	0,07
Непотпунa основна школа	0,34	0,37	0,34	0,39	0,39	0,38	0,39	0,55
Основна школа	3,39	3,90	4,50	5,42	7,08	7,68	8,27	8,25
Средње образовање	60,65	56,60	59,14	63,59	67,01	69,15	67,65	59,01
Терцијарно образовање	35,03	38,70	35,75	30,42	25,33	22,58	23,54	32,02
Рурална подручја								
Без школе	0,08	0,08	0,11	0,11	0,09	0,10	0,07	0,09
Непотпунa основна школа	1,09	0,58	0,62	0,77	0,99	1,06	1,02	1,33
Основна школа	9,45	6,32	8,98	11,81	14,91	18,59	19,52	19,19
Средње образовање	54,69	66,99	64,17	66,68	69,10	68,90	68,60	67,35
Терцијарно образовање	34,54	25,72	25,92	20,47	14,79	11,23	10,68	11,96

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

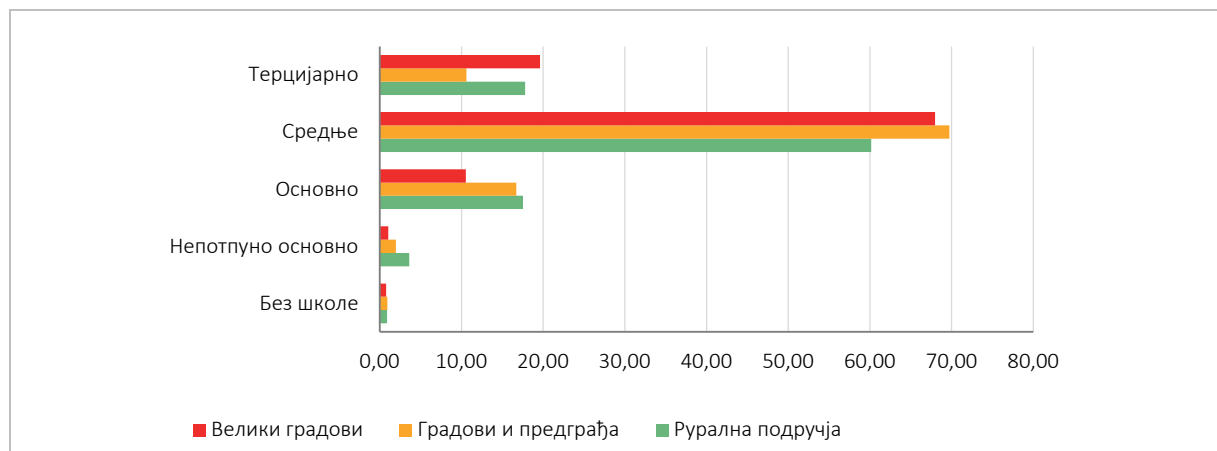
Млађе средовечно, запослено становништво старости 35 – 44 – Половина становништва старости 35 – 44 у великим градовима има завршену вишу школу или факултет, од тога најмање у Региону Шумадије и Западне Србије (42%). Значајно је нижи удео високообразованих у градовима средње величине (37,3%), малим градовима (34,3%) и приградским насељима (29,6%). У руралним подручјима бележи се свега 20% становника са терцијарним образовањем, при чему је 17,6% регистровано у Региону Војводине. У овој старосној категорији 10% становништва има завршену основну школу, а највише у Региону Војводине (13,8%).

Старије средовечно становништво старости 45 – 64 – Са старошћу, ниво образовања запослених је у опадању. У великим градовима 41,6% становништва има завршен факултет или вишу школу. Знатно је већи удео оних са највише завршеном основном школом, 3,94%. У Региону Шумадије и Западне Србије забележено је најмање радника са терцијарним образовањем (34,5%). Нижа квалификованост запослених присутна је у градовима средње величине, па факултет и вишу школу има завршено 32,5%, средњу школу 60%, а основну 6,51%. У малим градовима, највећи проценат запослених је са завршеном средњом школом, 65,1%, а са терцијарним образовањем 26,6%. У овој категорији насеља већи је удео и ниже квалификованих радника, оних са највише завршеном основном школом, 7,5%. Рурална подручја одликује ниска квалификованост радника у овој старосној категорији, и знатно је већи удео оних који обављају занимање са највише завршеном основном школом, 14,6%, док је у ретко насељеним селима удео већи за 10 процентуалних поена (24,4%). У овом типу насеља 8,4% је високообразованих који обављају занимање.

3.2.2. Младо незапослено становништво

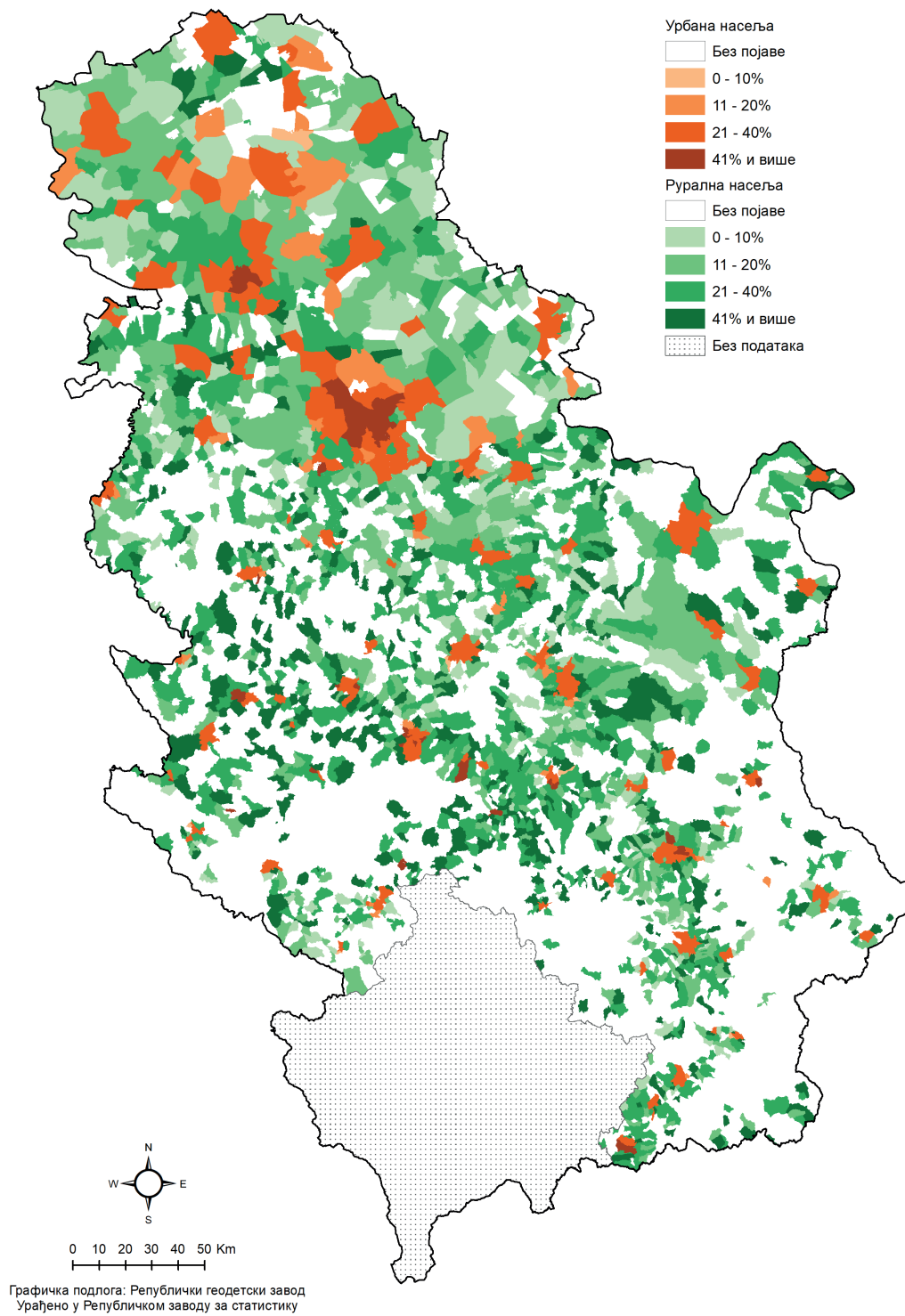
Анализа података о незапосленим лицима и упоредна просторна анализа пружају могућност да се стекне увид у унапређење социјалне кохезије, а посебно у интеграцију младих на тржиште рада. Посебан значај у овоме има смањење незапослености међу младим становништвом. У европским земљама, генерално посматрано, мањи удео је у северно- и западноевропским земљама, док источноевропске земље имају релативно већи удео незапосленог младог становништва (Lutz, Gailey, 2020). Старосна структура незапосленог становништва највише се осликава код младих генерација у којима су удели незапослених највећи. Анализа младог незапосленог становништва према нивоу образовања послужила је за мапирање потенцијала у контексту неискоришћеног људског капитала.

Графикон 3.16. Незапослени млади према нивоу образовања, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

У великим градовима највећи је удео незапослених са средњим образовањем (67%) и са терцијарним (19%), што чини највећи део посматраног контингента. У категорији градова и предграђа значајан је и удео младих само са основном школом, који тренутно нису запослени (16,6%), а од тога их је највише у малим градовима (22%). У малим и градовима средње величине имамо и 11% незапослених са терцијарним образовањем. Иако мањег обима, рекло би се да млади у мањим градским срединама теже пролазе на тржишту рада. Рурална подручја одликује највећи удео младих незапослених са средњом школом (70%), са терцијарним образовањем 11%, а значајан је удео и оних лошије квалификованих, само са основном школом (16%).

Карта 3.1. Удео младог незапосленог становништва, терцијарног образовања, у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Београдски регион у контингенту незапослених старости 25–34 године бележи приближно једнак број оних са средњом школом и факултетом (45%), али и 8,9% незапослених са основном школом. У контексту обима контингента, скрећемо пажњу на удео младих, незапослених лица са лошијим образовањем, за које се чини да теже долазе до запослења. Поређења ради, 7 404 лица је највишег нивоа образовања, у односу на 992 незапослена лица са основном школом. Регион Војводине одликује нешто већи удео незапослених старости 25–34 године са средњом школом (51%), у односу на свега 23% оних са дипломом факултета. Већи је удео лица са основном школом (14,7%) која су незапослена. У апсолутном износу, око 2 800 лица је незапослено и примарног је образовања (основна школа), што је за три пута веће у односу на Београдски регион. У Региону Војводине највише младих са терцијарним образовањем је у великим градовима, оних са средњим образовањем у малим градовима, а са највише завршеном основном школом у веома ретко насељеним селима (карта 3.1).

У Региону Шумадије и Западне Србије нема значајнијих одступања у погледу структуре незапослених према образовању. Са терцијарним образовањем је 27% незапослених старости 25–34 године, док је са средњом школом њих 59,9% (карта 3.1). Највећи удео младих незапослених са терцијарним образовањем је у великим градовима, са средњом школом у веома ретко насељеним селима, као и са основном школом (26%). Регион Јужне и Источне Србије има најмањи обим младе незапослене популације, 27 154, и од тога броја њих 27% је са дипломом факултета а 59% са средњом школом. Значајан је и удео оних са највише завршеном основном школом (12%). У великим градовима овог региона млади са дипломом факултета најтеже долазе до посла (40%), док су они са средњом школом највише заступљени у руралним подручјима.

Велики градови – У погледу економски активног становништва, броја запослених и њихове структуре по старости и образовању, у овој категорији насеља услови су најповољнији. Удео запослених је 88% и скоро половина њих је са највише завршеном вишом школом или факултетом (47%). У погледу младог становништва (25 – 34), 45% их је запослено са терцијарним образовањем, а за ову категорију насеља везује се и мали удео запослених нижег нивоа образовања. Велики градови су привлачни центри рада за становништво из других крајева земље те се издвајају по уделу младих. Већи обим младе популације (14 325) носи са собом и нешто веће вишкове незапослених (младих) (41%) са терцијарним образовањем.

Градови и предграђа – Постепено губе своју снагу у погледу потенцијала у оквиру радног контингента. Од укупног броја економски активних лица њих 84% је запослено а учествују са 35% у укупном броју запослених. Са померањем старосне границе мења се и структура радника према образованости, при чему се млади издвајају са нешто већим процентима оних са терцијарним образовањем (37%). Средње градове одликује релативно висок удео незапослених високообразованих (31%), док је за 1% нижи удео у категорији малих градова. Ни код приградских насеља нема значајнијих одступања и њихово становништво је углавном везано за центре рада у чијој се непосредној близини налазе.

Рурална подручја – Услед нарушене старосне структуре и других неповољних демографских карактеристика, ова категорија насеља бележи најниже уделе економски активних односно запослених лица (27%). Веома ретко насељена села у укупном броју запослених лица у руралним подручјима учествују са свега 4%, а реч је о највећој групи по броју насеља. У овој категорији насеља највећи удели запослених са терцијарним образовањем припадају категорији најмлађег становништва (25 – 39). Знатно је нижи удео младих незапослених са терцијарним образовањем, 26%.

Анализа економских одлика у насељима Републике Србије указала је на чврсту везу између економске активности, старосне структуре и нивоа образовања. Низак удео економски активног становништва директна је последица нарушене старосне структуре. Посебно је изражен у руралним подручјима Региона Јужне и Источне Србије. Виши ниво образовања карактеристичан је за урбана подручја, нарочито за велике градове, који уједно представљају универзитетске центре. Младо становништво одликује повољнији степен образовања али и већа конкурентност приликом запошљавања те је то узроковало и веће уделе младих незапослених, посебно у урбаним подручјима.

3.3. ДНЕВНЕ МИГРАЦИЈЕ РАДНИКА

Дневне миграције радно активног становништва помажу приликом идентификације центара економског развоја али и делимитације утицаја функционално урбаних центара дефинисаних ППРС. У анализи економских карактеристика насеља важан сегмент јесте утврђивање диспаритета у погледу обима дневних миграција али и њиховог реалног утицаја на дати простор. У зависности од популационе величине насеља и привредне развијености, ниво дневних миграција знатно варира. У појединим подручјима интензитет утицаја центара је ослабљен услед трајног пресељења у место рада, што је за последицу имало пораст броја становника у већим урбаним центрима и изражену депопулацију у руралним подручјима.

Табела 3.5. Дневни мигранти радници у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

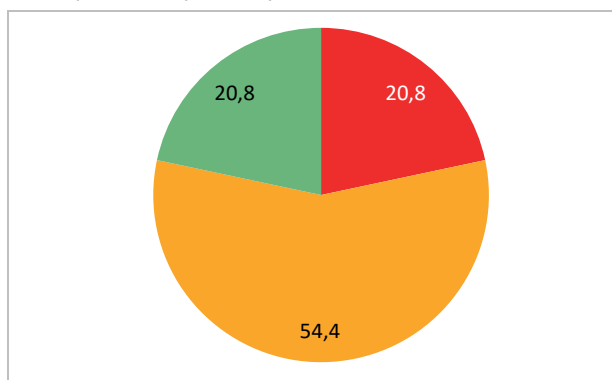
	Укупан број дневних миграната	Удео у укупном броју дневних миграната	Удео у броју дневних миграната у региону
Република Србија			
Велики градови	117813	14,8	/
Градови и предграђа	268485	33,7	/
Рурална подручја	409481	51,4	/
Београдски регион			
Велики градови	34681	4,3	20,7
Градови и предграђа	90824	11,4	54,4
Рурална подручја	41437	5,2	24,8
Регион Војводине			
Велики градови	30774	3,8	13,3
Градови и предграђа	77683	9,7	33,7
Рурална подручја	121929	15,3	52,9
Регион Шумадије и Западне Србије			
Велики градови	31595	3,9	13,7
Градови и предграђа	57793	7,2	25
Рурална подручја	141155	17,1	61,2
Регион Јужне и Источне Србије			
Велики градови	29763	2,6	12,3
Градови и предграђа	42185	5,3	25,1
Рурална подручја	104960	13,9	62,5
Регион Косово и Метохија			
...	...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

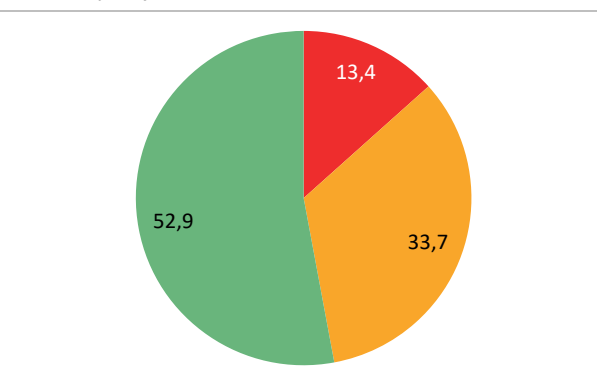
Приликом анализе обима дневних миграција анализирана је категорија радника – дневних миграната према типу насеља и региону. Према Попису 2022, у Републици Србији је забележено 795 779 лица која раде ван места становања. У укупном броју дневних миграната (табела 3.5) свако друго лице је из руралних подручја (409 481, од чега је 30% из варошица и великих села). Категорија градова и предграђа учествује са 33% у укупном броју радника – дневних миграната, а од тога њих 17% је из приградских насеља

У Београдском региону удео миграната у укупној популацији дневних миграната је 20,9%, при чему мали градови највише учествују у дневној мобилности (8,67%), а у Београдском региону 40%. Важно је напоменути да се путем ових података не приказују пресељења унутар градских општина, што знатно мења слику дневних циркулација радника у Београду. Рурална подручја учествују са 18% у укупном броју дневних миграната у Београду. У Региону Војводине највећи удео у укупној популацији дневних миграната забележен је у руралним подручјима (15%), а у Региону Војводине свако друго лице које учествује у дневној миграцији је са руралних простора (52%), од чега је 45% дневних миграната из варошица и великих села. У градовима и предграђима 33% дневних миграната је у овом региону и од тога их је највише у малим градовима (18%). Велики градови у Региону Војводине бележе 13,3% популације дневних миграната. Насеља која се издвајају са већим уделом дневних миграната су Нова Пазова, Футог, Ветерник и Петроварадин, то су уједно и насеља чије становништво се налази у непосредној близини и гравитира ка Новом Саду.

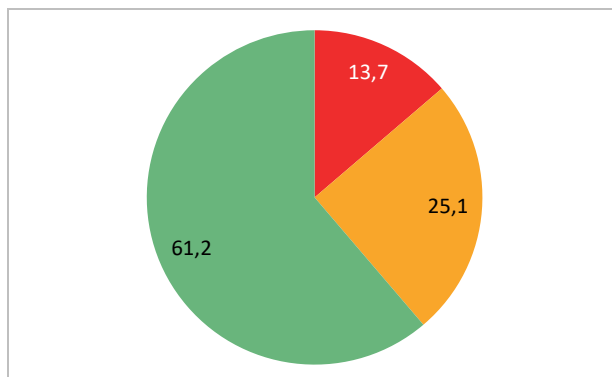
Графикон 3.17. Дневни мигранти – радници у Београдском региону, ДЕГУРБА ниво 1

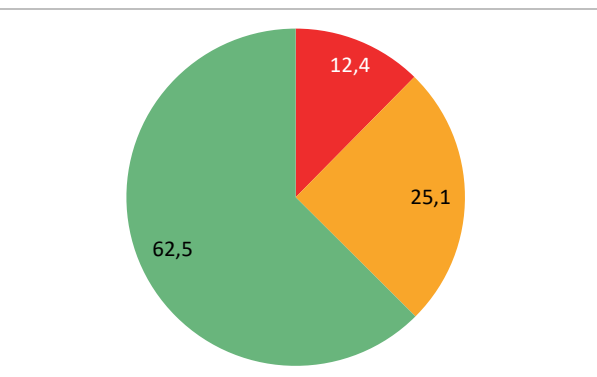
Графикон 3.18. Дневни мигранти – радници у Региону Војводине, ДЕГУРБА ниво 1

Графикон 3.19. Дневни мигранти – радници у Региону Шумадије и Западне Србије, ДЕГУРБА ниво 1

Графикон 3.20. Дневни мигранти – радници у Региону Јужне и Источне Србије, ДЕГУРБА ниво 1

■ Велики градови
 ■ Градови и предграђа
 ■ Рурална подручја

Регион Шумадије и Западне Србије одликује висок удео дневних миграната у руралним подручјима (61,2%), и од тога је највише у ретко насељеним селима (33,5%). У категорији градова и предграђа 33,7% је лица која путују на посао у неко друго место. Од насеља у овој категорији издвајају се Баточина, Лозничко Поље, Параћин и Горњи Милановац.

Регион Јужне и Источне Србије има највише дневних миграната у руралним подручјима (61,2%) (графикон 3.20), а од тога 31% у ретко насељеним селима. Градови и предграђа учествују у укупној популацији дневних миграната са 25%, од чега их је највише у приградским насељима (11%). У овом региону забележен је и најмањи удео дневних миграната у великим градовима (12%).

Важна детерминанта функционалне интеграције у мрежи насеља, као и израз економског компромиса и социо-економске трансформације геопростора (Тошић, Крунић, Петрић, 2009) јесте дневна мобилност становништва. Дневне миграције најчешће се узимају као репер за процену функционалне стабилности и самосталности насеља (Тошић, 1999; Грчић, 1999), те су веома битне за анализу развијености насеобинског комплекса. С тим у вези, у спрези са функцијским капацитетима, опремљеношћу објектима јавних служби и услуга и саобраћајном доступношћу креирају хијерархијске односе у мрежи насеља (Јовановић, 1988; Дробњаковић, 2019). Дневна циркулација становништва се поставља као битан инструмент у обликовању функционалног геопростора у близини великих градова. Служи за делимитацију подручја свакодневних миграцијских токова и локалног тржишта рада, као и анализу основе за развој и сарадњу градова чије се зоне дневне циркулације преклапају (Стаменковић, 1996; ESPON, 2004; Тошић, Невенић, 2007б; Тошић, Крунић, Петрић, 2009).

Утврђивање смера и обима дневне циркулације становништва показало се од круцијалног значаја у истраживању функција рада и утврђивању централитета насеља. У сврху процене функцијске стабилности насеља, у публикацији је коришћен број дневних мигранта радника и њихов удео у активној популацији насеља која обавља занимање. У Републици Србији регистровано је 795 779 радника који раде ван места становања, у које се свакодневно или више пута седмично враћају. У просеку, 33,1% запослених лица представљају дневне циркуланте (табела 3.6), што указује на то да трећина радника није у могућности да оствари запослење у насељу у којем станује, односно да њихове професионалне компетенције нису компатибилне са функцијским капацитетима насеља у којем станују. Када се посматра по типовима насеља, уочавају се велике осцилације у погледу овог показатеља (табела 3.6). Најмањи број дневних миграната забележен је у великим градовима, који се одликују највећим функцијским капацитетима и у геопростору Републике Србије најважнији су центри рада. Градови и предграђа емитују 39,5% радника ка другим центрима рада, што указује на неусклађеност локалних тржишта рада са функцијским карактеристикама активног становништва које их насељава. Најмању функцијску стабилност исказују рурална подручја, у којима је регистровано 62,3% радника који свакодневно циркулишу. Тај податак указује на немогућност становништва да стиче приход и обавља активности у свом месту пребивалишта ван пољопривреде, те је често циркулисање до оближњих центара рада.

Табела 3.6. Удео дневних миграната у укупном броју запослених у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), 2022.

Тип насеља	Укупан број дневних миграната	Удео у укупном броју запослених (%)
Република Србија	795779	33,1
Велики градови	117813	11,0
Градови и предграђа	268485	39,5
Градови средње величине	31810	16,5
Мали градови	94429	31,8
Приградска насеља	142246	74,9
Рурална подручја	409481	62,3
Варошице и велика села	233684	59,5
Ретко насељена села	156442	67,3
Веома ретко насељена села	19355	61,1

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Насеља у категорији градова и предграђа у укупној популацији дневних миграната учествују са 39%, при чему се издвајају приградска насеља са 74,9% радника дневних миграната у укупној популацији запослених. У овој категорији издвајају се приградска насеља Крајишници (Лозница), Текија (Параћин) и Читлук (Сокобања). Велике градове одликује смањен обим радника дневних миграната (117 813). У укупном броју запослених дневни мигранти ове категорије насеља учествују са 11%, од чега су највећи удели забележени у Панчеву (29,7%), Смедереву (23%) и Ужицу (23%), што имплицира неусклађеност функцијских капацитета ових градова са потребама на локалном тржишту рада, услед чега је немали број радника приморан да путује. Неки од разлога су доминантна индустријска и монофункцијска оријентација, недовољна развијеност локалног тржишта рада услед близине већих центара рада и сл. Међу великим градовима са најмањим уделом дневних миграната издвајају се Нови Пазар (4%) и Суботица (7%), што је делимично условљено и геопросторним положајем и саобраћајном повезаношћу. Ипак, градови Београд и Ниш посматрани су као целине према расположивим подацима, те се не читавају унутрашња кретања на територији ових градова која би била од изузетног значаја за анализу функцијске структуре града и структурирања локалног тржишта рада.

Насеља у категорији градова и предграђа бележе велике разлике посматрано по типу насеља (табела 3.6). По највишем броју дневних миграната радника и уделу у запосленима издвајају се приградска насеља. Оно што је карактеристично за овај тип насеља јесте изузетна дневна покретљивост становништва. Слаба развијеност функција и јака интеракција са оближњим центром учинили су ова насеља делом дневног урбаног система центра у чијој се непосредној близини налазе. Генерално гледано и уз праћење методологије делимитирања дневних урбаних система (Тошић, Невенић, 2007б), овај тип насеља налази се у зони интензивног утицаја, јер у просеку око 74,9% радника свакодневно циркулише. Интензиван утицај оближњег центра рада остварен је на 100 насеља овог типа, од којих највише у насељима Крајишници (Лозница), Текија (Параћин) и Читлук (Сокобања), чак преко 90%. У зони јаког утицаја, са 50–70% дневних миграната, налазе се 23 насеља овог типа, док се извесном функцијском стабилношћу одликује свега једно насеље (Ораовица), са мање од 30% радника дневних миграната (карта 3.1).

Мали градови у укупном броју запослених учествују са 31,9% дневних миграната, што је приближно републичком просеку (табела 3.6). Ипак, овај податак имплицира слабљење функцијских капацитета

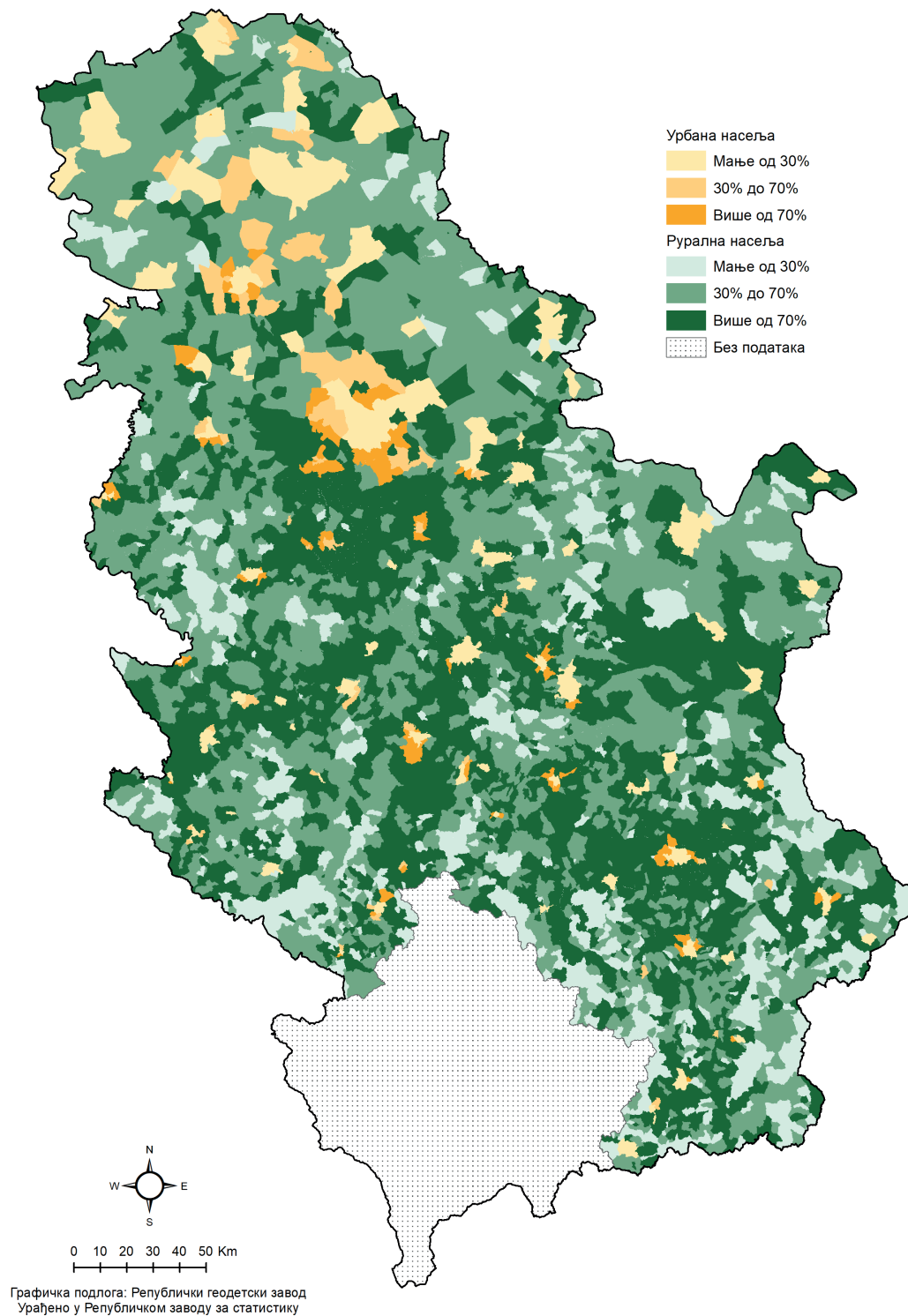
малих градова, у којима је становништво приморано да запослење оствари у другим центрима рада. У њих 13 више од половине радника запослено је ван места пребивалишта (карта 3.1). Реч је о насељима која су развијена у непосредној близини већих центара рада (Футог, Каћ, Сремски Карловци, Сурчин, Севојно и др.) или лимитираних функцијских капацитета и монофункцијске оријентације (Бања Ковиљача, Руменка, Палић и др.). Највећу стабилност исказује 46 малих градова, што је иницирано различитим факторима. Поједини мали војвођански градови исказују слабију мобилност радника (Бечеј, Оџаци, Ковачица и др.) услед аграрне оријентације, док се најмањи број радника дневних миграната бележи у саобраћајно слабије повезаним насељима (Тутин, Сјеница и Кладово) или малим градовима нарушене старосне структуре (Књажевац, Мајданпек, Сврљиг и Димитровград). Ипак, издвајају се и мали градови који услед добро развијених функцијских капацитета показују виши ниво стабилности (Златибор, Ариље, Прибој, Шид, Кула, Трстеник и др.).

Већа урбана средишта имају мање уделе радника дневних миграната, с обзиром на већи функцијски капацитет и бољу понуду радних места. Градови средње величине у просеку бележе 16,5% дневних миграната у укупном броју запослених. Градови слабијег утицаја у регионалним оквирима имају нешто већи удео радника миграната – Аранђеловац 28,6%, Рума 25,2% и Инђија 24,2%, док најмање вредности одликују развијене регионалне центре као што су Бор, Пирот и Вршац (испод 10%).

Дневне миграције радника према типовима насеља веома су изражене и разнолике. Анализа је показала да рурална подручја и градови и предграђа показују већу мобилност становништва у односу на велике градове, а трећина радника је запослена ван места становања. Према резултатима Пописа 2022. године, свако друго лице у руралним подручјима је радник дневни мигрант. Највећи удео дневних миграната у категорији градова и предграђа је из приградских насеља. Регионално посматрано, Београдски регион и Регион Војводине издвајају се по већем учешћу дневних миграната у категорији градова и предграђа, посебно у малим градовима. За Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије дневне миграције везују се за рурална подручја, и у овим регионима значајна је циркулација радника миграната у градовима и предграђима.

На тржишту рада, посебно у руралним подручјима и мањим урбаним срединама, изражена је неусклађеност функцијских капацитета, услед чега је немали број радника приморан да путује у неко друго место на посао. Већа покретљивост радника дневних миграната присутна је у великим градовима Нови Пазар и Суботица, што је донекле условљено њиховим геопросторним положајем. Близина великих центара рада омогућила је становништву приградских насеља и малих градова већу покретљивост, на шта упућују и подаци о обиму контингента радника дневних миграната у овим насељима.

Карта 3.2. Дневни мигранти и радници у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

4

Животни простор у насељима Републике Србије

На обим и карактеристике мењања стамбених потреба у Републици Србији нарочито указују трендови просторног размештаја становништва и развоја насеља, чији важан чинилац представљају миграције становника у правцу економски развијених средина, услед чега се повећава потражња за стамбеним простором, с једне стране, и мења се тип коришћења стамбеног фонда, с друге стране. Демографска кретања представљају индиректан чинилац делимитације стамбених зона у насељима. Она су вођена и обликована актуелном стамбеном и земљишном политиком, која утиче на доступност и ниво приуштивости стамбеног простора у насељима.

Значајни су варијетети у погледу обима и намене стамбеног фонда те површине расположивог коришћеног стамбеног простора, детерминисаних у првом реду нивоом урбанизованости, односно типом насеља. Временска раздобља изградње стамбеног фонда указују на етапе у еволуцији насеља и омогућавају сагледавање ширења насеља. Миграције и снажан економски развој усмеравали су трендове изградње стамбеног фонда. У појединим зонама насеља бележи се експанзија градње, у приградским зонама великих градова неретко у неформалном виду, што мултипликује изазове који воде нарушавању квалитета живота у градовима (Петрић, Бајић, Басарић, 2014). С друге стране, негативна демографска кретања у руралним просторима имплицирају напуштање и пропадање стамбеног фонда. Смањени број корисника доводи до пада квалитета инфраструктурних система у насељима и лоше опремљености насеља, што опет води нарушавању квалитета живота. Тежи се успостављању концепта одрживог становања и концепта одговарајућег становања посредством комплексног дефинисања економске, социјалне, културне и економске димензије развоја (Бајић, 2020), како би се унапредили услови становања у Републици Србији.

4.1. ПОРТРЕТ СТАНОВАЊА

Становање је једна од доминантних функција у простору. Иако се адекватно становање сматра основним људским правом, услови становања веома варирају у различитим типовима насеља и деловима земље. У урбаним срединама, услед пренасељености, неретко се крше основне урбанистичке норме, убрзана градња није праћена потребном инфраструктуром, а честа је појава неформалне и подстандардне градње, што скупа доводи до растућих урбанистичких, социјалних и еколошких проблема. Ово поглавље садржи портрет становања у различитим типовима насеља Републике Србије, креираног на основу показатеља који указују на доминантни вид становања, карактеристике и развијеност стамбеног фонда, тип зграда (индивидуалне куће и стамбене зграде), хронолошки увид у изградњу стамбеног фонда, намену станова и сл.

4.1.1. Обим стамбеног фонда

Ради сагледавања степена изграђености насеља и просторне компоненте становања, анализиран је укупан број станова у насељима према типовима насеља (ДЕГУРБА, нивои 1 и 2) и по регионима. У Републици Србији је регистровано 3 613 352 стана, просечно 765 станова по насељу (графикон 4.1). Укупан број станова на приближно је истом нивоу у великим градовима и у руралним подручјима, док градови и предграђа заостају по броју изграђених станова за њима (табела 4.1). Имајући у виду површину коју заузимају категорије насеља, доминантна је концентрација станова у великим градовима, где је на свега 1,78% површине Републике Србије изграђено 36,4% станова. У великим градовима у просеку су изграђена 953 стана на јединици површине (km²) ове категорије насеља, што указује на висок степен изграђености. Градови и предграђа одликују се умереном концентрацијом станова. На 8,2% површине Републике Србије изграђено је 25,2% станова, са око 143 стана по јединици површине насеља. С друге стране, у руралним подручјима је изграђено 38,4% станова на око 90% површине Републике Србије. Око 20 станова у просеку на јединици површине руралног подручја указује на слабу изграђеност ових простора и изузетно малу концентрацију станова у њима. Генерално, рурална подручја заостају 1,6 пута за урбаним по укупном броју станова, али 14,5 пута имају мању концентрацију станова, те је веома наглашен дисбаланс у погледу изграђености ових подручја.

Несклад у броју станова међу насељима различитог типа илуструју и средње вредности изграђених станова (графикон 4.1). Највише вредности броја изграђених станова карактеришу градска насеља. У просеку, велики град у Републици Србији има 77 343 изграђена стана, док насеље из категорије градови и предграђа има 8 389 станова. У 56 насеља забележено је више од 10 000 станова, од чега доминирају велики градови, градови средње величине и мали градови. Највећи број станова регистрован је у Београду, 625 763 стана, Новом Саду, 146 894, у Нишу, 96 820, и Крагујевцу, 70 720 станова.

Уз велике градове, мали градови предњаче по укупном броју изграђених станова са 431 431 станом, чинећи 47,4% изграђених станова у категорији градова и предграђа. У просеку за цео тип насеља, мали град има 5 531 изграђен стан. Осам малих градова има више од 10 000 изграђених станова, од чега је највећи број регистрован у Златибору (16 036). Најслабија изграђеност карактерише мале војвођанске градове (Тител, Руменка, Нови Кнежевац и Ковачица) и мале општинске центре (Чајетина, Лајковац и Баточина). Градови средње величине представљају мању насеобинску скупину, те је у њима концентрисан мањи број станова (250 422), чинећи 27,5% изграђених станова у категорији градова и предграђа, али у просеку бележе високу вредност станова од 14 731. Висока изграђеност карактерише 10 од 17 градова овог типа. Највише вредности бележе Сомбор (17 253) и Пожаревац (16 455), док Лозница (7 948) и Параћин (8 535) имају најмањи број изграђених станова. Приградска и субурбана насеља по својој функцији доминантно су стамбеног типа, посебно у зони утицаја већих градских насеља, те је и контингент изграђених станова у овом типу насеља значајан и бележи тенденцију раста, чинећи четвртину изграђених станова ове урбане категорије насеља. Просечно, приградско насеље има 1 808 изграђених станова. Знатно вишу концентрацију станова бележе насеља у зони утицаја Београда (Борча – 22 628, Калуђерица – 14 406, Сремчица – 7 715) и Новог Сада (Петроварадин – 8 052, Сремска Каменица – 6 926, Ветерник – 6 720). Половина приградских насеља (62) има испод 1 000 изграђених станова. Најнижим вредностима се одликују насеља нешто слабије демографске базе (Мићуново – 194, Горић – 204, Суви Дол – 273, и Грдица – 295), док је изграђеност у другим насељима ове категорије детерминисана комплексом фактора, од типа градње, снаге центра у чијој су близини развијени, културолошких образаца становања и сл.

Табела 4.1. Укупан број станова према типу насеља и регионима

	Укупно	Велики градови	Градови и предграђа				Рурална подручја			
			укупно	градови средње велич.	мали градови	приград. насеља	укупно	варошице и велика села	ретко насељ. села	веома ретко насељ. села
Република Србија	3613352	1314826	909625	250422	431431	227772	1388901	652568	540598	195735
Београдски регион	868752	625763	153346	0	49112	104234	89643	63838	25382	423
Регион Војводине	894275	261774	295231	104802	154897	35532	337270	281029	50447	5794
Регион Шумадије и Западне Србије	927219	170376	234677	64999	114173	55505	522166	158916	279345	83905
Регион Јужне и Источне Србије	923106	256913	226371	80621	113249	32501	439822	148785	185424	105613
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

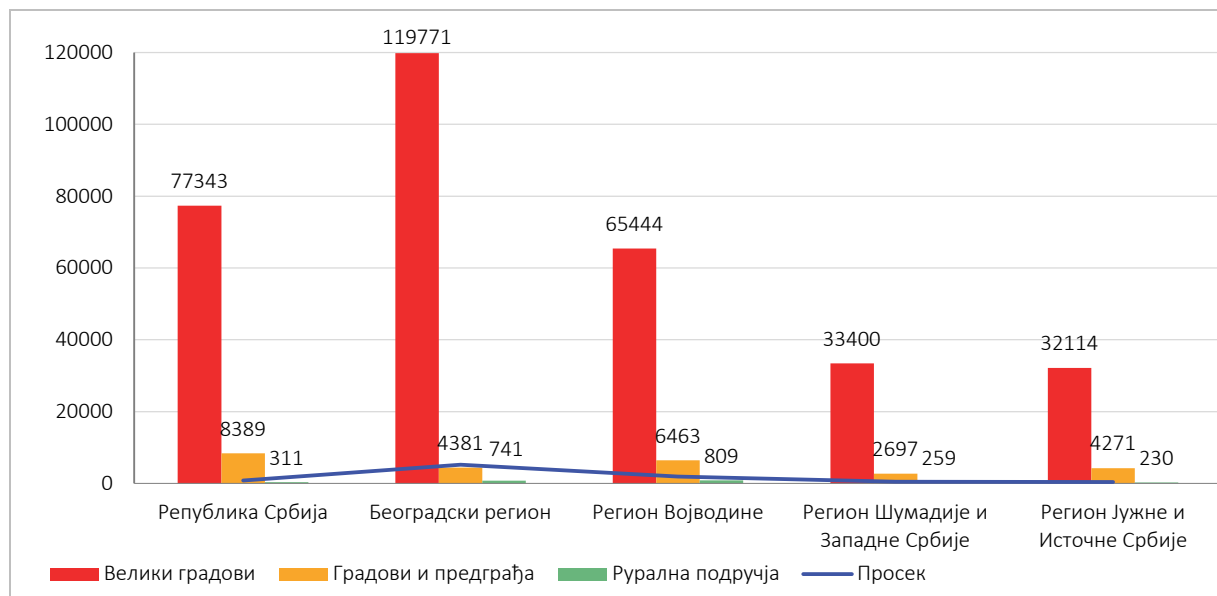
Рурално насеље у Републици Србији у просеку има 311 изграђених станова (графикон 4.1), али укупан и просечан број прилично варира међу руралним типовима. У руралним подручјима, највећим бројем изграђених станова карактеришу се варошице и велика села, са укупно 652 568 станова, што је око 47% станова руралног подручја, у којима се бележи највиша просечна вредност станова, од 1 010 у руралном типу насеља. Преко 1 000 изграђених станова регистровано је у 233 насеља овог типа, односно 36%. Највећи број станова одликује општинске центре у категорији руралног типа (Барајево, Велико Градиште, Бабушница, Богатић, Кучево, Топола) и поједина велика села (Чуруг, Бајмок, Сивац, Чортановци, Банатски Карловац, Бачко Петрово Село, Вранић, Чантавир, Крчедин, Хоргош, Брестовац). С друге стране, најмањи број изграђених станова (испод 200) бележе насеља у општинама на југу Републике Србије: Гложане (Власотинце) – 161, Добросин (Бујановац) – 182, и Бања (Нови Пазар) – 196. Нешто мањи број изграђених станова регистрован је у ретко насељеним селима, 540 598, што је око 39% укупног броја станова на руралним подручјима. Овај тип насеља карактерише слабија изграђеност станова, која у просеку износи 283 стана. У свега седам насеља забележено је више од 1 000 станова (Стари Сланкамен – Инђија, Винци – Голубац, Горња Трепча – Чачак, Душановац и Радужевац – Неготин, Попадић – Мионица). Регистровано је 85 насеља са мање од 100 изграђених станова, лоцираних већински у Региону Јужне и Источне Србије (Јабланичка, Пчињска и Нишавска област) и мање у Региону Шумадије и Западне Србије (Рашка, Расинска и Златиборска област). Најмањи број станова овог типа имају насеља Мађаре (Прешево), 24, Мали Трновац (Бујановац), 45, Браћак (Тутин), 52, и Врсјенице (Сјеница), 56 станова. Најмањи број станова карактерише веома ретко насељена села, где је регистровано 195 735 станова, односно 14,1% станова руралних подручја. У просеку, веома ретко насељено село има свега 102 изграђена стана. Ова насеља имају слабију изграђеност како због морфологије насеља, тако и због генерално негативних демографских трендова. Вредности преко 1 000 станова бележе само туристичка места Дивчибаре, Копаоник и Власина Рид. Мање од 10 изграђених станова идентификовано је у 27 насеља депопулацијских карактеристика, без сталних становника или већински до 10 становника.

Највећи укупан број станова регистрован је у Региону Шумадије и Западне Србије, незнатно иза и Региона Јужне и Источне Србије, док је најмањи број у Београдском региону (табела 4.1). То је аналогно величини територије коју обухватају ови региони и броју насеља која им административно припадају. Међутим, средња вредност изграђених станова по насељу региона указује на другачији однос међу регионима и упућује на интензивну поларизацију и у погледу градње (графикон 4.1). Насеље

Београдског региона далеко предњачи у односу на остале регионе, са 5 233 стана у просеку. Регион Војводине има у просеку 1 915 станова у насељу, док Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије знатно заостају по средњој вредности изграђених станова по насељу, са 480, односно 423 стана, што указује на слабу градњу у њима. Однос средњих вредности изграђених станова резултат је преразмештаја становништва, концентрације капитала и функција у појединим регионима.

Велики градови Београдског региона предњаче у односу на друге у погледу укупног броја станова и просечних вредности. Укупан број станова већи је 2,4–3,7 пута од броја станова у другим регионима (табела 4.1). Са 119 771 станом у просеку, Београд представља далеко изграђенији град у поређењу са другим великим градовима Републике Србије (графикон 4.1). Ипак, уочава се јасна издиференцираност унутар градских општина у погледу изграђености. У централним градским општинама града Београда бележе се ниже вредности укупног броја изграђених станова, од којих најмањи број станова имају Савски венац (23 792), Стари град (31 861) и Врачар (37 432). Централне градске општине трансформишу се у пословна језгра, док је у појединим градским општинама наглашенија стамбена функција простора, висок прилив и раст становништва, што се рефлектује и на висок број изграђених станова (Нови Београд – 101 428, Звездара – 95 363, Вождовац – 80 068 и Земун – 77 953, Палилула – 62 495). Приближан број станова бележи се у великим градовима Региона Војводине и Региона Јужне и Источне Србије (табела 4.1), захваљујући доминантним макрорегионалним центрима Новом Саду – 146 894, и Нишу – 96 820. Међутим, средња вредност изграђених станова ових региона значајно се разликује. Велики град Региона Војводине има у просеку 65 444 стана, док у Региону Јужне и Источне Србије има два пута мање – 32 114. У Региону Војводине се, поред Новог Сада, издваја и Суботица, са 46 355 изграђених станова. Велики градови Региона Јужне и Источне Србије одликују се нижим вредностима броја станова (испод 30 000) у поређењу са другим, осим у Нишу. У граду Нишу највише вредности изграђених станова бележи централна градска општина Медијана, што указује на њен значај у функцијском и просторном погледу. После града Ниша издваја се Смедерево, са 27 704 стана. Велики град Региона Шумадије и Западне Србије у просеку има 33 400 изграђених станова. Највише вредности бележе се у Крагујевцу, са 70 720, а потом Чачку, са 32 443 стана, док се остали велики градови региона одликују вредностима испод 30 000 станова.

Графикон 4.1. Просечан број станова у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

У просеку, највећи број станова има насеље из категорије градови и предграђа у Региону Војводине, 6 463, где је регистровано и највише укупно изграђених станова међу регионима (табела 4.1), док се најмање вредности бележе у Региону Шумадије и Западне Србије, укупно и у просеку, 2 697 станова (графикон 4.1). Ипак, однос међу регионима у оквиру различитих типова насеља прилично је варијабилан у погледу овог показатеља. Међу градовима средње величине највећи број изграђених станова одликује Регион Војводине, док у средњим вредностима по насељу предњаче градови Региона Јужне и Источне Србије, који имају 16 124 изграђена стана. Највише вредности у овом региону регистроване су код Пожаревца – 22 670 станова. У другим регионима бележе се ниже вредности. У Региону Војводине, у просеку, град средње величине има 14 972 изграђена стана, а највећи број станова је регистрован у Сомбору – 21 245. Градови средње величине у Региону Шумадије и Западне Србије у просеку има најмање изграђених станова – 13 000 станова, са највишом вредношћу забележеном у Јагодини – 19 501 стан. У категорији малих градова највише укупно изграђених станова карактерише Регион Војводине, док просечне вредности илуструју другачији однос међу регионима (графикон 4.1).

Мали град са највећим бројем изграђених станова у просеку има Београдски регион – 9 822, са највишим вредностима укупног броја станова у Лазаревцу – 12 041. У остала три региона мали градови одликују се приближним бројем станова у просеку (табела 4.1). У Региону Јужне и Источне Србије средња вредност износи 5 662 стана, а мали град овог региона са највећим бројем станова је Смедеревска Паланка, са 11 150 станова. Регион Војводине карактеришу мали градови умерене изграђености, испод републичког просека, са 5 163 стана, и највишим вредностима забележеним у Бечеју, са 10 119 станова. Најслабије изграђености у просеку је мали град Региона Шумадије и Западне Србије, са 4 964 стана, а једино се са вишим вредностима издвајају туристички центри Златибор – 16 036, и Врњачка Бања – 10 305.

Кад је реч о приградским насељима, предњаче насеља у Београдском региону по укупном и просечном броју станова (3 474). Регион Војводине бележи у просеку дупло већи број станова у односу на републички просек (графикон 4.1). Највећу изграђеност имају Борча (22 628) и Калуђерица (14 406), док се у Региону Војводине издвајају насеља у новосадској гравитационој сфери – Петроварадин (8 052) и Сремска Каменица (6 926). Знатно ниже вредности изграђених станова бележе се у приградским насељима у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије, са 941 односно 1 161 станом. У Региону Шумадије и Западне Србије само неколико насеља има број станова изнад 2 000 – Лозничко Поље, Клупци (Лозница), Мајур (Шабач), Поцерцки Причиновић (Шабач), и Жича (Краљево). У Региону Јужне и Источне Србије бележе се сличне тенденције. Приградска насеља са више од 2 000 изграђених станова забележена су једино у насељима која гравитирају ка Нишу – Доња Врежина и Брзи Брод, Девети Мај, Нишка Бања, Никола Тесла и у насељу Радицац у приградској зони Смедерева.

Највећа укупна изграђеност руралног подручја, али и у просеку (809 станова), среће се у Региону Војводине, што је условљено планском генезом насеља овог региона. Београдски регион, иако са најнижим укупним бројем изграђених станова у овој категорији насеља, услед мањег обухвата руралног подручја, са просечно 741 станом, има интензивну градњу, условљену привлачном моћи главног града. С друге стране, Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије одликују се значајним укупним бројем изграђених станова на руралном подручју (табела 4.1), али у просеку насеља руралног типа ових региона прилично заостају за претходна два, са 259 односно 230 станова. Такав однос међу регионима рефлектован је на све руралне типове насеља. Регион Војводине одликује се значајно већим бројем станова у варошицама и великим селима. Средње вредности указују на доминантност Региона Војводине, са 1 233, и Београдског региона, са 1 303 стана, према 841, односно 827 стана у насељу овог типа поменутих региона (графикон 4.1). У Београдском региону четири насеља бележе више од 2 000 изграђених станова, од чега највише у Барајеву, са 5 930, док се у Региону Војводине оваквом изграђеношћу одликују 34 рурална насеља, а највише у Чуругу, са 3 238

станова. Најниже вредности изграђених станова у ова два региона не прелазе испод 300 станова, а само у насељу Барошевац (Лазаревац) број изграђених станова је испод 400. Слаба изграђеност бележи се у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије, где је регистровано 9, односно 32 насеља са мање од 400 станова. Већа изграђеност карактерише шест насеља Региона Шумадије и Западне Србије, од чега највише у општинском центру Богатић, као и осам насеља у Региону Јужне и Источне Србије, са највише пописаних станова (4 520) у Великом Градишту.

Иако Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије бележе више од пет пута укупно изграђених станова у ретко насељеним селима у односу на друге регионе, због великог броја ових насеља, средње вредности од 278 односно 266 станова указују на то да благо предњаче и код овог типа насеља Региона Војводине, са 358, и Београдског региона, са 379 станова (табела 4.1). Број станова у Београдском региону креће се од минималних 82 станова у насељу Пркосава (Лазаревац) до максималних 940 станова у Лисовићу (Барајево). У 16 насеља овог региона регистровано је више од 500 станова. У Региону Војводине вредности изграђених станова се крећу у дијапазону од 102 у насељу Кавило (Бачка Топола), знатно ослабљене демографске основе, па до највише 1 520 у насељу Стари Сланкамен (Инђија). У овом региону 22 насеља имају умерену изграђеност (више од 500 станова), док нису евидентирана насеља у којима је број изграђених станова испод 100. У Региону Шумадије и Западне Србије, у 36 демографски угрожених насеља број станова је испод 100, са најнижом вредности од 52 у насељу Браћак (Тутин). С друге стране, 67 насеља Региона овог типа имају умерену изграђеност, од чега у два насеља број станова прелази 1 000 – Горња Трепча (Чачак) и Попадић (Мионица). Регион Јужне и Источне Србије има у просеку најмање изграђених станова у овој категорији насеља, те је, у складу са тим, и највећи број насеља ослабљеног стамбеног фонда – 47. Најнижа вредност, од свега 24 стана, забележена је у насељу Мађаре (Прешево). Већим бројем изграђених станова одликује се 47 насеља овог типа, а три насеља региона бележе вредности изнад 1 000 – Винци (Голубац, Душановац (Неготин) и Радујевац (Неготин).

У типу веома ретко насељених села руралног подручја најмањи број изграђених станова има Београдски регион, у којем се бележе у просеку најниже вредности, свега 85 станова по насељу. Регион Војводине, иако са нешто мањим бројем станова у овој групи насеља, у просеку предњачи са 121 станом по насељу. Значајнијим бројем станова одликују се Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије, у којима је просечна изграђеност по насељу овог типа иста. Једино се у овим регионима срећу вредности изнад 500 изграђених станова у насељу. У Региону Шумадије и Западне Србије таквих је три насеља, са развијеном туристичком функцијом која је условила интензивнију градњу – Богутовац (Краљево), Дивчибаре (Ваљево), и Копаоник (Рашка), док су у Региону Јужне и Источне Србије регистрована четири таква насеља – Голубиње (Мајданпек), Клисуре (Сурдулица), Пролом (Куршумлија), и Власина Рид (Сурдулица). С обзиром на то да у овим регионима већина насеља овог типа има испод 100 станова, наглашен је дисбаланс у изградњи. У Региону Шумадије и Западне Србије 13 насеља има испод 10 станова, а у Региону Јужне и Источне Србије је регистровано 12 насеља. Генерално, ниво развијености, демографска база и морфологија насеља детерминисали су интензитет градње у регионалним и локалним оквирима.

Становање је једна од доминантних функција у простору, чији је обим верно илустрован просечним вредностима по типу насеља и по регионима. Нижи ниво изграђености свакако карактерише рурална насеља, са изузецима у општинским центрима, великим селима и насељима са доминантном туристичком функцијом, док се богатим стамбеним фондом одликују урбана насеља, примарно велики градови и градови средње величине, као и приградска насеља у зони највећих центара. У просторном смислу издвајају се Београдски регион, по интензитету градње, и Регион Војводине, по обиму стамбеног фонда у свим типовима насеља, док Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије прилично заостају у овом погледу.

4.1.2. Искоришћеност стамбеног фонда

Стамбени фонд у Републици Србији није у довољној мери искоришћен. Ниво искоришћености стамбеног фонда детерминисан је демографским приликама у највећој мери, те може послужити за праћење појединих трендова – депопулације и популационе експанзије, као и ширења насеља. Да би се сагледала искоришћеност стамбеног фонда, анализирани су станovi намењени искључиво стамбеној функцији. У ту сврху коришћени су подаци о настањеним и повремено коришћеним становима ради одмора, рекреације и током сезонских пољопривредних радова, и о ненастањеним становима, привремено ненастањеним услед пресељења, реконструкције и адаптације, или коришћења због привременог боравка, као и трајно напуштеним који се дуже време не користе (РЗС, 2023а).

У Републици Србији је регистровано 2 625 711 настањених станова, што је 72,7% укупног броја станова. Још 288 883 станова се повремено користе, односно око 8%, док је привремено и трајно ненасељених станова 633 842, што је око 17,5% станова (табела 4.2). Намена стамбених јединица се разликује по типовима подручја и насеља. Најбоља искоришћеност стамбеног фонда уочава се код великих градова, где је 82,9% изграђених станова насељено. То потврђује чињеницу да висока концентрација становништва у великим градовима указује на недостатак стамбеног простора, те су постојећи капацитети максимално искоришћени. Највиши удео настањених у укупном броју насеља има Ужице, са 86,6%, што је последица и морфологије терена и самог насеља усидреног у котлини Бетиње. Уочава се нешто нижи проценат искоришћености стамбеног фонда у централним градским општинама града Београда (Савски венац, Стари град и Врачар) и Ниша (Медијана). У овим деловима града дошло је до пренамене стамбених јединица. У централним градским општинама регистрован је висок проценат (око 20%) привремено коришћених станова, намењених привременом коришћењу као што је боравак особа на школовању и раду и сл., као и нешто већи број станова који су намењени за обављање делатности.

Табела 4.2. Станови према намени у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Настањени станови		Привремено ненастањени станови		Напуштени станови		Станови који се повремено користе	
	број	%	број	%	број	%	број	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2625711	72,67	510258	14,12	123584	3,42	288883	7,99
Велики градови	1079393	82,09	182434	13,88	12158	0,92	11656	0,89
Градови и предграђа	702082	77,18	123815	13,61	17697	1,95	44455	4,89
Градови средње величине	200091	79,90	37410	14,94	5152	2,06	4638	1,85
Мали градови	319653	74,09	61997	14,37	8423	1,95	24602	5,70
Приградска насеља	182338	80,05	24408	10,72	4122	1,81	15215	6,68
Рурална подручја	844236	60,78	204009	14,69	93729	6,75	232772	16,76
Варошице и велика села	456044	69,88	89214	13,67	28137	4,31	71866	11,01
Ретко насељена села	319129	59,03	79800	14,76	37030	6,85	99818	18,46
Веома ретко насељена села	69063	35,28	34995	17,88	28562	14,59	61088	31,21

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

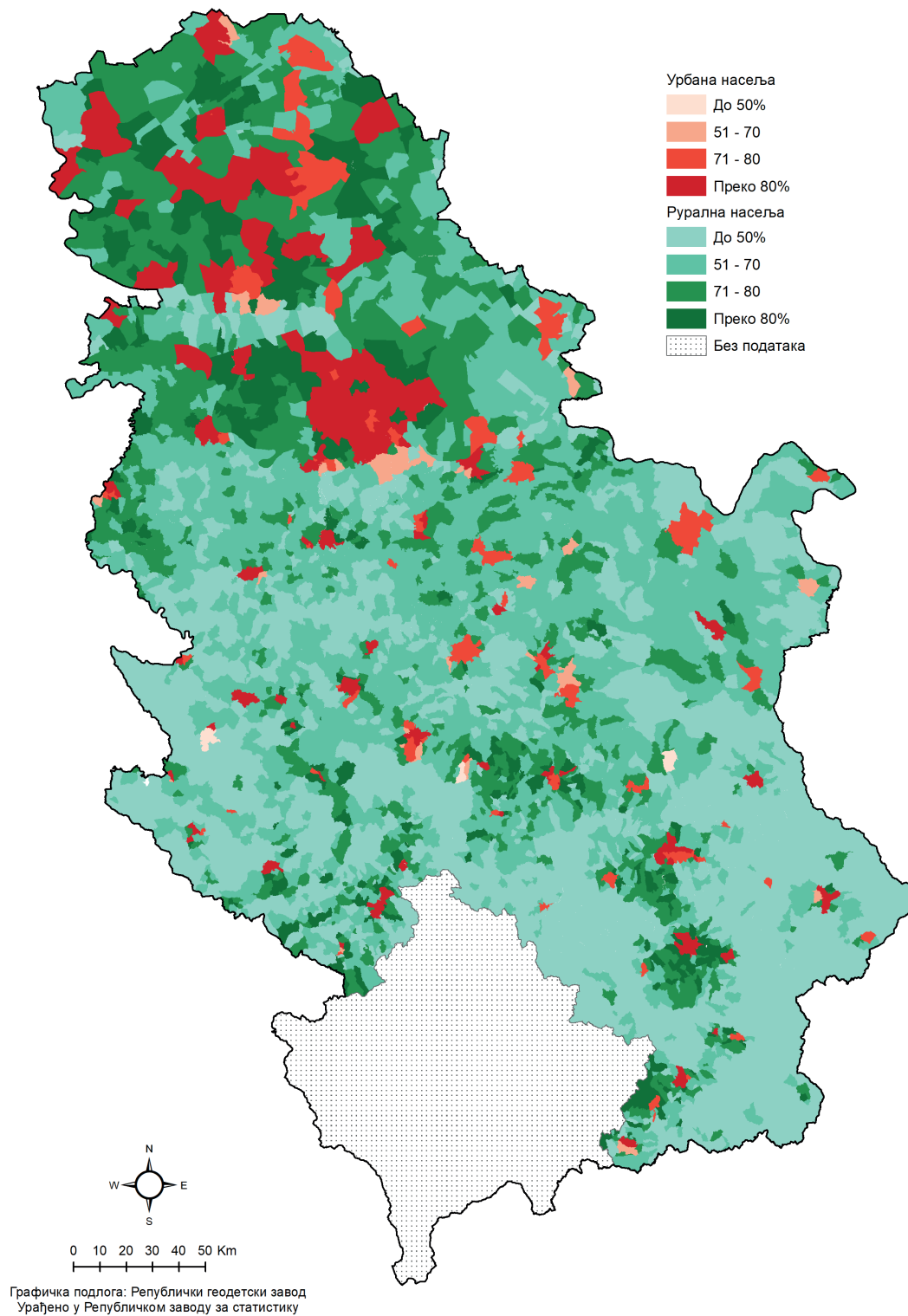
Градови и предграђа у просеку бележе 77,2% настањених станова у укупним, са наглашеном разликом међу типовима насеља ове категорије (табела 4.2). Највиши ниво искоришћености стамбеног фонда имају, очекивано, градови средње величине, са 79,9%, и приградска насеља, са 80,1%, док је најмањи у малим градовима, са 74,1%. У градовима средње величине висока је концентрација становништва те је и потреба за обезбеђењем стамбеног простора изражена. С тим у вези, овај тип насеља има

очекивано висок удео настањених станова. Највише вредности регистроване су у Бачкој Паланци, са 87,7%. У осам градова овог типа има мање од 80% искоришћености стамбеног фонда, а најмање у Пожаревцу, са 72,6%, који се карактерише високим уделом станова који се привремено користе због становништва у дијаспори. Приградска насеља се истичу високим степеном искоришћености стамбеног фонда, приближно нивоу великих градова. То потврђује висок притисак на приградски појас посебно великих градова и доминантну стамбену функцију ових насеља, подржану стамбеном и просторном политиком и плановима урбаног развоја. У 76 (око 60%) приградских насеља удео настањених станова прелази 80%, просторно концентрисаних у приградској зони Београда, Ниша и већих регионалних центара (Јагодина, Крушевац, Нови Пазар, Лесковац, Краљево и сл.) (карта 4.1). Од тога у шест насеља бележи се изузетно висок удео настањених станова, преко 90%, највише у насељу Иванча у Новом Пазару (92,4%). У свега шест приградских насеља ниво искоришћености стамбеног фонда је испод 60%, концентрисаних махом у близини Београда, код којих је присутно интензивно повремено коришћење станова ради одмора и рекреације. У малим градовима регистрован је највећи број настањених станова у поређењу са другим типовима насеља у категорији градова и предграђа, али је удео настањених станова умањен у односу на остале типове насеља ове урбане категорије, узрокован евидентним популационим слабљењем ових градова и повећаним учешћем других видова коришћења станова (табела 4.2). Мали градови високог нивоа искоришћености стамбеног фонда (преко 80%) представљени су групом од 36 насеља, већински општинских центара. Три мала града бележе преко 90% искоришћености стамбеног фонда – Рашка, Руменка и Каћ. С друге стране, јако низак удео настањених станова уочен је у три туристичка центра (карта 4.2) – Златибор (са свега 10,6%), Врњачка Бања (са 37,2%) и Сокобања (са 40,1%). Услед доминантне туристичке функције у овим центрима, намена стамбених јединица оријентисана је ка повременом коришћењу примарно, али и привременом настањивању.

У руралним подручјима Републике Србије регистрован је значајан број настањених станова – 844 236, али је искоришћеност стамбеног фонда на прилично ниском нивоу, 60,8%. Ниво искоришћености је градиран међу типовима руралних насеља у складу са њиховом популационом величином и густином насељености која је условила намену станова на руралном подручју. Највећи број настањених станова забележен је у варошицама и великим селима, где је уједно и највећа искоришћеност стамбеног фонда, 69,9%. У 122 насеља овог типа идентификован је висок удео настањених станова (преко 80%). Ова насеља дисперзно су распоређена у простору, нешто значајније концентрације у близини Београда и већих регионалних центара (Лесковац, Крушевац, Лозница, Нови Сад и Бујановац) (карта 4.1). У 10 насеља ове групе искоришћеност је преко 90%, од чега са 95% у насељима Брезница и Летовица (Бујановац) и Мали Зворник. У 31 насељу слаба је искоришћеност стамбеног фонда услед доминантног повременог коришћења станова (у близини Београда, Инђија) или услед слабљења демографске базе насеља и напуштања станова.

Значајан број настањених станова карактерише и групу ретко насељених села, приближно исто као и мале градове, са 319 129, али је ниво искоришћености стамбеног фонда прилично низак, 59% настањених у укупним становима. Ова насеља одликују се слабијом концентрацијом становништва и негативним демографским трендовима који воде ка постепеном напуштању станова и насеља. Око 7,6% насеља овог типа (146) има висок ниво искоришћености стамбеног фонда, иако слабије изграђености. Просторно су у највећој мери концентрисани у близини Лесковца, Бујановца, Трстеника, Сјенице, Тутина и Новог Пазара и мањих војвођанских градова (карта 4.1). Потпуну искоришћеност бележи насеље Пркосава (Лазаревац), и изузетно високу насеља Доње Крајинце (Лесковац), Мали Трновац (Бујановац), и Пољаци (Крушевац), у којима је број станова генерално низак. Око 20% насеља овог типа (372), широко распрострањених (карта 4.1), имају ниску искоришћеност. Од тога 10 насеља има изузетно низак удео настањених станова у укупним (испод 20%), у којима већински доминира повремено коришћење станова, осим у насељима Свође (Власотинце) и Криви Вир (Бољевац), где је дошло до интензивног напуштања станова и демографског пражњења насеља.

Карта 4.1. Удео настањених станова у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Веома ретко насељена села карактеришу се неповољним вредностима у погледу намене и коришћења станова. Регистрована су укупно 69 063 насељена стана у овом типу насеља руралног подручја, што је, у просеку, свега 35,3% укупног броја насеља у њима. У 47 насеља је забележен висок степен искоришћености стамбеног фонда. Реч је о популационо уситњеним насељима са јако малим бројем изграђених станова уопште, те овај податак и није тако репрезентативан за ову категорију. Само три насеља имају преко 200 настањених станова. У њима се бележи умерен ниво искоришћености стамбеног фонда. У овом типу регистровано јечак 365 насеља са мање од 10 насељених станова. Реч је о депопулацијским насељима која су на ивици опстанка.

Регионално посматрано, број насељених станова је прилично равномерно распоређен. Благо предњачи Београдски регион, са 696 091 станом, а одмах за њим следи Регион Војводине, са 692 941 и Регион Шумадије и Западне Србије, са 690 496 станова, док се по најнижим вредностима издваја Регион Јужне и Источне Србије, са 546 183 настањена стана. Ипак, очигледна је разлика међу регионима у погледу искоришћености стамбеног фонда. Највиши ниво искоришћености има Београдски регион, са 80,1% настањених станова, што је очекивано с обзиром на привлачну моћ Београда и високу концентрацију становништва у овом региону. Регион Војводине у просеку има висок удео настањених станова, са 77,5%, док Регион Шумадије и Западне Србије, са 68,1%, и, нарочито, Регион Шумадије и Западне Србије, са 65,3%, прилично заостају за њима.

Табела 4.3. Станови према намени (%) у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Настањени станови	Привремено ненастањени станови	Напуштени станови	Станови који се повремено користе
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	72,67	14,12	3,42	7,99
Велики градови	82,09	13,88	0,92	0,89
Градови и предграђа	77,18	13,61	1,95	4,89
Рурална подручја	60,78	14,69	6,75	16,76
Београдски регион	80,13	12,51	1,15	4,02
Велики градови	82,93	13,37	0,61	0,39
Градови и предграђа	80,29	11,05	1,37	6,37
Рурална подручја	60,24	9,05	4,61	25,34
Регион Војводине	77,49	13,28	2,66	5,25
Велики градови	81,16	14,52	0,77	1,47
Градови и предграђа	81,20	11,86	2,10	3,71
Рурална подручја	71,39	13,57	4,60	9,54
Регион Шумадије и Западне Србије	65,29	17,14	5,93	10,20
Велики градови	82,32	13,43	1,46	1,33
Градови и предграђа	75,60	14,76	1,72	3,54
Рурална подручја	54,24	13,45	6,20	17,13
Регион Јужне и Источне Србије	68,11	13,74	3,97	12,00
Велики градови	80,11	15,41	1,53	1,14
Градови и предграђа	71,63	16,45	2,36	6,70
Рурална подручја	59,54	18,17	9,48	19,64
Регион Косово и Метохија		...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

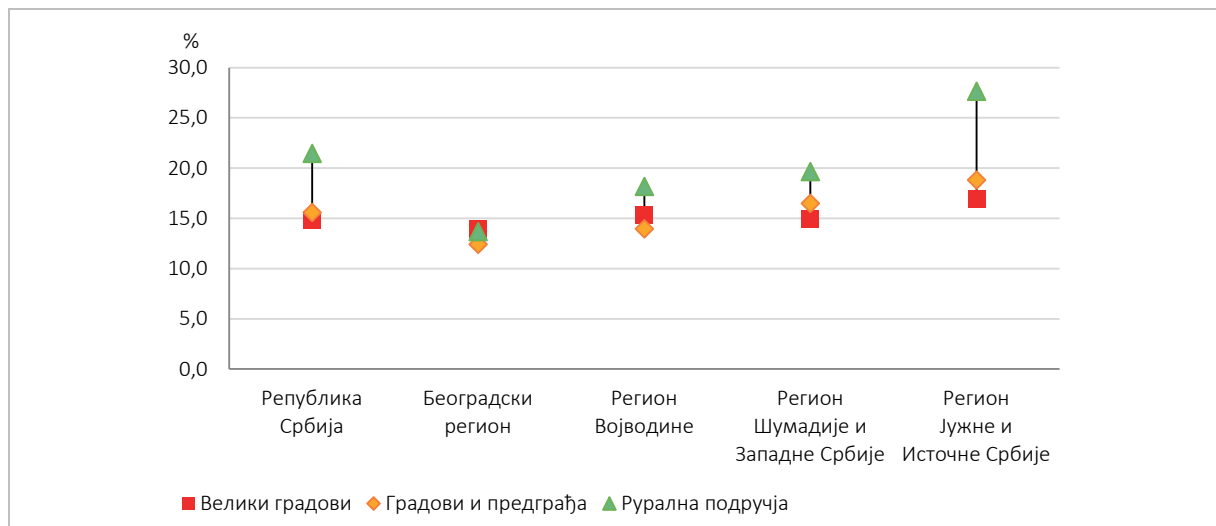
Највећи број настањених станова у великим градовима има Београдски регион, са 518 968 станова, приближно колико и сви други велики градови заједно. Искоришћеност стамбеног фонда у великим градовима свих региона на високом је нивоу и приближних вредности. Незнатно се издвајају Београд, са 82,9%, и велики градови Региона Шумадије и Западне Србије, са 82,3%, у којем предњачи Ужице, са 86,6%. У овим регионима се станови у најмањој мери користе за привремено становање. Незнатно ниже вредности удела настањених станова имају Регион Војводине и Регион Јужне и Источне Србије, од 81,2%, односно 80,1% настањених станова. У Региону Војводине се по броју настањених станова издваја Нови Сад, у којем је забележена најнижа вредност искоришћености стамбеног фонда, са 79,9%, услед виших вредности за привремено коришћење станова и станова у којима се обавља делатност. Највишу искоришћеност у Региону Јужне и Источне Србије има Врање, са 84,6%. Град Ниш има најслабију искоришћеност стамбених јединица, не само у оквиру Региона Јужне и Источне Србије већ и међу свим великим градовима Републике Србије. Разлог томе је што се у овом граду бележе највише вредности привремено ненастањених станова за које се претпоставља да су намењени издавању.

У категорији градова и предграђа највећи број настањених станова регистрован је у Региону Војводине, као и према њиховом уделу у укупном броју насеља – 81,2%. У обиму настањених станова највише заостаје Београдски регион, који се, с друге стране, одликује високом искоришћености стамбеног фонда – 80,3%. Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије имају приближан број настањених станова, као и ниво искоришћености од 71,6%, односно 75,6%. Висок ниво искоришћености стамбеног фонда регистрован је у 122 насеља ове категорије, од чега највише у Региону Шумадије и Западне Србије – 44. У овом региону велике су осцилације у погледу удела настањених станова, јер се у Региону Шумадије и Западне Србије налази насеље са највишим нивоом искоришћености – Иванча у Новом Пазару, са 92,4%, као и најниже искоришћености – Златибор, са 10,6%.

Рурална подручја имају различите регионалне карактеристике, у зависности од обухвата. Највећи број настањених станова регистрован је у Региону Шумадије и Западне Србије – 310 917 станова, а најмање у Региону Београда – 54 001. Ниво изграђености и концентрације становништва резултирали су највишим нивоом искоришћености стамбеног фонда руралног подручја у Региону Војводине (71,4% станова). Највећи број насеља са високим учешћем настањених станова (преко 80%) идентификован је у Региону Шумадије и Западне Србије. Ако се изузму насеља са малим бројем изграђених станова и становника у којима је изузетно висок ниво искоришћености стамбеног фонда, издвајају се насеља Мали Зворник у Региону Шумадије и Западне Србије, и Качарево у Региону Војводине. С друге стране, регистровано је 166 насеља са мање од 10% настањених станова, од којих је највише у Региону Јужне и Источне Србије (145). Међу њима је свега 26 насеља са више од 10 настањених станова, што указује на демографску угроженост ових простора.

За сагледавање процеса демографског пражњења насеља индиректно може послужити и број ненастањених станова у насељима, напуштених и привремено ненастањених збирно. У појединим истраживањима се укрштањем са просечном величином домаћинства обично на основу напуштених станова износила пројекција о укупном броју „изгубљеног“ становништва (Јефтић, Гулан, 2008) и о обиму депопулације (Panić et al., 2022). С тим у вези, овај тип (не)коришћења станова указује на демографске трендове у насељима.

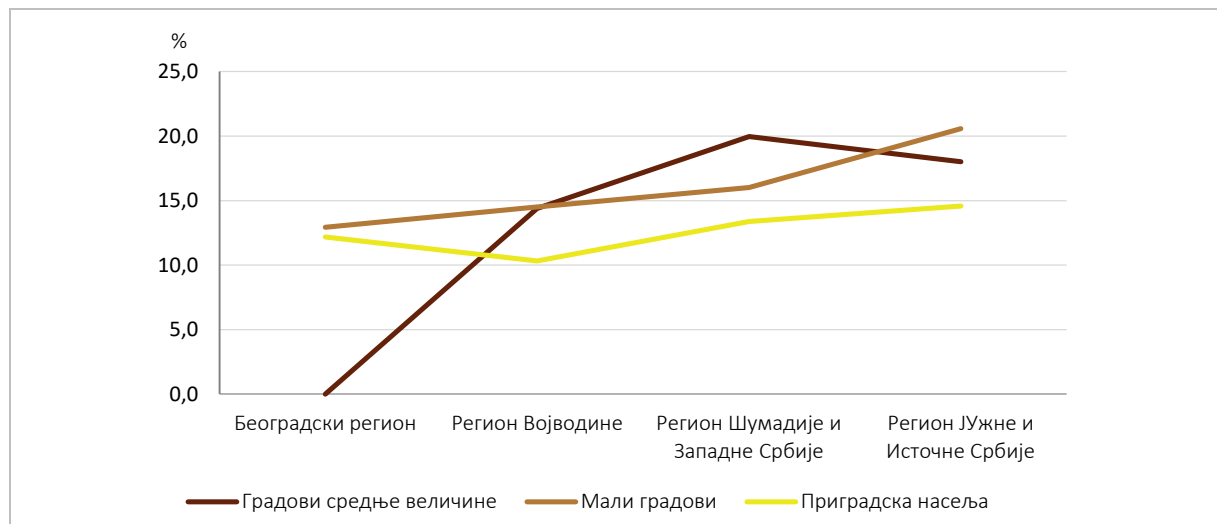
Графикон 4.2. Ненастањени станови у Републици Србији, по регионима према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

У Републици Србији је регистровано 630 850 ненастањених станова, што је 17,5% укупног броја станова. Однос ненастањених станова у насељима различитог типа индикује доминантно пражњење руралних простора (табела 4.3). Несклад између великих градова и руралних подручја у Републици Србији је на нивоу од 7%, а посебно је наглашен у Региону Јужне и Источне Србије, где је разлика између ненастањених станова у руралним подручјима у односу на велике градове на нивоу од 10,7% станова (графикон 4.2). У категорији урбаних насеља, у Региону Војводине и Београдском региону удео ненастањених станова у градовима и предграђима мањи је него у великим градовима, док је у Региону Јужне и Источне Србије приближан однос у овим типовима насеља. Највећи број овог типа (не)коришћења станова бележи се у Региону Јужне и Источне Србије – 192 546 станова, односно 23,02%, док је у Београдском региону најмање ненастањених станова – 118 835, односно 13,67%.

У категорији великих градова, највећи број ненастањених станова има Београдски регион – 87 441, али је с обзиром на укупан број станова у овом региону забележен најмањи удео овог типа станова (13,9%). Међу градским општинама Београда изражена је варијабилност овог показатеља. Највећи удео имају централне градске општине Савски венац и Врачар (преко 20%), са високим уделом привремено ненастањених станова, док је најнижи удео у Општини Нови Београд (9,4%), која је примарно имала наглашену стамбену функцију. Најмањи број ненастањених станова у великим градовима има Регион Јужне и Источне Србије – 28 863, али је у овом региону највиши удео овог типа станова (16,9%). Разлог томе је такође велики удео станова намењен издавању, посебно у граду Нишу и централној Градској општини Медијана (20,4%). У овим деловима града стамбена функција постепено слаби, што се рефлектује кроз повећање броја ненастањених станова. Регион Војводине и Регион Шумадије и Западне Србије имају ненастањених станова у великим градовима на приближном нивоу (15,3% односно 14,9%). По нешто већем учешћу издвајају се највећи центри ових региона (Нови Сад, Крагујевац и Крушевац).

Графикон 4.3. Ненастањени станови у градовима и предграђима Републике Србије, по регионима према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

У категорији градова и предграђа, највећи број ненастањених станова бележи Регион Јужне и Источне Србије – 42 571, што је 18,8% укупног броја станова региона. Овај податак указује на тренд напуштања, односно демографског слабљења чак и у овим, урбаним типовима насеља Региона Јужне и Источне Србије, што је у складу са до сада препознатим тенденцијама и епитетом демографски најугроженијег региона Републике Србије. Највише вредности привремено ненастањених и напуштених станова међу регионима регистроване су у Региону Јужне и Источне Србије, и то у Прешеву око 36%, где је највиша забележена вредност привремено ненастањених станова у овој категорији насеља Републике Србије, као и насеље Ђиљан (Пирот), са 30,7%, где је највиша вредност напуштених станова међу насељима градова и предграђа Републике Србије (11,8%). Градови средње величине овог региона нешто су боље позиционирани међу регионима (графикон 4.3), али је у Региону Јужне и Источне Србије идентификована највиша вредност ненастањених станова у овом типу насеља Републике Србије – Пожаревац, са 23,4%. Најугроженији тип насеља у овом погледу у Региону Јужне и Источне Србије јесу мали градови, код којих је 20,6% ненастањених станова, где се у пет малих градова (Прешево, Бујановац, Неготин, Петровац на Млави и Мајданпек) бележи више од четвртине броја станова ненастањеним, док се по вишем броју напуштених станова издвајају Мајданпек, Куршумлија, Сврљиг и Велика Плана. Приградска насеља имају највиши проценат ненастањених станова међу регионима (14,6%), од којих се посебно издвајају насеља Ђиљан, Брзи Брод и Алексиначки Рудник, где се бележи више од 20% ненастањених станова.

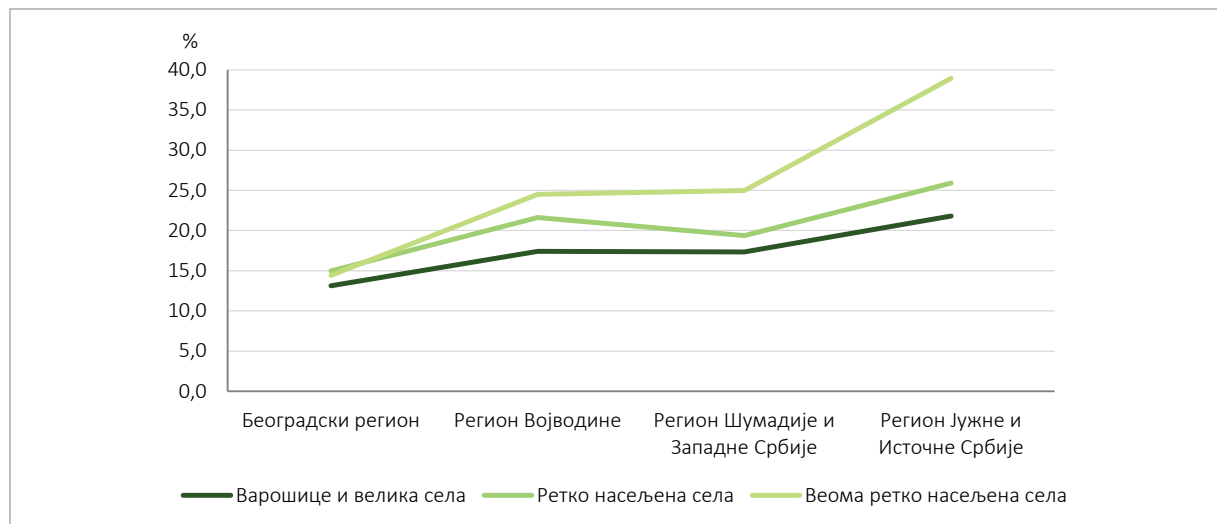
У Региону Шумадије и Западне Србије регистрован је нешто виши проценат ненастањених станова (16,5%), веома варијабилно дистрибуираних по типовима насеља ове категорије. Најинтензивнију појаву напуштања у овом региону срећемо код градова средње величине – око 20%. У готово свим градовима средње величине значајну категорију чине привремено ненастањени станови. Једино се Горњи Милановац издваја по нижем уделу у односу на друге градове овог типа Региона Шумадије и Западне Србије, а преко 20% имају Лозница и Јагодина, у којима је интензивирана градња у протеклом периоду. Очигледно је да ти станови остају ненасељени и да имају неку другу намену. Мали градови овог региона у просеку имају 16% ненастањених станова у укупном стамбеном фонду, међу којима се издваја седам насеља са израженом појавом (преко 20%). Нека од тих насеља имају наглашену туристичку функцију (Врњачка Бања, Бања Ковиљача, Свилајнац и др.) те је код њих присутно привремено ненастањивање постојећег стамбеног фонда. У приградским насељима овог региона појава бележе се највише вредности ненастањених станова у овој групи насеља, али по различитом

основу. Издваја се насеље Читлук (Прибој), са 31% ненастањених станова и великим уделом привремено ненастањених, док се у појединим насељима са високим уделом овог типа (не)коришћења станова уочава интензивна појава напуштања (Јарчујак – Краљево, Белошевац – Ваљево).

У Региону Војводине и Београдском региону овај вид (не)коришћења станова је умерено до ниско изражен. Код насеља која бележе нешто више вредности разлог за (не)коришћење је привременог типа, јер је појава напуштања станова готово занемарљива, што је очекивано, с обзиром на то да је реч о регионима са насељима највеће популационе величине. Међу градовима средње величине издваја се по нешто вишим вредностима Вршац, код малих градова Ада, Мол и Бела Црква присутно је значајније некоришћење станова, док се међу приградским насељима Београдског региона могу идентификовати поједина насеља са вишим процентом ненастањених станова (Рвати, Калуђерица).

Рурална подручја Републике Србије одликују се високим вредностима ненастањених станова – са 287 738 станова, односно 21,4% стамбеног фонда. У том смислу посебно су погођени Регион Јужне и Источне Србије, са највећим бројем ненастањених станова и уделом од чак 27,65%, и Регион Шумадије и Западне Србије, са 19,6%, што је очекивано, јер је рурални простор ових региона изложен негативним демографским кретањима рефлектованим кроз интензитет појаве напуштања станова. У 26 насеља ових региона бележи се преко 90% ненастањених станова, где се практично могу третирати једнако као напуштени станови који су привремено или трајно ненастањени. Овај податак може послужити за исказивање обима депопулације на руралном простору, јер јасно илуструје постепени прелазак са привременог ка трајном пражњењу појединих насеља руралних подручја. У Београдском региону и Региону Војводине слабије је изражена ова појава (табела 4.3), али се у појединим насељима Региона Војводине региструју насеља са више од 50% напуштеног стамбеног фонда, што указује на ширење појаве и на овај регион.

Графикон 4.4. Ненастањени станови руралних подручја Републике Србије по регионима према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

Уочава се пораст ненастањених станова по типу насеља у сваком од региона како се смањује њихова популациона величина и концентрација становништва (графикон 4.4). Највише вредности срећу се у веома ретко насељеним селима, а најниже у варошицама и великим селима. Регион Јужне и Источне Србије одликује се најизраженијим напуштањем стамбеног фонда у свим типовима руралних насеља. У варошицама и великим селима овог региона регистровано је 21,8% ненастањених станова, у Региону

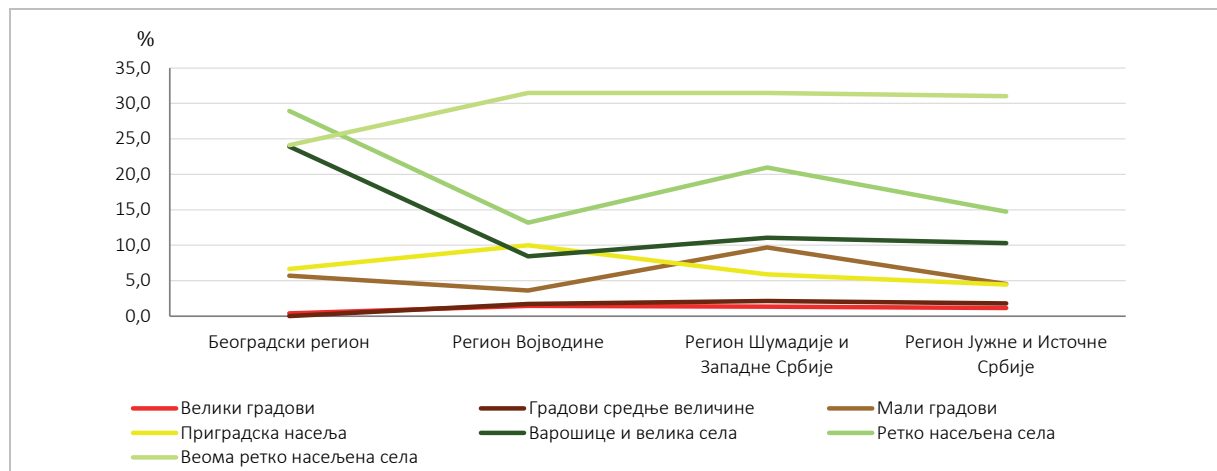
Шумадије и Западне Србије на прилично истом нивоу – око 17,4%, а најмање у Београдском региону, 13,1%. Највише вредности, од око 45%, бележе се у насељима Региона Јужне и Источне Србије – Миратовац (Прешево) и Дубока (Кучево). Регистровано је 224 насеља са више од 20% ненастањених станова, од чега 91 у Региону Јужне и Источне Србије. Чињеница да у Региону Војводине има више насеља високог обима напуштања стамбеног фонда (76) него у Региону Шумадије и Западне Србије (52) указује на то да су демографске промене обухватиле и овај део Републике Србије, који се одликовао стабилном демографском базом. У том смислу посебно је погођен Банат.

Обим овог вида (не)коришћења станова у ретко и веома ретко насељеним селима свих региона прелази 20% (графикон 4.4). У 54 насеља ретко насељеног типа напуштено је више од половине стамбеног фонда, а од тога највише у Региону Јужне и Источне Србије (39). Највише вредности бележе се у насељима Лалинац (Сврљиг), са 72,3%, Чунгула (Блаце), са 68,3%, и Мокрање (Неготин), са 67,7% станова. Слабо изражена појава напуштања станова (до 5%) карактерише 118 насеља, од чега се најниже вредности бележе у Региону Шумадије и Западне Србије. С друге стране, веома ретко насељена села генерално се одликују израженим трендом напуштања, услед ослабљене демографске базе насеља и израженог тренда емиграција. У 462 насеља овог типа половина стамбеног фонда је напуштена, од чега 352 у Региону Јужне и Источне Србије. У 23 насеља овог региона веома је интензивно напуштање станова. У осам насеља овог типа практично сав постојећи стамбени фонд је ненасељен. С друге стране, у 113 насеља овог типа, дисперзно распрострањених, готово да није изражен тренд напуштања станова.

Број станова који се повремено користе за одмор, рекреацију и у време сезонских пољопривредних радова износи 288 883, односно 8% укупно изграђених станова. Овај вид намене станова најзаступљенији је у Региону Шумадије и Западне Србије, где је забележено 121 693 повремено коришћена стана, односно 12% станова овог региона, док је у насељима других региона ова појава знатно мање заступљена (табела 4.3). Највиша заступљеност повремено коришћених станова у стамбеном фонду бележи се код насеља на граници демографског одумирања са по свега неколико становника. Највећи број станова овог типа регистрован је код водећих националних туристичких центара Златибора, 4 659, и Врњачке Бање, 3 779 станова. У још 17 насеља ова појава је нешто значајнијег обима, док у 364 насеља уопште није забележена.

Уочавају се велике разлике међу типовима насеља у погледу повременог коришћења станова. Ова намена станова у структури стамбеног фонда најзаступљенија је у насељима руралног типа, посебно веома ретко и ретко насељених села, док је у великим градовима и градовима средње величине на ниском нивоу (графикон 4.5). У апсолутном броју предњаче ретко насељена села, са 99 818 повремено коришћених станова, и варошице и велика села, са 71 866 станова, док по структури стамбеног фонда доминирају веома ретко (са 31,2%) и ретко насељена села (са 18,5% станова) (табела 4.2). Међу великим градовима и градовима средње величине издвајају се насеља Региона Војводине по највишим вредностима (3 851, односно 1 784), са максимумом забележеним у Новом Саду (1 220), где ову категорију станова према намени чине станови намењени издавању. Код малих градова овај вид коришћења станова је далеко присутнији. У том смислу издвајају се мали градови Региона Шумадије и Западне Србије (графикон 4.5) са највећим вредностима овог показатеља (11 066 станова), где су управо и лоцирана два туристичка центра са најизраженијом појавом. Приградска насеља Београдског региона издвајају се према највишем броју станова овог типа (6 953), али у структури највећи удео је забележен код насеља Региона Војводине (10%). Највиши број повремено коришћених станова регистрован је у насељима која имају развијену туристичку функцију или чији су делови позната викенд насеља (Сремска Каменица, Рипањ, Врчин), док се по уделу издвајају насеља у непосредној близини великих градова (Мала Моштаница, Лединци).

Графикон 4.5. Повремено коришћени станови у Републици Србији, по регионима, према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

Одмор и рекреација, као и сезонски радови, везују се за рурални простор, те се по природи насеља руралног типа одликују нешто наглашенијом овом наменом станова. Варошице и велика села Београдског региона издвајају се по броју (15 276 станова) и уделу (24%). Највише вредности у насељима овог типа бележе се у Региону Војводине (Крчедин и Чортановци), а у структури стамбеног фонда насеља Кремна (Ужице) доминирају повремено коришћени станови (69%). У 18 насеља овог типа нису забележени повремено коришћени станови. Регион Шумадије и Западне Србије предњачи у погледу броја повремено коришћених станова у ретко насељеним селима (58 542), док се по највишем учешћу у стамбеном фонду овог типа насеља издвајају села Београдског региона са 28,9% (графикон 4.5). Међу насељима у том погледу издвајају се Стари Сланкамен (Инђија), са 1 274 повремено коришћена стана, и Винци (Голубац), са 1 240, код којих овај вид намене станова прелази 80% у структури стамбеног фонда. Овај вид коришћења станова није регистрован у 101 ретко насељеном селу. Ова појава веома је заступљена у веома ретко насељеним селима. На приближном је нивоу у Региону Шумадије и Западне Србије, Региону Јужне и Источне Србије и Региону Војводине, а нешто слабије у Београдском региону (графикон 4.5). У укупном броју повремено коришћених станова издваја се Регион Јужне и Источне Србије са 32 740 станова. Више од 1 000 повремено коришћених станова у насељима овог типа бележи једино туристички центар Копаоник (1 171), а по значајнијем обиму издвајају се такође туристичка места Дивчибаре (998) и Власина Рид (920). У 242 насеља овог руралног типа, дисперзно распрострањених и варијабилне популационе величине, нема повремено коришћених станова.

Ниво искоришћености стамбеног фонда детерминисан је демографским приликама и популационом величином насеља. Најбоља искоришћеност стамбеног фонда уочава се код великих градова, где су, услед високе концентрације становништва, постојећи капацитети максимално искоришћени. Висока искоришћеност стамбеног фонда приградских насеља последица је притиска на овај насеобински појас у близини великих градова и њихове доминантне стамбене функције. Рурална подручја Републике Србије одликују се вишим вредностима ненастањених станова. У том смислу посебно су погођени Регион Јужне и Источне Србије и Регион Шумадије и Западне Србије, што је очекивано, јер је рурални простор ових региона изложен негативним демографским кретањима рефлектованим кроз интензитет појаве напуштања станова. Повремено коришћење стамбеног фонда нарочито карактерише насеља руралног типа, посебно веома ретко и ретко насељених села. Најчешће се везује за туристичку функцију насеља.

4.1.3. Тип стамбених зграда

Једно од основних обележја становања и све чешћи параметар при диференцијацији руралних и урбаних подручја односи се на тип стамбених зграда у насељу, како би се адекватно описао тип становања и тип насеља у њима. У публикацији је извршена анализа броја стамбених зграда чија је врста, односно тип установљен на основу укупног броја станова у целој згради (РЗС, 2024а). Зграде су разврстане у три основне категорије: 1) зграде са једним станом, које заправо представљају породичне куће; 2) зграде са два стана, које се такође односе на породичне куће са два припојена стана или становима један изнад другог, и 3) зграде са три и више станова, како би се описао колективни вид становања.

Табела 4.5. Стамбене зграде према броју станова у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), 2022.

	Укупно		Зграде са једним станом		Зграде са два стана		Зграде са три и више станова	
	број	%	број	%	број	%	број	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2261051	100,00	1983269	100,00	188502	100,00	89280	100,00
Велики градови	381909	16,89	260087	13,11	65672	34,84	56150	62,89
Градови и предграђа	579910	25,65	484221	24,42	69608	36,93	26081	29,21
Градови средње величине	138704	23,92	117389	24,24	14244	20,46	7071	27,11
Мали градови	277056	47,78	234195	48,37	30815	44,27	12046	46,19
Приградска насеља	164150	28,31	132637	27,39	24549	35,27	6964	26,70
Рурална подручја	1299232	57,46	1238961	62,47	53222	28,23	7049	7,90
Варошице и велика села	596133	45,88	563756	45,50	27392	51,47	4985	70,72
Ретко насељена села	515716	39,69	494897	39,94	19204	36,08	1615	22,91
Веома ретко насељена села	187383	14,42	180308	14,55	6626	12,45	449	9,01

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

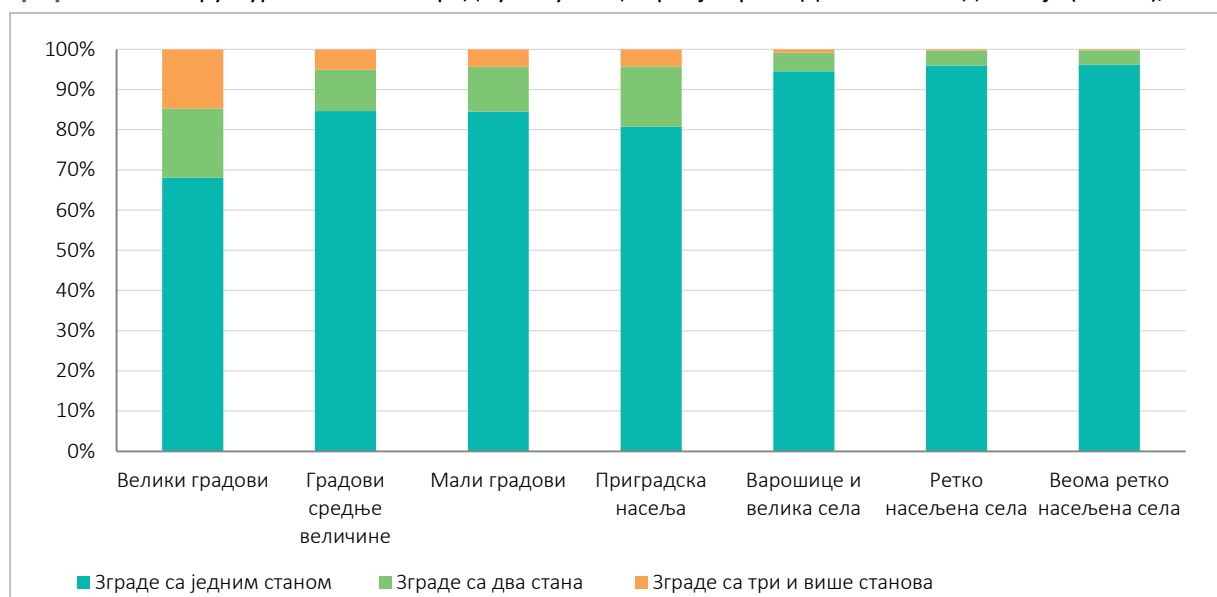
У Републици Србији је пописано 2 261 051 стамбена зграда. У структури стамбених зграда доминирају зграде са једним станом – 1 983 269, што је 87,7% укупног стамбеног фонда (табела 4.5). Највећи број стамбених зграда везује се за рурални простор Републике Србије, с обзиром на његов обухват, и износи 57,5% укупног стамбеног фонда. У структури стамбеног фонда издвајају се по значајнијем уделу у оквиру својих категорија мали градови са 47,8% у градовима и предграђу и варошице и велика села са 45,9% стамбеног фонда руралних подручја. Зграде са једним станом већински су лоциране на руралном подручју – 62,5%, што индикује да је индивидуални тип становања доминантан у овим насељима. Породичне куће са два стана обухватају 8,3% стамбених зграда, које карактеришу, у највећој мери, насеља из категорије градова и предграђа, и то у типу малих градова. Зграде са три и више станова одликују доминантно урбане средине, што их и разликује од насеља руралног типа, где је регистровано само 7,9% зграда овог типа. Око 63% зграда са више станова регистровано је у великим градовима, те указује на чињеницу да у њима преовладава колективни вид становања.

Индивидуални вид становања карактеристика је руралног типа насеља. Регистровано је 99,5% породичних кућа са једним или два стана у стамбеним зградама руралних подручја (графикон 4.6). С друге стране, удео у укупном броју породичних кућа са једним станом у Републици Србији, за овај тип насеља износи 62,5%, од чега је пописано 45,5% у варошицама и великим селима, а 39,9% у ретко насељеним селима. Удео стамбених зграда у веома ретко насељеним селима, иако је доминантно индивидуалног типа, због ниске концентрације становништва и слабе изграђености, заузима мањи удео у укупном стамбеном фонду овог типа. У структури свих типова руралних насеља удео

индивидуалних стамбених зграда је јако висок, и незнатно се повећава како се ниво руралности повећава (од 94,6% у варошицама и великим селима до 96,2% у веома ретко насељеним селима). Слабија заступљеност породичних кућа среће се у општинским центрима, индустријским насељима и варошицама – Карађорђево (Бачка Паланка), Мокрање (Неготин) и др, док су оне апсолутно заступљене у 34,5% насеља руралног типа (1 545).

Зграде са једним станом чине око четвртине зграда у насељима категорије градови и предграђа. Индивидуално становање у овој категорији насеља најзаступљеније је код малих градова, 48,4% у укупном броју стамбених зграда ове категорије, док је код градова средње величине и приградских насеља на приближном нивоу (табела 4.5). Посматрано по типовима насеља, у структури стамбеног фонда градова средње величине и малих градова идентична је заступљеност, 84,6%, док је у приградским насељима незнатно нижи удео у укупном броју зграда овог типа насеља, 80,8% (графикон 4.6). Креће се у распону од 19% у Алексиначком Руднику, који се као рударско насеље одликује колективним видом становања, па до преко 98% забележених у девет насеља ове категорије (Бело Поље, Мала Моштаница, Лајковац, Ада, Текија и др.).

Графикон 4.6. Структура стамбених зграда у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

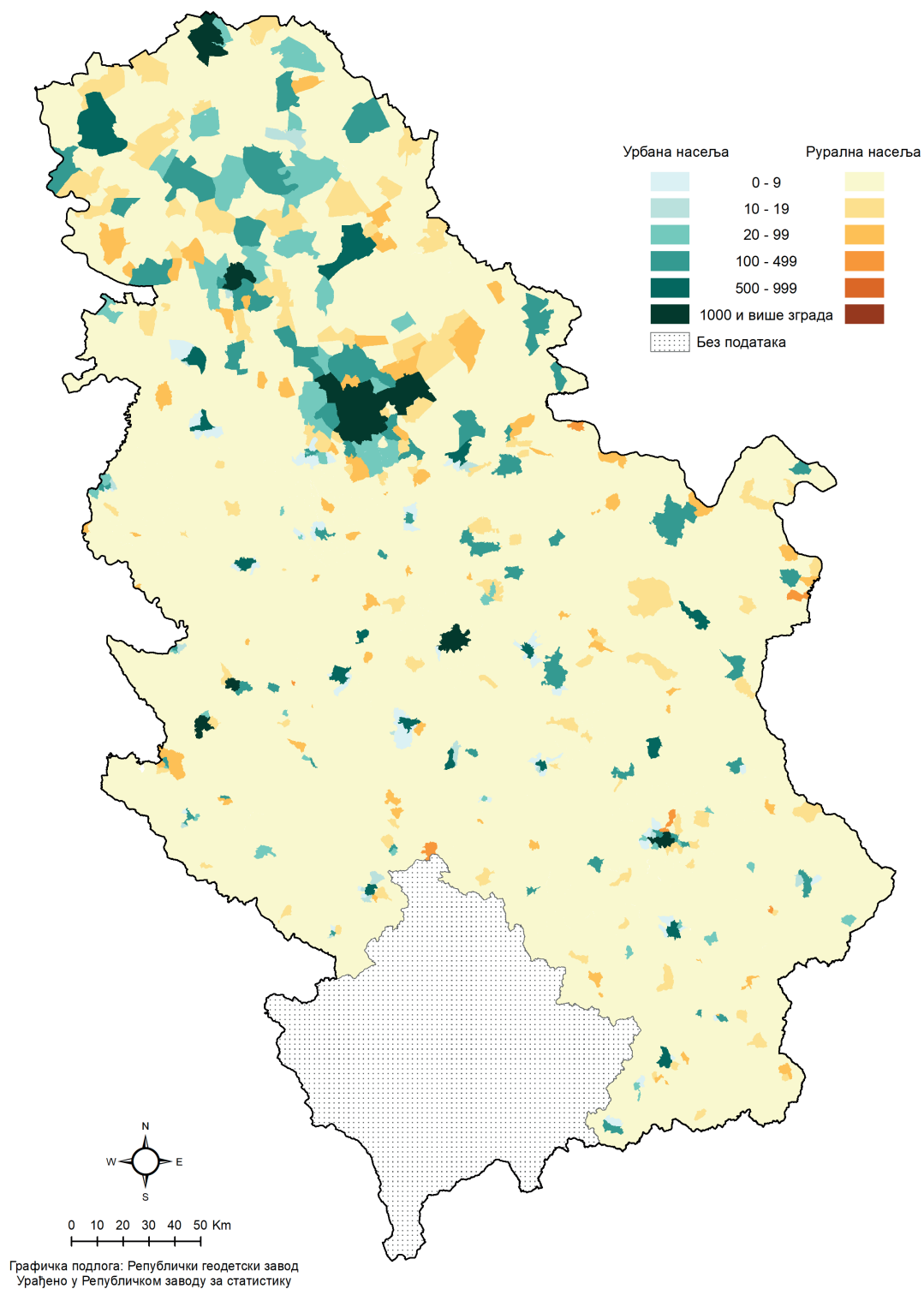

У великим градовима, овај тип становања најмање је заступљен, где са свега 13,1% учествује ова група насеља у фонду индивидуалних стамбених зграда, односно 68,1% зграда у великим градовима има само један стан. Иако је и даље висок проценат у укупном броју зграда овог типа, не може се рећи да је то преовлађујући вид становања. Посебно се региструју ниске вредности у централним градским општинама града Београда – Стари град са 14,8% и Врачар са 28%, као и у граду Нишу – Пантелеј са 35,6%, док се и Ужице карактерише нижим уделом, 44,9%, услед недостатка простора за ширење града, где се физиономија града мењала у корист вишеспратница. Велики градови равничарских крајева имају највиши удео зграда за индивидуално становање, јер нису лимитирани за ширење конфигурацијом терена – Суботица са 90,4%, Зрењанин са 87,3% и Шабац са 87,5%.

Становање у зградама са два стана забележено је у 188 502 зграде, односно 8,3% фонда. У структури овог типа зграда доминирају тзв. гранични типови насеља (табела 4.5). Највећи удео имају градови и предграђа, 36,7%, од чега највише у малим градовима, 4,3%, и приградским насељима, 35,3%. Незнатно мање овог типа породичних кућа чине зграде у великим градовима. На руралним подручјима

пописано је 28,2% зграда овог типа, од чега највише у варошицама и великим селима, 51,5%, и ретко насељеним селима, 36,1% фонда овог типа. Посматрано по типу насеља (графикон 4.6), овај вид становања најприсутнији је у структури стамбених зграда великих градова, са 17,2%, и приградским насељима, са око 15%. У 12 великих градова удео овог типа зграда је преко 20% у укупном фонду зграда. Овај вид становања значајног је обима и у Ужицу, са 37,5%, као и у појединим градским општинама Ниша (Пантелеј и Палилула). Од градова средње величине издвајају се, према броју зграда са два стана, градови Горњи Милановац и Прокупље, док више од четвртине зграда у малим градовима чине оне у општинским центрима Нова Варош, Чајетина, Владичин Хан и Прешево. Овај тип стамбених зграда нарочито је заступљен у приградским насељима, где у укупном фонду зграда учествују са око 15% (графикон 4.6). У више од пола приградских насеља (65) регистровано је изнад 10% породичних кућа са два стана, што је, са једне стране, условљено ширењем урбаног начина живота, заменом старог типа куће модернијим (Којић, 1958), али и снажним досељавањем у приградски појас већих градова, које је условило трансформацију насеља у физиономском смислу. Највише вредности забележене су у насељу Читлук (Прибој), 46%, и нишким насељима Брзи Брод, 54%, и Никола Тесла, 40% у фонду зграда насеља. На руралном подручју овај вид становања је значајан, што је илустровано податком да је у 223 насеља руралног типа регистровано више од 10% зграда са два стана у укупном броју. Овај вид становања је најзаступљенији у фонду зграда варошица и великих села, са 4,6% (графикон 4.4), док се код појединачних насеља руралног типа издваја насеље Медаре (Сјеница) са 80% зграда. С друге стране, у приближно половини насеља на руралном подручју регистрован је миноран број ових зграда (до 1%).

Карта 4.2. Зграде са три и више станова у Републици Србији према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Колективни вид становања, односно становање у зградама са више станова, мерено је бројем зграда са три и више станова. Примарно је карактеристика насеља урбаног типа (карта 4.2). У Републици Србији је пописано 89 280 станова са три и више станова, што је свега око 4% стамбеног фонда. Од тог броја зграда највећи удео заузимају велики градови, са 62,9%. У другој категорији урбаних насеља, градови и предграђа, овај вид становања умерено је распрострањен, са 29,2%, од чега је 46,2% регистровано у малим градовима, а у градовима средње величине и приградским насељима око 27%. У руралним насељима зграде са више станова чине свега 7,9% у том типу зграда у Републици Србији. Од тога, највећа је заступљеност у варошицама и великим селима, 70,7%, као руралном типу насеља највише концентрације становништва и нивоа урбаности, док се у ретко насељеним селима бележи удео од 22,9% у фонду зграда овог типа на руралном подручју (табела 4.5).

Доминантност колективног вида становања у насељима урбаног типа посебно долази до изражаја када се посматра њихов удео у појединим типовима насеља (графикон 4.6). По највишем уделу зграда са више станова у укупном броју стамбених зграда издвајају се велики градови, са 14,7%. Висок удео овог типа зграда забележен је у београдским општинама, посебно централним градским општинама Стари град (79,4%), Врачар (61,6%) и Савски венац (45,8%), као и нишкој Општини Медијана (33,7%) и Новом Саду (25%). Најмање вредности овог вида становања имају градови у долини река и равничарски велики градови, који учествују са мање од 5% у укупном броју зграда овог типа насеља (Суботица, Зрењанин, Врање и Крагујевац).

Померајући се ка нижим нивоима на лествици урбаности, прогресивно опада удео овог типа становања. Код градова средње величине зграде са више станова чине 5,1% стамбених зграда. По највећем броју зграда са више станова издвајају се регионални центри Бор, Лозница, и Јагодина, док војвођанске градове карактеришу јако ниски удели ових станова у укупном броју зграда овог типа насеља (карта 4.2). У малим градовима и приградским насељима колективан вид становања је заступљен са око 4,3% стамбеног фонда. Међу малим градовима овај вид је посебно заступљен у индустријским градовима (Прибој, Мајданпек) и туристичким местима (Златибор, Сокобања), слично као и код приградских насеља (Алексиначки Рудник, Падинска Скела, Калуђерица). С друге стране, у руралним типовима насеља овај тип зграда не прелази 1% у укупном фонду зграда. Нешто значајнијим бројем зграда са више станова одликују се општински центри (Бабушница, Лучани и Деспотовац) и варошице, некадашња градска насеља (Бело Поље и Бањевац). Међу ретко насељеним селима издвајају се насеља јасне функцијске оријентације, са вишим учешћем овог вида становања. То су рударска (Зајача), туристичка насеља (Рибарска, Овчар и Сијаринска Бања), секундарни центри (Кална) и сл. У 76,7% насеља руралног типа нису пописане зграде са три и више станова, што указује на јасну диференцијацију вида становања и врсте стамбених зграда према типу насеља.

Посматрано по регионима, највећи број стамбених зграда пописан је у Региону Шумадије и Западне Србије, а најмање у Београдском региону, што је у складу са њиховим територијалним обухватом. Структура стамбених зграда прилично се разликује међу регионима (табела 4.6). Индивидуални вид становања највише је заступљен у Региону Војводине, са 92,2%, а најмање у Београдском региону, са 72,8%. Највећи број зграда са два стана регистрован је у Региону Јужне и Источне Србије, али је удео овог типа зграда у укупном фонду највиши у Београдском региону. Колективни вид становања доминантно се везује за Београдски регион, у којем се бележи два пута већи број зграда са више станова него у другим регионима (табела 4.6).

Највише зграда за индивидуално становање пописано је у Региону Шумадије и Западне Србије – 679 137, и то на руралном подручју овог региона, где оне чине 95,9% фонда зграда. Ипак, рурална насеља Региона Војводине процентуално имају највише зграда овог типа – око 97%, док у другим регионима њихов број незнатно осцилира. У свим регионима, зграде са једним станом доминантно су обележје ретко и веома ретко насељених села, и заузимају око 98% у Региону Војводине и Београдском

региону, око 97% у Региону Шумадије и Западне Србије и 94% односно 95,3% у Региону Јужне и Источне Србије. Највећи број пописаних зграда овог типа одликује ретко насељена села Региона Шумадије и Западне Србије – 260 411, и Региона Јужне и Источне Србије – 162 517 зграда. Међу варошицама и великим селима бележе се највише вредности породичних кућа за становање, и то у Београдском региону – Барајево (са 4 356) и Региону Војводине – Чуруг (са 2 995). Међу ретко насељеним селима регистрована су три насеља са више од 1 000 породичних кућа са једним станом (Винци – Голубац, Попадић – Мионица и Стари Сланкамен – Инђија), док се код веома ретко насељених села бележи само једно такво насеље – Дивчибаре.

Табела 4.6. Врста стамбених зграда у Републици Србији, по регионима према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Укупно	Зграде са једним станом		Зграде са два стана		Зграде са три и више станова	
		број	%	број	%	број	%
Република Србија	2261051	1983269	87,71	188502	8,34	89280	3,95
Велики градови	381909	260087	68,10	65672	17,20	56150	14,70
Градови и предграђа	579910	484221	83,50	69608	12,00	26081	4,50
Рурална подручја	1299232	1238961	95,36	53222	4,10	7049	0,54
Београдски регион	280948	204533	72,80	38076	13,55	38339	13,65
Велики градови	107105	55457	51,78	20097	18,76	31551	29,46
Градови и предграђа	90894	69879	76,88	14758	16,24	6257	6,88
Рурална подручја	82949	79197	95,48	3221	3,88	531	0,64
Регион Војводине	616852	568604	92,18	31754	5,15	16494	2,67
Велики градови	82684	66303	80,19	7669	9,28	8712	10,54
Градови и предграђа	214019	191907	89,67	15989	7,47	6123	2,86
Рурална подручја	320149	310394	96,95	8096	2,53	1659	0,52
Регион Шумадије и Западне Србије	752509	679137	90,25	55602	7,39	17770	2,36
Велики градови	124641	96017	77,03	20472	16,42	8152	6,54
Градови и предграђа	136255	111549	81,87	17442	12,80	7264	5,33
Рурална подручја	491613	471571	95,92	17688	3,60	2354	0,48
Регион Јужне и Источне Србије	610742	530995	86,94	63070	10,33	16677	2,73
Велики градови	67479	42310	62,70	17434	25,84	7735	11,46
Градови и предграђа	138742	110886	79,92	21419	15,44	6437	4,64
Рурална подручја	404521	377799	93,39	24217	5,99	2505	0,62
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

У категорији градова и предграђа, индивидуални вид становања предњачи код Региона Војводине у структури станова. У овом региону пописано је највише зграда са једним станом у овој категорији насеља, док је у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије на приближном нивоу (табела 4.6). У том погледу посебно се издвајају мали градови Региона Војводине, у којима је регистрован највећи број зграда овог типа – 111 556, више него duplo у односу на Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије. Готово у свим малим градовима број породичних кућа са једним станом прелази 1 000, од чега је преко 5 000 зграда у седам насеља. Највише их је у војвођанским малим градовима – Бечеју (8 152) и Сенти (7 295 зграда). Индивидуални вид становања

слабије је заступљен према укупном броју зграда са једним станом у градовима средње величине. Највећи број регистрован је у Региону Војводине, док су највише вредности забележене у равничарским градовима овог типа – Пожаревцу (11 436) и Сомбору (11082 зграде). У приградским насељима Београдског региона пописан је највећи број зграда овог типа, али је њихов удео у укупном фонду зграда овог типа насеља регистрован у Региону Шумадије и Западне Србије. У трећини насеља овог типа забележено је више од 1 000 зграда са једним станом, од чега највише у Борчи – 6 960 зграда. Међу великим градовима издвајају се, по броју зграда овог типа, градови Региона Шумадије и Западне Србије, са највишим вредностима у Крагујевцу – 27 127.

Породичне куће са два стана карактеришу, у највећој мери, Регион Јужне и Источне Србије, као и Регион Шумадије и Западне Србије (табела 4.6). Према броју пописаних зграда овог типа издвајају се рурална подручја Региона Јужне и Источне Србије, а према уделу предњаче велики градови у свим регионима. Највећи удео овог типа зграда у фонду великих градова бележи се у Региону Јужне и Источне Србије, 25,8%, док се по броју пописаних породичних зграда са два стана издвајају велики градови Београдског региона и Региона Шумадије и Западне Србије са око 20 000. Највећи број зграда овог типа регистрован је у Крагујевцу – 6 110 зграда. У градским општинама Београда уочава се разлика у погледу броја породичних кућа са два стана. По већем броју издвајају се Земун, Звездара и Вождовац, чији периферни делови имају заступљен мешовит тип становања. Сличне тенденције карактеришу и градске општине Ниша. Категорију градова и предграђа карактерише умерено висок број породичних кућа са два стана. Највише их је у Региону Јужне и Источне Србије – 21 419, док се према учешћу у фонду зграда издваја Београдски регион. Међу типовима насеља ове категорије највећи број зграда овог типа регистрован је у приградским насељима Београда – 11 453, и у малим градовима Региона Јужне и Источне Србије – 10 698. Приградска насеља се у највећој мери одликују мешовитим типом становања. У три насеља бележи се преко 1 000 зграда овог вида становања (Борча, Калуђерица и Лештане). Мали градови се одликују значајним уделом породичних кућа са два стана, од којих је преко 1 000 у Неготину и Новој Пазови. Међу градовима средње величине издваја се пет насеља више заступљености овог вида становања, већином у Региону Јужне и Источне Србије. Највећи број пописан је у Горњем Милановцу – 2 133. На руралним подручјима се налази најмањи број породичних кућа са два стана, али њихова заступљеност по регионима прилично варира. Највећи број је у Региону Јужне и Источне Србије и Региону Шумадије и Западне Србије, и то највише у ретко насељеним селима, где је у 25 насеља пописано више од 100 зграда овог типа. С друге стране, у Региону Војводине и Београдском региону међу насељима руралног типа по броју породичних кућа овог типа издвајају се варошице и велика села. У 73 насеља овог типа пописано је више од 100 зграда са два стана, од чега највише у Бабушници (745) и Босилеграду (492). Међу веома ретко насељеним селима регистрована су свега три насеља са значајнијим бројем зграда овог типа.

Колективни вид становања доминантно је обележје великих градова. Најзаступљеније је у Београдском региону, где је пописано приближно исти број зграда са три и више станова као у другим регионима заједно (табела 4.6). Учешће зграда овог типа у великим градовима региона једино је нешто ниже у Региону Шумадије и Западне Србије у односу на друге регионе, где је преко 10%, док је у Београдском региону око 30%. У структури града Београда и Ниша уочава се разлика између градских општина. Изградња у висину, тј. физиономска трансформација, наглашенија је у београдским централним градским општинама са највећим учешћем зграда са више станова у Старом граду (79,4%) и Врачару (61,6%). По укупном броју зграда овог типа у Региону Војводине издваја се Нови Сад, са 5 263 зграде, а најмање су заступљене у великим градовима Региона Јужне и Источне Србије (Лесковац и Врање) (карта 4.2). Колективни вид становања одликује у значајној мери и категорију градова и предграђа. У том смислу посебно се издвајају мали градови, по броју пописаних зграда са више станова, у Региону Шумадије и Западне Србије, са 4 553, и у приградским насељима Београда, са 4 587. Градови средње величине представљају тип насеља код којих је овај вид становања заступљен у значајној мери. Највећи број пописан је у Бору (724) и Јагодини (697) зграда, док се најмање срећу у популационо мањим градовима овог типа (Инђија, Рума и Параћин). У 58% малих градова пописано је

више од 100 зграда намењених за овај вида становања. Највише су заступљени у туристичким центрима (Златибор – 1 034) и београдским насељима (Младеновац и Обреновац), а најмање у војвођанским и малим градовима равничарских регија (Кладово, Петровац на Млави, Ковин и Темерин). Од приградских насеља посебно се издвајају насеља у београдској регији која бележе јако висок број зграда намењених за овај вид становања (Калуђерица – 1 559, Борча – 1 019). У свим регионима најмање је заступљено зграда са више станова на руралном подручју, посебно у веома ретко насељеним селима (карта 4.2). У тим насељима Београдског региона нема зграда овог типа, док их је у Региону Војводине свега 17. Значајнији број среће се у варошицама и великим селима, међу којима се посебно издвајају четири насеља са више од 100 зграда намењених за овај вид становања (Бабушница, Велико Градиште, Лучани и Каменица).

Највећи број стамбених зграда пописан је на руралном простору Републике Србије. У структури стамбених зграда доминирају зграде са једним станом, чинећи 87,7% укупног стамбеног фонда. Зграде са три и више станова доминантно карактеришу урбане средине. Око 63% зграда са више станова регистровано је у великим градовима, што указује на чињеницу да у њима преовладава колективни вид становања. Индивидуални вид становања највише је заступљен у Региону Војводине, са 92,2%, док се колективни вид становања доминантно везује за Београдски регион, који бележи два пута већи број зграда са више станова него други региони. Приградска насеља и мали градови се у највећој мери одликују мешовитим типом становања.

4.1.4. Временски оквир изградње стамбених зграда

Структура зграда према периоду градње изврстан је показатељ који указује на генезу насеља, функцијску оријентацију, односно доминантне друштвене и економске прилике које су детерминисале градњу, као и динамику ширења. Периоди градње одређени су на основу већинске године изградње (РЗС, 2024б). Издвојени интервали градње дефинисани су у складу са међународним препорукама, указујући на сличне тенденције у изградњи стамбених зграда детерминисаних етапама глобалног развоја (Eurostat, 2016). За потребе ове публикације, диференцијација и анализа периода градње стамбених зграда извршени су на основу развојних токова и демографских трендова који су обележили Републику Србију у протеклом периоду.

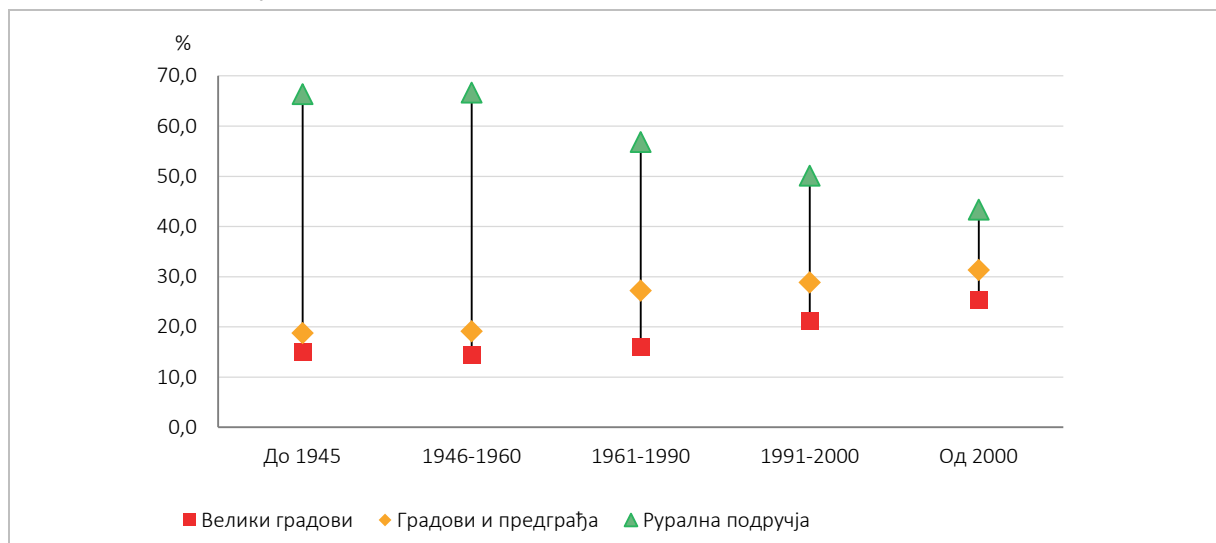
Табела 4.7. Стамбене зграде према периоду градње у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	До 1919	1919– 1945	1946– 1960	1961– 1970	1971– 1980	1981– 1990	1991– 2000	2001– 2010	После 2010
Република Србија	59841	167858	269108	327975	417510	355615	197014	142983	99032
Велики градови	8220	25687	38362	64710	60415	51041	41545	37576	23785
Градови и предграђа	15927	26790	51436	83637	116984	98619	56748	44036	31695
Градови средње величине	4670	7723	14837	24204	26988	22758	11827	8175	5690
Мали градови	10231	16450	27289	40725	55190	45878	24338	18249	14216
Приградска насеља	1026	2617	9310	18708	34806	29983	20583	17612	11789
Рурална подручја	35694	115381	179310	179628	240111	205955	98721	61371	43552
Варошице и велика села	21561	50441	67528	76829	115469	103861	48470	31394	23109
Ретко насељена села	9144	37557	73222	77596	99684	82888	40852	23889	16176
Веома ретко насељена села	4989	27383	38560	25203	24958	19206	9399	6088	4267

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

У Републици Србији је регистровано 2 261 051 стамбена зграда изграђена у посматраним временским интервалима (табела 4.7). Уочава се интензивирање градње у послератном периоду и прогресиван раст броја изграђених стамбених зграда, што се поклапа са трендовима градње у Европи, који су обележени послератном обновом, али и демографским и економским растом (Eurostat, 2016). Највећи број зграда у Републици Србији изграђен је у периоду 1971–1980. године – 417 510, којем су придружени периоди 1961–1970. (са 327 975) и 1981–1990. године (са 355 615 изграђених стамбених зграда) (табела 4.7). Овај збирни период убрзане градње поклапа се са периодом интензивног развоја индустрије и прве фазе урбанизације, која је условила повећање градње, са нешто одложеним временским оквиром у односу на западни део Европе, али са истим обрасцем градње као у земљама Источне и Југоисточне Европе (Eurostat, 2016). У овом тридесетогодишњем периоду изграђено је око половине стамбеног фонда (48,7%) и преовлађујући је период градње стамбених зграда у 3 807 насеља (80,6%). Послератна обнова у Републици Србији 1946–1960. обележена је интензивном градњом (269 108 изграђених стамбених зграда, односно 11,9%). Значајан период за градњу је и последња деценија XX века, која учествује са 8,7%. Посматрано сумарно по интервалима, период савремене градње од 2000. године је интензивнији, 17,1%, у односу на стару градњу од пре Другог светског рата, која учествује са 10% у стамбеном фонду Републике Србије (табела 4.7).

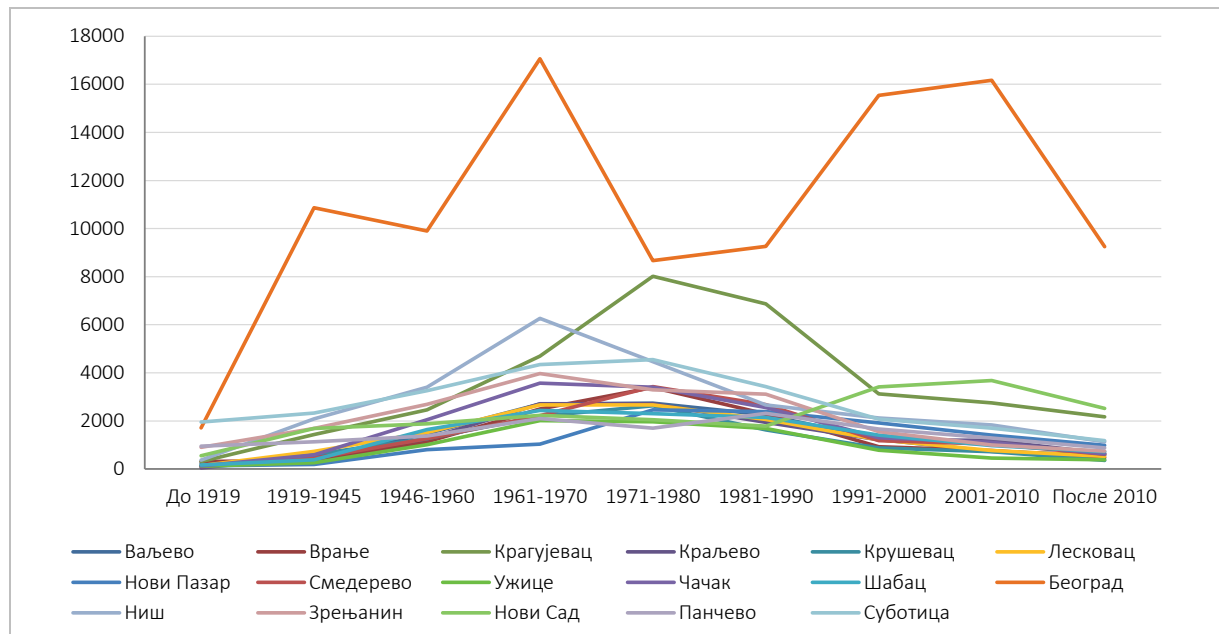
Графикон 4.7. Стамбене зграде према периоду градње и типу насеља у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Према сумарним периодима градње уочава се који су периоди обележили засебне типове насеља. Апсолутно и процентуално доминира период 1961–1990. године у свим типовима насеља, док се у осталим периодима уочавају варијације међу типовима насеља. У предратном периоду градња у великим градовима била је на знатно нижем нивоу у поређењу са друге две насеобинске категорије (табела 4.7). Изградња у великим градовима континуирано је расла, да би достигла максималне вредности 1961–1970. године, када је дошло до наглог прилива становништва и растуће потребе за обезбеђењем стамбеног простора. У укупном стамбеном фонду великих градова тада је изграђено највише стамбених зграда, око 17%. Градња стамбеног фонда се увећала од предратног периода око осам пута до периода најинтензивније градње у Републици Србији, 1961–1990. године, када је изграђено 46,1% стамбеног фонда великих градова. Највећи део стамбеног фонда у том периоду изграђен је у Ужицу и Врању, око 63%, док је најмање изграђено у Новом Саду, 28,7% (карта 4.3). Међутим, иако се од тог периода смањује број изграђених стамбених зграда у великим градовима, њихов удео у укупној градњи током посматраних сумарних периода пропорционално расте, јер се

знатно смањује градња у насељима других типова. Савремена градња је најзаступљенија управо у овом типу насеља, иако је у односу на период примарне експанзије смањена око три пута. До 1945. године велики градови чинили су 14,9% у укупној стамбеној градњи тог периода, да би после 2000. године градња у великим градовима чинила четвртину укупне градње у Републици Србији.

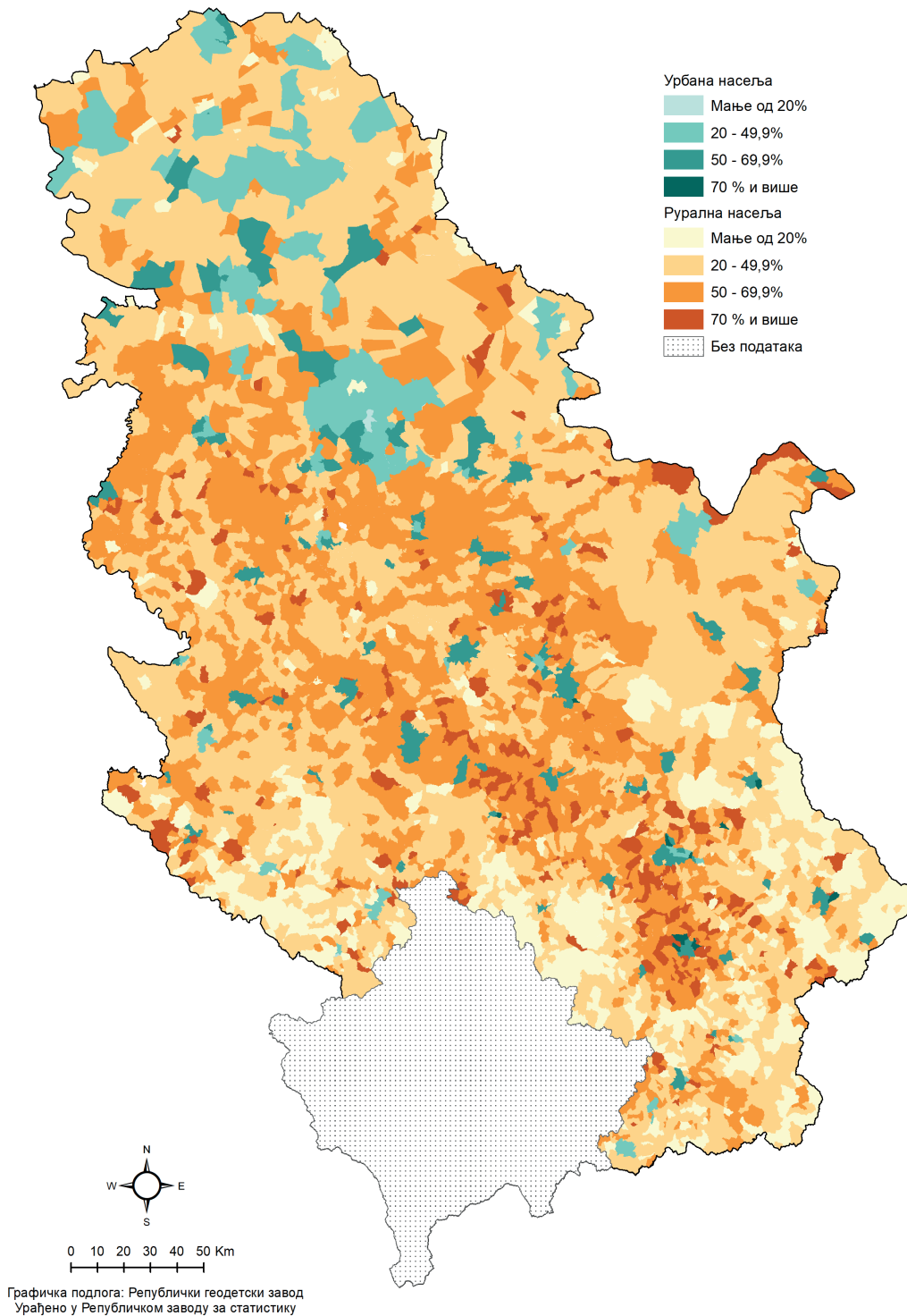
Графикон 4.8. Стамбене зграде у великим градовима Републике Србије према периоду изградње

Међутим, изградња стамбених зграда у великим градовима одвијала се различитом динамиком. Највећи интензитет бележе град Београд, Крагујевац и Ниш. Уочава се неколико пикова градње међу насељима овог типа (графикон 4.8). Први пик је забележен у периоду 1961–1970, који се поклапа са периодом примарне урбанизације Републике Србије и наглог прилива становништва у градове, условљеног снажним економским развојем. У овом периоду пик бележи већина великих градова. Нешто одложен иницијални пораст градње бележи се у наредном десетогодишњем периоду, 1971–1980. године код појединих градова (Крагујевац, Суботица, Смедерево, Нови Пазар, Крушевац и Врање), услед ефеката индустријског развоја ових градова. Код Новог Сада и Београда издваја се још један пик услед савременог развоја ових градова и њихове трансформације у макрорегионалне центре. Овоме су допринеле присилне миграције, услед ратних дешавања у региону, и миграције услед транзиционих промена и трансформације привреде у појединим центрима Републике Србије. Ови велики градови представљају најзначајније центре рада, који апсорбују вишак радне снаге и олакшавају младима улазак на тржиште рада (Drobnjaković et al., 2022).

Градња у градовима и предграђима одвијала се такође у складу са економским приликама и демографским кретањима у Републици Србији које су обележиле фазе урбанизације. У послератном периоду, број изграђених објеката је најпре дуплиран, а потом континуирано расте и достиже свој максимум у периоду 1971–1980. године, нешто касније него у великим градовима (табела 4.7). Тада је изграђено 20,2% стамбеног фонда у овој категорији насеља, што је око седам пута више него у предратном периоду. Висок ниво градње обележио је цео тридесетогодишњи период 1961–1990. године, када је израђено више од половине (51,6%) стамбених зграда у градовима и предграђу. Савремени период карактерише градња слабијег интензитета, услед слабијег прилива становништва и слабљења демографске базе, али се пропорционално бележи раст и у овом периоду, који чини чак 31,3% у укупној градњи Републике Србије у том периоду (графикон 4.7).

Карта 4.3. Стамбене зграде у Републици Србији изграђене у периоду 1961–1990. године, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1)

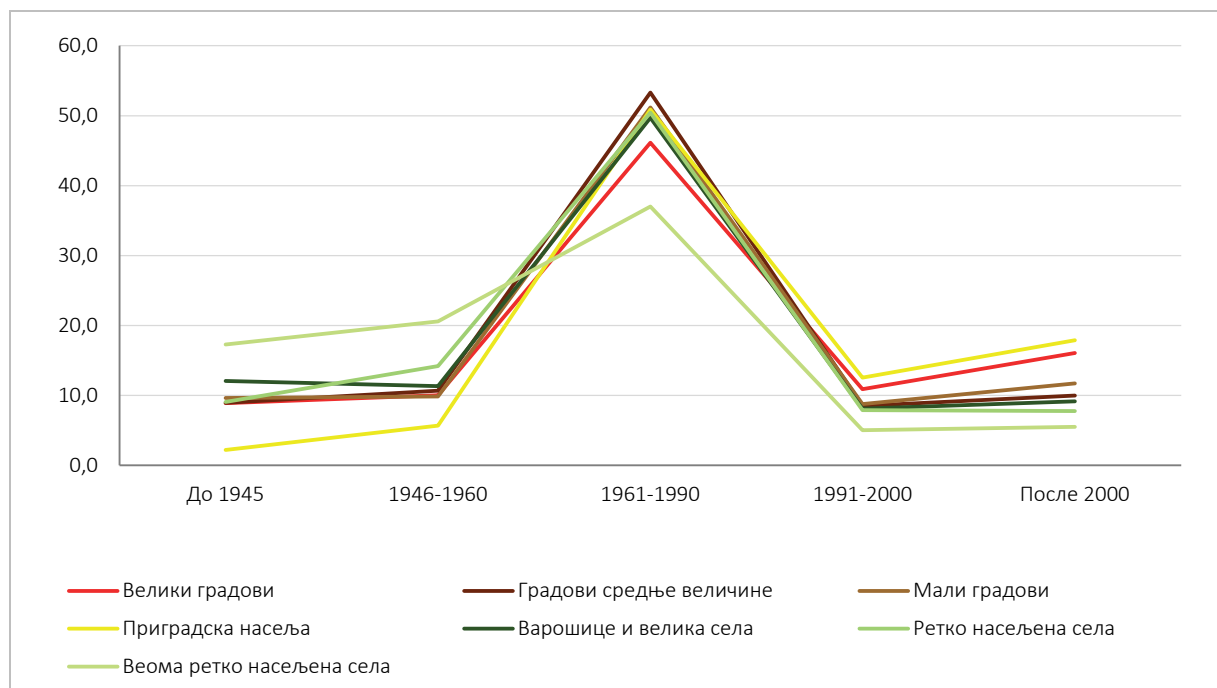

Исте тенденције се бележе у свим типовима насеља ове категорије. Највећи интензитет градње имају мали градови, док се у динамици градње уочава бржи раст код приградских насеља код којих је у периоду 1971–1980. године градња превазишла градове средње величине (табела 4.7), а по уделу изграђених зграда током савременог периода у типу насеља приградска насеља предњаче (графикон 4.9). То је резултат унутрашњих миграција и, генерално, урбанизацијских токова, услед којих је појачан притисак и подстакнута трансформација насеља у близини великих градова. Најинтензивнији период градње, 1961–1990. године, обележио је у највећој мери градове средње величине, када је изграђено 53,3% стамбеног фонда овог типа насеља. Градња у овом периоду посебно је интензивна у градовима Пирот, Зајечар, Инђија и Горњи Милановац, где прелази 60%, што је у вези са њиховим снажним индустријским развојем. Војвођански градови се одликују значајнијом предратном градњом, што је у вези са планском генезом и изградњом, док је интензивна градња у савременом периоду обележила градове Јагодину, Параћин, Руму и Лозницу. Овај период обележила је интензивна градња код више од половине малих градова (46) у којима је изграђено преко 50% стамбеног фонда. Од тога, у 20 малих градова је више од 60% градње, од чега се највећи удео бележи у малим градовима: Сврљиг са 73%, Нова Варош са 69,2%, Бајина Башта са 68,6% (карта 4.3). У овом типу насеља предратна градња била је на ниском нивоу, а послератна обнова нешто је значајнија за Мајданпек, Лајковац, Сенту и Белу Паланку. Савремена градња карактеристична је за туристички центар Златибор, са 45,1%, Чајетину, са 24,3%, Сурчин, са 40%, Бујановац, са 30,5%, и Прешево, са 37,7%.

Приградска насеља доживела су градитељску експанзију у периоду 1961–1990. године, када је изграђено 50,9% стамбеног фонда у овим насељима. Начињен је скок од око 25 пута у односу на градњу у предратном периоду (графикон 4.9). У око 70,9% насеља овог типа градња у овом периоду прелази половину изграђених зграда, док је у десет насеља овај период доминантно учествовао у фонду зграда (преко 70%). Највише вредности регистроване су у насељу Бобиште (Лесковац), са 77,8%, док поједина приградска насеља Београда и малих градова бележе најслабију градњу за ових тридесет година. Предратни период у градњи ових насеља значајан је за свега неколико насеља (Мићуново, Овча, Нишка Бања и др.), док се послератна изградња доминантно везује за колективну градњу са наглашеном рударском (Алексиначки Рудник), пољопривредном (Падинска Скела) и стамбеном функцијом (Читлук, Чокот, Медошевац и др.). Период интензивне градње је пролонгиран код насеља приградског типа и посебно наглашен у савременом периоду, када је посебно наглашена трансформација приградског појаса великих градова. Тада је изграђено око 18% фонда зграда ових насеља. Најизраженија је градња у насељима у близини Београда – Угриновци са 40,7% и Бечмен са 32,3%, Новог Пазара – Иванча са 42% и Паралово са 41%, Ораовица у Прешеву са 41%, Дубово у Тутину са 50% и др.

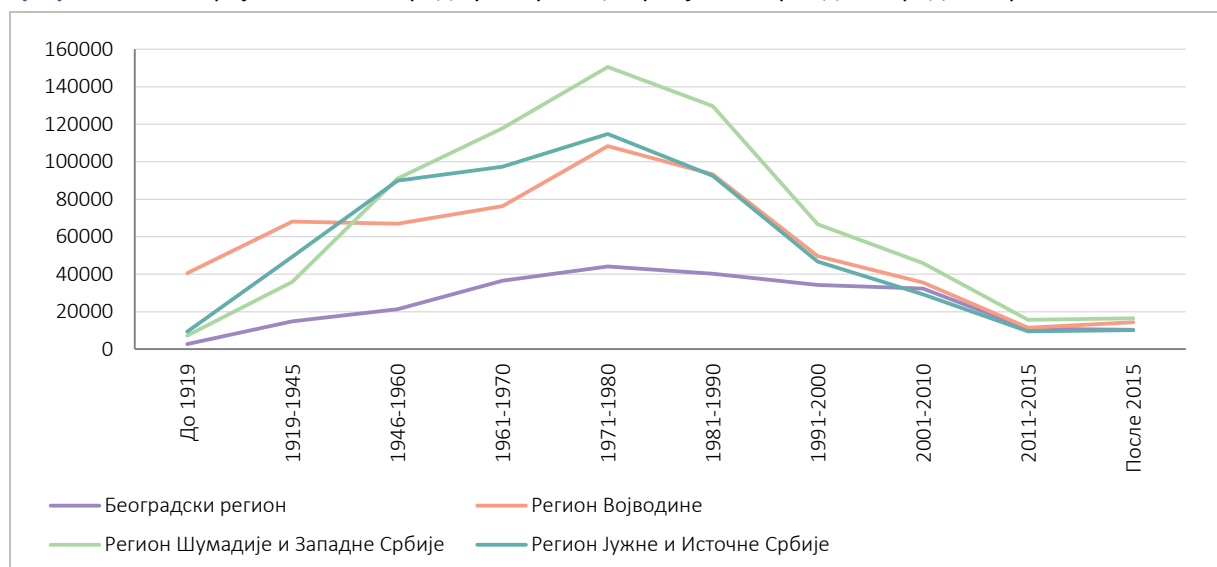
У руралним подручјима уочавају се велике осцилације у градњи (табела 4.7). Подизањем целокупног развоја бележи се постепен раст броја изграђених стамбених објеката до периода 1971–1980. године, када су регистроване максималне вредности – 240 111 зграда. И код овог типа насеља најинтензивнија градња обележила је тридесетогодишњи период 1960–1991. године. Тада је изграђено 48,2% стамбених зграда на руралном подручју. Од тог периода рапидно пада број изграђених зграда, да би у савременом периоду износио шест пута мање у односу на максималну вредност. Истовремено, удео градње на руралном подручју по периодима градње континуирано пада, са 66% у предратном периоду до 43,3% у савременом (графикон 4.7).

Графикон 4.9. Стамбене зграде у Републици Србији према периоду изградње, ДЕГУРБА методологија (ниво 2), 2022.

Генерално, исти тренд градње уочава се у свим насељима руралног типа, али са мањим осцилацијама међу њима у погледу интензитета градње по периодима. Најинтензивнија градња везује се за варошице и велика села, где се бележи највећи број изграђених стамбених објеката (табела 4.7). Предратни период градње значајнији је за веома ретко насељена села, која учествују са 17,3% у изградњи стамбеног фонда, и умерено у варошицама и великим селима (12,1%). У том погледу издвајају се велика војвођанска села са преко 50% фонда изграђеног у предратном периоду (Савино Село и Равно Село у Врбасу, Телечка и Дорослово у Сомбору, Бачки Грачац у Оџацима, Крушић у Кули, Гудуица у Вршцу и др.), у појединим варошицама (Боговина, Бело Поље, Црна Трава, Ражањ, Мало Црниће), а у трећини веома ретко насељених села прелази 20% градње, односно 8,5% насеља овог типа одликује се најстаријим стамбеним фондом. Послератна градња у највећој мери одликује веома ретко насељена села, са 20,6% у просеку, међу којима се издваја 100 насеља код којих је више од половине зграда изграђено у овом периоду. У најинтензивнијем периоду градње приближно је око 50% изграђено у ретко насељеним селима и варошицама и великим селима, док се веома ретко насељена села одликују нешто слабијом градњом, са 37% (графикон 4.9). У 41,3% насеља руралног типа више од половине зграда је изграђено у том тридесетогодишњем периоду, док 296 насеља у овом периоду доминантно учествује у градњи стамбеног фонда, од којих су 23 велика села, дисперзно распрострањена, а остало су веома ретко и ретко насељена села. Уочава се повећан интензитет градње у зони развојних осовина, посебно западноморавске, јужноморавске и дунавске, док најслабија градња карактерише јужне периферне делове земље (карта 4.3). Савремени период градње најмање је заступљен у ова три рурална типа насеља (графикон 4.9). Најзначајнији је код варошица и великих села, са 9,1%, нешто мање у ретко насељеним селима, 7,8%, и свега 5,5% у веома ретко насељеним селима. У 36 варошица и великих села и 97 ретко насељених и савремени период учествује са више од 20%, од чега пет великих села и осам ретко насељених у општинама Прешево, Тутин, Сјеница и Нови Пазар, са више од половине у градњи стамбеног фонда, док је у веома ретко насељеним селима веома слабо заступљен.

Графикон 4.10. Број стамбених зграда у Републици Србији по периодима градње и регионима

Градња стамбених зграда по регионима указује на различиту динамику (графикон 4.10). Најмањи број изграђених станова евидентиран је у Београдском региону, док је у Региону Шумадије и Западне Србије забележен највећи број изграђених станова. У динамици градње уочава се неколико пикова (графикон 4.10). Пик најинтензивније градње у свим регионима забележен је у периоду 1971–1980. године, али различитим темпом. Регион Шумадије и Западне Србије има најизраженији пик у том периоду, до којег је дошло рапидном градњом у односу на претходни период. Број изграђених зграда је 21 пут већи него у предратном периоду. Од тог пика нагли пад је забележен, где је у рецентној градњи смањен број изграђених станова девет пута. С друге стране, у Београдском региону постепено се повећавао број изграђених станова, да би максималне вредности биле забележене у периоду интензивне градње. Од свега 2 689 стамбених зграда градња по периодима је порасла на 44 055. Други пик се бележи у периоду 2001–2010. године, након којег пада интензитет градње (графикон 4.10). У Региону Војводине и Региону Јужне и Источне Србије региструје се сличан тренд градње, са мањим разликама у интензитету по издвојеним периодима. Највиши пик је такође у периоду 1971–1980. године код оба региона, а нагли пад је остварен у периоду 1991–2000. године. У овим регионима развијен је још један пик, али у различитим периодима градње. У Региону Војводине први пик уочава се у периоду 1919–1945. године, док је у Региону Јужне и Источне Србије први пик регистрован непосредно после рата (1946–1960). Значајнији пад интензитета градње код оба региона забележен је већ у периоду 1991–2000. године, што указује на стагнацију у економском и демографском развоју региона.

Посматрано по типовима насеља (ДЕГУРБА ниво 1), издваја се доминантан сумарни период градње у периоду 1961–1990. године. Највиши удео у изградњи стамбеног фонда великих градова у овом периоду остварен је у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије, око 55%, у којима је тада дошло до интензивне концентрације становништва и рапидног економског развоја. У Региону Војводине нешто је слабији интензитет градње у великим градовима, са 42,2%, а најслабије у Београдском региону, са 32,7% (табела 4.8). У том периоду значајнија градња по регионима остварена је у великим градовима: у Зрењанину (Регион Војводине), Ужицу и Чачку (Регион Шумадије и Западне Србије), и Врању и Лесковцу (Регион Јужне и Источне Србије). Међу београдским градским општинама овај период значајније учествује у општинама Чукарица и Раковица, а у Нишу у градским општинама Пантелеј и Палилула. Градња у предратном периоду значајна је за војвођанске градове, међу којима

се издвајају Суботица и Панчево, и за Београд, нарочито централне градске општине Стари град, Врачар и Савски венац. Град Београд задржао је виши ниво градње и током наредних периода (табела 4.8), посебно у савременом периоду, где се од свих великих градова издваја са 23,7% изградње стамбеног фонда. Овај период најзначајнији је за општине Нови Београд, Земун и Звездара, јер се град нарочито шири у том правцу. Савремена градња обележила је и Нови Сад у Региону Војводине и Нови Пазар у Региону Шумадије и Западне Србије.

Табела 4.8. Стамбене зграде према периоду изградње по регионима, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1)

	До 1945	1946-1960	1961-1990	1991-2000	После 2000
Република Србија	10,07	11,90	48,70	8,71	10,70
Велики градови	8,88	10,04	46,13	10,88	16,07
Градови и предграђа	7,37	8,87	51,60	9,79	13,06
Рурална подручја	11,63	13,80	48,16	7,60	8,08
Београдски регион	6,22	7,58	42,97	12,16	19,11
Велики градови	11,74	9,24	32,67	14,50	23,72
Градови и предграђа	2,03	5,00	46,00	12,11	21,03
Рурална подручја	3,67	8,26	52,96	9,18	11,06
Регион Војводине	17,61	10,84	45,03	8,05	9,96
Велики градови	13,51	11,12	42,16	10,54	15,72
Градови и предграђа	13,86	9,54	48,18	8,84	10,93
Рурална подручја	21,16	11,64	43,67	6,88	7,82
Регион Шумадије и Западне Србије	5,72	12,09	52,91	8,84	10,37
Велики градови	4,50	9,59	55,38	9,51	12,68
Градови и предграђа	3,28	8,98	55,84	10,57	14,12
Рурална подручја	6,70	13,59	51,46	8,20	8,75
Регион Јужне и Источне Србије	9,60	14,73	49,85	7,64	7,99
Велики градови	6,76	10,84	55,25	8,08	10,59
Градови и предграђа	4,85	10,26	56,38	8,95	10,07
Рурална подручја	11,70	16,91	46,71	7,11	6,85
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

У категорији градова и предграђа бележе се највиши удели у изградњи стамбеног фонда међу типовима насеља у периоду интензивне градње, осим у Београдском региону (табела 4.8). У Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије бележи се највиши удео у изградњи стамбеног фонда, са 55,8%, односно 56,4%. Више од половине стамбеног фонда изграђеног у овом периоду забележено је у 15 насеља Београдског региона, 19 насеља Региона Војводине, 38 у Региону Јужне и Источне Србије и највише у Региону Шумадије и Западне Србије – 74 насеља. Највећи број насеља ове категорије, у којој је градња у овом периоду учествовала са преко 70%, лоциран је у Региону Јужне и Источне Србије (карта 4.3). Предратни период у изградњи ових насеља једино у значајнијој мери карактерише насеља Региона Војводине, док је у другим био миноран. С друге стране, савремена

градња у градовима и предграђу најзначајнија је за Београдски регион, са 21%, нешто мање у Региону Шумадије и Западне Србије, и приближно око 10% у Региону Војводине и Региону Јужне и Источне Србије. По интензивнијој рецентној градњи издваја се 33 насеља ове категорије, од чега 10 у Београдском региону, нарочито Угриновцима, Борчи и Сурчину, шест у Региону Војводине, 12 у Региону Шумадије и Западне Србије (Дубово у Тутину са преко 50%) и четири насеља у Региону Јужне и Источне Србије.

Рурална подручја су најинтензивније грађена такође у периоду 1960–1991. године. У Београдском региону и Региону Шумадије и Западне Србије у овом периоду је изграђено више од половине стамбеног фонда (табела 4.8). Насеља Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије одликују се доминантном изградњом у овом периоду (више од 70%), док су насеља друга два региона мање заступљена. Рурална насеља Региона Војводине бележе значајну предратну градњу, са 21%, и умерену у насељима Региона Јужне и Источне Србије, са 11%. У насељима Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије издваја се период непосредно после Другог светског рата, док се савременом изградњом одликују у већој мери рурална насеља Београдског региона. Ипак, најинтензивнија рецентна градња карактерише 24 насеља Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије, са максималним уделом у насељима Берчевац (Прешево), са 83%, Бусење (Сечањ), са 72%, и Коњска Река (Бајина Башта), са 70%.

У Републици Србији је интензивирана градња у послератном периоду и одликује се прогресивним растом броја изграђених стамбених зграда, али различите динамике међу регионима. Највећи број зграда у Републици Србији припада периоду 1971–1980. године, док се за најинтензивнији период градње узима придружени тридесетогодишњи период 1961–1990. године, када је изграђено око половине стамбеног фонда (48,7%).

Предратна градња у значајнијој мери карактерише насеља Региона Војводине, а савремени период градње карактеристичан је за Београдски регион и, нарочито, за велике градове. Највиши удео у изградњи стамбеног фонда великих градова у овом периоду остварен је у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије, око 55%. Градња у градовима и предграђу одвијала се у складу са економским приликама и демографским кретањима у Републици Србији који су обележиле фазе урбанизације. Висок ниво градње обележио је цео тридесетогодишњи период 1961–1990. године, када је изграђено више од половине (51,6%) насеља ове категорије. Највећи број насеља ове категорије, у којој је градња у овом периоду учествовала са преко 70%, лоциран је у Региону Јужне и Источне Србије. Највећи интензитет градње имају мали градови, док се у динамици градње уочава бржи раст код приградских насеља.

Исти тренд градње уочава се у свим насељима руралног типа, али са мањим осцилацијама међу њима у погледу интензитета градње по периодима. Најинтензивнија градња везује се за варошице и велика села. Најзначајнија градња руралних насеља уочава се у зони развојних осовина, посебно западноморавске, јужноморавске и дунавске, док најслабија градња карактерише јужне периферне делове земље. Савремени период градње најмање је заступљен у руралном типу насеља.

4.2. КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У СТАНОВИМА

Услови становања директно утичу на квалитет живота у насељима. Квалитет живота у становима анализиран је на основу броја лица у становима и расположивог стамбеног простора, са посебним акцентом на ниво опремљености насеља инсталацијама и типом грејања које се користи у стамбеним зградама. Тиме је вишеструко вреднован животни простор становника различитих типова насеља, како би се уочиле разлике међу њима. Обухваћен је, индиректно, економски и еколошки аспект становања, поред демографског, који директно утиче на квалитет живота у насељима.

4.2.1. Лица у становима

Последњих деценија број и структура становништва Републике Србије убрзано се мењају, услед дугорочног пада фертилитета и промена у репродуктивним и миграторним обрасцима понашања. Демографске промене рефлектоване су кроз величину и карактеристике породичних домаћинства, а тиме и густину насељености стамбеног простора. Уочава се постепено опадање нуклеарног типа домаћинства и пораст самачких, старачких и једнородитељских (Бобић, 2004). Анализа броја лица у становима подразумева број лица по настањеним становима пописаним у насељима (табела 4.9) и просечну величину домаћинства, како би се евидентирало који део станова је ретко насељен.

Просечан број лица у становима Републике Србије износи 2,51 према подацима Пописа 2022. године и указује на смањење у односу на претходни пописни период, када је у просеку било око три лица по настањеном стану. Континуиран негативан тренд у демографским кретањима рефлектован је кроз смањење укупне популације у Републици Србији и смањење просечне величине домаћинства. Број лица по стану креће се од 0,15 у насељу Раљин (Бабушница) до преко осам чланова по стану у насељима Мађаре (Прешево). Генерално, станови са великим бројем лица (више од пет) су регистровани у 28 насеља мешовите етничке структуре или са доминацијом етничких мањина које се одликују високим наталитетом (општине Бујановац, Прешево, Тутин и Сјеница) и указује на пренастањеност станова, док је у 34 демографски угрожена насеља број лица у стану у просеку мањи од један (општине Куршумлија, Књажевац, Сврљиг, Димитровград, Бела Паланка, Кладово, Бабушница, Брус, Рашка и Пријепоље, Прокупље) услед малог броја становника.

Табела 4.9. Број лица у настањеним становима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

	Просек	Велики градови	Градови и предграђа	Рурална подручја
Република Србија	2,51	2,37	2,61	2,60
Београдски регион	2,39	2,28	2,69	2,74
Регион Војводине	2,49	2,28	2,55	2,61
Регион Шумадије и Западне Србије	2,62	2,60	2,67	2,61
Регион Јужне и Источне Србије	2,55	2,49	2,59	2,56
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...

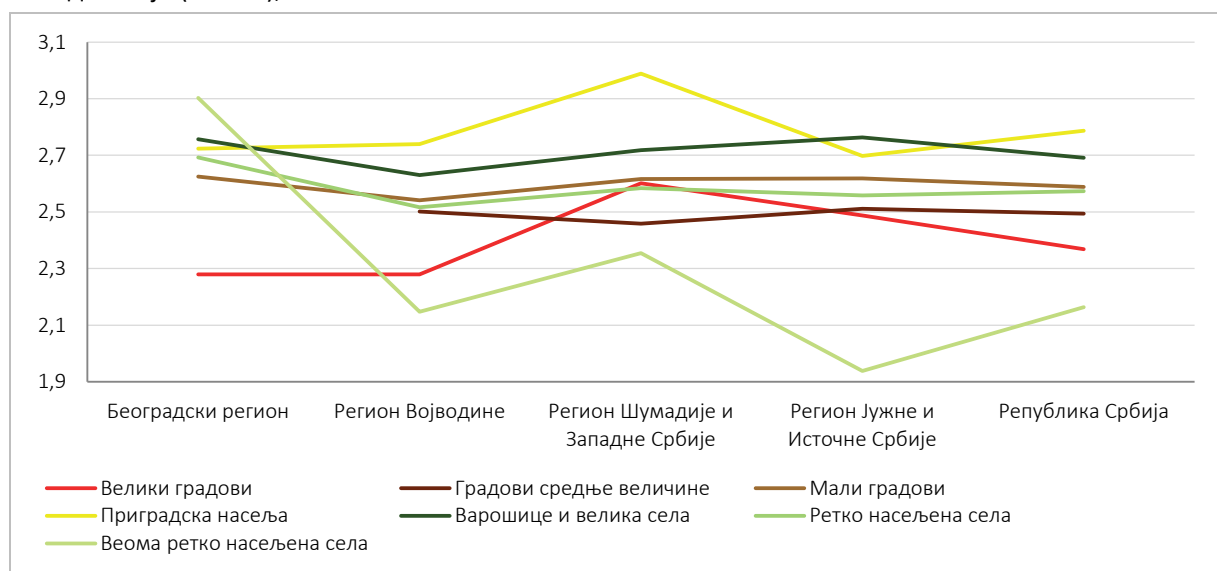
Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Уочавају се мање просторне осцилације овог показатеља међу регионима, што је, поред демографских кретања, последица и обима изграђености, културолошких образаца становања и, генерално, нивоа економског развоја. У просеку, највећи број лица по стану среће се у Региону Шумадије и Западне Србије (табела 4.9), али се појединачно највише вредности региструју у насељима Региона Јужне и

Источне Србије. Најмањи број лица по стану у просеку регистровано је у Београдском региону, док је у Региону Војводине приближно на нивоу републичког просека.

Ипак, међу типовима насеља евидентне су разлике у погледу броја лица по настањеном стану. Уочавају се мање осцилације међу типовима насеља у том смислу. Најмањи број лица по стану имају велики градови, док је приближна настањеност регистрована у градовима и предграђима и руралним подручјима (табела 4.9). Највише лица по стану забележено је у великим градовима Региона Шумадије и Западне Србије, а најмање у великим градовима Београдског региона и Региона Војводине. Најгушће настањен стан у овој групи насеља има Нови Пазар, са 3,3 лица, што је у складу са просторном експресијом обележја и распона вредности овог показатеља. Најмање лица по стану забележено је у Новом Саду, 2,2, што имплицира корелацију овог показатеља са нивоом развијености. Најниже вредности се заправо региструју у централним градским општинама рада Београда (око два лица), што је манифестација промене демографске структуре становника ових насеља, све већег учешћа старачких домаћинстава, промене намене станова и повећања броја станова са само једним чланом, што је последица савремених процеса који воде промени структуре коришћења станова и намене појединих делова града. Формирање пословних зона у градовима имплицира директно смањење броја лица у стану.

Графикон 4.11. Просечан број лица по стану, по регионима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

У просеку, најгушће су настањени станови градова и предграђа. У том смислу предњаче насеља ове категорије Београдског региона и Региона Шумадије и Западне Србије, док друга два региона незнатно заостају за њима (табела 4.9). Најмањи број лица по стану регистрован је у Нишкој Бањи, 1,8 лица у просеку, док је највише лица у шест насеља ове категорије у општинама Прешево, Бујановац и Нови Пазар, преко четири лица. У овој категорији насеља уочавају се варијације међу типовима (графикон 4.11). У просеку, најгушће су настањени станови приградских насеља, а најмање градова средње величине. Међу регионима у којима су идентификовани градови средње величине, најмањи број лица по стану карактерише Регион Шумадије и Западне Србије, док је у Региону Јужне и Источне Србије и Региону Војводине на приближно једнаком нивоу. Генерално, међу градовима овог типа не уочавају се велике разлике. Највише вредности бележе се у Инђији, Прокупљу и Бачкој Паланци, око 2,7 лица, а најмање, 2,4, у Горњем Милановцу и Сомбору. Настањеност станова у малим градова веома се мало

разликује и креће се око 2,6, с тим што се најмање вредности бележе у Региону Војводине са 2,5 (графикон 4.11). Посматрано на нивоу насеља, највише лица по стану одликује три типа малих градова: насеља са доминацијом етничких мањина (Прешево са 4,5, Бујановац са 3,9, Тутин са 3,4 и Сјеница са 3,3), насеља у демографски угроженом подручју (Власотинце са 3,1) и насеља у зони утицаја великих градова (Футог и Каћ са 3 лица). С друге стране, најмању густину настањености имају мали градови Источне Србије, са 2,1 лицем по стану (Сокобања, Неготин и Мајданпек). Услед највећег притиска на приградска насеља и доминантно стамбене функције, овај тип насеља бележи станове са највећим бројем лица. Приградска насеља Региона Шумадије и Западне Србије имају највише лица по стану, око 3, док је у осталим регионима регистрована приближна настањеност станова у овом типу насеља (графикон 4.11). У 36 насеља овог типа регистровано је три и више лица по стану. Више од половине ових насеља лоцирано је у Региону Шумадије и Западне Србије, од чега највише вредности бележе приградска насеља Новог Пазара (преко 4 лица). Најмање лица по стану имају насеља Нишка Бања, 1,77, и Алексиначки Рудник, Болеч и Ђилан (Пирот), око 2,3 лица по стану.

Рурална подручја су умерено густо настањена (табела 4.9), са малим разликама између региона. Број лица по стану у насељима ових подручја креће се од 2,56 у Региону Јужне и Источне Србије до 2,74 у Београдском региону. Међутим, међу насељима ове категорије уочавају се највеће разлике. Најгушће настањене станове имају варошице и велика села, и то нарочито Београдског региона и Региона Јужне и Источне Србије, што је узроковано различитим факторима. У Региону Јужне и Источне Србије овај тип насеља представља значајне полове концентрације становништва на руралном простору и обухвата демографски већа и у окружењу значајнија насеља, те се одликују вишом концентрацијом становништва и већим домаћинствима. С друге стране, Београдски регион има популационо велика насеља и на руралном простору, од којих је ова група демографски највећа. У овом типу насеља 20 насеље одликује се са преко 4 лица по стану, од којих највише у Општини Бујановац (Добросин са 6,9 и Кончуљ са 5,1). У осам насеља демографски ослабљених општина Источне Србије регистровано је испод два лица по стану. Станови ретко насељених села су умерено густо настањени. У том смислу издвајају се насеља Београдског региона, са 2,7 лица, док је густина настањености у осталим регионима на приближном нивоу. У овом типу насеља највећи је распон у броју лица по стану. Креће се од мање од једног лица у четири насеља демографски угрожених општина Региона Јужне и Источне Србије, са минималном вредношћу у насељу Брдо (Нова Варош), 0,8 лица, па до максимално 8,8 лица у насељу Мађаре (Прешево). Веома ретко насељена села генерално бележе најнижу густину настањености од свих типова насеља (графикон 4.11), услед нарушене демографске структуре. Насеља у овој групи имају већи број лица по стану у Београдском региону, 2,9, док се Регион Војводине и нарочито Регион Јужне и Источне Србије одликују ниским вредностима, 2,14, односно 1,94 лица по стану. У 61 насељу која се одликују присуством етничких мањина и специфичним културолошким обрасцима становања и традиционално великим породичним домаћинствима регистровано је више од четири лица по стану (Нови Пазар, Прешево, Бујановац, Лебане, Медвеђа, Пријепоље, Сјеница и Тутин), од којих је највише 6,87 лица у насељу Илинце (Прешево). У 29 насеља забележена су доминантно самачка домаћинства, односно мање од једног лица по стану, која се одликују популационом величином до 50 становника.

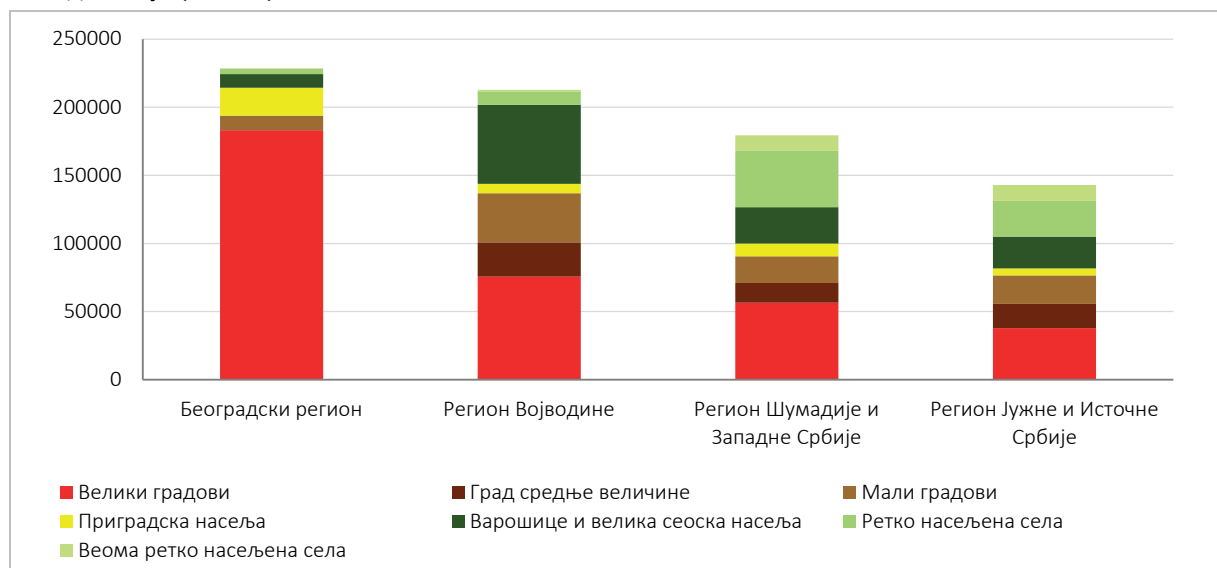
Пратећи савремене тенденције које су условиле опадање настањености у становима анализирана је дистрибуција станова са једним лицем. Таквих је станова у Републици Србији пописано 763 163, што је око 29% укупно настањених станова. Њихов број варира међу регионима и у складу је са анализираним променама о броју лица у становима детерминисаним целокупним нивоом развоја и променом намене појединих делова насеља. Највише самачких станова пописано је у Београдском региону – 228 321, и Региону Војводине – 212 684.

Исте тенденције региструју се међу типовима насеља. Како се најмањи број лица по стану региструје у великим градовима, тако је и број самачких станова у овом типу насеља највећи – 353 334. У укупном

броју самачких станова у великим градовима заступљено је 46,3% самачких станова. Највећи број станова са једним лицем регистрован је у овој групи насеља Београдског региона (графикон 4.12), са разликом међу градским општинама. Посматрано на нивоу насеља, највише их је регистровано у Новом Саду, 45 118, градским општинама Звездара, Нови Београд и Вождовац (преко 20 000), Крагујевцу, 14 958, и нишкој Градској општини Медијана, 11 270 станова.

Категорија градова и предграђа најмање има заступљених самачких станова у њиховом укупном броју у Републици Србији, 24,4%. У овој категорији насеља највише учествују мали градови, док је станова са једним лицем најмање у приградским насељима која имају наглашену стамбену функцију. Међу градовима средње величине издвајају се насеља у Региону Војводине по највећем броју (графикон 4.12) а најмање у Региону Шумадије и Западне Србије. Издвајају се Сомбор, са 5 326, и Пожаревац, са 4 838 самачких станова. У групи малих градова највише учествују насеља Региона Војводине. Регистровано је седам малих градова са више од 2 000 самачких станова, од којих највише у Лазаревцу, 2 777 станова. По броју станова са једним лицем предњаче приградска насеља Београдског региона (Борча, са 5 136, и Калуђерица, са 2 762 стана), као и приградска насеља Новог Сада, са преко 1 000 самачких станова (Ветерник, Петроварадин и Сремска Каменица).

Графикон 4.12. Број станова са једним лицем, по регионима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

Станови са самачким домаћинством на руралном подручју углавном су резултат негативних демографских токова, што је супротно факторима који утичу на број самачких станова у урбаним насељима. Обухватају 29,3% од броја станова овог типа. Међу типовима насеља на руралном подручју уочавају се значајне разлике. Станови са самачким домаћинствима доминирају у варошицама и великим селима, са око 53% станова овог типа на руралном простору. Највише је станова са једним лицем у насељима Региона Војводине, док се највиша вредност бележи у насељу Београдског региона – Барајево, са 1 001. Ретко насељена села учествују са 36% станова са самачким домаћинством од којих 55 насеља има више од 100 станова насељених једним лицем. Највише их је регистровано у Региону Шумадије и Западне Србије (графикон 4.12). Најмање станова са једним лицем пописано је у веома ретко насељеним селима, иако је код њих демографска слика најнеповољнија. У Београдском региону њихов број је миноран, док је у Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије на приближном нивоу, око 11 000.

Просечан број лица у становима Републике Србије износи 2,51 и детерминисан је, поред демографских кретања, обимом изграђености, културолошким обрасцима становања и, генерално, нивоом економског развоја. Највећи број лица у стану регистрован је у насељима мешовите етничке структуре или са доминацијом етничких мањина које се одликују високим наталитетом, док је у демографски угроженим насељима број лица у стану најмањи. У просеку, највећи број лица по стану среће се у Региону Шумадије и Западне Србије, али се појединачно највише вредности региструју у насељима Региона Јужне и Источне Србије. Најмање лица по стану у просеку регистровано је у Београдском региону.

Најмањи број лица по стану имају велики градови, док је приближна настањеност регистрована у градовима и предграђима и руралним подручјима. Највише лица по стану забележено је у великим градовима Региона Шумадије и Западне Србије (Нови Пазар, са 3,3 лица), а најмање у великим градовима Београдског региона и Региона Војводине. Мали број лица у становима великих градова није последица негативних демографских кретања, већ савремених процеса који воде промени структуре коришћења станова и намене појединих делова града. Услед највећег притиска на приградска насеља и доминантно стамбене функције, овај тип насеља бележи станове са највећим бројем лица, од којих су највише вредности у приградским насељима Региона Шумадије и Западне Србије.

У Републици Србији је око 29% укупно настањених станова са само једним лицем. Највише самачких станова пописано у великим градовима, где је заступљено 46,3% самачких станова, и то у Београдском региону. Станови са самачким домаћинством на руралном подручју углавном су резултат негативних демографских токова, што је супротно факторима који утичу на број самачких станова у урбаним насељима. Обухватају 29,3% од броја станова овог типа, а највише их је у варошицама и великим селима.

4.2.2. Величина животног простора у насељима

Животни простор узима се као мера развијености насеља и густине насељености мерене по јединици стамбеног простора. Представљен је помоћу просечне и расположиве површине стана, тако што је корисна површина стана подељена са бројем лица у стану (РЗС, 2024б). Према стандардима Светске здравствене организације, за границу пренасељености узима се површина од 10 m² стамбене површине по лицу (Бајић, 2020), на основу које се оцењује животни простор у насељима, односно комодитет станова (Eurostat, 2016). Република Србија нема изражен проблем пренасељености станова, генерално посматрано, али се уочавају осцилације међу регионима и различитим типовима насеља. У циљу анализе величине животног простора у насељима коришћена су два индикатора: просечна површина настањеног стана и густина настањености мерена површином коришћеног стамбеног простора по лицу, тако да што је површина мања, настањеност је већа.

Просечна површина стана у Републици Србији указује на изванредан комфор становања – 78,4 m² расположивог животног простора у становима, што је, у просеку, 31,3 m² површине стана по лицу (табела 4.10). Комплексан скуп фактора економске, културолошке и демографске природе, актуелне стамбене политике и стратегије урбаног развоја, кроз политичко и друштвено уређење, утицали су на расположивост стамбеног простора. Просечна површина стана детерминисана је типом насеља, на шта указује јасан тренд смањеног расположивог простора у урбаним насељима и повећаног комфора у насељима приградског и руралног типа. Креће се у распону од 22 m² у Рђавици (Сурдулица) до 180 m² у Љубињу (Велико Градиште). С друге стране, густина настањености станова поред фактора који креирају стамбену политику и развој стамбеног фонда директно је условљена популационом величином насеља. Само једно насеље у Републици Србији је испод границе пренасељености (10 m²)

–Старчевиће (Тутин). Најнижу густину настањености имају депопулацијска насеља, односно насеља на граници демографског гашења, где се бележе нереално високе вредности расположивог стамбеног простора по лицу, те се могу сматрати екстремима. У 16 насеља регистровано је преко 100 m² расположивог стамбеног простора по лицу, од којих је 9 демографски неодрживих насеља. Од преосталих, најниже вредности густине бележе се у насељима руралног типа у општини Кладово.

Табела 4.10. Број лица у настањеним становима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), 2022.

	Просечна површина настањеног стана	Густина настањености (m ² по лицу)
Република Србија	78,42	31,25
Велики градови	66,62	28,12
Градови и предграђа	83,97	32,14
Градови средње величине	81,13	32,53
Мали градови	84,34	32,58
Приградска насеља	86,45	31,02
Рурална подручја	88,88	34,14
Варошице и велика села	92,55	34,39
Ретко насељена села	87,57	34,03
Веома ретко насељена села	70,73	32,70

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

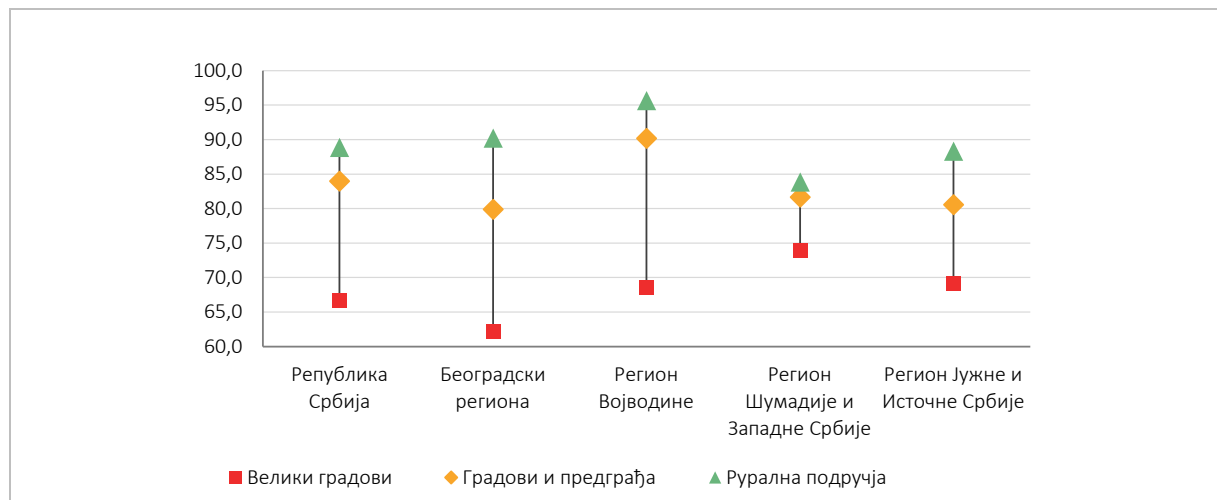
Услед високе концентрације становништва и недостатка стамбеног простора, велики градови представљају категорију насеља најнижег комодитета. Просечна површина станова износи 66,6 m² и креће се у дијапазону од 60,4 m² у Новом Саду до максималних 86,1 m² у Зрењанину. Генерално, уочено је да је просечна површина стана, као и ниво изграђености, у великим градовима директно пропорционална морфологији терена (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020), али кориговано њиховом економском снагом и интегративним потенцијалом. Тако, најзначајнији велики градови у регионалним оквирима бележе најмање просечне површине станова, као и градови који су лимитирани развојем и градњом у просторном смислу (Ужице).

Насеља у категорији градова и предграђа одликују се значајнијим стамбеним комфором, са око 84m² у просеку. Присутни су варијетети у погледу потражње за стамбеним простором, са растућим тенденцијама у приградској зони већих градова, континуирано растућом потребом за изградњом новог и трансформацијом постојећег стамбеног простора у градовима средње величине, умањеном потражњом и све већим простором за живот, услед демографског осипања које карактерише мале градове Републике Србије. Одатле и разлика у просечној расположивој величини стана у типовима насеља ове категорије (табела 4.10). У том смислу, градови средње величине имају најмању просечну површину стана, од 81,1 m². Највећи комфор становања среће се у градовима овог типа на равничарским теренима, који су предиспонирали тип градње и вид становања. Највише вредности бележе се у Инђији, 93 m², Бачкој Паланци и Вршцу, 91,4 m², и Параћину, око 90 m². С друге стране, најмања површина станова карактерише оне који се одликују интензивним колективним видом градње, као што су поједини функцијски специјализовани градови (Бор - 64,1 m²) и економски регионални центри (Јагодина - 68,3, и Лозница - 69,3 m²). Мали градови се одликују најмањим комодитетом са 84,4 m². Девет малих градова има просечну површину стана преко 100 m² (Лапово,

Бујановац, Прешево, Свилајнац, Каћ, Руменка, Футог, Палић и Темерин), у којима је заступљен мешовит тип градње, са високим уделом индивидуалних породичних кућа. Најмања површина стана карактерише индустријске мале градове попут Прибоја - 57 m², и Мајданпека - 52 m², који се одликују доминантно колективним видом становања и снажном изградњом у индустријској фази развоја. У категорији градова и предграђа издвајају се приградска насеља са највишим стамбеним комфором. У њима је забележена просечна површина стана од 86,6 m², што је резултат доминантно стамбене функције ових насеља и оријентисаност ка индивидуалном до мешовитом типу градње. Четвртина приградских насеља (27) има расположиву стамбену површину преко 100 m² у просеку. Највише вредности бележе се у насељима Међулужје (Младеновац) са 113,1 m² и Текија (Параћин) и Стари Бановци (Стара Пазова) са 111 m². Најмања површина стана у просеку карактерише насеља специјализована у функцијском смислу – Алексиначки Рудник - 46,1 m² и Падинску Скелу - 57,1 m².

Рурална подручја карактеришу се доминантно индивидуалном градњом, што имплицира да је у насељима ове категорије највећа расположива површина станова, у просеку 88,9 m². Међу типовима насеља руралног типа уочава се значајна варијабилност која имплицира демографска кретања и потребу за обезбеђењем стамбеног простора, али и економски аспект који указује на квалитет градње и тип стамбене зграде (табела 4.10). Тако, варошице и велика села одликују се највишим стамбеним комфором међу насељима руралног типа са 92,5 m². У 149 насеља овог типа просечан стан има преко 100 m², од којих је највише у тзв. насељима развојним центрима руралног простора у локалним оквирима – Кончуљ (Бујановац) са 152 m² и Локве (Алибунар) са 148 m². Најмање вредности (до 60 m²) имају поједини општински центри руралног типа (Црна Трава, Лучани), варошице са некадашњим статусом градског насеља (Ресавица, Бело Поље, Доњи Милановац и Бањевац) и поједина већа сеоска насеља (Кремна, Бања, Буар и др.). У ретко насељеним селима региструје се нешто нижа вредност у односу на претходни тип насеља, али значајног комодитета са 87,6 m². У овом типу присутна је већа разлика међу насељима у погледу просечне расположиве површине стана, што је условљено економском моћи и културолошким обрасцима становања. Вредности се крећу од 34,6 m² у нишавском насељу Кравље до максималних 180 m² у насељу Љубиње (Велико Градиште), лоцирано у просторној целини која је карактеристична по предимензионираној градњи индивидуалних породичних кућа. Најмања површина стана у просеку карактерише веома ретко насељена села, услед лошег квалитета градње и старе градње лимитиране величином стамбеног простора (Којић, 1977). У свега 60 насеља овог типа бележи се просечна величина стана преко 100 m², од којих највише у Великој Лукањи (Пирот) са 160 m². С друге стране, у овом типу насеља идентификовани су најмањи станови, у просеку са 20 m².

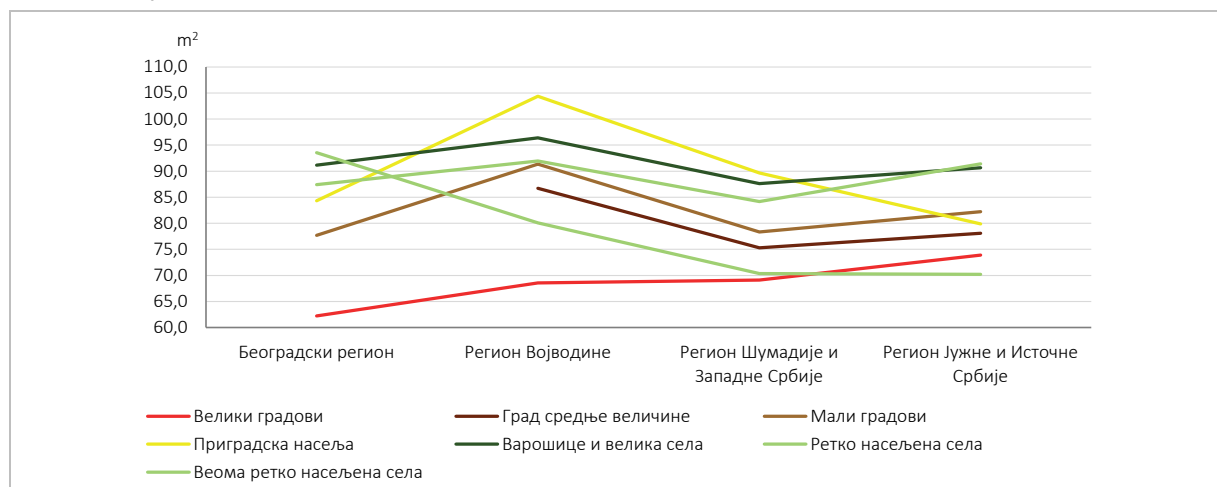
Графикон 4.13. Просечна површина станова, по регонима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Генерално, у свим регионима Републике Србије најмањи стамбени комодитет имају велики градови. Најмање вредности региструју се у великим градовима Београдског региона, а највећа у Региону Шумадије и Западне Србије (графикон 4.13). У структури станова градских општина Београда уочавају се значајне разлике. У ободним градским општинама, услед нарастајуће потражње за стамбеним простором, дириговане експанзијом града, мења се структура изграђених станова (Палилула са 58,6 m², Звездара и Раковица са 59,2 m², Чукарица са 59,8 m²). У Региону Шумадије и Западне Србије највише вредности бележи Нови Пазар, 81,3 m², док је у осталим на приближном нивоу. У Региону Војводине уочавају се највеће осцилације, с обзиром на то да су овде регистроване најмања (Нови Сад) и највиша (Зрењанин) величина стана у просеку за овај тип насеља. У Региону Јужне и Источне Србије најмање вредности се везују за Град Ниш, с разликом међу градским општинама. У централним градским општинама које су просторно и грађевински јасно дефинисане, без могућности даљег ширења, осим физиономски у висину, неким видом трансформације постојећег грађевинског ткива, регистрована је најнижа просечна величина стана (Медијана са 60,8 m²).

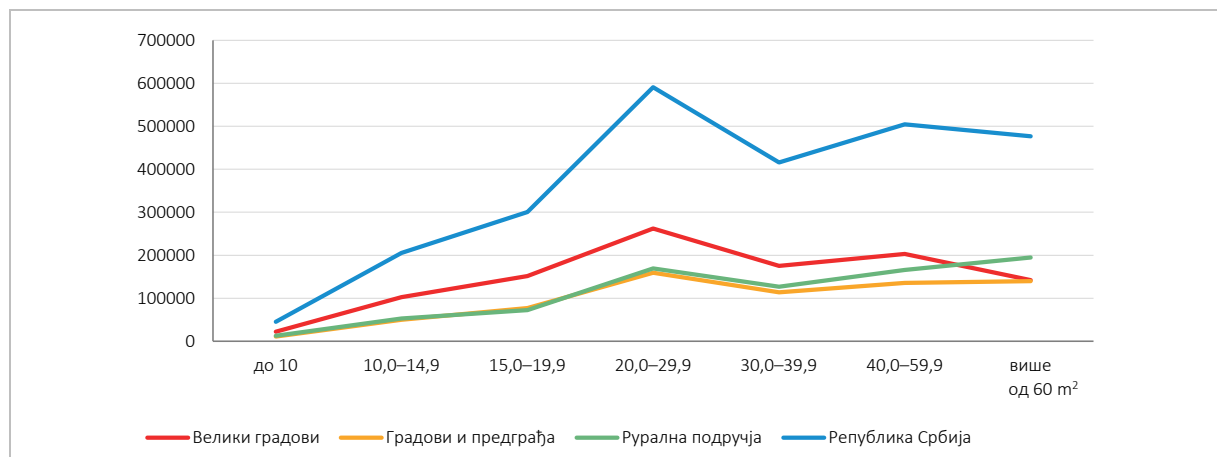
Величина стана у категорији градова и предграђа прилично је уједначена међу регионима (графикон 4.14), осим у Региону Војводине, где насеља ове категорије располажу највећом просечном површином од 90,2 m². Такав однос задржан је у свим типовима насеља ове категорије са још већом разликом (графикон 4.14) и примарно је условљен великом површином насеља и типом градње. У градовима средње величине у овом региону бележи се просечна величина стана од 86,7 m², са максималним вредностима у Инђији, 93 m², за разлику од осталих региона, где је највећи комфор становања регистрован у Пожаревцу, 86 m² (у Региону Јужне и Источне Србије), односно 89,8 m² у Параћину (у Региону Шумадије и Западне Србије). Најмању расположиву величину стана у просеку има Регион Шумадије и Западне Србије, док се по најмањем комодитету издваја Бор у Региону Јужне и Источне Србије, од 64,1 m². Код малих градова је још израженија разлика између Региона Војводине и других региона. Мали град овог региона у просеку има 91,4 m² расположивог стамбеног простора, у којем се бележи више насеља са станом већим од 100 m² него у другим регионима заједно. Најмањи стамбени комфор имају мали градови Београдског региона, док се најмање вредности бележе у Региону Јужне и Источне Србије (Мајданпек са 53 m²). Приградска насеља се одликују знатно вишим стамбеним комфором, с обзиром на то да у свим регионима бележе највише вредности просечног стамбеног простора у овој категорији насеља. Приградска насеља Региона Војводине имају, у просеку, више од 100 m², али се највишим вредностима величине стана одликују београдска приградска насеља и поједина насеља у Региону Шумадије и Западне Србије у поморавском појасу (општина Параћин). У Региону Јужне и Источне Србије само једно насеље бележи велику просечну површину стана и овде је регистрован најнижи комодитет становања у приградским насељима – Алексиначки Рудник са 46 m².

Графикон 4.14. Просечна површина станова, по регионима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

Рурална подручја имају, у просеку, највећу коришћену стамбену површину, која варира посматрано по регионима (графикон 4.13). Највеће вредности карактеришу насеља руралног типа у Региону Војводине са 95,6 m², а најмања у Региону Шумадије и Западне Србије са 83,8 m², у којем се региструју најниже вредности у просеку за све типове насеља на руралном подручју. Значајније вредности срећу се у варошицама и великим селима, као и у ретко насељеним селима у свим регионима, док се у веома ретко насељеним селима, због неповољних друштвених околности и лошијег материјалног стања, бележи најнижи комфор станова. Међу варошицама и великим селима издвајају се насеља Региона Војводине, чија насеља већински носе карактеристике овог типа те су овде регистроване највише вредности. Једино у Региону Шумадије и Западне Србије просечна величина стана не прелази 90 m² у овом типу насеља, али је најнижа вредност забележена у насељу Региона Јужне и Источне Србије – Бело Поље (Сурдулица), 52,8 m². Просечна величина стамбеног простора у ретко насељеним селима на истом је нивоу у Региону Војводине и Региону Јужне и Источне Србије, 91 m², а најмања у Региону Шумадије и Западне Србије, 84 m². Код веома ретко насељених села регионална разлика у комодитету становања је веома наглашена у корист Београдског региона, где износи 93,6 m², у односу на насеља Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије, са око 70 m², што имплицира разлике у економском нивоу развијености овог дела руралног простора.

Графикон 4.15. Број станова према густини настањености у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Густина настањености станова у Републици Србији анализирана је према интервалима дефинисаним међународним препорукама и на основу просечних вредности. Уочава се да највећи број станова у земљи има 20–29,9 m² површине по лицу – 22,5% укупно пописаних станова (590 477 станова). Највећи удео станова ове густине настањености пописано је у великим градовима – 44,4%, а приближно у друге две категорије насеља (табела 4.11). Значајан је удео станова веће површине по лицу, 40 m² и више (графикон 4.15), на шта упућују и подаци о комодитету становања. С друге стране, број станова мале густине настањености, испод границе пренасељености, износи 45 333, док у 1 648 насеља нису регистровани станови испод 10 m² по лицу.

У категорији великих градова уочавају се два пика (графикон 4.15). Највећи број станова, око четвртине, у овом типу насеља има 20–29,9 m² површине по лицу. Највише станова ове густине настањености регистровано је у Београду, Крагујевцу и Новом Саду, са више од 10 000 станова, што је детерминисало ниске вредности величине стамбеног простора у овим градовима. Други пик се издваја у интервалу станова површине 40–59,9 m² по лицу, који чине 18,8% станова у великим градовима. У структури станова ове густине настањености велики градови учествују са 40,3% (табела 4.11). Због великог укупног број станова у овом типу насеља, они предњаче у свим величинским интервалима густине станова. Међутим, посматрано у оквиру стамбеног фонда великих градова, остале категорије су знатно мање заступљене. Иако је у великим градовима изражен недостатак стамбеног простора, свега 2% станова је испод границе пренасељености. Највећи број станова ове густине настањености лоциран је у Новом Саду – 2 093, Крагујевцу – 1 030, док се код београдских општина издвајају Земун са 1 942, и Звездара са 1 855.

Насеља градова и предграђа карактеришу станови такође величине 20–29,9 m² по лицу, иако у овом величинском интервалу учествују најмање, са 27% (табела 4.11). У овој категорији насеља највише су заступљени мали градови, са 44,3%, а најмање приградска насеља са 26,9% станова дате густине. У том смислу издвајају се Сомбор, Сремска Митровица, Пирот, Пожаревац и Јагодина у типу градова средње величине, са преко 3 000 станова 20–29,9 m² по лицу, Борча са 4 651 од приградских насеља, а Лазаревац и Обреновац са око 2 500 станова међу малим градовима. Насеља градова и предграђа бележе нешто значајнији удео станова са више од 60 m² по лицу (око 20%), у чему предњаче приградска насеља, која се одликују највећом просечном величином стамбеног простора у овој категорији. Најмањи станови по густини настањености заступљени су са свега 1,5% у овој категорији насеља, од којих мали градови заузимају највећи проценат. Највише их је пописано у Борчи и Бору, преко 500 станова ове величине.

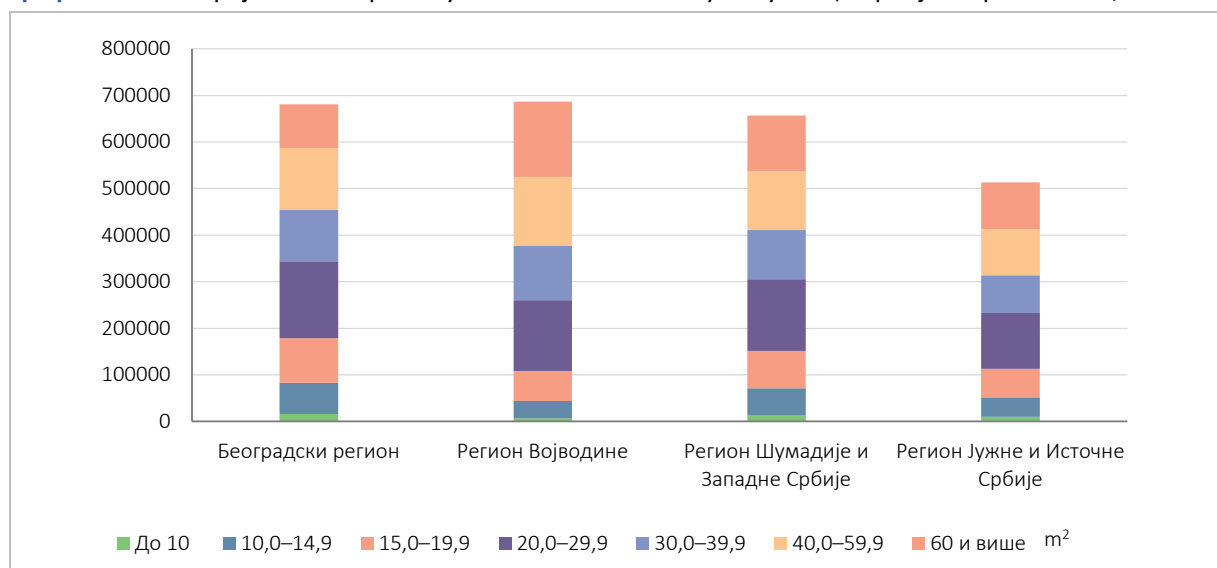
Табела 4.11. Структура станова према густини настањености у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 2), 2022.

	До 10 m ²	10,0–14,9	15,0–19,9	20,0–29,9	30,0–39,9	40,0–59,9	Више од 60 m ²
Велики градови	48,67	50,00	50,36	44,41	42,12	40,31	29,85
Градови и предграђа	23,57	24,22	25,56	26,97	27,40	26,8	29,3
Градови средње величине	25,08	27,91	29,20	28,79	28,68	30,08	27,61
Мали градови	45,77	43,18	43,61	44,31	45,70	45,95	48,43
Приградска насеља	29,15	28,91	27,19	26,91	25,63	23,97	23,96
Рурална подручја	27,76	25,78	24,09	28,63	30,48	32,85	40,87
Варошице и велика сеоска насеља	47,31	49,70	53,43	55,51	55,90	55,34	57,62
Ретко насељена села	41,04	41,18	38,82	37,01	36,08	36,00	35,20
Веома ретко насељена села	11,66	9,12	7,75	7,47	8,01	8,66	7,18

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Аналогно највећој просечној величини коришћеног стамбеног простора, рурални простори бележе пик у највећем величинском интервалу густине настањености станова (графикон 4.15). Око 41% станова преко 60 m² по лицу лоцирано је на руралном простору, док чине 23,1% укупног броја станова у овој категорији насеља. Међу насељима руралног типа, варошице и велика села заузимају највећи проценат у сваком од издвојених интервала, док је међу становима у мањим величинским интервалима приметно повећано учешће ретко насељених села. Општински центри Бабушница, Барајево, Блаце, Велико Градиште, Мали Иђош и Богатић имају највећи број станова величине преко 60 m² по лицу и појединим великим селима (Лозовик, Брестовац, Кусадак, Меленци, Елемир, Сивац и др.). С друге стране, преко 50 станова испод границе пренасељености регистровано је у општинским центрима Рача и Мали Зворник.

Графикон 4.16. Број станова према густини настањености у Републици Србији по регионима, 2022

Регионално посматрано, величински интервали густине настањености бележе исте или сличне тенденције. Најзаступљенији интервал густине настањености је 20–29,9 m² по лицу у свим регионима, осим у Региону Војводине, где доминира последњи величински интервал, са више од 60 m² по лицу (графикон 4.16), што је у складу са великом просечном величином стамбеног простора насеља овог региона. Најмање су заступљени у структури станова испод границе пренасељености (мање од 2%), од којих највише у Београдском региону. У структури станова региона мања густина настањености одликује у већој мери Београдски регион и Регион Шумадије и Западне Србије. Удео станова са више од 40 m² по лицу најзначајнији је у Региону Војводине, са 44%, док је у осталим регионима на приближном нивоу.

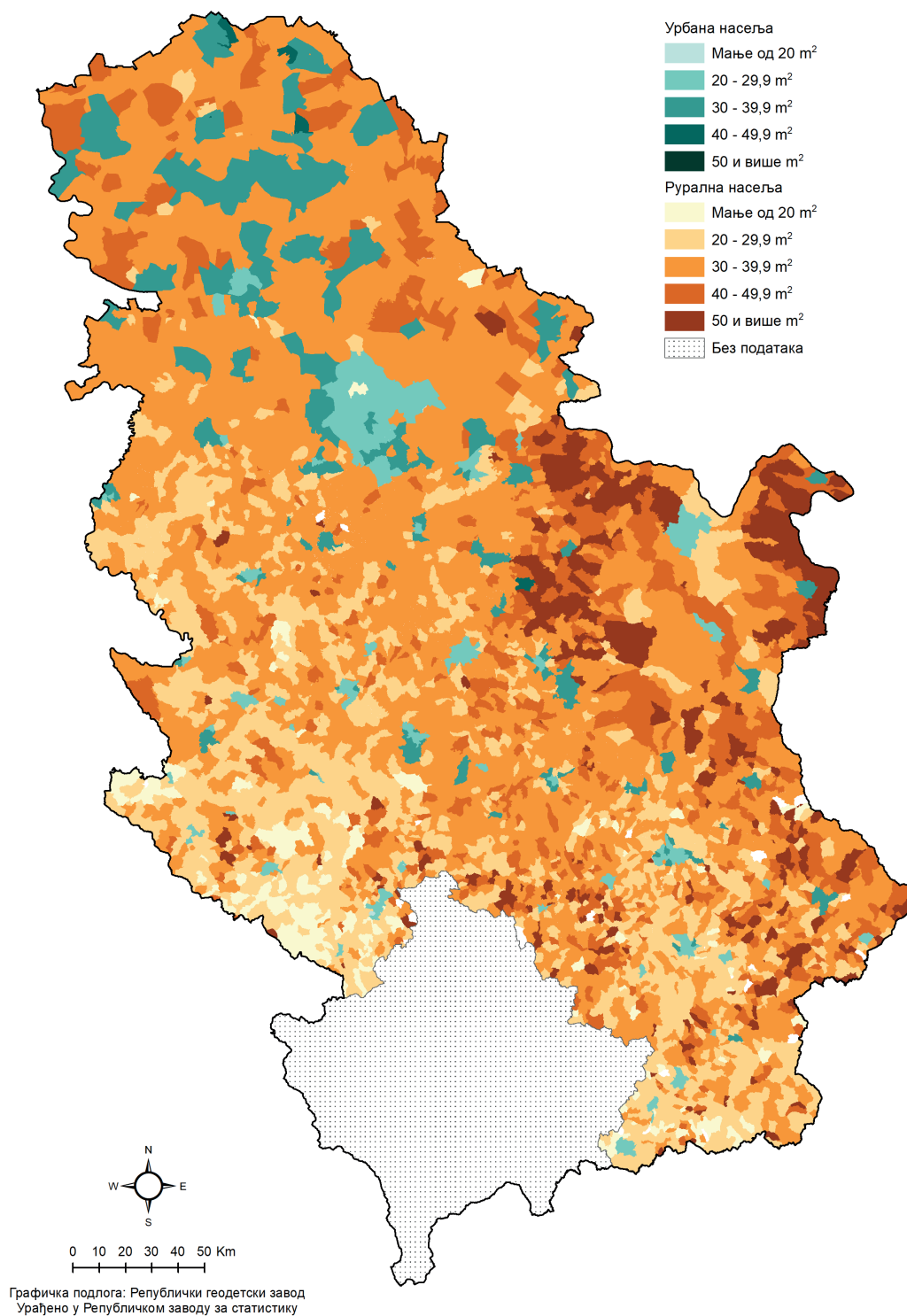
Претходно анализирани карактеристике становања утицале су на просечну густину настањености станова у Републици Србији, која, у просеку, износи 31,3 m² по лицу. Уочава се варијабилност овог показатеља по типовима насеља (табела 4.10). Највећа густина одликује велике градове – 28,1 m² по лицу, с обзиром да овај тип насеља има највећу концентрацију становништва и најмању просечну површину стана. Најмању густину настањености у просеку имају велики градови Региона Војводине (карта 4.4) са 30,1 m² по лицу, због морфолошких карактеристика насеља, а највећу у Београдском региону са 27,3 m² по лицу. Највише вредности површине стана по лицу бележе се у Зрењанину са 35,4 m², Суботици са 33,9 m², и Шапцу са 30,4 m², а најмање у Новом Пазару са 23,8 m², услед високе насељености овог великог града.

Густина настањености у градовима и предграђима је нешто нижа од републичког просека и износи $32,1 \text{ m}^2$ по лицу. Нижа настањеност бележи се у градовима средње величине и малим градовима (око $32,5 \text{ m}^2$), у односу на приградска насеља, која имају 31 m^2 по лицу, услед велике површине станова у овом типу насеља, али и високе насељености и притиска за потражњом стамбеног фонда у приградском појасу великих насеља. Највише вредности површине по лицу бележе се у градовима и предграђу Региона Војводине са $35,4 \text{ m}^2$, а најмања у Београдском региону са $29,7 \text{ m}^2$ по лицу. Војвођански градови средње величине имају најнижу густину настањености у овом типу насеља, које се крећу до максималних $36,5 \text{ m}^2$ по лицу у Вршцу, а вредности испод 30 m^2 по лицу имају само градови Бор, Прокупље, Горњи Милановац, Јагодина и Лозница, што имплицира њихову популациону величину. И код типа малих градова најређе су настањена насеља Региона Војводине, а најгушће Београдског региона. У пет малих градова вредности су изнад 40 m^2 по лицу, од којих је четири лоцирано у Региону Војводине (карта 4.4). Најгушће су настањени мали градови у Региону Шумадије и Западне Србије – Прибој са $22,2 \text{ m}^2$, и Тутин са 25 m^2 по лицу, што је, с једне стране, узроковано лимитираном величином стамбеног простора, а с друге, демографском сликом насеља.

Идентичан однос међу регионима присутан је и у насељима приградског типа. Максималне вредности површине по лицу карактеришу приградска насеља Региона Војводине, и до $43,2 \text{ m}^2$ у насељу Мићуново (Бачка Топола). Највећу густину настањености има, у просеку, Београдски регион, али је најнижа вредност регистрована у насељу Паралово у Новом Пазару са $19,9 \text{ m}^2$ по лицу.

Најнижу густину настањености бележе рурална подручја са $34,1 \text{ m}^2$ по лицу. У том смислу се посебно издваја Регион Војводине, у којем се, у просеку, бележи $36,6 \text{ m}^2$ по лицу, а потом и Регион Јужне и Источне Србије са $34,5 \text{ m}^2$ по лицу, услед негативних демографских кретања која су утицала на вредности овог показатеља. Насеља руралног типа исказују високу зависност овог показатеља у односу на концентрацију становништва у њима. Како су варошице и велика села популационо највећа насеља руралног типа, тако је и настањеност у њима најмања, јер је више лица пописано у стану (табела 4.10). У Региону Војводине овај тип насеља има $36,7 \text{ m}^2$ по лицу, док је у преосталим регионима просечна настањеност на истом нивоу. У насељима Региона Јужне и Источне Србије бележе се најниже вредности густине настањености, посебно у Источној Србији (карта 4.4), а у три насеља у типу варошица и великих села је регистрована густина настањености изнад 60 m^2 (максимално $71,5 \text{ m}^2$ по лицу у насељу Кобишница – Неготин). Највиша густина настањености је у Региону Шумадије и Западне Србије, посебно у њеном југозападном делу (карта 4.4), који се карактерише позитивним демографским кретањима, а тиме и повећаном концентрацијом становништва и већим бројем лица у стану. Три насеља региона у типу варошица и великих села имају вредности испод 20 m^2 по лицу. Минимална вредност од 14 m^2 по лицу, регистрована у насељу Добросин (Бујановац) у Региону Јужне и Источне Србије. Како опада густина насељености и популациона величина руралних насеља, тако се и густина настањености у њима повећава, па се највише вредности бележе у веома ретко настањеним селима. У 52 ретко насељена села густина настањености прелази 60 m^2 по лицу, док у пет насеља општина Кладово, Неготин и Ћуприја, познатих по традиционалној предимензионираној градњи индивидуалних породичних објеката, прелази преко 100 m^2 по лицу. У типу веома ретко насељених села, десет насеља југоисточног дела Србије (Регион Јужне и Источне Србије) одликује се екстремно ниском густином, услед неповољне демографске слике ових насеља.

Карта 4.4. Просечна густина настањености по регонима у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Република Србија нема изражен проблем пренасељености станова, али се уочавају осцилације међу регионима и различитим типовима насеља. Просечна површина стана у Републици Србији указује на изврстан комфор становања, са $78,4 \text{ m}^2$ расположивог животног простора у становима, што је у просеку око $31,25 \text{ m}^2$ површине стана по лицу.

Просечна површина стана детерминисана је типом насеља, на шта указује јасан тренд смањеног расположивог простора у урбаним насељима и повећаног комфора у насељима приградског и руралног типа. Најзначајнији велики градови у регионалним оквирима бележе најмање просечне површине станова (Београд, Нови Сад и Ниш), као и градови који су лимитирани развојем и градњом у просторном смислу (Ужице). Нешто већом површином стана располажу градови на равничарским теренима, који су предиспонирани тип градње и вид становања, а најмања површина станова карактерише оне који се одликују интензивним колективним видом градње, као што су поједини функцијски специјализовани градови (Бор, Прибој и Мајданпек). Рурална подручја карактеришу се доминантно индивидуалном градњом, што имплицира да је у насељима ове категорије највећа расположива површина станова у просеку, са значајним варијацијама које имплицирају демографска кретања и потребу за обезбеђењем стамбеног простора, али и економски аспект који указује на квалитет градње и тип стамбене зграде. Тако, варошице и велика села одликују са највишим стамбеним комфором међу насељима руралног типа.

Густина настањености станова, поред фактора који креирају стамбену политику и развој стамбеног фонда, директно је условљена популационом величином насеља. Генерално, највећа густина одликује велике градове – $28,1 \text{ m}^2$ по лицу, с обзиром да овај тип насеља има највећу концентрацију становништва и најмању просечну површину стана. Најмању густину настањености у просеку имају велики градови Региона Војводине, због морфолошких карактеристика насеља, а највећу у Београдском региону. Доминирају станови $20\text{--}29,9 \text{ m}^2$ површине по лицу – $22,5\%$.

Аналогно просечној величини коришћеног стамбеног простора, рурални простори бележе највећи удео, од 41% , у величинском интервалу густине настањености станова преко 60 m^2 по лицу. Међу насељима руралног типа, варошице и велика села заузимају највећи проценат у сваком од издвојених интервала, док је међу становима у мањим величинским интервалима приметно повећано учешће ретко насељених села. Једно насеље у Републици Србији је испод границе пренасељености (10 m^2). Најнижу густину настањености имају депопулацијска насеља. У 16 насеља регистровано је преко 100 m^2 расположивог стамбеног простора по лицу, од којих највише на простору Региона Јужне и Источне Србије, нарочито Источне Србије, где се бележи најнижа густина настањености. Највиша густина настањености карактерише насеља у Региону Шумадије и Западне Србије, посебно у њеном југозападном делу.

4.2.3. Опремљеност станова у насељима

Добар показатељ квалитета живота и становања у насељу представља опремљеност инсталацијама водовода и канализације, као и начин грејања. Опремљеност директно указује на ниво урбанистичке уређености, док индиректно имплицира социјални и економски аспект развијености и становања. У урбаним насељима ниво опремљености станова указује на изазове у вези са квалитетом живота (пренасељеност, неформална градња, нерегулисана изградња инфраструктурних система и неусклађеност са урбаним развојем), док у руралним срединама индикује степен сиромаштва, социјалне депривације и демографски аспект кроз сегмент смањења броја корисника. Ови показатељи указују на просторну дистрибуцију квалитативних дефицита стамбеног фонда у Републици Србији. Опремљеност инсталацијама у становима манифестује се и преко еколошког сегмента квалитета живота у насељима.

У Републици Србији је приметан висок ниво опремљености инсталацијама водовода и канализације, док се у инсталацијама грејања уочава изражен дефицит. Уочавају се мање осцилације у типовима насеља (табела 4.12). Највиши ниво опремљености имају велики градови, који се одликују највећом уређеношћу. Велики градови имају скоро потпуну опремљеност јавним водоводом и канализацијом, док се варијације уочавају код типа грејања. Нешто мањом опремљеношћу инсталацијама водовода одликују се Смедерево, Врање и Панчево. У укупном броју станова прикљученим на јавни водовод, велики градови заузимају 47,6%. Најмањи број станова прикључених на јавни водовод регистрован је у Суботици (84%). Други видови водоводних инсталација слабо су заступљени у великим градовима, испод 1%. Дефицитом у водоводним инсталацијама одликује се свега 0,3% станова великих градова. Једино се у великим градовима Региона Војводине уочава нешто већи број станова без водоводних инсталација (Зрењанин, Панчево и Суботица) и у Шапцу (карта 4.6).

Табела 4.12. Опремљеност станова према типу насеља у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1 и 2), 2022.

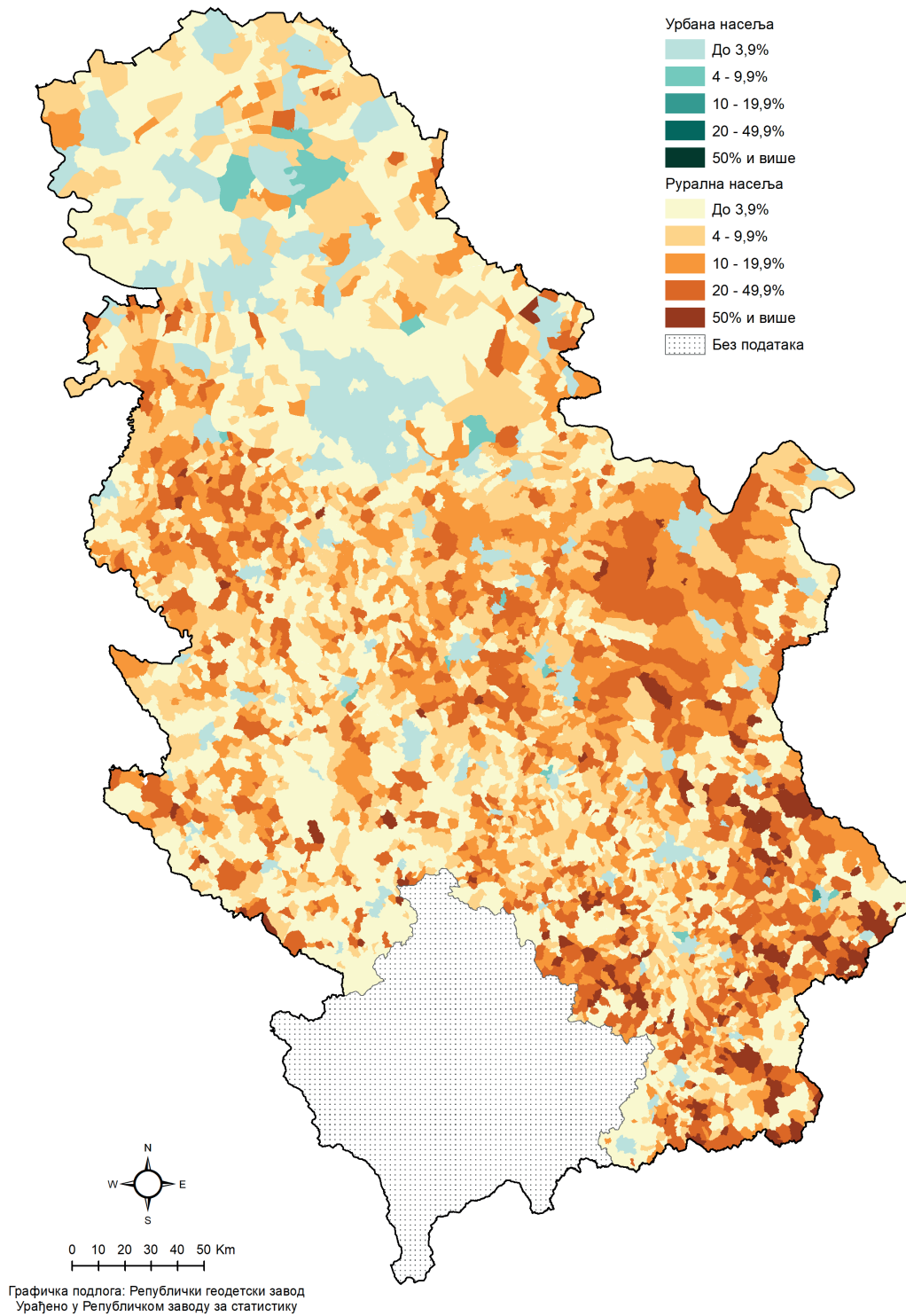
	Станови са инсталацијама водовода		Станови са инсталацијама канализације		Станови са инсталацијама грејања	
	број	%	број	%	број	%
Република Србија	3421362	94,69	3416381	94,55	1829990	50,65
Велики градови	1303511	99,14	1303296	99,12	946254	71,97
Градови и предграђа	885494	97,35	884664	97,26	493370	54,24
Градови средње величине	245568	98,06	245326	97,97	147259	58,80
Мали градови	419651	97,27	419254	97,18	223641	51,84
Приградска насеља	220275	96,71	220084	96,62	122470	53,77
Рурална подручја	1232357	88,73	1228421	88,45	390366	28,11
Варошице и велика села	605043	92,72	604008	92,56	228001	34,94
Ретко насељена села	471983	87,31	470329	87,00	138887	25,69
Веома ретко насељена села	155331	79,36	154084	78,72	23478	11,99

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Кад је реч о опремљености инсталацијама канализације, станови великих градова се одликују добром опремљеношћу. У погледу непотпуне опремљености станова инсталацијама канализације великих градова издвајају се Смедерево, Врање, Панчево и Шабац. Станови великих градова чине 59,4% укупно прикључених станова у Републици Србији на јавну канализациону мрежу. Најмањи проценат прикључености имају велики градови Суботица са 74,3%, Панчево са 86,1%, док се у Београду издвајају градске општине Палилула и Земун са око 80%. Други вид канализационих инсталација слабо је заступљен у великим градовима, свега 6,4% станова. Највећи број станова повезаних на септичку јаму, канал, реку или неки други алтернативни вид пописан је у великим градовима Суботица, Панчево, Нови Сад и Крагујевац, док је међу београдским општинама највише станова који на овај начин имају решено канализационо питање у Вождовцу, Земуну и Палилули. Регистровано је 3,3% станова великих градова без канализационих инсталација. Највише таквих станова карактерише Крагујевац, Шабац и Панчево (карта 4.7).

Опремљеност инсталацијама за грејање је на знатно нижем нивоу, где 72% станова великих градова има регулисано грејање путем централног или етажног система, што је највећи удео, посматрано у односу на друге типове насеља. Овај податак указује на значајан дефицит у инсталацијама за грејање у Републици Србији. Удео станова са инсталацијама овог типа у великим градовима креће се од 45% у Врању до максималних 91,5% у Новом Саду. Како се београдске градске општине знатно разликују у погледу грејања, овде се среће највиша вредност регулисања грејања, 95,1% (општина Нови Београд), док су најмање вредности у општини Палилула (око 54%). У великим градовима налази се 81,9% станова који су прикључени на централно грејање. То је доминантан вид грејања у насељима овог типа, где 44,8% станова има централно грејање. Етажним грејањем је решено ово питање у 27,2% станова великих градова. Нарочито је висок удео станова са овим видом грејања у Новом Пазару – 54%, Ваљеву – 49,3%, Ужицу – 46,2% и у нишкој општини Пантелеј – 45%. Без регулисаног питања грејања је знатан број станова – 26,2%. Дефицит овог типа инсталација посебно је изражен у Лесковцу са 48,3%, и Смедереву са 41,1% станова без инсталација за грејање, али се у структури града Београд и града Ниша уочавају разлике у погледу грејања, где се највећим дефицитом одликују Палилула у Београду, са 44,5%, и општине Палилула са 49,1% и Пантелеј са 46% у Нишу.

Карта 4.5. Дефицит инсталација водовода у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво), 2022.

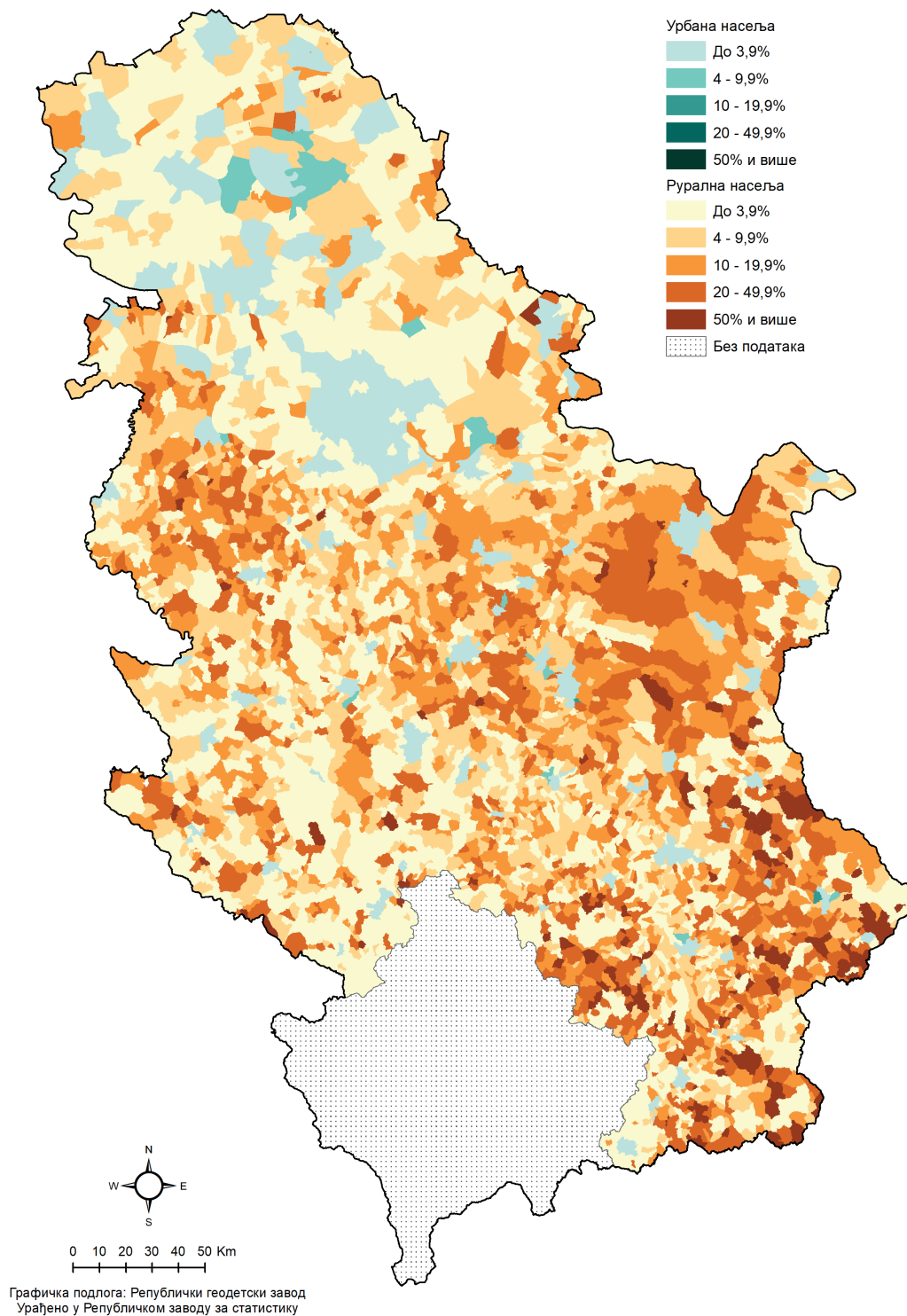

Опремљеност станова у категорији градова и предграђа такође је на високом нивоу, незнатно ниже у односу на велике градове (табела 4.12). У просеку је 97,3% станова опремљено инсталацијама за водовод и канализацију, док је изражен дефицит у инсталацијама за грејање – 54,2%. Већина станова је прикључена на јавни водовод – 92,6%, што чини 31,1% станова са овим видом водоснабдевања у Републици Србији. Око 4,7% станова у насељима ове категорије има регулисано питање водоснабдевања на неки други начин, док је 1,2% станова без инсталација водовода. Код регулисања канализације присутна је већа варијабилност. На јавну канализациону мрежу прикључено је 74,5% станова у насељима ове категорије, односно трећину станова са јавном канализационом мрежом у Републици Србији представљају станови у градовима и предграђу. Око 22,7% станова је ово питање решило помоћу септичке јаме, реке, канала и сл., док 1,2% нема регулисано питање канализације. Грејање је питање које није добро регулисано у становима градова и предграђа, с обзиром на то да је присутан дефицит у инсталацијама грејања. Само 13% станова је прикључено на централно грејање, док се етажним системом греје 41,2% станова. Међутим, у чак 42% станова не постоје инсталације за грејање. У оквиру ове категорије ипак су присутне мање осцилације међу типовима насеља по свим обележјима. Најбоље су опремљени станови у градовима средње величине, док у приградским насељима незнатно заостају за градским насељима ове категорије.

Градови средње величине бележе високу опремљеност станова инсталацијама водовода, који постоји у 98,1% станова у насељима овог типа. Нешто ниже вредности, око 96%, бележе једино Сомбор, Кикинда и Пожаревац. У овом типу насеља доминира прикљученост станова на јавни водовод са 96,1%. Нешто ниже вредности се бележе у Параћину, Пожаревцу, Кикинди и Сомбору, који тај недостатак превазилазе другим видом водоснабдевања. У градовима Лозница, Зајечар, Пожаревац и Кикинда регистрован је за овај тип највећи број станова без инсталација водовода, који чине мање од 2% у стамбеном фонду ових градова. Кад је реч о канализацији, близу 98% станова овог типа насеља је добро опремљено инсталацијама. На јавну канализациону мрежу прикључено је 90,6% станова. Градови у којима је присутнији алтернативни вид решавања канализационог питања имају и нижи удео станова на јавној мрежи, а то су Сомбор са 77,1% станова, Параћин са 83,1%, и Пожаревац са 85,3%. Јако је низак удео станова без икаквих канализационих инсталација. Само у градовима Кикинда, Пожаревац и Параћин удео таквих станова прелази 1%. Кад је реч о грејању, 58,8% станова у градовима средње величине има уређено ово питање. Најлошија ситуација је у градовима Аранђеловац, Параћин, Прокупље и Вршац, у којима удео станова са инсталацијама за грејање не прелази 50%. Свега 21,9% станова у насељима овог типа има централно грејање. Највећи удео среће се у Бору са 71%, и Пожаревцу са 55% станова, док у другим градовима средње величине не прелази удео од 30%. Етажно грејање заступљено је у 36,9% станова, а у највећој мери карактерише Инђију са 59% станова, Горњи Милановац и Зајечар са око 47%. Без инсталација за грејање је 37,6% станова у насељима овог типа. Највећи дефицит имају Параћин са 55,1%, Прокупље са 53,2%, и Аранђеловац са 52,1% станова који се греју на алтернативни начин (карта 4.7).

Мали градови се одликују добро опремљеним становима инсталацијама водовода и канализације (око 97,2%), али је, као и у претходном типу насеља, изражен дефицит инсталација за грејање. У 16 малих градова водоводне инсталације су нешто ниже заступљене у становима, од чега најниже у Сремским Карловцима, Мачванској Митровици и Мољу (испод 90%). Јавни водовод је заступљен у 92,7% станова. Најлошију прикљученост на јавни водовод имају мали градови Палић са 61,8%, Сремски Карловци са 65,3%, и Гроцка са 65% станова, који се, уз Прешево, Ђуприју и Неготин, одликују алтернативним видом водоснабдевања. Мањим дефицитом у инсталацијама водовода одликују се насеља Мол, Нови Бечеј, Србобран, Ковин, Ковачица и Лапово, док је у осталим малим градовима незнатно присутан. Питање канализације је добро регулисано у малим градовима. Нешто лошија опремљеност бележи се код 17 малих градова, од којих је најмањи удео станова са инсталацијама канализације у Сремској Каменици, Мачванској Митровици и Мољу (испод 90%).

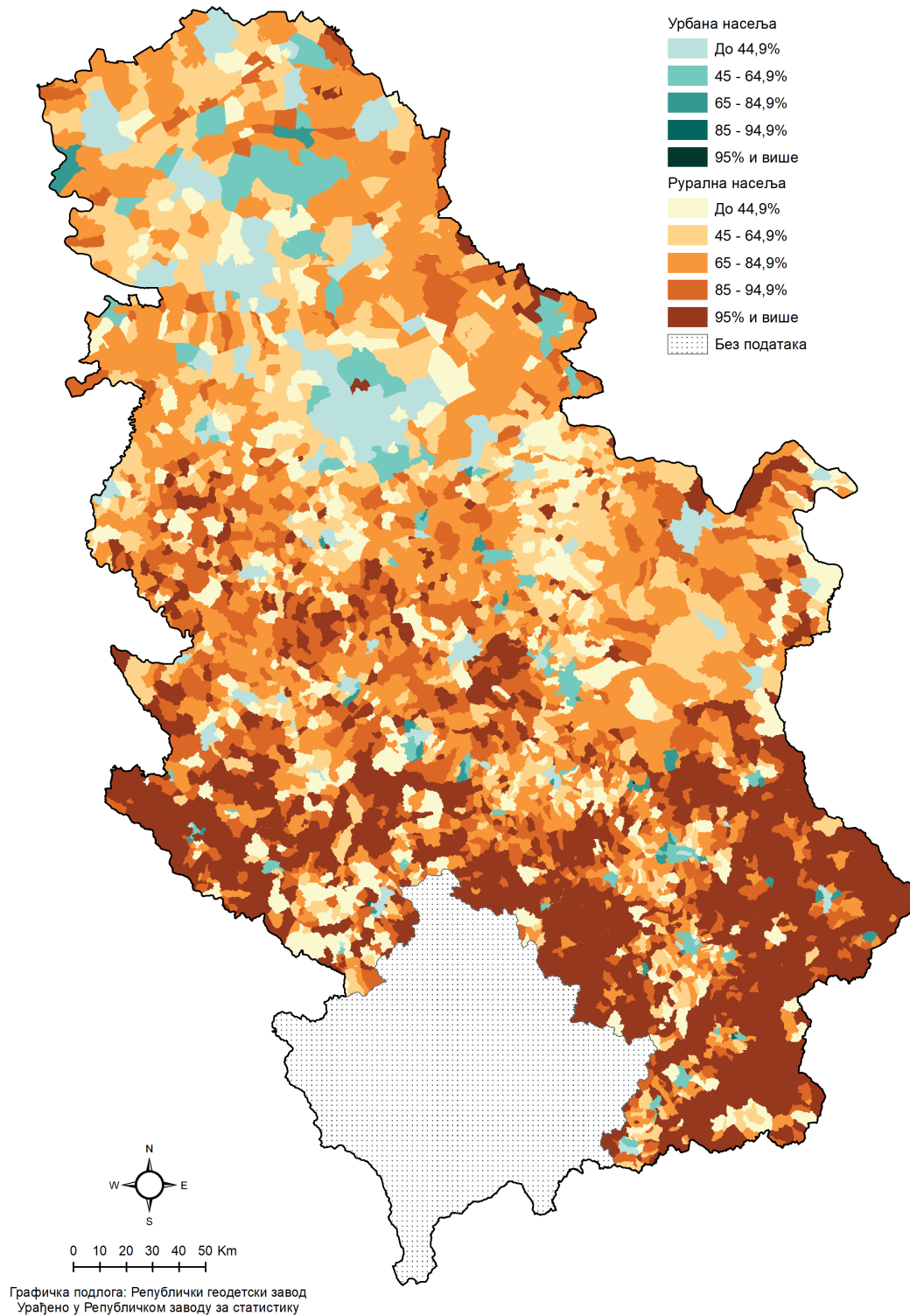
Карта 4.6. Дефицит инсталација канализације у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Међутим, велике осцилације се читавају у прикључености станова на јавну канализациону мрежу. У шест малих градова удео станова са јавном канализацијом је испод 10% (Жабал, са 1,7%, Лапово, Сурчин, Мол, Ковачица и Србобран). У њима се бележи највиши удео насеља са неким другим начином регулисања канализације, уз које се издваја још шест малих градова са више од 50% станова у којима се канализационо питање решава путем септичке јаме и сл. (Ада, Бачка Топола, Нови Бечеј, Стара Пазова, Темерин и Тител). У овој групи насеља издвајају се исти мали градови који немају инсталације канализације као ни водовода. У погледу инсталација за грејање присутне су значајне осцилације у овој групи насеља. Крећу се од 17,9% у Димитровграду до 95,1% у Обреновцу. У 41,8% малих градова (33) изражен је дефицит инсталација за грејање, у којима је регулисано грејање до свега 45% станова, од којих је у десет насеља испод 30% (Алексинач, Лапово, Бела Паланка, Врњачка Бања, Лебане, Сурдулица, Смедеревска Паланка и др.). Само 11,7% станова у малим градовима има централно грејање, од којих највише у Обреновцу са 90,8%, и Костолцу са 81,6%. У 40,2% станова, у просеку, заступљено је етажно грејање, највише у насељима Златибор са 85,5%, Уб са 80%, и Лајковац са 77,2%. Дефицит у инсталацијама за грејање присутан је у 37 малих градова, а највише је изражен у десет насеља, у којима је проценат станова без грејања преко 65% (Алексинач, Лапово, Бела Паланка, Врњачка Бања, Димитровград, Лебане, Смедеревска Паланка, Сокобања, Мол и Апатин) (карта 4.7).

Приградска насеља имају добру опремљеност инсталацијама водовода и канализације (око 96,7%), док је инсталацијама за грејање опремљено 53,8% станова. У четири насеља сви станови имају водоводне инсталације, док је у 11 насеља овог типа нешто лошија опремљеност водоводним инсталацијама (испод 90%). На јавни водовод прикључено је 88,6% станова. Креће се од 10% у насељу Међулужје (Младеновац) па до 99% у Алексиначком Руднику. Алтернативни вид водоснабдевања значајан је за насеља у приградском појасу Београда (Врчин, Рипањ, Калуђерица, Међулужје и Падинска Скела) и појединим субурбаним насељима (Жича, Рибаре, Мајур, Сремска Каменица и др.). Блажи дефицит инсталацијама водовода регистрован је у 11 приградских насеља, од чега највише Ђиљан (Пирот) са 15,2% и Текија (Параћин) са 11,4% станова. Опремљеност инсталацијама канализације креће се у распону од 72,2% у Сувом Долу (Врање) до потпуне опремљености свих станова у четири насеља која су урбанистички уређена и регулисана (Алексиначки Рудник, Горић, Мићуново и Дубово). На јавну канализациону мрежу прикључено је 53,2% станова. Најмањи удео станова који на овај начин има уређено канализационо питање регистрован је у 18 насеља овог типа, од којих незнатно у три насеља (испод 1%), док је у 15 насеља преко 95% станова прикључено на јавну канализациону мрежу. Питање канализације решено путем септичке јаме, реке, канала и сл. значајно је за насеља у приградској зони Београда (Рипањ, Калуђерица, Угриновци и Борча) и Новог Сада (Сремска Каменица, Петроварадин и Нови Бановци). У 11 насеља у којима је изражен дефицит инсталацијама водовода бележи се и дефицит инсталацијама канализације (карта 4.7). Варијабилност у опремљености инсталацијама грејања је посебно присутна код приградских насеља. Практично не постоји у насељу Алексиначки Рудник (0,16%) и у два насеља је испод 10% станова заступљено (Иванча – Пријепоље, Алакинце – Сурдулица). На високом нивоу је опремљеност инсталацијама грејања (преко 90%) у насељима Рвати (Обреновац), Белошевац (Ваљево) и Дубово (Тутин), док се у осталим насељима креће у распону између ове две крајности. У приградским насељима генерално је мали проценат станова са централним грејањем – 5,8%, од чега највише у насељу Рвати са 91,1% и Забрежје са 78,7% у Обреновцу. Етажно грејање је знатно више заступљено у приградским насељима, са око 48% у просеку. Међутим, у 56% приградских насеља изражен је дефицит у инсталацијама грејања, нарочито у 24 насеља у којима се бележи преко 65% станова без инсталација грејања, највише у зони утицаја Ниша, Краљева и др. (карта 4.7).

Карта 4.7. Дефицит инсталација грејања у Републици Србији, према ДЕГУРБА методологији (ниво 1), 2022.

Опремљеност станова на руралном подручју је најнижа у поређењу са другим категоријама насеља (табела 4.12). Опремљеност инсталацијама водовода и канализације је умерена (око 88%), са мањим дефицитом, док је у погледу грејања дефицит јако изражен. Свега 41,4% станова на руралном подручју је прикључено на јавни водовод, што је свега 21,2% у тој групи станова Републике Србије. Око четвртине станова има регулисано водоснабдевање путем сеоског водовода, док је 21,1% станова регулисало водоснабдевање помоћу хидрофора. Без инсталација водовода регистровано је 8,6% станова руралног подручја. Питање канализације је углавном регулисано помоћу септичких јама у становима овог типа насеља – 77,2%, док је на јавну канализациону мрежу прикључено свега 11,2% станова, што је 7,6% у тој групи станова у Републици Србији. Без инсталација канализације регистровано је 8,6% станова. Грејање у становима насеља руралног типа је већински без инсталација – 68,2%, а само 0,8% станова има централно и 27,3% етажно грејање.

На руралном подручју уочавају се разлике међу типовима насеља. Најбоље су опремљене варошице и велика села, док како опада ниво урбаности насеља, тако опада и ниво опремљености инсталацијама. Варошице и велика села су ретка насеља на руралном простору која се одликују извесном уређеношћу (Дробњаковић, 2019). Бележи се солидна опремљеност инсталацијама водовода у 92,7% станова. У овом типу насеља 39 насеља има лошију опремљеност инсталацијама водовода (испод 80%), од којих најмање у Радовници (Трговиште) са 54,3%, док је потпуна покривеност инсталацијама овог типа у 11 насеља, највише у општинама Бујановац и Прешево. Ипак, прикљученост на јавни водовод је прилично нижа од урбаних насеља – 62%. У 34 насеља је висока прикљученост на јавни водовод (преко 95%), већином општинских центара руралног типа. У 141 насељу она је на јако ниском нивоу (до 10%), од којих 17 уопште нема станове прикључене на јавни водовод. С обзиром на низак ниво урбанистичке уређености руралних насеља, сеоски водовод је веома битан вид регулисања водоснабдевања насеља, који у 61 насељу, углавном веће популационе величине, представља доминантан вид водоводних инсталација. Дефицит у инсталацијама водовода забележен је у 314 варошица и великих села, где је у 18 насеља проблем водоснабдевања веома изражен (преко 20% станова без инсталација).

Инсталације канализације заступљене су у неком облику у 92,6% станова варошица и великих села. Међутим, доминантан начин решавања канализације у овом типу руралних насеља (са 73,6% станова) јесте помоћу септичких јама или директно у реку, канал и сл. С друге стране, на јавну канализациону мрежу прикључено је само око 19% станова. У том погледу посебно се издвајају општински центри и поједине варошице са некадашњим статусом градских насеља, које имају углавном решено питање канализације на колективан, уређен начин (Сопот, Гуча, Лучани, Бело Поље и др.). У 98 насеља овог типа посебно је наглашен дефицит у инсталацијама канализације, највише у насељима Право (Владимирци) и Бела Вода (Крушевац), где прелази 30% станова без решеног овог питања. Кад је реч о грејању у насељима овог типа, само око 35% станова има регулисано ово питање. Свега 1,4% станова има централно грејање, док се етажним грејањем одликује 33,5% станова. Више од 61% насеља нема регулисано грејање. Овај проблем је посебно изражен у 57 насеља, у којима је дефицит изражен са више од 85% станова, дисперзно распрострањених (карта 4.7).

Ретко насељена села исказују знатно слабију опремљеност свим инсталацијама. У њима се у просеку бележи 87,3% опремљеност инсталацијама водовода са великом варијабилности у овом типу насеља. Најлошију опремљеност, испод 50% станова са инсталацијама водовода, исказује 22 насеља, док 92 насеља има у потпуности регулисано питање водоснабдевања. У том погледу, разноврсна је структура станова према начину решавања питања водоснабдевања. У овом типу насеља 28,5% станова је прикључено на јавни водовод, 31,8% на сеоски водовод, а на неки алтернативни начин 27% станова. У 35 насеља доминантан вид водоснабдевања (преко 95%) јесте јавни водовод, у 76 је сеоски водовод, а хидрофор и сл. у 36 насеља. У 68,5% насеља овог типа регистрован је проблем водоснабдевања. Посебно је наглашен у осам насеља лоцираних у Региону Јужне и Источне Србије (карта 4.5) у којима дефицит инсталација износи 45% станова. У насељима овог типа регистроване је у просеку 87% станова са инсталацијама канализације, од чега доминантно (81,6%) путем септичке јаме и других

алтернативних решења. На јавну канализациону мрежу прикључено је свега 9,9% станова, од чега 45,3% насеља уопште нема јавну канализациону мрежу. Десет насеља одликује се овим системским видом решавања канализације у насељу (више од 90% станова). Иста структура насеља обележена је дефицитом инсталација канализације као што је и са водоснабдевањем. Регулисано грејање регистровано је у свега четвртини насеља овог типа, од којих доминантно етажним грејањем, док је број станова са централним грејањем миноран (0,3%). Само 51 ретко насељено село може се похвалити регулисним питањем грејања, са преко 90% станова који имају неки вид грејања. У овом типу посебно је изражен дефицит инсталацијама грејања. Чак у 71% станова нису регистроване инсталације за грејање. Чак 34% насеља овог типа (654) нема регулисано грејање, односно у њима је преко 95% станова без инсталација за грејање. Посебно су распрострањени на југу и у централним деловима западне Србије (карта 4.7).

Веома ретко насељена села јако су лоше опремљена инсталацијама свих типова. Инсталације за водовод регистроване су у 79,4% станова, од чега највише прикључком на сеоски водовод – 54,5%, потом хидрофор – 16,7% и најмање на јавни водовод у насељу – 8,3%. У 12 насеља лоцираних већински у општинама Сјеница и Крушевац доминантно је регулисање водоснабдевања путем јавног водовода, док је око 61% насеља у којима не постоји јавни водовод. Без регулисаног питања водоснабдевања је око 16% станова. У 34 насеља практично нема инсталација за водоснабдевање, јер је у њима регистровано преко 85% станова са дефицитом. Канализација је у веома ретко насељеним селима регулисана у 78,7% станова, и то доминантно формирањем септичких јама или сличних видова (77,5%). На јавну канализациону мрежу прикључено је свега 1,25% станова, од којих је у четири насеља у општини Сјеница ово најзначајнији вид регулисања питања отпадних вода. У 93% насеља не постоји јавна канализациона мрежа. Дефицит у инсталацијама канализације испољен је у 16,2% станова, где је он у 34 насеља јако изражен, а у 11 насеља су, готово у потпуности, станови без решеног питања канализације, и по правилу су лоцирани у Региону Јужне и Источне Србије, као и у неколико насеља у Златиборском округу (карта 4.6). Грејање је решено у свега 12% станова овог типа насеља, и оно је готово у потпуности етажно. Чак 83,2% станова суочено је са дефицитом инсталација за грејање. У чак 72,9% насеља овај дефицит је посебно изражен, где у више од 85% станова нема инсталација за грејање. С тим у вези, што се више удаљавамо на лествици урбаности од великих градова, дефицит ових обележја драстично расте, поларизујући простор на опремљена урбана и слабо опремљена рурална подручја.

Ниво опремљености станова варира међу регионима Републике Србије. Најбољом опремљеношћу одликује се Београдски регион, а најлошијом Регион Јужне и Источне Србије (табела 4.13). Разлике се уочавају како по типу насеља, тако и по сваком од посматраних обележја. У погледу опремљености инсталацијама водовода готово су потпуно покривени сви станови у насељима Београдског региона (98,9%). Издвајају се велики градови овог региона, у којима 99,6% станова има инсталације водовода, док је у великим градовима других региона на приближном нивоу. Готово сви станови великих градова Београдског региона прикључени су на јавни водовод, док се велики градови Региона Војводине издвајају по најнижем уделу станова са јавним водоводом – 95,6%. У градовима и предграђу издвајају се насеља Региона Шумадије и Западне Србије, у којима је незнатно боља опремљеност инсталацијама водовода, док је у другим регионима прилично уједначена. На јавни водовод је прикључено највише станова у овој категорији насеља у Региону Јужне и Источне Србије – 93,7%. На руралном подручју Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије мање су присутне инсталације водовода. Карактерише их већа заступљеност станова који водоснабдевање решавају путем сеоских водовода, и то највише у Региону Шумадије и Западне Србије, 33,6% станова. У насељима ових региона присутан је извесан дефицит у погледу опремљености инсталацијама за водоснабдевање са 9%, односно 12,1%. Станови са израженим дефицитом (преко 50%) концентрисани су већински у Региону Јужне и Источне Србије, и то у веома ретко насељеним селима Нишавске, Пиротске, Јабланичке и Пчињске области (карта 4.5).

Табела 4.13. Опремљеност станова (%) у Републици Србији према регионима, ДЕГУРБА методологија (ниво 1), 2022.

	Станови са инсталацијама водовода	Станови са инсталацијама канализације	Станови са инсталацијама грејања
Република Србија	94,69	94,55	50,65
Велики градови	99,14	99,12	71,97
Градови и предграђа	97,35	97,26	54,24
Рурална подручја	88,73	88,45	28,11
Београдски регион	98,89	98,86	68,84
Велики градови	99,59	99,58	75,19
Градови и предграђа	97,49	97,40	60,81
Рурална подручја	91,67	91,50	38,25
Регион Војводине	96,29	96,16	53,81
Велики градови	98,93	98,91	80,06
Градови и предграђа	96,78	96,63	53,82
Рурална подручја	93,80	93,62	33,42
Регион Шумадије и Западне Србије	93,11	92,97	43,81
Велики градови	98,58	98,55	66,66
Градови и предграђа	98,07	98,05	53,89
Рурална подручја	88,18	87,95	28,04
Регион Јужне и Источне Србије	91,03	90,77	36,65
Велики градови	98,65	98,63	55,69
Градови и предграђа	97,24	97,16	50,69
Рурална подручја	84,89	84,45	22,04
Регион Косово и Метохија		...	..

Извор: РЗС, посебна обрада података, 2024.

Опремљеност инсталацијама канализације значајније осцилира међу регионима. Опет су најбоље опремљена насеља Београдског региона. Велики градови свих региона одликују се добром опремљеношћу канализационим инсталацијама, док се у погледу прикључености на јавну канализациону мрежу истичу велики градови Региона Јужне и Источне Србије са 96% станова. У градовима и предграђу присутне су мање разлике у погледу удела станова са инсталацијама канализације. Незнатно је већи удео станова у насељима ове категорије у Региону Шумадије и Западне Србије, али је на јавну канализациону мрежу највећи удео станова прикључен у Региону Јужне и Источне Србије. На руралним подручјима уочава се већа разлика међу регионима. Највише је станова са регулисаним водоснабдевањем у руралним насељима Региона Војводине са 93,6%, што је у вези са њиховом планском генезом, а најмање је у руралним насељима Региона Јужне и Источне Србије са 84,5%. Алтернативни вид решавања питања канализације (септичка јама, река, канал) доминантан је у насељима на руралном подручју, по чему се издвајају насеља Региона Војводине и Београда са више од 80% станова. Дефицит у инсталацијама канализације изражен је нарочито у руралним насељима Региона Шумадије и Западне Србије (Златиборска и Рашка област) и Региона Јужне и Источне Србије (Пчињска, Пиротска, Нишавска, Јабланичка и Топличка област) (карта 4.6).

Код регулисања грејања у насељима велике су разлике међу регионима. Најбоље је инсталацијама за грејање опремљен Београдски регион, са 68,8%, а најлошије Регион Јужне и Источне Србије, са 36,6% станова. Најбољу опремљеност међу типовима насеља имају велики градови, и то са највише станова са инсталацијама грејања у Региону Војводине (табела 4.13). У Региону Војводине и Београдском региону више од половине станова је прикључено на централно грејање, у Региону Шумадије и Западне Србије 37% станова у великим градовима има етажно грејање, а 31% у Региону Јужне и Источне Србије, у којем се региструје највиши удео станова са дефицитом у инсталацијама грејања, са 42% (карта 4.7). Код градова и предграђа бољу опремљеност имају станови у Београдском региону, док се у осталим регионима креће на приближном нивоу. Међутим, на руралном подручју је знатно мање регулисано грејање. Највише је станова у Београдском региону – 38%, а најмање у Региону Јужне и Источне Србије – 22% станова. Нерегулисано грејање карактерише највише насеља Региона Јужне и Источне Србије и Региона Шумадије и Западне Србије, у којима је преко 65% станова без инсталација грејања. У Региону Шумадије и Западне Србије регистровано је 198 у којима у потпуности није регулисано грејање, а највише у Златиборској, Рашкој и Расинској области, док је у Региону Јужне и Источне Србије 491 већински у Пчињској, Пиротској, Нишавској, Јабланичкој и Топличкој области (карта 4.7).

Република Србија има висок ниво опремљености инсталацијама водовода и канализације, док је у инсталацијама грејања изражен дефицит. Уочавају се мање осцилације у типовима насеља. Највиши ниво опремљености имају велики градови који се одликују највећом уређеношћу. У њима се региструје готово потпуна опремљеност јавним водоводом и канализацијом, и то нарочито у Београдском региону. Међу градовима и предграђима најбоље су опремљени станови у градовима средње величине, док у приградским насељима незнатно заостају за градским насељима ове категорије. На руралним подручјима уочава се већа разлика међу регионима. Највише је станова са регулисаним водоснабдевањем у руралним насељима Региона Војводине, што је у вези са њиховом планском генезом, а најмање је у руралним насељима Региона Јужне и Источне Србије. Карактерише их већа заступљеност станова који водоснабдевање решавају путем сеоских водовода.

Велики градови свих региона одликују се добром опремљеношћу канализационим инсталацијама, док се у погледу прикључености на јавну канализациону мрежу истичу велики градови Региона Јужне и Источне Србије. У градовима и предграђу питање канализације у становима овог типа насеља, углавном је регулисано помоћу септичких јама. Алтернативни вид решавања питања канализације (септичка јама, река, канал) доминантан је и у насељима на руралном подручју, док је дефицит у инсталацијама канализације изражен нарочито у руралним насељима Региона Шумадије и Западне Србије и Региона Јужне и Источне Србије.

Опремљеност инсталацијама за грејање указује на значајан дефицит у инсталацијама за грејање у Републици Србији. Најбоље су опремљени велики градови, где 72% станова има регулисано грејање путем централног или етажног система, што је највећи удео посматрано у односу на друге типове насеља. Грејање је питање које није добро регулисано у становима градова и предграђа, с обзиром на то да је присутан дефицит у инсталацијама грејања. Само 13% станова је прикључено на централно грејање, док се етажним системом греје 41,2% станова. Међу руралним насељима најбоље су опремљене варошице и велика села, док са смањивањем нивоа урбаности насеља опада и ниво опремљености инсталацијама. Грејање у становима насеља руралног типа је већински без инсталација – 68,2%.

5

Закључна разматрања

Ова публикација посвећена је питању типологије, демографском развоју и структурним обележјима насеобинског система у Србији. Анализа је обухватила питања нивоа развијености мреже насеља, генезе и морфологије насеља, њихових демографских и социо–економских одлика и образаца становања кроз обележја обрађених у Попису становништва, домаћинстава и станова 2022. године и пратећи форме просторног развоја насеља. Републички завод за статистику извео је нову типологију насеља, базирану на дистинкцији урбаних и руралних подручја према препорукама ДЕГУРБА методологије (ниво 1). Примењене су нове методолошке поставке, у циљу детаљне класификације насеља у Републици Србији (ДЕГУРБА ниво 2), у виду увођења урбано-руралног континуума успостављеног на основу континуираних просторних и функционалних насеобинских форми и трансформација и њиховим структурним обележјима, који верно илуструју разлике међу типовима насељима.

Применом ДЕГУРБА методологије, ниво 1, након агрегације прецизно дефинисаних популационих гридова на нивоу административних јединица – насеља, подразумева делимитацију три типа подручја у Републици Србији: 1) великих градова; 2) градова и предграђа и 3) руралних подручја. За потребе ове публикације изведен је ДЕГУРБА ниво 2 класификације насеља, уз извесне модификације методологије које се огледају кроз прилагођавање условима у мрежи насеља, локалним специфичностима просторних јединица, традицији и степену просторне трансформације насеља, као и уз прилагођавање коришћене терминологије изведених типова у складу са популационим обележјима насеља Републике Србије. Идентификована су четири урбана типа и три рурална типа насеља: 1) велики градови; 2) градови средње величине, 3) мали градови и 4) приградска насеља у оквиру градова и предграђа; 5) варошице и велика села, 6) ретко насељена села и 7) веома ретко насељена села у оквиру руралних подручја.

Предност изведене типологије је вишеструка. Примењена ДЕГУРБА методологија је фундамент за објективно диференцирање насеља базираног на истом приступу мерења степена урбаности, те омогућава олакшану обавезну међународну упоредивост, у случају првог нивоа типологије. Базирана је на јасно утврђеним праговима вредности демографских индикатора, те је арбитарност при идентификацији типова минимална. Велика прецизност постиже се подацима о дистрибуцији становништва у простору који почивају на геокодираном попису становништва, геореференцираном регистру становништва и популационим мрежама високе резолуције, те искључује до сада коришћена генерализована мерила. Коришћени су просторно прецизни подаци високе резолуције на популационом гриду од 1 km², што смањује ниво генерализације при извођењу типологија, а употреба једнаке мреже популационих гридова сведена је на ниво истих просторних јединица, чиме се постиже

униформност и просторна упоредивост на националном нивоу. Овакав приступ повећава тачност података о концентрацији становништва, те се избегава висока зависност типологија насеља од нивоа изграђености и нивоа развијености. Такође, временска одредница је веома битан сегмент ове типологије, јер се могу посматрати и упоређивати различити периоди, као што и сама типологија није фиксирана у одређеном временском оквиру, већ се са новим трансформацијама простора и променом базних показатеља веома лако може модификовати тип насеља. Оваквим приступом постиже се већа апликативност типологије насеља, а умањује ригидност административно-правних норматива и арбитрарних подела.

Други ниво типологије (ДЕГУРБА ниво 2) препоручен је, али није обавезан. Изведен је за потребе ове публикације, како би се одговорило захтевима за увођење иновативне класификације која прати савремену трансформацију насеобинског система Републике Србије. У том смислу, у поређењу са постојећом дистинкцијом насеља на градска и остала, ова типологија нуди јасно дефинисане типове у оквиру урбаних и руралних подручја и палету прелазних форми. Извођење типова насеља у Републици Србији важно је средство за потребе анализе променљивих образаца урбано-руралног развоја и утицаја који политичке одлуке имају на живот у нашим градовима, предграђима и селима.

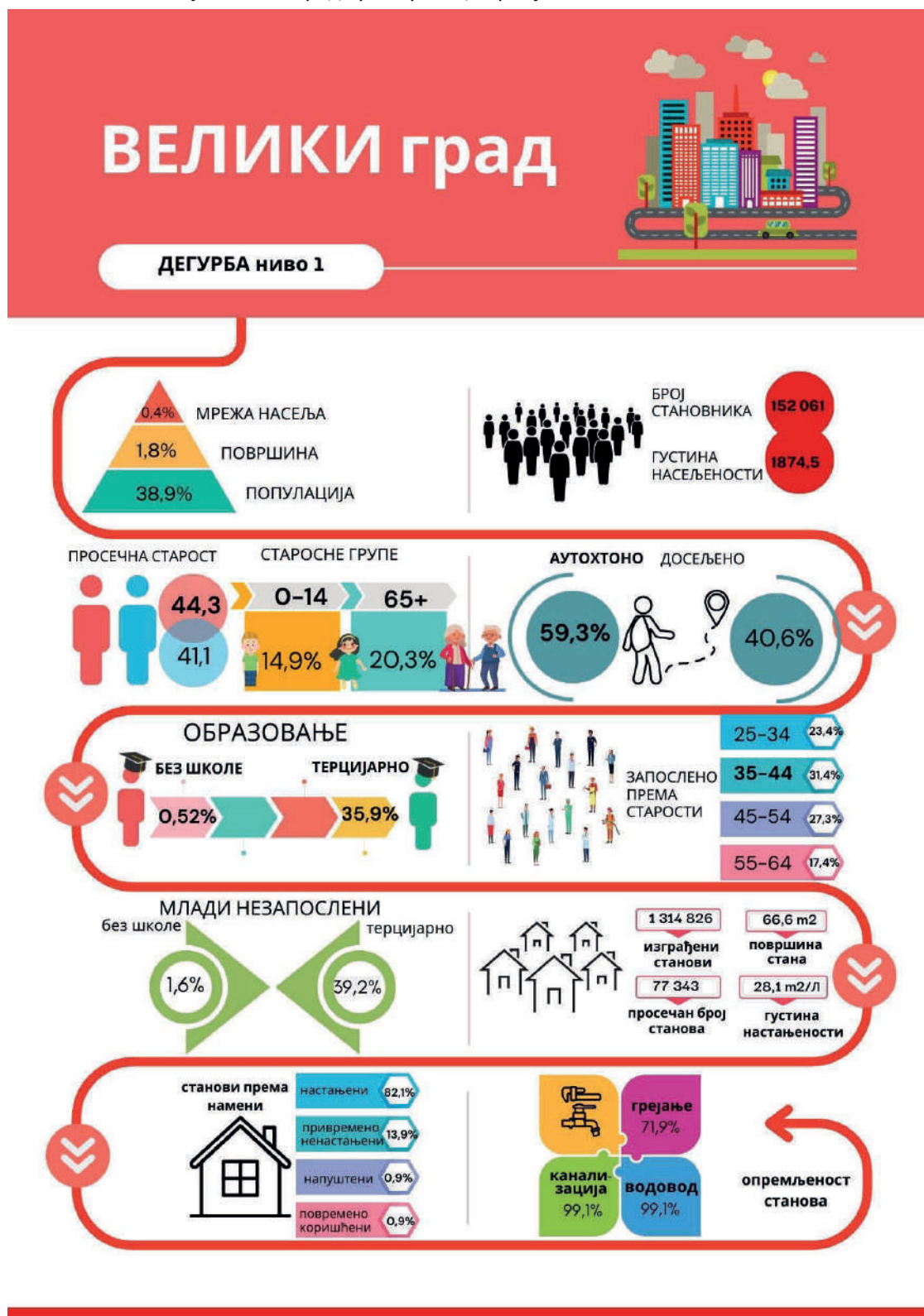
У наставку су илустрована основна обележја свих типова насеља у Републици Србији.

5.1. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ УРБАНО-РУРАЛНОГ КОНТИНУУМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Наредни сегмент илуструје карактеристике понаособ сваког од типова насеља у Републици Србији идентификованих на основу ДЕГУРБА методологије, ниво 1 и ниво 2.

Велики градови – У периоду од 1948. до 2022. становништво у великим градовима бележи континуирано повећање, и достиже увећање за готово три пута. Међутим, подаци указују да је с временом и у овим насељима дошло до нарушавања старосне структуре, посебно у контексту смањења најмлађег контингента (0–14) и повећања удела старих лица (65+). Старосну структуру су у великој мери обликовале интензивне миграције у погледу досељавања становништва, посебно младих, који у велике градове долазе због образовне функције и функције рада. Високи удели броја досељених лица везани су највише за велике градове – Београд и Нови Сад, које карактерише најјачи прилив мигрантског становништва. Становништво у великим градовима одликује повољна образовна структура са високим уделом лица са терцијарним образовањем (35,9%) и ниским уделом оних без школе и са непотпуном основном школом (1%) (слика 5.1). У категорији младих (25–34), свако друго лице има завршен факултет или вишу школу. Удео запослених износи 88% и скоро половина њих је са највише завршеним факултетом или вишом школом (47%). У погледу запослености младог становништва (25–34), највећи удео имају запослени са терцијарним образовањем (45%), док је изразито мали удео запослених нижег нивоа образовања. Сличан однос је и код незапослене младе популације, где је приметан висок удео младих незапослених са терцијарним образовањем (41%). Велике градове одликује богат стамбени фонд, уз доминацију зграда са три и више станова (63%), као и висок степен искоришћености, што је условљено високом концентрацијом становништва (слика 5.1). Овде се бележи најмањи број лица по стану, што не представља последицу негативних демографских кретања, већ савремених процеса који воде промени структуре коришћења станова и намене појединих делова града. Највише самачких станова је пописано у великим градовима, посебно у Београдском региону (46,3%). Најзначајнији велики градови у регионалним оквирима бележе најмање просечне површине станова (Београд, Нови Сад и Ниш), као и градови који су лимитирани развојем и градњом у просторном смислу (Ужице). Велике градове одликује највиши ниво опремљености, што се огледа кроз потпуну опремљеност јавним водоводом и канализационим инсталацијама, као и инсталацијама за грејање, где 72% станова има регулисано грејање путем централног или етажног система.

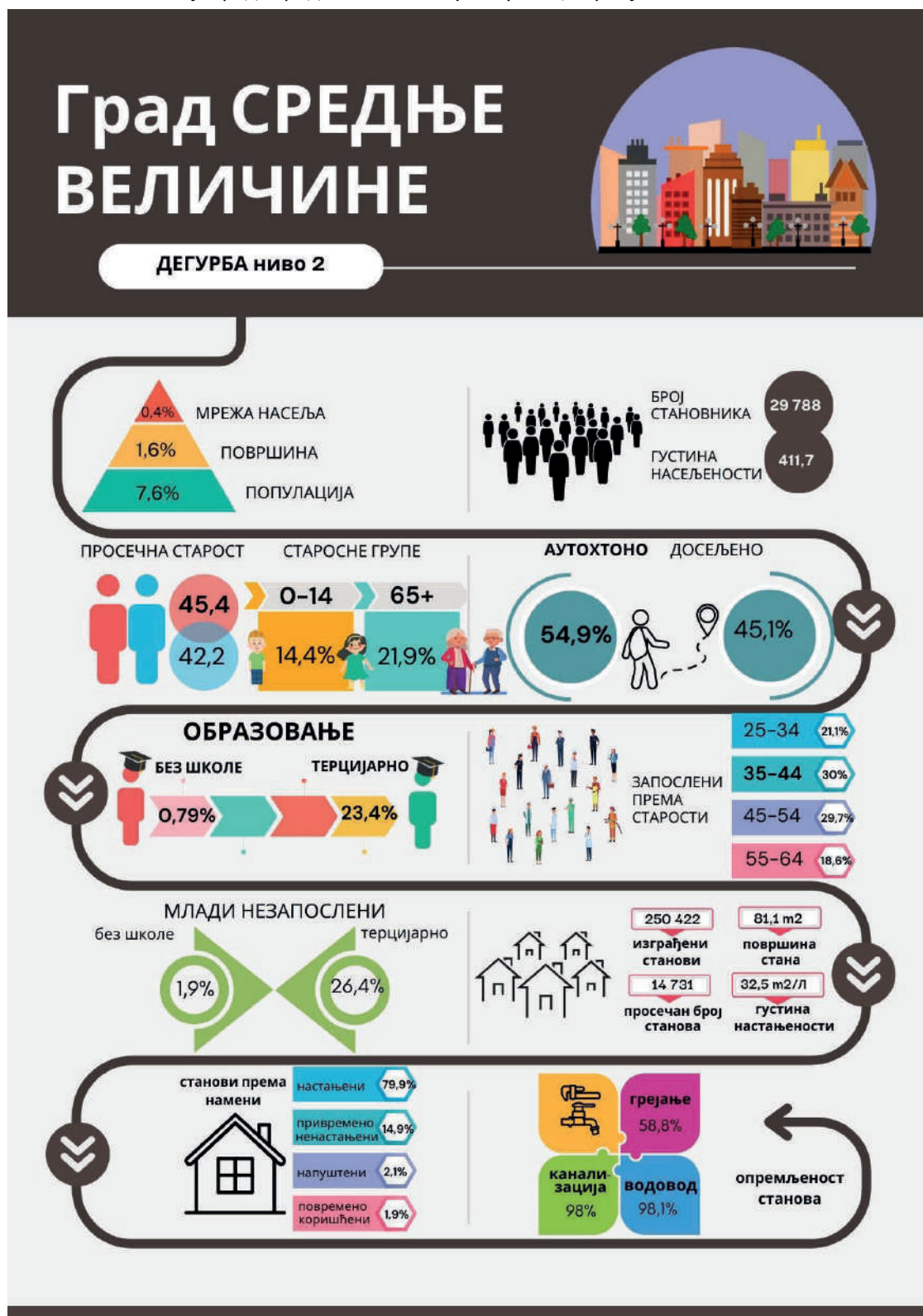
Слика 5.1. Обележја великог града у Републици Србији

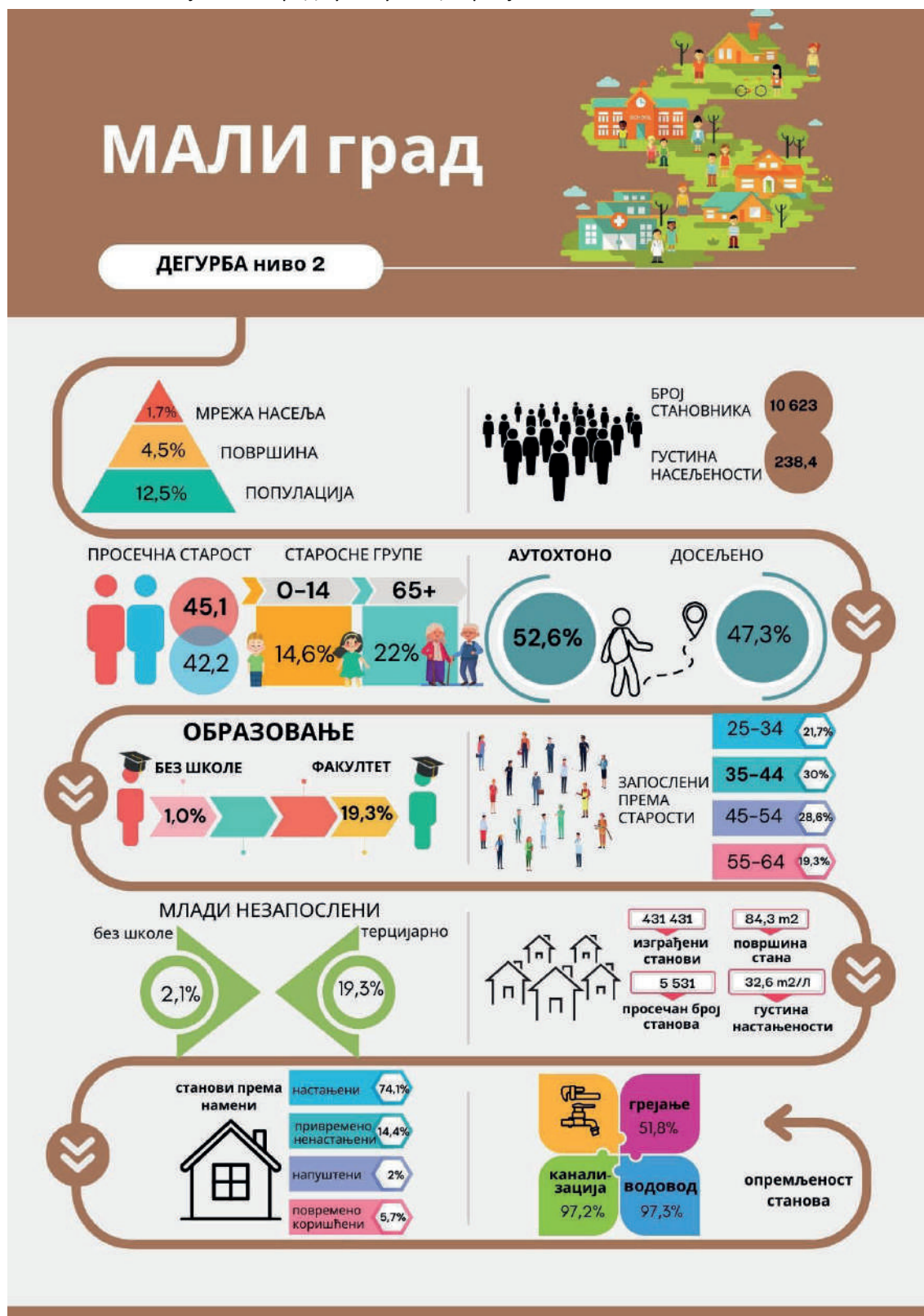
Градови и предграђа – Овај тип подручја обухвата три типа насеља: градове средње величине, мале градове и приградска насеља. Генерално, у периоду 1948-2022. број становника у градовима и предграђима се увећао 2,5 пута. Поменути тренд кретања броја становника приближан је и код свих типова насеља ове категорије. Динамика промене је најизраженија у приградским насељима, где се број становника у односу на почетак посматраног периода увећао за 4,5 пута. Пораст броја становника карактеристичан је за приградска насеља у зони великих градова (Београд и Нови Сад), као и мањих градских подручја (Нови Пазар, Тутин и Бујановац). У односу на велике градове, код градова и предграђа карактеристичан је нижи удео младих и нешто виши удео старих лица. Градови средње величине су захваћени изузетно интензивним процесом старења, који значајно предњачи у односу на друга два типа насеља. За градове и предграђа је карактеристично да се највећи број становника настанио у периоду до 1980. године, што је присутно у готово свим регионима, осим у Београдском региону, где се највише становника доселило у последњем посматраном периоду (2011. и касније). Образовна структура у градовима и предграђима подразумева највећи удео становништва са највише завршеном средњом школом (58%), док овај ниво образовања доминира у приградским насељима (61%). Мали градови су током осамдесетих година прошлог века представљали привредне и индустријске центре, који су махом запошљавали становништво са средњом или вишом школом. Градови средње величине се издвајају по највећем уделу становништва са терцијарним образовањем (23%) (слика 5.2). Категорију младог становништва одликује нешто нижи ниво образовања, са свега 32% високообразованих. Од укупног броја економски активних лица њих 84% је запослено, а учествују са 35% у укупном броју запослених. Градове средње величине одликује релативно висок удео незапослених високообразованих лица (31%), док је код малих градова удео ове категорије за 1% нижи. Ни код приградских насеља нема значајнијих одступања, и њихово становништво је углавном везано за центре рада у чијој се непосредној близини налазе.

Градове и предграђа одликује богат стамбени фонд, посебно у градовима средње величине и приградским насељима. Висока искоришћеност стамбеног фонда приградских насеља (слика 5.4) последица је притиска на овај насеобински појас у близини великих градова и њихове доминантне стамбене функције. Приградска насеља и мали градови одликују се мешовитим типом становања. Највећи интензитет градње бележе мали градови (слика 5.3), док се у динамици градње уочава бржи раст код приградских насеља. Услед највећег притиска на приградска насеља, овај тип насеља бележи станове са највећим бројем лица. У градовима и предграђима најбоље су опремљени станови у градовима средње величине (слика 5.2), а потом и приградским насељима, која незнатно заостају. Опремљеност јавним водоводом је на високом нивоу, док је питање канализационих инсталација углавном регулисано помоћу септичких јама. Грејање је питање које није добро регулисано у становима градова и предграђа, с обзиром на то да је присутан дефицит у инсталацијама, те је само 13% станова прикључено на централно грејање, док се посредством етажног система греје 41,2% станова.

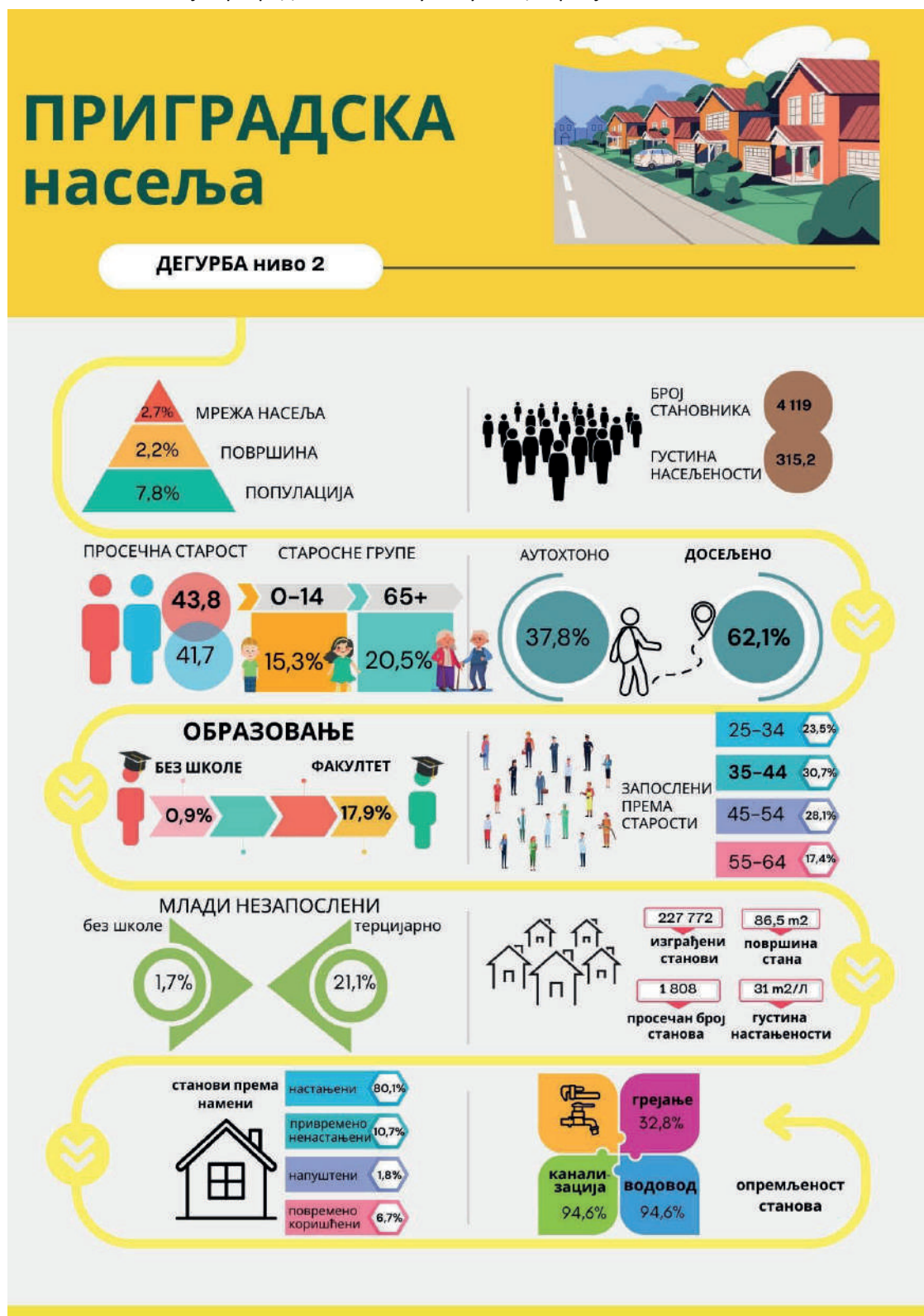
Слика 5.2. Обележја града средње величине у Републици Србији

Слика 5.3. Обележја малог града у Републици Србији

Слика 5.4. Обележја приградског насеља у Републици Србији

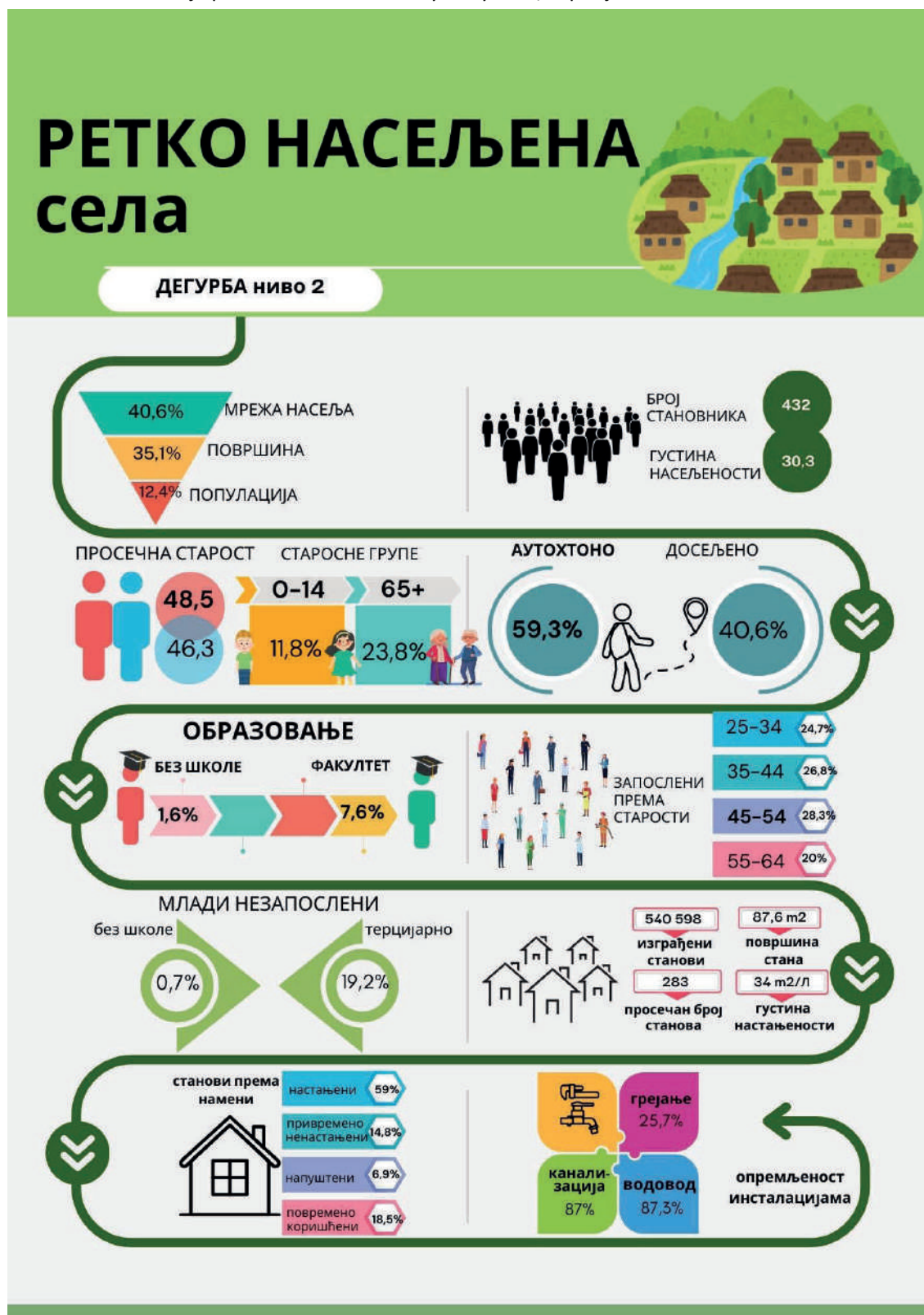
Рурална подручја – Овај тип подручја обухвата три типа насеља мозаичних карактеристика: варошице и велика села, ретко насељена села и веома ретко насељена села. У периоду 1948-2022. број становника у овој категорији континуирано опада. Према индексу промене од почетка посматраног периода становништво руралних насеља се преполовило, док је у појединим веома ретко насељеним селима број становника смањен до 83%. Нешто мањи интензитет смањења бележе варошице и велика села (22%). Данас становништво руралних насеља карактерише дубока демографска старост, смањена и ослабљена база младог становништва, уз недовољно рађање, што указује на присуство процеса депопулације. Рурална подручја представљају простор у коме је процес старења становништва најдаље одмакао, те се већина насеља у овој категорији налази у стадијуму најдубље демографске старости. Регион Јужне и Источне Србије издваја се са најнижим вредностима удела младих узраста 0–14 година (7%), док је удео старијих лица (65+) достигао 40%. Варошице и велика села карактеришу нешто повољнији однос младог и старог становништва (слика 5.5). Високи удели аутохтоног становништва генерално су карактеристични за рурална подручја. Одликује их слабљење интензитета миграције те је, према структури досељеника, највише оних који су дошли у најранијем посматраном периоду (до 1980. године), осим у Београдском региону, у чијим је руралним насељима највише досељених у протеклих петнаест година. Скоро 40% становништва руралних подручја је без школе, са непотпуном основном или са завршеном основном школом, у односу на свега 9% оних са високим и вишим образовањем. Највећи удео младих у руралним подручјима има завршену средњу школу (63%), док је 21% њих са вишом или високом школом. Удео запослених лица у руралним подручјима је изузетно низак и износи свега 27%. Највећи удели запослених са терцијарним образовањем везује се за младо становништво (25–39). У категорији младих, удео незапослених са терцијарним образовањем је знатно нижи (26%).

У руралним подручјима је присутан нижи ниво изграђености, са изузецима у општинским центрима, варошицама, великим селима и насељима са развијеном туристичком функцијом. Карактеришу их више вредности ненастањених и повремено коришћених станова, посебно у Региону Јужне и Источне Србије, што се доводи у везу са израженим негативним демографским кретањима рефлектованим кроз интензитет појаве напуштања станова. Највећи број стамбених зграда пописан је на руралном простору Републике Србије, које су категорисане као зграде са једним станом. Најинтензивнија градња везује се за варошице и велика села, у зони развојних осовина, посебно западноморавске, јужноморавске и дунавске, док најслабија градња карактерише јужне периферне делове земље. На руралном подручју, станови са самачким домаћинством чине 29,3% од броја станова овог типа, доминантно присутних у варошицама и великим селима. Рурална подручја карактеришу се доминантно индивидуалном градњом, што имплицира да је у насељима ове категорије највећа расположива површина станова у просеку. Према опремљености станова инсталацијама у руралним подручјима, издвајају се варошице и велика села, док са опадањем нивоа урбаности насеља опада и ниво опремљености (слике 5.6 и 5.7).

Слика 5.5. Обележја варошице и великог села у Републици Србији

Слика 5.6. Обележја ретко насељеног села у Републици Србији

Слика 5.7. Обележја веома ретко насељеног села у Републици Србији

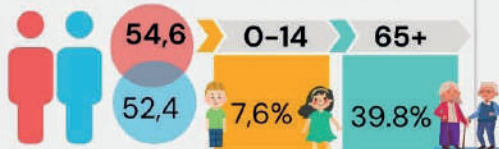
ВЕОМА РЕТКО НАСЕЉЕНА села

ДЕГУРБА ниво 2

ПРОСЕЧНА СТАРОСТ СТАРОСНЕ ГРУПЕ

АУТОХТОНО МИГРАНТСКО

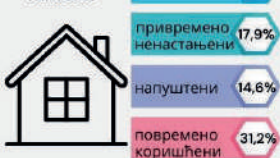
ОБРАЗОВАЊЕ

МЛАДИ НЕЗАПОСЛЕНИ

станови према намени

5.2. ЗАКЉУЧНЕ ПОРУКЕ И СМЕРНИЦЕ

Свако поглавље у овој студији представља скуп пописних података, графичких прилога у виду мапа, табела и графикона, који су праћени описом датог контекста. Публикација је подељена у четири сегмента: основне одлике мреже насеља, демографске и социо-економске карактеристике и квалитет становања. На основу сваког од поменутих поглавља могуће је извести одређене закључке.

Обележја мреже насеља у Републици Србији указују на дубоко укоренењу поларизацију. У Републици Србији је изражена снажна урбано-демографска поларизација, чије последице се рефлектују и на регионалну издиференцираност. Регион Војводине одликује се полицентричном мрежом насеља, док је код других региона веома изражена асиметричност насеобинског система. У мрежи насеља Републике Србије доминирају насеља руралног типа, и то ретко и веома ретко насељених села. Рурални тип насеља доминира на простору јужно од Саве и Дунава, односно у Региону Јужне и Источне Србије и Региону Шумадије и Западне Србије, где чине већину насеља. С друге стране, Београдски регион и Регион Војводине одликују се већом заступљеношћу урбаних насеља, док на руралним подручјима доминирају насеља типа варошице и велика села, што индикује повољније демографске прилике и ниво друштвеног и економског развоја на овом делу територије Републике Србије и указује на виши степен развијености мреже насеља поменутих региона. У Региону Шумадије и Западне Србије и Региону Јужне и Источне Србије урбана насеља, као и варошице и велика села, представљени су низом насеља у уском просторном појасу моравске и подунавске осовине развоја, док се у осталим периферним руралним деловима региона простиру дисперзно. У мрежи насеља успостављена је хоризонтална и вертикална хијерархија, која води фаворизовању урбаних подручја и малог броја насеља те продубљивању процеса демографске и развојне поларизације кроз „суперконцентрацију“ становништва, изграђених станова, функција и инфраструктуре на малом простору и у малом броју центара, с једне стране, и континуирано демографско пражњење, запустање стамбеног фонда, опадање виталних функција и девастацију инфраструктурних система у све већем броју насеља и градова, с друге стране. Ублажавање поларизацијских ефеката у простору захтева добро познавање типова насеља и њихових обележја, како би се јачањем просторних и функционалних форми подстакла интеграција геопростора Републике Србије и умањила разлика између развијеног центра и неразвијене периферије (Крунић, Шећеров, Тошић и др., 2020).

Демографске одлике насеља су разнолике. Просечна популациона величина насеља у Републици Србији износи 1 412 становника. Приметно је уситњавање мреже насеља и њихово континуирано смањивање. Тако, демографски угрожена насеља до 100 становника обухватају 28,2% са 0,8% становништва Републике Србије, док група насеља са више од 10 000 становника обухвата 1,7% насеља Републике Србије, са 56,7% популације. Тиме је јасно уочљива „суперконцентрација“ становништва у малом броју насеља, док је већина насеља суочена са демографским пражњењем. Разлике према типу насеља су велике, а регионални диспаритети изражени. У посматраном периоду регистрован је пораст броја становника у урбаном подручју од 9%, док је забележен популациони пад у руралном подручју од око 40%.

Депопулација је у суштини регионални проблем и погађа одређене делове Републике Србије. Посматрано према категоријама најугроженија су рурална подручја која су деценијама уназад захваћена овим негативним процесом. Пресељавање из мање развијених у развијене делове Републике Србије су веома изражене. У основи ових пресељавања стоје велике регионалне диспропорције. Пораст броја становника везује се за велике градове (Београд, Нови Сад и Нови Пазар), док у свим осталим насељима број становника опада или, у најбољем случају, стагнира. И унутрашња пресељавања одликују велике регионалне неједнакости. Присутно је неколико облика пресељења: традиционални, на релацији село–град, и из мањих у већа урбана подручја. Смањење броја становника директно утиче на промену старосне структуре, која се одражава и на социјалне и

економске аспекте попут смањења радног контингента, већег удела старијих и, тиме, пензионог фонда, здравствене заштите и других услуга које се пружају у депопулацијским просторима, с обзиром на лимитиран број корисника, и захтевају модификован приступ. Наведени процеси су уочљиви и у великим градовима, који су препознати као носиоци развоја, привлачни центри рада, посебно за младо, квалификовано становништво. Кључна питања која се постављају су: како демографске промене утичу на општи, друштвено-економски развој насеља? Могу ли се депопулација и старење, као два најактуелнија демографска питања, зауставити? Становништво Републике Србије ће се и у будућности смањивати, услед све нижих стопа фертилитета. Стручњаци сматрају да пронаталитетне мере нису довољне, а отворено тржиште рада у земљама Европске уније додатно продубљује депопулацију (Nikitović, 2022). У домену испитивања ових процеса, студија пружа јасан увид у просторне диспаритете који могу да послуже будућим оквирима јавних политика у циљу постизања ублажавања дисбаланса демографског развоја.

Мобилност становништва у Републици Србији имала је своју транзицију према типу насеља. У најранијем, послератном периоду прво су биле изражене миграције на релацији село–град, када је највећи број становника отишао из руралних подручја у мале градове, потом даље пресељавање становништва у средње градове (регионалне центре), а са крахом индустрије крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века најинтензивније су биле миграције у велике градове.

Млади представљају драгоцен ресурс иако их има све мање . Депопулација носи са собом и једну важну поруку, а то је да је сваки становник вредан ресурс за своје насеље и његов развој (Арнадаренко, 2022). Процеси депопулације и емиграције су континуирани и они се не могу зауставити, као ни пражњење па и нестајање појединих насеља. Адаптибилност јавних политика на локалном нивоу је неминовна, као и мултидисциплинаран концепт. Овакав приступ тежиште пажње преуспмерава са квантитета на квалитет, што значи да пажњу са бројева треба да преусмеримо на структуре и одређене специфичности које са собом носи одређено подручје. Удео младог становништва се смањује, јер су млади највише отворени и за емиграцију у друге земље. Њихова образовна структура је различита, и повољнија у односу на старије становништво. Улагање у образовање доноси низ бенефита: становништво бољег нивоа образовања је здравије, дуже ће живети и биће окосница економског раста. Присутна је и неусклађеност у домену понуде образовања и потреба тржишта рада, па у појединим деловима земље млади имају потешкоће у проналаску адекватног посла. Познавање структуре овог контингента, разумевање њихових потреба и улагање у њихово образовање може допринети равномернијем развоју али и очувању људског капитала.

Градови и предграђа су кључни за уравнотежен демографски и регионални развој. Иако је у јавности свеprisутан тренд на тему депопулације („изумирања“) села, већи изазов представља опадање броја становника у малим и средњим градовима. Анализа је показала да постоје знатна одступања и просторни диспаритети међу градовима и предграђима, твз. прелазне категорије насеља која повезују велике градове и рурална подручја. Разлике се најпре огледају у привредној и економској развијености, саобраћајној повезаности и географском положају. Градска насеља која се налазе на саобраћајним коридорима показују нешто повољније демографске карактеристике те би изградња и унапређење путне мреже допринели равномерном демографском развоју. Улагања у здравствену и образовну инфраструктуру такође могу бити једно од решења која би успорила даљи пад у поменутиим насељима. Значајан је и положај градова мање популационе величине у односу на Велике градове. Као један од кључних сегмената аутори *Националног извештаја за људски развој* (UNDP, 2022) истичу децентрализацију и деконцентрацију јавних и управних функција, која би поспешила развој услужних делатности и тиме учинила те градове привлачним.

РЕЗИМЕ

Студија је посвећена приказу основних одлика (демографских, социо-економских, становање) насеља у Републици Србији посредством нивоа развијености мреже насеља, генезе и морфологије насеља, њихових структурних обележја и образаца становања, на основу података Пописа становништва, домаћинства и станова 2022. године и уз праћење форме просторног развоја насеља. За потребе ове публикације, Републички завод за статистику извео је нову типологију насеља, базирану на дистинкцији урбаних и руралних подручја према препорукама ДЕГУРБА методологије (ниво 1). Примењене су нове методолошке поставке, у циљу детаљне класификације насеља у Републици Србији (ДЕГУРБА ниво 2), у виду увођења урбано-руралног континуума успостављеног на основу континуираних просторних и функционалних насеобинских форми и трансформација и њиховим структурним обележјима, који верно илуструју разлике међу типовима насељима. ДЕГУРБА методологија изведена је на два нивоа. Први ниво, након агрегације прецизно дефинисаних популационих гридова на нивоу административних јединица – насеља, подразумева делимитацију три типа насеља у Републици Србији: 1) велики градови; 2) градови и предграђа и 3) рурална подручја, а други ниво класификације насеља, уз извесне модификације методологије, подразумева поделу на седам типова: 1) велики градови; 2) градови средње величине, 3) мали градови и 4) приградска насеља у оквиру градова и предграђа; 5) варошице и велика села, 6) ретко насељена села и 7) веома ретко насељена села у оквиру руралних подручја.

За велике градове, у посматраном периоду, карактеристично је повећање броја становника за готово три пута. Старосну структуру су у великој мери обликовале интензивне миграције у погледу досељавања становништва, посебно младих, који у велике градове долазе због образовне функције и функције рада. Удео запослених је преко 80% и скоро половина њих је са највише завршеним факултетом или вишом школом (47%). У погледу запослености младог становништва (25–34), највећи удео имају запослени са терцијарним образовањем (45%), док је изразито мали удео запослених нижег нивоа образовања. Велике градове одликује богат стамбени фонд, уз доминацију зграда са три и више станова (63%), као и висок степен искоришћености, што је условљено високом концентрацијом становништва. Ову категорију насеља одликује највиши ниво опремљености, што се огледа кроз потпуну опремљеност јавним водоводом и канализационим инсталацијама, као и инсталацијама за грејање. У категорији градова и предграђа, током посматраног периода, број становника се увећао за два и по пута. Динамика промене је најизраженија у приградским насељима, где се број становника у односу на почетак посматраног периода увећао за 4,5 пута. Пораст броја становника карактеристичан је за приградска насеља у зони великих градова (Београд, Нови Сад, Нови Пазар), као и мањих градских подручја (Тутин и Бујановац). Градови средње величине су захваћени изузетно интензивним процесом старења, који знатно предњачи у односу на друга два типа насеља. Одликује их и релативно висок удео незапослених високообразованих лица (31%), док је код малих градова удео ове категорије за 1% нижи. Висока искоришћеност стамбеног фонда приградских насеља последица је притиска на овај насеобински појас у близини великих градова и њихове доминантне стамбене функције. Услед највећег притиска на приградска насеља, овај тип насеља бележи станове са највећим бројем лица.

Неповољни демографски трендови најраније су захватили насеља у руралним подручјима. У односу на почетак посматраног периода (1948), број становника се преполовио. У погледу старосне структуре, овај тип насеља карактерише дубока демографска старост са веома ослабљеном базом младог становништва, нарочито у Региону Јужне и Источне Србије, са свега 7% младих старости до 15 година, а удео старијих лица и до 40%. Варошице и велика села у овој категорији издвајају се са нешто повољнијим демографским карактеристикама, посебно у односу младих и старијих лица. Највећи удео младих (63%) има највише завршену средњу школу. У руралним подручјима је присутан нижи ниво изграђености, а карактеришу их и више вредности ненастањених и повремено коришћених станова. Најинтензивнија градња везује се за варошице и велика села, у зони развојних осовина.

SUMMARY

The study presents the main settlement characteristics (demographic, socioeconomic, and housing) in Serbia seen through the level of settlement network development, their structural and spatial features, derived from the 2022 Census of Population, Households and Dwellings. A new typology of settlements that underpins the distinction between urban and rural areas has been introduced by SORS in this study based on the DEGURBA methodology (level 1). New methodological postulates have been used for the detailed settlements' classification in Serbia (DEGURBA level 2) based on the urban-rural continuum represented by continuous spatial and functional settlement forms and transformations and their structural features, that illustrate the differences between settlement types. DEGURBA methodology has been performed on two levels. The *first level* induces the degree of urbanization classification. It is based on cluster identification by classifying 1 km² population grid cells and aggregating precisely defined clusters on the local administrative units – settlements. This methodological step implies the delimitation of three types of areas in Serbia: 1) cities; 2) towns and suburbs, and 3) rural areas. The second level of the settlement's typology implied certain modifications of the applied methodology. The derived division encompasses seven settlement types: 1) cities, 2) medium-sized towns, 3) small towns, and 4) peri-urban settlements within urban category towns and suburbs; 5) boroughs and large villages, 6) sparsely populated villages and 7) very sparsely populated villages within rural areas.

In the period 1948–2022, the cities recorded the significant population increase of almost three times. Age structure is primarily shaped by intensive population immigration, especially of young population that immigrates to the cities since they represent centers of education and work. The share of employees is over 80%, and nearly half of them have completed tertiary education (47%). Concerning youth employment (25–34), the largest share of the employed young population is represented by those with tertiary education (45%). The cities are characterized by a rich housing stock, where buildings with three or more dwellings prevail (63%). A high degree of occupancy is pronounced due to a high population concentration. Also, this settlement type is characterized by the highest level of installation equipment, which is reflected in complete coverage of public water supply and sewage installations, as well as heating installations. The urban category of towns and suburbs expressed a population increase of 2.5 times during the observed period. The peri-urban settlements are recorded the most intensive change, with population increase by 4.5 times in the observed. The population increase is particularly emphasized in peri-urban settlements in the vicinity of large cities (Belgrade, Novi Sad, Novi Pazar), and some smaller urban areas (Tutin and Bujanovac). Medium-sized towns are faced with a highly intensive aging process, which is considerably ahead of the other two types of settlements. It is characterized by a relatively high share of unemployed persons with tertiary education (31%), while the share of this category is 1% lower in small towns. The high occupancy of housing stock in peri-urban settlements is the consequence of the active real estate market, increased dwelling demand, and dominant housing function. This settlement type comprises dwellings with the largest number of persons per dwelling.

Unfavorable demographic trends are initially recognized within the settlements in rural areas. In the observed period, the population shrinkage has been pronounced, indicating its decrease of almost two times. The rural settlements are characterized by a deteriorated base of the young population, especially in the South and East Serbia Region with a 7% share of the young population (aged up to 15), and 40% of elderly (more than 65 years). The boroughs and large villages in this settlement group have slightly more favorable demographic characteristics, especially concerning the relation between the young and elderly population. The largest share of young population has a secondary education level (63%). Rural areas are characterized by low lots of coverage, and pronounced unoccupied and temporarily occupied dwellings. The most intensive housing activity is linked to the zone of development axis. According to the installation equipment in rural areas, boroughs and large villages stand out. While the level of urbanity of a settlement decreases, the level of installation equipment also decreases.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ban, M. (1970). „Naselja u Jugoslaviji i njihov razvoj u periodu 1948–1961“. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.

Бајић, Т. (2020). „Становање“. У С. Милијић, М. Максин, Н. Стефановић (руководни тим), Тематска студија 3: *Становништво, насеља и социјални развој* (стр. 389–433). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Ballas, D., Kalogeresis, T., Labrianidis, L. (2003). „A Comparative Study of Typologies for Rural Areas in Europe“. In *43rd European Congress of the Regional Science Association*. Finland, Jyväskylä. Retrieved October 2015, <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/515.pdf>

Бешлић, Ј. (Ур.) (1884). „Новији речник места у Краљевини Србији, део 1 вароши, варошице, села засеоци и њихова даљина од места општинске, средске или окружне власти: списак државних, вакуфских, окружних, средских, и по неких општинских добара“. Београд: Парна штампарија Задруге штампарских радника.

Blunden, J.R., Pryce, W.T.R., Dreyer, P. (1996). „The classification of rural areas in the European context: An exploration of a typology using neural network applications“. *Regional Studies* 32 (2), 149–160.

Бобић, М. (2004). „Домашинства Србије на почетку трећег миленијума – социо-демографска анализа“. *Социологија*, XLVI, бр. 4, стр. 349–372.

Bobić, M., Vesković Anđelković, M., Kokotović Kanazir, V. (2016). Study on external and internal migration of Serbia's Citizens with particular focus on Youth. Belgrade: International organization for migration (IOM), 1–127. ISBN. 978-86-85003-17-2.

Bogdanov, N.(2007). „Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija“. Beograd: UNDP.

Букуров, Б. (1954). „Географски положај и територијални развитак банатских градова“. *Зборник Матице српске, Серија природних наука*, 5, 1–19.

Букуров, Б. (1983). „Географске основе постанка и развоја насеља у Војводини“. *Глас одељења природно-математичких наука Српске академије наука и уметности* CCCXXXV, 49, 112–116

Вељковић, А. (1991). Градови – центри развоја у мрежи насеља средишње Србије. Зборник Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, 43, 161–195.

Вељковић, А., Јовановић, Р., Тошић, Б. (1995). Градови Србије – центри развоја у мрежи насеља. Посебно издање, књ. 44, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Војковић, Г., Спасовски, М., Девеџић, М., Радивојевић, Б., Рашевић, М., Никитовић, В. (2009). Демографски развој. Стратегија просторног развоја Републике Србије. Студијско–аналитичка основа. Београд: Републичка агенција за просторно планирање.

Војковић, Г., Кокотовић Каназир, В., Бакић, Д. (2022). „Ка бољем разумевању демографских диспаратитета у Србији“. У: Војковић, Г., Глигоријевић, В. [ур.] *Становништво Србије – Како управљати демографским изазовима* (стр. 9–29). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.

- Вреск, М. (1990). „Основе урбане географије“. Загреб: Школска књига.
- Vresk, M. (2002). „Grad i urbanizacija – Osnove urbane geografije“. Zagreb: Školska knjiga.
- Vuković, D., (2022). „Politike ljudskog razvoja za novu demografsku dinamiku“ U: D. Vuković (ur), Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju (str. 54-72). Beograd: UNDP.
- Гавриловић, Ј. (1846). „Речник географијско-статистични Србије“. Београд: Правитељственој књигопечатни
- Ginić, I. (1967). Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije – demografski aspekti urbanizacije. Institut društvenih nauka – Centar za demografska istraživanja. Beograd
- Грчић, М. (1999). „Функционална класификација насеља Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине“. *Гласник Српског географског друштва*, LXXIX (1), 259-270.
- Gülümser, A., Baycan Levent, T., Nijkamp, P. (2009). „Mapping rurality: analysis of rural structure in Turkey“. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology* 8(2), 130-157. DOI: 10.1504/IJARGE.2009.026223.
- Девеџић, М., Стојилковић Њатовић, Ј. (2015). „Структура становништва према старости и полу“. У: В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почетком 21. века* (стр. 98–127). Београд: РЗС.
- Dijkstra, L., H. Poelman (2014). „A harmonised definition of cities and rural areas: the new degree of urbanisation“. Regional Working Paper 2014, WP 01/2014. European Commission Directorate-General for Regional and Urban Policy.
- Dijkstra, L., Poelman, H., Veneri, P. (2019). „The EU-OECD definition of a functional urban area“. OECD Regional Development Working Papers, No. 2019/11. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d58cb34d-en>
- Dijkstra, L. (2024). „Developing a Definition of Functional Rural Areas“. In Lostrangio, C., Ntabuhashe, M., Pazos-Vidal, S. (Eds.), *GRANULAR Knowledge Transfer Accelerator. One, None, Thousands Ruralities: A New Vision Based on Functionalities*. Highlights' Report. City, Country. Available online: <https://www.ruralgranular.eu/publications/> (accessed on 10 May 2024)
- Дробњаковић, М., Спалевић, А. (2017). „Насеља Србије“. У: М. Радовановић (ур.), *Географија Србије*. Посебна издања 91 (стр. 566–613). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Дробњаковић, М. (2019). „Развојна улога руралних насеља централне Србије“. Посебна издања 95. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Drobnjaković, M. (2019). „Methodology of typological classification in the study of rural settlements in Serbia“. *Journal of Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA* 69(2), 157-173, doi.org/10.2298/JGI1902157D
- Drobnjaković, M., Stojanović, Ž., Josipović, S. (2021). „Rural Area and Rural Settlements in Serbia“. In E., Marić, V., Nikitović & P., Djurović (Eds.), *The Geography of Serbia. Nature, People, Economy* (pp. 289-305). Heidelberg: Springer International Publishing. Doi: 10.1007/978-3-030-74701-5_22
- Drobnjaković, M., Panić, M., Kokotović Kanazir, V., Javor, V. (2022). „Spatial aspects of labor force formation: the interrelation of cohort turnover and net migration in Serbia“. *Eurasian Geography and Economics* 63(4), 543-559. <https://doi.org/10.1080/15387216.2022.2052136>.

- Drobnjaković, M., Panić, M., Đorđević, J. (2016). „Traditional undeveloped municipalities in Serbia as a result of regional inequality“. *European Planning Studies* 24(5), 926–949.
<https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1129396>
- Drobnjaković, M., Steinführer, A. (2024). „Re-thinking rurality: Towards a new research approach and rural-urban spatial gradient establishment in Serbia“. *Applied Geography* 163(2), 103195.
<https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2023.103195>
- Ђорђевић, Т. (1924). „Из Србије кнеза Милоша – становништво и насеља“. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Ђурчић, С. (1987). „Проблеми морфолошке типологије насеља“. *Зборник радова ПМФ Универзитета у Новом Саду* 17, 137–148.
- Ђурђев Б., Аресеновић, Д. (2015). „Мигрантско становништво“. У: В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почетком 21. века* (стр. 98–127). Београд: РЗС.
- ESPON 1.1.2. (2003). „Urban–rural relations in Europe“. Bengs Ch. & Schmidt–Thome, K. (ed.). Centre for Urban and Regional Studies. Helsinki University of Technology
- ESPON 1.1.1. (2005). „Potential for polycentric development in Europe“. Project report. Nordregio, Stockholm.
- ESPON 1.4.1. (2006). „The Role of Small and Medium–Sized Towns (SMESTO)“. Final report. Vienna: Austrian Institute for Regional Studies and Spatial Planning; Stockholm: Nordregio; NOMISMA.
- ESPON 1.4.3. (2007). „Study on Urban Functions“. Final Report. Institut de Gestion de l’Environnement et d’Aménagement du Territoire, Université Libre de Bruxelles (Belgium); Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences; Laboratoire Techniques, Territoires, Sociétés – Ecole Nationale des Ponts et Chaussées (France).
- Efstratoglou, S., Bogdanov, N., Meredith, D. (2007). „Defining Rural Areas in Serbia and Their Typology“. In: Tomić, D., Ševarlić, M. (eds.) *Development of Agriculture & Rural Areas in Central and Eastern Europe* (pp. 553–562). Proceedings from 100th Seminar of EAAE, Novi Sad.
- EU Commission (1997). „AGENDA 2000. For a stronger and wider union“. *Bulletin of the European union* 5/97. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EU Commission (2005). „Handbook on rural household, livelihood and wellbeing“. Statistics on rural development and agriculture household income.
- EU Commission (2013). „Indicators in the rural development report 2013“. <http://www.ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development>
- Eurostat (2010). „A revised urban–rural typology“. Eurostat regional yearbook 2010.
- Eurostat (2015). „Urban–rural typology update“. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology_update
- Eurostat (2016). „Urban Europe – Statistics on Cities, Towns and Suburbs“. M. Kotzeva (ed.). Luxembourg: Publications office of the European Union.
- Eurostat (2021). „Applying the degree of urbanisation a new international manual for defining cities, towns and rural areas 2021 edition“. European Commission, Statistical Office of the European Union.
- Живановић, З. (2008). „Значај Београда у регионалном развоју Србије“. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.

Живановић, З. (2015). „Градови средње величине: развојни центри на подручју Централне Србије“. Београд: Географски факултет – Универзитет у Београду.

Закон о територијалној организацији Републике Србије. Службени гласник РС бр. 129/07, 18/16, 47/18, 9/20

Илић, Ј., Стојановић, С. (1985). „Узроци и карактеристике промене броја насеља у СР Србији после Другог светског рата“. *Зборник радова ПМФ Универзитета у Београду*, Институт за географију, XXXII, 71-87.

Јаћимовић, Б. (1984). „Функционална типолошка класификација сеоских насеља у тетовској и гостиварској општини“. *Зборник радова института за географију* 31, 61–71.

Јевтић, С., Гулан, Б. (2008). „Транзиција села у Србији“. У Стевановић, Ђ. (ур.) *Село у транзицији* (стр. 49–61). Београд: Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде.

Јовановић, Р. (1988). „Систем насеља у Шумадији“. Посебна издања 35. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Jonard, F., Lambotte, R., Terres, J. M., Bamps, C. (2009). „Delimitations of rural areas in Europe using criteria of population density, remoteness and land cover“. Scientific and Technical Reports. European Commission, Joint Research Centre, Institute for Environment and Sustainability.

Којић, Б. (1958). „Сеоска архитектура и туризам“. Београд: Грађевинска књига.

Којић, Б. (1961). „Насеља у Војводини“. *Глас одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности* CCL, 10, 63-82

Којић, Б. (1970). „Варошице у Србији XIX века“. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Којић, Б. (1973). „Систематизација насеља“. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Кojić, B., Simonović, Đ. (1975). „Seoska naselja Srbije“. Beograd: ICS.

Којић, Б. (1977). „Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. Године“. *Гласник Српског географског друштва* 57 (1), 15–30.

Kokotović, V., Spalević, A. (2014). „Demographic evaluation of urban areas in Vojvodina region“. *Matica Srpska Journal of Social Sciences*, 148(3/2014), 593-605. DOI: 10.2298/ZMSDN1448593K. ISSN 0352-5732.

Кокотовић Каназир, В. (2016). „Мали градови – демографски потенцијал Србије“. Посебна издања 90. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Filipović, M., Kokotović Kanazir, V., Drobňaković, M. (2016). Small towns in Serbia – The „bridge“ between the urban and the rural. *European Countryside* 4, 462–480. DOI: 10.1515/euco-2016-0031. ISSN: 1803-8417.

Кокотовић, В., Филиповић, М., Магдаленић, И. (2016). Унутрашња мобилност становништва Србије у другој половини XX и на почетку XXI века. *Гласник етнографског института САНУ* 64(3), 553–567. DOI: 10.2298/GEI151019005K. ISSN 2334-8259.

Кокотовић Каназир, В., Стојиљковић Ђатовић, Ј., Филиповић, М., Ивковић, М. (2017). „Становништво Србије“. У: М. Радовановић (ур.), *Географија Србије*. Посебна издања 91. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Kokotović Kanazir, V., Panić, M., Drobnjaković, M. (2024). „Value of people - human capital in Serbia through the prism of educational attainment of young population“. *Stanovništvo*, 62(S1), S105–S129. <https://doi.org/10.59954/stnv.625>

Köpper, P. (2016). „Abgrenzung und Typisierung ländlicher Räume“. Thünen Working Paper 68. Braunschweig: Johan Heinrich von Thünen-Institut. doi:10.3220/WP1481532921000

Крунић, Н., Шећеров, В., Тошић, Д. и др., (2020). „Урбани системи, развој и уређење урбаних насеља“. У С. Милијић, М. Максин, Н. Стефановић (руководни тим), Тематска студија 3: *Становништво, насеља и социјални развој* (стр. 75–130). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

LEADER (2004). „From Initiative to Method. Guide to teaching the LEADER approach“. European Commission.

Lutz, W., Amran, G., Bélanger, A., Conte, A., Gailey, N., Ghio, D., Grapsa, E., Jensen, K., Loichinger, E., Marois, G., Muttarak, R., Potančoková, M., Sabourin, P., Stonawski, M. (2019). Demographic Scenarios for the EU - Migration, Population and Education. Luxembourg: Publications Office.

Lutz, W., Gailey, N. (2020). Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends. UNFPA, UNDP.

Lutz, V. Gejli, N. (2022). „Depopulacija kao politički izazov u kontekstu globalnih demografskih trendova.“ У: D.Vuković (ur.), Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju (str.30-50). Beograd:UNDP.

EC (2011). „Territorial Agenda of the European Union 2020. Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Region“.

Magdalenic, I., Galjak, M. (2016). „Ageing map of the Balkan Peninsula“. *Journal of Geographical Institute Jovan Cvijic SASA*, 66(1), 75-89. <https://doi.org/10.2298/IJGI1601075M>

Maksin, M., Tošić, D., Krunic, N. (2014). „Perspektive regionalnog prostornog planiranja u Srbiji“. У: J. Petrić, M. Vujošević, M. Hadžić, B. Bajat (Ur.), *Obnova strateškog prostornog mišljenja, istraživanja i upravljanja u Srbiji*. Posebna izdanja 74, 45–78. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

Marinović-Uzelac, A. (2001). „Prostorno planiranje“. Zagreb: Dom i svijet.

Мацура, М. (1954). „Критеријуми за разграничавање градског и сеоског становништва“. *Статистичка ревија*, 371-376.

Милојевић, Б. Ж. (1929). „Географске особине села“. У Стојадиновић, М. (ур.) *Наше село* (стр. 63–67). Београд: Савремене општине и наша села.

Milošević, M., Milivojević, M., & Čalić, J. (2010). „Spontaneously abandoned settlements in Serbia – Part 1“. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA*, 60(2), 39-57.

Milošević, M., Milivojević, M., & Čalić, J. (2011). „Spontaneously abandoned settlements in Serbia – Part 2“. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA*, 61(2), 25-35.

Никитовић, В., Предојевић-Деспић, Ј., Маринковић, И. (2015). „Мигрантско становништво“. У: В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почетком 21. века* (стр. 98–127). Београд: РЗС.

Nikitović, V. (2022). „Višeslojna priroda depopulacije u Srbiji – noviji trendovi i izgledi.“ У: D. Vuković (ur), Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju (str. 54-72). Beograd: UNDP.

Николић, С., Радовановић, М. (1962). „Становништво Београда и околине“. *Зборник радова ПМФ-а, Географски институт*, 9, 5-55.

Nuissl, H. (2018). „Settlement/settlement structure“. Bremen-Horn: ARL – Akademie für Raumforschung und Landesplanung / Academy for Territorial Development in the Leibniz Association. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0156-559920143>.

OECD (1994). „Creating rural indicators for shaping territorial policy“. Paris.

ONEP (2012). „European rural futures. Final definition and delineation of rural areas in Central Europe“. Budapest: Office for National Economic Planning (ONEP). Department of Strategic and Spatial Planning and Evaluation, Unit for International Territorial Cooperation and Urban Strategy.

Павков, С. (2008). „Подела насеља на сеоска и градска“. Саветовање „Попис 2011.“ – попис становништва, домаћинства и станова. Зборник радова, 174-181.

Panić, M., Drobniaković, M., Stanojević, D., Kokotović Kanazir, V., Doljak, D. (2022). „Nighttime lights-innovative approach for identification of temporal and spatial changes in population distribution“. *J. Geogr. Inst. Jovan Cvijić SASA* 2022, 72, 51–66. <https://doi.org/10.2298/IJGI2201051P>.

Пенезић, Н., Бан, М. (1968). „Промене у саставу и називу насеља“. Цвијићев зборник, Вансеријско издање Српске академије наука и уметности Одељење природно–математичких наука.

Петрић, Ј., Бајић, Т., Басарић, Ј. (2014). „Неконтролисано ширење града под утицајем фактора резиденцијалног избора – пример насеља Калуђерица у Београду“. У *Локална самоуправа у планирању и уређење простора и насеља*, Златибор, 3-5. април (стр. 421-428). Београд: Асоцијација просторних планера Србије.

Politechno di Milano, Department of Economics and Production (1999). „A Typology of Rural Areas in Europe. In Towards a New Urban Rural Partnership in Europe“. Study Programme on European Spatial Planning of the European Commission. <http://www.nodregio.se/spespn/Files/2.3.ruralareas.pdf>

Pierr, A., Ravetz, J., Tosics, I. (2011). „Peri-urbanisation in Europe: Towards European Policies to Sustain Urban Rural Futures“. A Synthesis Report. Frederiksberg: Academic Books. https://www.openspace.eca.ed.ac.uk/wp-content/uploads/2015/12/Peri_Urbanisation_in_Europe_printversion.pdf

Pirisi, G., Trócsányi, A. (2014). „Shrinking small towns in Hungary: The Factors behind the urban decline in small scale“. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 58(2), 131-147.

Радовановић, М. (1965). „Методолошка питања типолошке класификације сеоских насеља са посебним освртом на Србију“. *Зборник радова Географског факултета ПМФ-а*, 12, 97-110.

Радовановић, М., Николић, С. (1973). „Дисперзија као квантитативни параметар просторног размештаја и организације географских елемената и неке методе за њено географско изучавање у системима сеоских насеља (са примерима из СР Србије)“. *Зборник радова Географског института ПМФ-а*, 20, 99-114.

Ракић, Р. (1984). „Утицај географских фактора на положај и тип сеоских насеља на Пештеру“. *Зборник радова Географског института ПМФ* 31, 73–78.

РАПП (2011). „Програм имплементације Просторног плана Републике Србије од 2010. до 2020. године за период од 2011. до 2015. године“. Београд: Републичка агенција за просторно планирање, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања.

Рибар, М., Цаврић, Б., Љешевић, М. (1993). „Просторни развој сеоских насеља у јужној приградској зони Београда и процес њиховог уклапања у урбану београдску регију“. *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду*, 41, 157-167.

Републички завод за статистику (2023а). „Број и површина стамбених јединица“. Књига С1. Београд:РЗС

Републички завод за статистику (2023б). „Станови према густини настањености, својини и основу по којем домаћинства користе стан“. Књига С3. Београд:РЗС

Републички завод за статистику (2024а). „Пројекције становништва Републике Србије 2022-2050“. Београд

Симоновић, Ђ., Рибар, М. (1993). „Уређење сеоских територија и насеља“. Београд: ИБИ-Инжињеринг и пројектовање.

Симоновић, Ђ. (1976). „Системи сеоских насеља у ужој Србији – мала села, разбијена сеоска насеља и систем насеља у региону“. Посебна издања. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Симоновић, Ђ. (1978). „Густине насељености сеоских територија као нумерички показатељи за планску организацију простора“. *Саопштења* 7. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Спалевеић, А. (2013). „Трансформација периурбаног простора Београда“. Посебно издање, књ. 85. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Спасић, Н. (1984). „Мали градове Србије: Карактеристике, перспективе и методолошке основе урбанистичког планирања малих градова СР Србије ван територија САП“. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).

Спасић, Н. (1995). „Мали градови: карактеристике и могућа улога у мрежи центара“. У: Дугорочни развој, организација и коришћење простора Србије. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).

Spasić, N., Petrić, J., Filipović, M. (2007). „Small and Medium Towns of Central Serbia - Standpoints and Assumptions on Development Perspectives“. Special issue 55. Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.

Schroeder, R.V., Zimmerman, F.M., Formiga, N. (2016). „Growing Complexity in Rural Areas. Networking through Tourism and Recreation“. *American Journal of Rural Development* 4(1), 15-23.

Стаменковић, С. (1985). „Систематизација насеља врањског краја према популационој величини“. *Гласник СГД* 65 (2), 59–68.

Стаменковић, С., Бачевић, М. (1992). „Географија насеља“. Београд: Географски факултет ПМФ.

Стаменковић, С. (1996). „Дневне миграције становништва у географским проучавањима насеља Србије“. *Становништво* 3-4, 43–60.

Стаменковић, С. (2007). „Проучавање просторне организације мреже насеља Србије и европске препоруке“. Зборник радова 1 са Првог конгреса српских географа, 97-107. Београд: Српско географско друштво; Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ; Географски факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство.

Стаменковић, С., Тошић, Д., Гатарић, Д. (2009). „Полицентричност, мрежа насеља, умрежавање насеља и општина“. *Стратегија просторног развоја Републике Србије*. Студијско–аналитичка основа. Београд: Републичка агенција за просторно планирање.

Стојановић, Б. (2003). „Размештај и густина становништва као основа регионализације“. У: Спасовски, М. (ур.) *Демографске основе регионализације Србије*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, 54 (стр. 73–114).

- Тошић, Д. (1999). „Град у регији“. *Гласник географског друштва Републике Српске*, 4, 47–60.
- Тошић, Д. (2000). „Просторно-функцијске везе и односи у урбаним регијама“. *Архитектура и урбанизам*, 7, 50-58.
- Тошић, Д., Крунић, Н. (2005). „Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе“. *Гласник СГД*, LXXXV (1), 137–148.
- Тошић, Д., Крунић, Н., Петрић, Ј. (2009). „Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије“. *Архитектура и урбанизам* 27, 35–45.
- Тошић, Д., Невенић, М. (2007а). „Нодална регија – инструмент просторно-функционалне организације Србије“. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 57, 297–309.
- Тошић, Д., Невенић, М. (2007б). „Дневни урбани системи – просторни израз дневне миграције становништва“. *Демографија* 4, 163–176.
- Тошић, Д. (2018). „Принципи регионализације“. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Тошић, Д., Дробњакović, М. (2022).). „Seoska naselja u Srbiji – stanje i perspektiva“. U Šećerov, V., Đorđević, D., Radosavljević, Z., Jeftić, M. (Ur.) *Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja* (str. 25-35). Srebrno jezero, 2-4. jun. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Царић, Н. (1965). „Новије промене положаја наших сеоских насеља“. *Гласник Српског географског друштва* XLV (2), 145-154.
- Цвијић, Ј. (1902). „Антропогеографски проблеми Балканског полуострва“. Београд.
- Цвијић, Ј. (1922). „Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије (књ. 1)“. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
- Cloke, P.J. (1979). „Key Settlements in Rural Areas“. Routledge Revivals: London, UK, 1979. <https://doi.org/10.4324/9781315882598>.
- Cloke, P.J. (2006). „Conceptualizing rurality“. In P. Cloke, T. Marsden, P.H. Mooney (eds.) *Handbook of Rural Studies* (pp. 18–28). London: Sage Publications.
- Copus, A., Psaltopoulos, D., Skuras, D., Terluin, I., Weingarten, P. (2008). „Approaches to Rural Typology in the European Union“. Luxemburg: Office for official publications of the European Communities.
- Шећеров, В., Невенић, М., Тошић, Д. (2009). „Улога и однос села и града – Функционална урбана подручја“. *Стратегија просторног развоја Републике Србије*. Београд: Републичка агенција за просторно планирање.
- Woods, M. (2011). „Rural geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring“. SAGE Publications. doi.org/10.4135/9781446216415

Одсек за комуникацију и информисање
Тел.: 011/24-01-284
Имејл: stat@stat.gov.rs

Библиотека
Тел.: 011/24-12-922, лок. 408
Имејл: biblioteka@stat.gov.rs

Број страна: 174
Тираж: 50
Периодика излажења: повремено

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

911.372.2:311.312(497.11)"2022"

ДРОБЊАКОВИЋ, Марија, 1982-

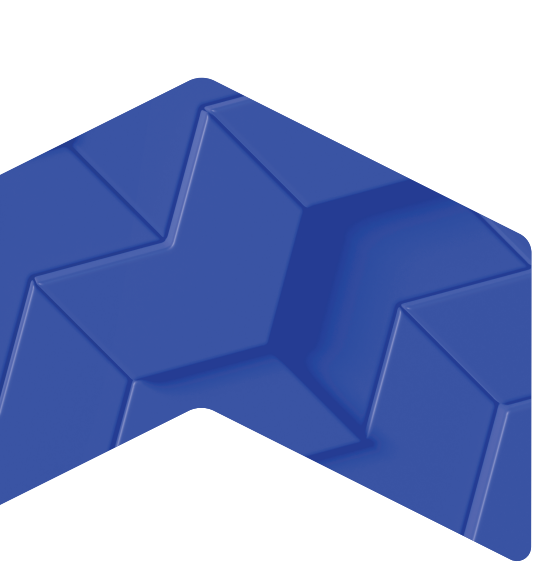
[Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године]. Србија између села и града : насеља и њихова структурна обележја / [аутори Марија Дробњаковић и Власта Кокотовић Каназир ; израда карата Милутин Раденковић, Алекса Стевановић]. - Београд : Републички завод за статистику, 2025 (Београд : Републички завод за статистику). - 174 стр. : илустр. ; 30 cm

На насл. стр.: Србија, попис 2022. - Тираж 50. - Стр. 3:
Предговор / Бранко Јосиповић. - Библиографија: стр. 167-174. - Summary.

ISBN 978-86-6161-275-6

1. Кокотовић Каназир, Власта, 1984- [аутор]
а) Насеља -- Статистичка анализа -- Србија -- 2022

COBISS.SR-ID 163577865

Попис становништва, домаћинстава и станова
2022. године

Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја

„Србија између села и града – насеља и њихова структурна обележја“ је научна студија која чини резултанту истраживања аутора др Марије Дробњаковић и др Власте Кокотовић Каназир на бази којих је примењен ДЕГУРБА модел за нову типологију и класификовање насеља. Комбинацијом резултата до којих су дошле анализом релевантних просторних – територијалних, демографских, економских и функционалних особина насеља Србије, оне су их позиционирале у вишестепено хијерархизован систем. Дефинисањем критеријума за издвајање, типологије и класификовања насеља постављени су, како иницијални темељи, тако и референтни оквири будућим истраживањима на овом научном пољу.

Проф. др Драгутин Тошић

Ова студија представља вредан допринос проучавању насеобинског система Србије. Њена садржајна темељност, методолошка иновативност и аналитичка дубина чине је референтним делом за научнике, стручњаке и доносиоце одлука. Њена релевантност се огледа и у пружању аналитичког увида у просторну и демографску динамику Србије, што је чини изузетно корисним извором за даља истраживања и практичну примену у планирању и уређењу насеља.

Проф. др Драгица Гатарић

Студија представља изузетно вредан материјал, у коме ауторке темељно и систематично обрађују проблематику насеобинске мреже и њених структурних обележја у Републици Србији. Значај ове публикације је вишедимензионалан, што је проистекло из сублимације постојећег корпуса знања о насељима у Србији, детаљне анализе пописних података и примене савременог методолошког приступа (Дегурба методологија).

Др Милена Панић, научни сарадник